

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

**CUMHURİYET DÖNEMİ ASKERİ DARBE VE
MUHTİRALARININ TÜRK ÖYKÜCÜLÜĞÜNE
YANSIMASI**

FATİH CİHAT BÜYÜKMATÜR

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Hanifi ASLAN

KONYA – 2024

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatih Cihat Büyükmatür		
	Numarası	18810701001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Dili ve Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Cumhuriyet Dönemi Askerî Darbe ve Muhtıralarının Türk Öykücülüğüne Yansıması			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Fatih Cihat Büyükmatür

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatih Cihat Büyükmatür
	Numarası	18810701001
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Hanifi Aslan
	Tezin Adı	Cumhuriyet Dönemi Askerî Darbe ve Muhtıralarının Türk Öykücülüğüne Yansıması

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan başlıklı bu çalışma .../.../.... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1			
2			
3			
4			
5			

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatih Cihat Büyükmatir		
	Numarası	18810701001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Dili ve Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Hanifi ASLAN		
Tezin Adı	Cumhuriyet Dönemi Askerî Darbe ve Muhtıralarının Türk Öykücülüğüne Yansıması			

Bu araştırmada, Cumhuriyet dönemi askerî darbe ve muhtıralarının Türk öykücülüğüne yansıması konu edilmiştir. İncelemede biçime değil, içeriğe dönük değerlendirme yapılmış, söz konusu süreçlere ilişkin politik gelişmelerin, toplumsal olayların, şahısların, yaşanan mağduriyetlerin öykülerdeki tezahürü ana hatlarıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Bulgulara örneklik etmesi için çalışmamızda değindiğimiz öyküler, bir edebiyat verimi olduğu kadar hafıza mekânı olma niteliği de taşımaktadır. 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat süreçlerinde toplumun, bireyin durumu bu metinler ile açığa çıkmakta ve yarımlara taşınmaktadır. Darbe süreçlerinin öykülere yansımasında bazı konuların kesişen bir küme oluşturduğu da tespit edilmiştir. Bunlar; “gözaltı, işkence ve uzun tutukluluk süreleri”, “yasaklanan ve yakılan kitaplar”, “kaçaklar ve sürgün hayatlar”, “travma sonrası yaşantılar”, “ideallerden kopuş değinmeleri”, “toplumsal duyarsızlık eleştirisi”, “darbelerin sürekli tekrar edişi” olarak özetlenebilir. Darbelerin politik bir konu olması, bu süreçleri içkin eserlerin büyük oranda ideolojik angajmanın etkisinde kaleme alınmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum, nesnel gerçekliğin edebî eserin sanat prizmasından geçerken uğradığı dönüşümde kendini gösterdiği kadar neyin konu edilip neyin edilmediği bahsinde de açığa çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Öykücülüğü, Hafıza, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Fatih Cihat Büyükmatür		
	Student Number	18810701001		
	Department	Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Dili ve Edebiyatı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Hanifi ASLAN		
Title of the Thesis/Dissertation	The Reflection of the Military Coups and Memorandums in the Republican Period on the Turkish Short Stories			

The current research examines the reflection of military coups and memorandums during the Republican era on Turkish fiction. It focuses on content rather than form, aiming to identify the manifestations of political developments, social events, individuals, and experienced victimizations within the stories. The stories subjected to analysis not only represent literary production but also serve as memory spaces. The conditions of society and individuals during the periods of May 27, March 12, September 12, and February 28 are revealed and preserved for future generations through these texts. The research yielded that certain themes intersect in the reflection of coups in the stories. These include “arrest, torture, and long periods of detention,” “banned and burned books,” “fugitives and lives in exile,” “post-traumatic experiences,” “references to detachment from ideals,” “critique of societal indifference,” and “repetition of coups”. The political nature of coups has led to the creation of works heavily influenced by ideological engagement. This influence manifests itself both in the transformation of objective reality as it passes through the artistic prism of the literary work and in the discussion of what is being addressed and what is not.

Keywords: Turkish short stories, Memory, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat

İÇİNDEKİLER

.....	i
BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
DOKTORA TEZİ KABUL FORMU.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	viii
ÖN SÖZ	ix
GİRİŞ	1
A) Araştırma Gerekçesi	1
B) Araştırmada İzlenen Yöntem ve Sınırlılıklar	5
C) Darbelerin Edebiyata Yansımasına Panoramik Bir Bakış.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM	11
TARİHİ VE SİYASİ ARKA PLAN	11
1.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi	11
1.1.1. Darbe Öncesi Politik Koşullar	13
1.1.2. Darbe Öncesinde Yaşanan Bazı Toplumsal Hadiseler.....	16
1.1.3. 27 Mayıs ve Sonuçları.....	20
1.2. 12 Mart Muhtırası	23
1.2.1. 12 Mart Muhtırasına Giden Süreçte Politik Koşullar.....	23
1.2.2. 12 Mart Öncesinde Yaşanan Toplumsal Hadiseler	24
1.2.3. 12 Mart Muhtırası ve Sonrasında Yaşananlar	29
1.3. 12 Eylül 1980 Darbesi.....	32
1.3.1. Darbe Öncesi Politik Koşullar	33
1.3.2. Darbe Öncesinde Yaşanan Bazı Toplumsal Hadiseler.....	35
1.3.3. 12 Eylül ve Sonuçları	38
1.4. Postmodern Darbe: 28 Şubat.....	40
1.4.1. 28 Şubat Sürecinde Toplum ve Siyasi Koşullar.....	41
1.4.2. 28 Şubat 1997 Tarihli MGK Kararları ve Sonuçları	46
İKİNCİ BÖLÜM.....	53
DARBE SÜREÇLERİNE İLİŞKİN TOPLUMSAL VE POLİTİK KONULARIN TÜRK ÖYKÜCÜLÜĞÜNDEKİ TEZAHÜRLERİ.....	53

2.1	27 Mayıs Darbesi	53
2.1.1.	Çok Partili Hayat ve Politika.....	53
2.1.2.	Demokrat Parti ve Menderes.....	66
2.1.3.	Beyazıt ve Kızılay Gösterileri.....	75
2.1.4.	27 Mayıs Heyecanı ve Yeni Anayasa	82
2.1.5.	Emekli İnkılap Subayları: EMİNSULAR	87
2.1.6.	147'liler	90
2.1.7.	Darbe Sonrası Başarısız Kalkışmalar ve Faileri.....	92
2.2	12 Mart'tan 12 Eylül'e: Kaos ve Anarşi Yılları	96
2.2.1.	“Devrimci Gençlik” ve Eylemleri	96
2.2.2.	Politize Gençlik ve Aileler	101
2.2.3.	Sol İçi Tartışmalar.....	110
2.2.4.	Eleştiri Odağında Bir Tip: “Kof Devrimci”	116
2.2.5.	Okullardaki İdeolojik Kamplaşma	120
2.2.6.	Kaos ve Şiddet Sarmalında Toplum ve Birey	134
2.2.7.	Öykünün Tanıklığında: Maraş Olayları	144
2.2.8.	İşçi Olayları.....	154
2.3	28 Şubat Süreci	163
2.3.1.	İslami Görünürlük Karşısında Seküler Endişe	163
2.3.2.	Başörtüsü Yasakları	166
2.3.3.	Akademisyen ve Öğretmenlere Yönelik Baskılar	175
2.3.4.	28 Şubat Medyası.....	179
2.3.5.	Katsayı Problemi.....	182
2.4.	Darbe Süreçlerine İlişkin Gerçek Şahsiyetlerin Öykülerdeki İzdüşümü.....	184
2.4.1.	Celal Bayar.....	184
2.4.2.	Cemal Gürsel.....	186
2.4.3.	12 Mart Sürecine Dair Şahsiyetler	186
2.4.4.	Kenan Evren.....	192
2.4.5.	Necmettin Erbakan.....	194
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		198
DARBELERE İLİŞKİN ÖYKÜLERDE ORTAK YÖNELİMLER.....		198
3.1.	Gözaltı, İşkence ve Tutuklamalar	198

3.2.	Toplumsal Duyarsızlık Eleştirisi.....	222
3.3.	İdeallerden Kopuş Değİnmeleri	228
3.4.	Yasaklanan ve Yakılan Kitaplar.....	239
3.5.	Travma Sonrası Hayatlar.....	244
3.6.	Tekrar Eden Darbeler Vurgusu	247
3.7.	Kaçaklar ve “Gönüllü Sürgünler”	250
	SONUÇ	257
	KAYNAKÇA.....	265
	EK 1. Örnekleme Dâhil Edilen Yazarlar ve Öyküler Listesi	279

KISALTMALAR

age : Adı geçen eser

akt. : Aktaran

bkz. : Bakınız

C : Cilt

DP : Demokrat Parti

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

ev. : Çeviren

ed. : Editör

haz. : Hazırlayan

S : Sayı

s. : Sayfa

TDK: Türk Dil Kurumu

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğlerleri

Yay. : Yayınları / Yayınevi

ÖN SÖZ

Darbe dönemlerinin edebiyatımızdaki izini sürdüğümüz bu araştırmada, Türk öykücülüğünün adesesinde darbe süreçlerinin nasıl görüldüğünü belirlemeye çalıştık. Öykü türüne yönelmemizdeki başlıca sebep, darbeler bağlamında yapılan edebiyat araştırmalarının romanda yoğunlaşmasıydı. Biz; 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat'ın Türk öykücülüğündeki yansımalarını ana hatlarıyla görünür kılmaya gayret ettik.

Kurmacanın dünyasında gerçek hayatın izini sürmek, tarihî bir perspektifi zorunlu kılıyordu. Bu nedenle, çalışmamızın birinci bölümünde, 1950'lerden 90'ların sonuna değin (konumuz ekseninde) Türkiye tarihine yer verdik. İkinci bölümde ise darbe süreçlerine ilişkin toplumsal ve politik meselelerin öykülerdeki tezahürlerini "27 Mayıs Darbesi" "12 Mart'tan 12 Eylül'e: Kaos ve Anarşi Yılları" "28 Şubat Süreci" ve "Darbe Süreçlerine İlişkin Gerçek Şahsiyetlerin Öykülerdeki İz Düşümü" başlıkları altında ele aldık. Söz konusu ana başlıklar altında incelediğimiz metinlerden hareketle Türk öykücülüğünün darbeler bağlamında ortaya çıkardığı toplumsal hafızayı betimlemeye çalıştık.

Darbelerin birden çok, yazarların muhtelif, öykülerin -türün doğası gereği- hayatın içinden küçük bir kesit sunması, çok renkli ve parçalı bir puzzle ile uğraşmakta olduğumuz hissini veriyordu. Parçaları birleştirdiğimizde, kurmacanın dünyasından, 1950'den 2000'lere uzanan bir tarih aralığında çok partili hayatla tanışan Türk toplumunu, demokrasinin kriz dönemlerini, ideolojik bagajların ağır yükü altında ezilen gençliği, kaos ve şiddet sarmalında boğulan toplumu ve darbelerin yarattığı mağduriyetleri gördük.

Birden çok darbeyi araştırma konusu ettiğimiz çalışmamızda, yazar ve konu edilen darbe dönemleri değişse de metinler arasında ortaklık gösteren bazı yönler olduğunu da fark ettik. Bunları "Darbelere İlişkin Öykülerde Ortak Yönelimler" başlığı altında ayrı bir bölümde örnek metinler üzerinden açıkladık.

Sonuç olarak her akademik çalışma gibi bu araştırma da kendinden öncekilere bir katkı, daha sonrakiler için bir basamak olma ümidi ve iddiası taşıyor. Türk

edebiyatının verimleri göz önünde tutulduğunda, öyküye olan ilgi her geçen gün artıyor. 1950 kuşağıyla beliren bir ivme var ve hem nicelik hem de nitelik bakımından öykücülüğümüzün çıtası durmadan yükseliyor. Edebiyat araştırmaları bahsinde ise öykü türüne yönelen dikkatin roman ve şiire kıyasla bir adım geride kaldığını görüyoruz. Bu şartlar altında edebiyat araştırmacılarının da öyküye daha fazla ilgi göstermek gibi bir ödevi olduğu ortaya çıkıyor.

Bu çalışma da söz konusu sorumluluktan kendi adıma pay almam neticesinde hayat buldu. Üstesinden gelebilmem için desteğini gördüğüm, bilgi ve tecrübeleriyle yolumu aydınlatan değerli hocalarım Prof. Dr. Abdullah Harmancı, Doç. Dr. Faruk Karaarslan ve danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hanifi Aslan'a sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

En büyük destekçim kıymetli eşime, dualarıyla güç bulduğum anneme; hayatımda iyi, faydalı ve güzel olan ne varsa beni ona sevk eden babama minnet duygularıyla doluyum...

Fatih Cihat Büyükmatür

Konya / 2024

GİRİŞ

A) Araştırma Gerekeçesi

Türkiye'nin geride bıraktığı yüzyıla ve bugününe odaklanan sosyal bilim araştırmaları için darbeler önemli bir konu başlığı olarak belirmektedir. Devlet organizasyonu içindeki ordu mensuplarının emir komuta zincirinde ya da cuntalar ile iktidarları değiştirmesi, idareyi ele alması, tehdit ile politikaya yön verme çabası ve bu eylemlerin gerçekleşme sürecindeki toplumsal koşullar yalnızca devlet aygıtını değil, hayatın akışını bütünüyle etkileyen hadiselerdendir. Bu olgudan yola çıkarak tarih, siyaset, iletişim, sosyoloji gibi farklı disiplinlerin perspektifinden darbe süreçlerini konu edinen araştırmalar gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de, 2018 yılına kadar yapılmış lisansüstü tez çalışmaları içinde 33 doktora ve 168 yüksek lisans tezi darbeleri odağına alır (Akıncı, 2020). Bu istatistik içinde sanat ve edebiyat araştırmalarının da darbeler ekseninde kayda değer bir literatür oluşturduğu görülür. 2022 yılı itibarıyla, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında kayıtlı lisansüstü çalışmalardan, Türk dili ve edebiyatı ve Türkiyat araştırmaları ana bilim dallarında darbelere ilişkin (Tablo1'de görülen) 13 lisansüstü tez bulunması, edebiyat araştırmacılarının konuya ilgisini betimleyici bir veridir.

Yayın Yılı	Tez Adı	Yazar	Tez Türü	Enstitü
2000	Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri	Nesime Ceyhan	Yüksek Lisans	T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
2001	12 Mart Romanları Tematik İnceleme (1970-1980)	Defne Bilir	Yüksek Lisans	T.C. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
2010	12 Eylül Romanlarında Bellek, Özne ve İktidar Kavramlarının İncelenmesi	Mehmet Özger	Doktora	T.C. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
2011	12 Eylül 1980 Darbesinin Türk Romanına Yansıması	Hanife Özer	Doktora	T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
2015	12 Mart 1971 Muhtırası'nın Türk Romanına Yansımaları	Musa Topkaya	Doktora	T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
2017	12 Mart Muhtırası'nın 1970-1980 Dönemi Türk Hikâyelerine Yansıması	Orhan Gözübüyük	Yüksek Lisans	T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
2019	27 Mayıs Darbesi'nin Türk Romanına	Ferhat Çetinkaya	Doktora	T.C. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

	Yansıması			
2019	Cumhuriyetten Günümüze Darbe Romanları ve Örnek Romanların Tahlili	Emine Güneş	Yüksek Lisans	T.C. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
2021	Sosyal Kimlik Kuramına Göre Türk Romanında 1960 Darbesi, 1971 Muhtırası, 1980 Darbesi	Sevinç Yıldız	Doktora	T.C. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
2021	Üç Çağ Romanı Çevresinde 1960 Olaylarının Tarihsel Kurgulanış Açısından Karşılaştırılması (Sırtlan Payı, Bir Gün Tek Başına, Karanlığa Direnen Yıldız)	Süleyman Hasanoğlu	Yüksek Lisans	T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
2021	12 Eylül İhtilali'nin Türk Kadın Romancılarının Eserlerine Yansıması	Aykut Haman	Yüksek Lisans	T.C. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
2022	Servet-i Fünûn ve 12 Eylül Dönemini Anlatan Romanlarda İçerik Burkulma Eğilimleri	Erdal Açıkyol	Doktora	T.C. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
2022	Türk Romanında Darbelere "Sağ" Bakış (Emine Işınsu- Sevinç Çokum Örneği)	Gülsüm Berke	Yüksek Lisans	T.C. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tablo 1

Türkiye’de, darbeler bağlamında yapılan edebiyat araştırmalarının içerik incelemesine yönelik ve tarihsel eleştiride yoğunlaştığı söylenebilir. Konuyu inceleme yöntemi ve ulaşılan sonuçlar bakımından ise (öne çıkan) üç gruba ayırmak mümkündür. Birinci grubu, edebî eserlerin dış gerçeklikle bağlantısını tespit eden ve gerçeğin kurguya yansımasını tematik açıdan analiz eden çalışmalar oluşturur. Bunlara örnek olarak Hanife Özer’in “12 Eylül 1980 Darbesinin Türk Romanına Yansıması”; Ferhat Çetinkaya’nın “27 Mayıs Darbesi’nin Türk Romanına Yansıması” başlıklı doktora tezleri göz önünde tutulabilir. Tülin Arseven’in “İki Roman İki Bakış Bir Siyasi Olay: Bir Gün Tek Başına ve İzmir’in İçinde Adlı Romanlarda 27 Mayıs İhtilali”; başlıklı araştırması da bilimsel makaleler içinde bu kategoriye örneklik eder. Yalnızca bir yazarın eseri yahut yazarların ideolojisi ya da cinsiyeti gibi sınırlılıkların belirlendiği kimi çalışmaların da aynı yaklaşımla gerçekleştirildiği görülmektedir. Gülsüm Berke’nin “Türk Romanında Darbelere ‘Sağ’ Bakış Emine Işınsu- Sevinç Çokum Örneği”; Aykut Haman’ın “12 Eylül İhtilali’nin Türk Kadın Romancılarının Eserlerine Yansıması” başlıklı tez

çalışmaları; Adem Gürbüz'ün "İbrahim Ulvi Yavuz'un 'Çalkantı' ve 'Korkunun Bedeli' Romanlarında 1980 Darbesi Öncesi Toplumsal Olaylar" makalesi, sınırlılık olarak yazarların ideolojik aidiyeti ve cinsiyetini belirlerken araştırmada kristalize olan bulgular darbe bağlamında dış gerçeklik ile kurgusal gerçekliğin örtüşen yönleridir. Bu çalışmalarda, kurgunun dış gerçekliğini oluşturan tarih/yaşantı, metnin iç gerçekliğini analiz etmede referans olarak yer alır.

İkinci gruptaki araştırmalarda ise toplum bilimine dair kavramlarla metnin iç gerçekliğinden hareketle dış gerçekliği açıklama, analiz etme söz konusudur. Her iki grup da edebiyatın hayatı kuşatan ve hayatla kuşanan bir içeriğe sahip olduğu kabulüyle metinleri incelemesine rağmen ikinci gruptakilerde eserden hareketle hayatı, (iç gerçeklikten hareketle dış gerçekliği) açıklama, analiz etme yönü ağır basar. Mehmet Özger'in "12 Eylül Romanlarında Bellek, Özne ve İktidar Kavramlarının İncelenmesi", Sevinç Yıldız'ın "Sosyal Kimlik Kuramına Göre Türk Romanında 1960 Darbesi, 1971 Muhtırası, 1980 Darbesi" başlıklı doktora tezleri; Ahmet Alver'in "12 Mart Romanlarında Aile Yarın Yarın, 47'liler" başlıklı araştırma makalesi bu grupta yer alan örneklerdir. Alver (2009), 12 Mart'ı konu edinen iki romanı örneklem olarak seçerek söz konusu dönemde aile kurumunu ve yaşanan sorunları romanlara yansıyan boyutuyla irdelerken yazarların bu meseleye değinme sebeplerini toplumsal koşullarıyla tespit eder. Mehmet Özger (2010), 12 Eylül romanlarını bellek, özne ve iktidar kavramları çerçevesinde irdelerken belleğin fonksiyonunu, bir özne olarak bireyi ve bireyin iktidarla ilişkisini romanlardan hareketle analiz eder. Sevinç Yıldız (2021); darbeleri konu edinen romanları incelerken sosyal kimlik kuramını çalışmanın ana eksenine alır. Araştırmaya dâhil ettiği eserlerdeki roman kişilerini sosyal gruplara göre tasnif eder ve metne yansımalarının şekillenişinde yazarların ideolojik aidiyetlerini belirleyici ana faktör olarak tespit eder. Bu sosyolojik okumalar, yazarın ideolojisi ve eser arasındaki ilişkiyi görünür kılarken romanların kurguladığı darbe dönemlerindeki sosyal grupları da dış gerçekliği ile betimler. Günay Çimen Erkol'un (2021) "Yaralı Erkeklikler - 12 Mart Romanlarında Yalnızlık Yabancılaşma ve Öfke" adıyla kitaplaşan incelemesi de erkek kimliğinin romandaki izlerini eleştirel bir okuma ile değerlendirmesi bakımından bu gruba örneklik edecek bir çalışma olarak kabul

edilebilir. Bu çalışmalarda; roman kişileri, romanda dile getirilen olay ve durumlar, gerçekliğin temsili olarak edebiyat yoluyla kayıt altına alınmış ya da dışa vurulmuş yaşantının/hafızanın açığa çıkarılmasında bir imkâna dönüşür. Dolayısıyla bu gruptaki araştırmaların –böyle bir iddiası olsun ya da olmasın” edebiyat sosyolojisinin sınırları içinde gezindiğini söylemek mümkündür. Edebiyata ilişkin bir darbe metnini inceleyen her çalışmanın kaçınılmaz olarak sosyolojik boyutu olacaktır ancak bu gruptaki çalışmalarda edebiyat metninden hareketle ferdi ve cemiyeti betimlemenin ağırlık kazanması, sosyoloji ile olan bağlarını daha güçlü kılmaktadır.

Üçüncü grupta ise çerçevesini doğrudan edebiyat sosyolojisi yöntemlerinin oluşturduğu araştırmalar yer alır. Nesime Ceyhan’ın (2013) “Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri” başlıklı çalışması bu bahiste öncü ve örnek bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. 2000 yılında tamamlanmış bir yüksek lisans tezi olan araştırmada, edebiyat sosyolojisinin odağında yer alan dört ana unsurdan sayılan “yazar, okur, eser ve dağıtım/yayıncılık” ekseninde darbenin şiir dünyasına etkisi değerlendirilir.

Edebiyat bilimi dışında, farklı disiplinlerde yapılmış araştırmalarda da edebiyat eserlerinin darbeler bağlamında araştırma nesnesi olarak kullanıldığı görülür. Lisansüstü çalışmalar için, Ece Cihan Ertem’in (2006) siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler ana bilim dalında hazırladığı “Romanlar’da 12 Eylül Askerî Müdahalesi”; Selin Aksoy’un hukuk ana bilim dalında hazırladığı “Hukukun Sınırlarını Edebiyat ve Tarih ile Aşmak: 12 Eylül Anlatıları” başlıklı tezler bu örneklerdendir.¹

Yukarıda zikrettiğimiz çalışmalardan anlaşılacağı üzere, edebiyat bilimi ya da diğer disiplinlerdeki darbeler ve edebiyat bağlamı araştırmaların kesişen kümesinde, edebî tür olarak roman belirlemektedir. Nesime Ceyhan’ın şiir üzerine yaptığı araştırma ve Orhan Gözübüyük’ün (2017) “12 Mart Muhtırası’nın 1970-1980

¹ Edebiyat bilimi dışında, darbelerle dair edebî metinleri araştırma nesnesi olarak kullanan bilimsel çalışmalara başka örnekler:

Sosyoloji: AVCIGÜVEN, K. (2020). Izdıraptan taşan muhayyile: Kadın yazarların romanlarında 12 Eylül Darbesi’nin sosyolojik tahlili, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hukuk: TEMİZ, D. M. Ö. (2009). Hukuk ve politika Türkiye’de yaşanan olağanüstü dönemlerin edebiyat eserleri Işığında İncelenmesi. Ankara Barosu Dergisi, (2), 77-97.

Dönemi Türk Hikâyelerine Yansıması” başlıklı yüksek lisans tezleri istisna çalışmalar arasındadır. Bu tablo, “araştırmacıları romana yönelten sebep nedir?” sorusunu akla getirir. Yaygın ve indirgemeci bir bakışla, roman türünün yapısı gereği daha hacimli olması ve dolayısıyla da bir süreç olan darbeleri tüm evreleriyle yansıtmaya imkânına öyküden daha fazla sahip olduğu söylenebilir. Fakat bu durum, hemen her çalışmada zikredilen hayat – edebiyat, yazar – toplum ilişkisinde “edebiyat” yerine “roman” yazdığımızda büyük bir parçanın eksik kalacağı gerçeğini değiştirmez. Nitekim bu çalışmanın bulguları da gerek tanıklık edebiyatı² bağlamında gerekse toplumsal hafızasının³ yansıtıcısı/taşıyıcısı olarak, öykü türünün darbe süreçlerinin edebiyata yansıması bahsinde önemli bir yer tuttuğunu iddia etmemize izin vermektedir. 27 Mayıs 1960’tan 28 Şubat 1997’ye uzanan tarihsel akışta yaşanan tüm darbelere dair toplumsal olaylar, politik koşullar ve bireyin durumu Türk öykücülüğünde de yoğun olarak işlenmektedir. Çalışmamız, öykü türünde darbe süreçlerinin izlerini taşıyan örnek metinleri gündeme getirip içerik bakımından inceleyerek literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

B) Araştırmada İzlenen Yöntem ve Sınırlılıklar

Darbelerin edebiyata yansıması bağlamında öykü türünü inceleme konusu yaparken cevabını aradığımız ilk soru: “Darbe süreçlerinin izlerini metinlerinde görebileceğimiz öykücüler kimlerdir?” oldu. Bir çıkış noktası olarak dört antolojiyi dikkate aldık. Hürriyet Yaşar’ın derlediği *12 Mart Öyküleri Antolojisi* ve *Bir Tersine Yürüyüş 12 Eylül Öyküleri*; Abdullah Harmancı ve Mehmet Kahraman’ın derlediği *Yirmi Sekiz - 28 Şubata 28 Öykü* ve Zeynep Delav’ın editörlüğünde yayınlanan

² Burada “tanıklık” ifadesini; Çimen Günay-Erkol’un Stevan Weine’in Felaketten Sonra Tanıklık adlı kitabından hareketle dile getirdiği “tanıklık ve edebiyat” ilişkisi bağlamında kullanıyoruz. Günay-Erkol, “*Travmatik olaylara veya çatışmalı dönemlere odaklanan edebiyat da tarih yazımı gibi bir çeşit kayıt altına alma işlevi görür; ancak tarih araştırmalarından farklı olarak, edebiyat gücünü gerçeklere yaslanarak değil, ihtimalleri tartışarak pekiştirir. Kayıt altına alma, bir çeşit hatırlama ve affetme çabasıdır ve bir yas tutma pratiğinin ilk adımlarını oluşturur. Yas pratiği, sadece yazarak unutmaya ve iyileşmeye çalışan mağdurlar için değil, ele alınan dönemlerin birincil tanığı olmayan ancak olayların ağırlığını taşıyarak büyüyen genç nesiller için de gerekli ve önemlidir.*” der. <http://cimengunay.net/wordpress2/askeri-darbeler-ve-taniklik-romanlari/>

³ Toplumsal hafıza kavramını, toplumun tamamını kapsayan ortak bir “hatırlama” olarak kullanmıyoruz. Kavramın, “tek bir ülke içinde varlığını devam ettiren tüm farklı grup ve birlikteliklerin hafızasını kuşatmaktan uzak” (Karaaslan, 2019: 22) olduğunu kabul ederek öykülerden hareketle, farklı grup ve kesimlerin darbelere ilişkin hafızasını görebileceğimizi ifade ediyoruz.

Yekpare Demokrasi - Darbe Öyküleri” antolojileri 84 farklı yazarın darbelerle ilişkilendirilebilecek öyküler yazdığını haber vermekteydi.⁴ Söz konusu 84 yazarın eserleri içinde, konuyla ilgili başka metinlerin yer alması ihtimal dâhilindeydi ve yazarlara ait tüm eserlerin gözden geçirilmesi gerekiyordu. Öte yandan, Türk öykücülüğü bu seçkilerde yer alan 84 yazardan ibaret değildi. Yalnızca 70’li yıllarda 108’i yazarlarının ilk eseri olmak üzere 327 öykü kitabının yayınlandığını biliyorduk (Lekesiz, 2017b: 212). 90’lı yıllarda ise öykü verimi çok daha fazla idi. Dündar’ın araştırma verilerine göre 1990-2005 yılları arasında “437 öykücüye ait 893” öykü kitabı yayınlanmıştı (2016: 45). Bu veriler, eksiksiz bir tarama ile darbelerle ilişkin her öyküye ulaşma ihtimalimizin imkân dâhilinde olmadığını ortaya koyuyordu. Bu saik ile bütüne ulaşmaya çalışan bir tarama çalışması değil, tespit edebildiğimiz yazar ve eserlerden hareketle ve kitaplaşmış öyküler içinden bir örneklem oluşturmayı tercih ettik. Darbelerin politik bir konu olması, incelemeye dâhil ettiğimiz eserleri seçerken yazarların ideolojik eğilimlerini göz önünde tutmamızı kaçınılmaz kıldı. Örnekleme dâhil ettiğimiz yazarların; sağ, sol, İslamcı gibi farklı eğilimleri yansıtacak şekilde seçilmesine özen gösterdik ve EK1’de yer alan yazarların konuya ilişkin olarak tespit edebildiğimiz öykülerini incelememize dâhil ettik.

Türkiye demokrasisine yapılan askerî müdahaleleri muhtıra, darbe, postmodern darbe gibi niteliklerine göre kategorize etmedik. Toplumsal sonuçları ve edebiyata yansımaları bakımından hepsinin kesişen bir kümede yer aldığı ön kabulüyle hareket ettik. 15 Temmuz 2016 darbe girişimini, edebiyata yansımaları bağlamında

⁴ **Antolojilerde eserleri yer alan yazarlar (harf sırasına göre):** A. Ali Ural, Abdullah Harmancı, Adalet Ağaoğlu, Adnan Özyalçınar, Ahmet Sarı, Ahmet Yurdakul, Akif Hasan Kaya, Ali Balkız, Ali Güney, Aysel Özakin, Aziz Nesin, Barış Bıçakçı, Berrin Kırımlıoğlu, Bülent Ata, Cemal Şakar, Cemil Kavukçu, Cihan Aktaş, Çiğdem Tavkul, Demir Özlü, Demirtaş Ceyhun, Emine Acar, Eray Karınca, Erdal Öz, Fakir Baykurt, Fatma Barbarosoğlu, Fatma Zehra Sunay, Feride Çiçekoğlu, Feridun Andaç, Ferit Edgü, Feyza Hepçilingirler, Güzide Ertürk, Hale Sert, Handan Acar Yıldız, Hasan Özkılıç, Hulki Aktunç, Hürriyet Yaşar, Hüseyin Akın, Işıl Özgentürk, İnci Aral, Kamil Yeşil, Köksal Alver, Kudret Ayşe Yılmaz, Leyla Erbil, Mehmet Başaran, Mehmet Harmancı, Mehmet Kahraman, Metin İlkin, Mihriban İnan Karatepe, Mukadder Gemicici, Mustafa Balel, Mustafa Kutlu, Muzaffer İzgü, Müzeyyen Çelik, Nalan Barbarosoğlu, Necati Tosuner, Necdet Ökmen, Nedim Gürsel, Nehir Aydın Gökdoğan, Nemika Tuğcu, Nevzat Üstün, Nezihe Meriç, Numan Altuğ Öksüz, Oktay Akbal, Orhan Duru, Osman Şahin, Oya Baydar, Özcan Karabulut, Sadık Yalsızuçanlar, Sadık Yemni, Salim Şengil, Samim Kocagöz, Sedat Demir, Selçuk Baran, Selviğül Kandoğmuş Şahin, Semra Özdamar, Sevgi Soysal, Sibel Eraslan, Suavi Kemal Yazgıç, Süheyla Acar, Tahir Abacı, Tezer Özlü, Tomris Uyar, Ülkü Ayvaz, Yıldız Ramazanoğlu, Yunus Nadir Eraslan.

üzerinden yeterli zaman geçmediğini düşünerek incelememizin sınırları dışında tuttuk. Araştırmamızda; 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat'ın Türk öykücülüğündeki tezahürlerini ana hatlarıyla tespit etmeye çalıştık.

İncelememizde biçimci değil, içeriğe dönük analiz yaptık ve üç temel soruya cevap aradık:

1. Darbeler bağlamında, toplumsal ve politik meselelerin Türk öykücülüğündeki tezahüründe ana çizgiler nelerdir?
2. Darbeler bağlamında, Türk öykücülüğünün inşa ettiği kişi-kurum hafızası nedir?
3. Darbelere ilişkin öykülerde ortak yönelimler nelerdir?

Bu sorulara, edebî metinler üzerinden vereceğimiz cevapların tarihî ve siyasi arka planını çalışmamızın birinci bölümünde ele aldık. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise bu tarihî akışın öykülerdeki tezahürlerine yer verdik. İncelemeye dâhil ettiğimiz metinlerde doğrudan bir darbeyi konu almasını değil, bir darbe sürecine toplumsal durum ve politik gelişmeler açısından anıştırma yapıyor olmasını yeterli kabul ettik. Bir başka ifade ile konu bütünlüğü açısından darbeyi yansıtmasa da darbe süreçlerinin belirgin hadiselerine göndermeler yaptığını tespit ettiğimiz metinleri, öykücülüğümüzdeki bir iz düşüm olarak değerlendirdik.

C) Darbelerin Edebiyata Yansımaya Panoramik Bir Bakış

Darbe edebiyatını, iktidara karşı gerçekleştirilen askerî müdahaleleri içkin edebî eserleri kapsayıcı bir kategori olarak kabul ettiğimizde, Türk edebiyatı için II. Meşrutiyet'ten bugüne her müdahale ile birlikte artarak çoğalan geniş bir külliyyatın varlığından söz etmek mümkündür. 1908'de, padişah'tan meşrutiyet talep eden ve istediğini alan askerî kalkışma sonrasında yazılmış şiirler, askerî müdahalelerin edebiyata yansımada yakın tarihin ilk örneklerinden kabul edilebilir (Karaca, 2016: 53). Şiirin edebiyatta baskın tür olduğu bu evrede, Hakan Sazyek'in tespitleriyle; Recâizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmit, Ali Ekrem Bolayır, Tevfik Fikret, Mehmet Âkif Ersoy, Faik Âli Ozansoy, Celâl Sahir, Ahmet Haşim gibi edipler söz konusu gelişmenin ve yaşanan hadisenin yansımalarını görebileceğimiz şiirler kaleme almıştır (Sazyek, 1993: 263-281).

Cumhuriyet döneminin ilk askerî müdahalesi olan 27 Mayıs Darbesi de şiir, öykü ve roman türünde edebiyata konu olmuştur. Çağhan Sarı'nın tespit ettiği, antoloji niteliği taşıyan ve dördü darbe ile aynı yıl (1960) ve biri yedi yıl sonra yayınlanan şiir kitapçıkları, söz konusu darbenin Türk şiirindeki erken yankılarını bir arada görebileceğimiz yayınlardır. Bu kitapçıklarda, edebiyat tarihinde özgün bir yeri olmayan isimler dışında; Behçet Kemal Çağlar, Fazıl Hüsni Dağlarca, Ahmet Kutsi Tecer, Cahit Külebi, Necati Cumalı, Ceyhun Atuf Kansu, Talip Apaydın, Feyzi Halıcı, Özker Yaşın, Atilla İlhan, Ümit Yaşar Oğuzcan gibi şairlerin metinleri de yer almaktadır (Sarı, 2020: 2013-240). Bu şiirler darbe karşıtı değil, darbeyi destekleyici nitelikte olmaları yönüyle de dikkat çeker. Roman türünde de doğrudan 27 Mayıs Darbesi'ne değinen ilki 1973 yılında yayınlanmış 31 eser kaleme alınmıştır (Çetinkaya, 2019: 27). 27 Mayıs'ın öykü türündeki izleri ise darbenin üzerinden çok geçmeden Kemal Bilbaşar, Mahmut Makal, Mehmet Seyda ve Haldun Taner'in yazdığı metinlerde görülmeye başlar. Takip eden yıllarda ise Adnan Özyalçınar, Ahmet Büke, Cihan Aktaş, Erhan Bener, Erendiz Atasü, Emir Kalkan, Feride Çiçekoğlu, Muzaffer Buyrukçu, Necati Mert, Ramazan Dikmen, Selim İleri, Sevinç Çokum, Tomris Uyar, Vüs'at O. Bener, Emine Acar gibi öykücülerin eserlerinde farklı boyutlarıyla 27 Mayıs'a giden süreç ve darbe sonrası hayatın yansımaları görülür.

12 Mart Muhtıra sürecine ilişkin “darbe edebiyatı” bağlamında bir “patlamadan” söz etmek mümkündür. Şiirde, öyküde ve romanda öncesi ve sonrasıyla 12 Mart’ın izleri yoğun olarak görülmektedir. Kemal Özer, Turgut Uyar, Edip Cansever, Fazıl Hüsni Dağlarca, Can Yücel gibi şairler 12 Mart etkisinde şiirler yazmış isimlerden birkaçıdır (Sezer, 2008). Roman türünde de 12 Mart bağlamında yazılmış politik eserler hızla artmış (Belge, 1975: 40), 70’lerden 2000’lere değin 12 Mart’ı konu edinen 40’tan fazla roman kaleme alınmıştır (Topkaya, 2015). Öykü türünde muhtıra sürecini metinlerine taşıması bakımından Adalet Ağaoğlu, Adnan Özyalçın, Ahmet Büke, Cihan Aktaş, Demir Özlü, Erdal Öz, Işıl Özgentürk, Leyla Erbil, Metin İlkin, Necati Mert, Necati Tosuner, Nezihe Meriç, Oktay Akbal, Orhan Duru, Samim Kocagöz, Selçuk Baran, Selim İleri, Sevgi Soysal isimleri örneklik edebilir.

12 Eylül 1980 Darbesi’nin apolitik bir toplumsal yapı inşa etmeye çalıştığı ve bunun sanatta da aynıyla görüldüğü çok sık dile getirilen bir olgudur. 1980 sonrasında “içe dönük” bir edebiyat anlayışı hâkimdir (Kahraman,2015:433). 12 Mart sürecinde eserleriyle mağdurun dili ve ideolojik mücadelenin parçası olmaya hazır olan yazarlar, 12 Eylül sonrasında böyle bir misyon üstlenmekte “gönülsüz” yahut “çekingen”dir. Bu durum, Şükrü Argın’ın Nurdan Gürbilek’e atıfla dile getirdiği, yazarların 12 Mart mağdurlarını 12 Eylül’e kıyasla “kendine daha yakın hissetmesiyle” de ilgilidir (Akinhay, 2007). Ancak bir yansıma olarak darbenin edebiyatta iz bırakmadığını söylemek mümkün değildir. Şiirde, romanda ve öyküde darbe atmosferi hissedilir. Şair Enver Topaloğlu’nun “12 Eylül dönemi şiiri’nin direnen şairleri” olarak ifade ettiği Adnan Yücel, Ahmet Erhan, Akif Kurtuluş, Haydar Ergülen, Şükrü Erbaş, Edip Cansever şiirlerine bir tem olarak 12 Eylül’ü taşıyan örnek isimlerdendir (Topaloğlu, 2017). Roman türünde de ilki 1983 yılında yayınlanan Orhan Pamuk’un *Sessiz Ev* adlı eseri olmak üzere darbe öncesi ya da sonrasındaki toplumsal durumu belli ölçüde yansıtan yüzü aşkın eser vardır (Özer, 2011: 277). Türk öykücülüğü açısından ise (12 Mart’a kıyasla) 12 Eylül’ün “geç kalmış” bir anlatı olduğu söylenebilir. 1980-84 yılları arasında yayınlanmış öykü kitapları içinde Adalet Ağaoğlu, Talip Apaydın, Nezihe Meriç, Necati Mert ve Mustafa Kutlu’nun eserlerinde 12 Eylül’ün öyküye yansıması bağlamında ilk

örnekler görülür (Lekesiz, 2017: 257). Takip eden yıllarda da kimi zaman nostalji kimi zaman da tanıklığın edebiyat yoluyla kalıcı hâle getirilmesi şeklinde öykü türüne yansımaları devam eder. Ahmet Büke, Ayşe Kulin, Ayşe İlker, Cemal Şakar, Cemil Kavukçu, Cihan Aktaş, Demirtaş Ceyhun, Erendiz Atasü, Fatma Barbarosoğlu, Feride Çiçekoğlu, Hüseyin Su, Işıl Özgentürk, İnci Aral, Metin Özdemir, Muzaffer Buyrukçu, Necip Tosun, Osman Şahin, Özcan Karabulut, Ramazan Dikmen, Sevinç Çokum, Şevket Bulut, Yıldız Ramazanoğlu gibi öykücüler 12 Eylül'den izler taşıyan metinler kaleme almıştır.

Postmodern olarak da isimlendirilen, 28 Şubat 1997 darbe süreci de şiir, roman ve öykü türünde geniş ölçüde edebiyatımızda yer bulur. Şair Cevat Akkanat tarafından derlenen *Darbeye Direnen Şiirler 28 Şubat Şiirleri Antolojisi*'ndeki 99 şiir bu kanaati teyit eden önemli bir göstergedir. Seçkideki şiirlerin büyük bir bölümü, darbe baskısının en ağır şekilde hissedildiği 1997-2002 yılları arasında süreli yayınlarda neşredilmiştir. Şiirlerin yayınlanma tarihleri ve darbe karşıtı söylemleri göz önünde tutulduğunda, antolojiye ad olan "Darbeye Direnen Şiirler" betimlemesi de anlamını bulur. Arif Ay, Bahattin Karakoç, Hüseyin Akın, İbrahim Demirci, İbrahim Tenekeci, Metin Önal Mengüşoğlu, Mustafa Uçurum, Nurettin Durman, Nurullah Genç darbeye içkin şiirler kaleme alan şairlerden birkaçıdır. Roman türündeki eserlere örnek olarak Ahmet Kekeç'in *Yağmurdan Sonra*; Yıldız Ramazanoğlu'un *İkna Odası*; Sibel Eraslan'ın *Saklı Kitap*, Fatma Barbarosoğlu'nun *Medya Senfoni*; Zeki Bulduk'un, *Boğazın Sularına Atılan Kitap*; Mehmet Kara'nın *Düşte Kördüğüm*, Orhan Pamuk'un, *Kar* ve İsmail Özen'in *Karlı Bir Gece Vakti* eserleri hatırlanabilir. Öykü türünde; 28 Şubat'ın yansımalarını görebildiğimiz birden çok metin kaleme almış yazarlar olarak Cemal Şakar, Fatma Barbarosoğlu ve Cihan Aktaş isimleri ön plana çıkar. Buraya kadar değindiğimiz isimler ve eserler, darbelerin Türk edebiyatının üç ana türünde de yaygın bir tema ve içerik unsuru olarak yer aldığını ortaya koyan örneklerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHİ VE SİYASİ ARKA PLAN

1.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi

Türkiye Cumhuriyeti siyasal hayatında kırılma noktası olan tarihlerden biri 27 Mayıs 1960'tır. Zira sonraki darbeler için hem bir yol gösterici hem de “hukuki” bir zemin⁵ oluşturan siyasal sisteme doğrudan “ordu müdahalesi” ilk kez bu tarihte gerçekleşir.

Tarihe, bugünün demokrasi bilinciyle bakıldığında, 27 Mayıs'ı “darbe” olarak nitelerek itiraz edilmesi zor bir tanımlamadır. Ancak uzun yıllar, yalnızca darbeciler tarafından değil, kimi aydınlarca da ordunun halkı temsilen yerine getirdiği bir “devrim” ya da “inkılap” hareketi olarak adlandırılmış, demokratikleşme için ilerici bir hamle olarak değerlendirilmiştir. Darbeden hemen sonra, devlet basımevi tarafından neşredilen *Ak Devrim* adlı kitaptaki imzalar dönemin aydınlarının darbeye karşı hüsnükabullerini ortaya koyan çarpıcı ifadeler ile doludur. Edebiyat dünyasından birkaç örnek vermek gerekirse: Mehmet Seyda, “*Tarihin sayısız örnekleri gösterir ki; hiçbir köklü devrim, hiçbir ulusta, Ordunun yardımı, hiç değilse tarafsızlığı sağlanılmadıkça başarılamamıştır.*” (1960: 177) sözleriyle 27 Mayıs'ın bir “devrim” hareketi olduğunu vurgular. Falih Rıfkı Atay, “*Ordu imdada gelmeseydi bu vatanın hayırlı evlatları kan ağlayacaktı, kahrolacaktı.*” (1960: 147) diyerek darbeden duyduğu memnuniyeti dile getirir. Yusuf Ziya Ortaç, 1950-1960 yılları arasındaki Demokrat Parti iktidarını eleştirdikten sonra “*Şimdi dünyaya yeniden doğmuş, yeniden gelmiş gibiyiz... On yılda kaybettiğimizi on saatte kazandık... Bunu genç aydınlarımızın dökülen kanlarına ve şanlı ordumuzun kansız zaferine borçluyuz.*” (1960: 80) değerlendirmesinde bulunur. Benzer şekilde, A. Hamdi Tanpınar da DP iktidarını sert bir dille eleştirdikten sonra “*Öyle ki ordu imdadımıza yetişmeseydi Türk milletinin beli bir daha doğrulmazdı.*” (1960: 133) diyerek “vatan ve milleti kurtardıkları için” darbeyi gerçekleştirenlere teşekkür eder.

⁵ İç Hizmet Kanunu 35. maddenin darbeleri legalleştirecek şekilde yorumlanması 27 Mayıs etkisidir ve sonraki darbeler için dayanak noktası olmuştur (Aydın ve Taşkın, 2018:98).

Haldun Taner, darbeden iki gün sonra “27 Mayıs Mucizesi” başlıklı köşe yazısında “Bugün 29 Mayıs 1960. Bizi sürü yapmak için çalışan zorbalardan boyunduruğundan kurtulup kaderimizi batının en ileri demokrasi, tolerans ve fikir hürriyeti ilkeleri içinde yeniden kurmaya karar verdiğimiz mutlu dönemin ikinci günü.” (1960: 203) sözleriyle darbeden demokrasimiz için çıkardığı sonucu ve beklentisini dile getirir.⁶ Ülkü Tamer, *a dergisi*’nin kapanışıyla ilgili anılarından söz ederken “Devrim oldu, görevimizi tamamladık, artık dergiyi gönül rahatlığıyla kapatabiliriz.” kanaatiyle “bir züğürt tesellisi” bulduklarından bahseder (2005: 154). Elbette kast edilen “devrim”, 27 Mayıs darbesidir. Bu nevi örnekleri çoğaltmak, darbeden hemen sonra edebiyat dünyasından gelen ortak sesin bir tür memnuniyet bildirisi olduğunu görmek zor değildir. Zira dönemin çoğu yazarı, bilhassa toplumcu gerçekçi yazarları, (Milli Şef döneminde çok daha fazla gadre uğramış olmalarına rağmen) Menderes'e muhaliflik çizgisi etrafında toplanmış kimselerdir (Haksal, 2014: 121). Sosyalist düşünceye sahip aydınlar, darbeyi ilerici bir hareket olarak nitelerken darbe sonrasında yaşanan elim hadiselerle bile "bir tür öç alma" duygusu ile yaklaşmışlardır. Bu tutuma karşı çıkan ve darbenin “ilerici” bir adım olduğundan kuşku duyan Kemal Tahir, istisnalardan sayılabilir (Coşkun, 2006: 47). Dönemin edebiyat kanonu içinde yer alan Necip Fazıl, 1964 yılında Menderes’in idamına ilişkin mersiye niteliği taşıyan “Zeybeğin Ölümü” adlı şiiri ile edebiyatın imkânlarıyla 27 Mayıs karşıtı tutum sergileyen öncü bir isim olur.

Darbeyi destekleyici tutumlarda, tarihsel hafızanın da payı vardır. Osmanlı’da 17. yüzyılda başlayan reformist hareketler, öncelikli olarak orduda uygulanmış ve Batılılaşma ya da modernleşme anlamında yapılan her türlü yenilik en hızlı orduda makedes bulmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak 18. yüzyıldan sonra da daha fazla reform yanlısı olanlar sivil bürokratlardan ziyade Batı tarzı mekteplerde yetişmiş Türk subayları olmuştur (Karpas, 2019: 94). Siyasal tarihin seyri içinde, reform taleplerinin silah gücüyle dayatılması da bu olgunun istenmeyen bir sonucudur. Caner Arabacı; “Modernleştiricilerimiz, zihinlerindeki ilerleme, gelişme planını; darbelerle siyasete, toplum yönetimine doğrudan müdahale ederek kolayca

⁶ Bu yazıyı kaleme almasının üzerinden çok zaman geçmeden kendisi de bir darbe mağduru olacak, 147’liler olarak bilinen, cunta tarafından üniversiteden atılan akademisyenler arasında yer alacaktır.

uygulamak istemişlerdir.” (2016:2) tespitiyle, ordu-aydın-siyaset bağlamında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan zihniyet sürekliliğinin altını çizer.

Yukarıda ifade edilen sebepler içinde 1982 yılına kadar “Hürriyet ve Anayasa Bayramı” olarak kutlanan 27 Mayıs Darbesi’nin politik ve sosyal koşullarını ana hatlarıyla ele almak Türk öykücülüğündeki yansımaları görebilmemize olanak sağlayacaktır.

1.1.1. Darbe Öncesi Politik Koşullar

Türkiye siyasal sisteminde çok partili hayata geçiş, büyük ölçüde dış gelişmelerin etkisinde gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası güç dengesinde, İtalya ve Almanya örneğinde olduğu gibi, tek parti rejimleri kaybetmiş, ABD ve Avrupa merkezli demokrasi anlayışı hâkim unsur olmuştur. Aynı tarihlerde Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere girmesi ve uluslararası ilişkiler ekseninde demokrat Batıya daha yakın olma çabası çok partili hayata geçişi hızlandırmıştır (Karpaz, 2019:228). Bu şartlar altında, sistem değişikliği için gerekli koşulları oluşturan ve yeni partilerin kurulmasına imkân sağlayan CHP, ciddi bir muhalefetle karşılaşmayı beklememiştir (Ahmad, 2020:54). Ancak 1946’da CHP’den ayrılan⁷ Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan’ın öncülüğünde kurulan Demokrat Parti, umulanın aksine bir politika izlemiş ve girdiği ikinci seçimde iktidarı devralmıştır.

1950’de çok partili hayatın ilk demokratik seçiminden zaferle çıkan DP Adnan Menderes’in başbakanlığında, dört yıl boyunca ülkeyi yönetmiştir. 1954 seçimlerine giderken halk DP iktidarından memnundur. Zira Demokrat Parti, birinci döneminde, iktidar öncesindeki vaatlerini ivedilikle yerine getirme gayreti içinde

⁷ 7 Haziran 1945'te Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubuna verilen bir önerge ile DP'nin de işaret fişegi atılmış oldu. Siyasal tarihimizde "Dörtlü Takrir/Önerge" olarak bilinen bu olayda; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan parti içi muhalefet olarak kabul edilecek olan daha fazla demokrasi, anayasada belirtilen kişi haklarına yönelik daha fazla hürriyet ve çok partili bir sistem öneriyorlardı. Takip eden günlerde bu muhalefetlerini Vatan Gazetesi aracılığıyla basın üzerinden de sürdüren Adnan Menderes ve Fuat Köprülü gazeteye yazdıkları yazılar nedeniyle CHP’den ihraç edildi. Koraltan, ihraç kararlarına verdiği tepki nedeniyle partiden uzaklaştırılırken Celal Bayar ise kendi kararıyla hem milletvekilliği görevinden hem de Halk Partisi'nden istifa etti. Bu hadiseler yeni bir partinin kurulması için uygun zemini oluşturmaya yaradı. Yakın bir gelecekte DP'yi kuracak olan kadrolar henüz CHP üyesi iken ortaya koydukları muhalif tavırları nedeniyle kamuoyunda kendilerine yönelik bir ilgi uyandırmış oldular (Karpaz, 2019: 233-234).

olmuştur. Bu gayretin en bariz örneği, iktidara geldikten yalnızca bir ay sonra (16 Haziran 1950 günü) Arapça ezan yasağını kaldıran yasa tasarısını meclise sunmuş olmasıdır.⁸ Birinci dönemdeki ekonomik gelişmeler de halkın desteğini sürdürmesini sağlamıştır. Devletçi ekonomiden, liberal serbest pazar ekonomisine geçiş; ABD kaynaklı destek ve kredilerin tarım ekipmanları, karayolu ve inşaat sektörüne aktarılması söz konusudur. Yatırımların plansız ve uzun vadeli kalkınmaya katkı sağlamadığı yönünde eleştiriler olsa da halkın genel ekonomik durumu bu dört yıllık sürede daha iyiye doğru gitmiştir (Zürcher: 2019: 262).

1954 seçimleri öncesinde, seçmenin oyunu DP'de sabit kılan faktörler içinde ekonomik şartların düzelmesi yer alıyordu. Ancak bundan daha önemlisi halk ile milletvekillerinin arasındaki mesafenin kalkmasıydı. Halk, meclise giderek oy verdiği vekile ulaşip derdini anlatabiliyor; köylü “potini ve çarıklarıyla” Ankara'nın kaldırımlarını çiğniyordu (Çavdar, 2019: 46).

Demokrat Parti'nin ikinci dönemini başlatan 1954 seçimleri, bir öncekine göre daha güçlü bir DP iktidarını sağladı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin, kötüye giden ekonomi ve özgürlüklerin kısıtlandığı yönündeki savları halk nezdinde itibar bulmadı. DP'nin ilk dört yılında; doğa koşulları tarımı, dış krediler genel anlamda ekonomiyi, kamu yatırımları da alt yapıyı daha güçlü kılmıştı. Özgürlük bağlamında da halkın ekserisi DP öncesi dönemle kıyasladığında kendini daha özgür hissediyordu (Ahmad, 2020: 66).

2 Mayıs 1954'te gerçekleşen seçim sonuçlarına göre, DP, % 58,4 oy alarak bir önceki seçime göre oylarını 5 puan daha artırmış; CHP ise % 35,1 ile yaklaşık 5 puan kaybetmişti. Çok Partili hayata geçişten sonra demokratik koşullarda yapılan bu ikinci seçime göre oluşan mecliste; DP 503, CHP ise 31 sandalyeye sahip oldu. Kapatılan Millet Partisi üyelerince kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi de % 4,8 oy alarak 5 milletvekili çıkarmıştı (Zürcher: 2019: 259).

⁸ Arapça ezan yasağının kaldırılmasıyla ilgili CHP'de parti içi muhalefet söz konusu olsa da çok partili hayatın bir sonucu olarak rekabetçi siyaset ortamında halkın tepkisini çekmemek için TMBMM çatısı altında yasa tasarısına karşı açık bir muhalefet sergilenmemiştir. Bu suskunlukta, yasağın kaldırılmasının görüşüleceği oturumun halka dinletilmesinin de etkili olduğu söylenmektedir. Detaylı Bilgi için bkz. AVŞAR, Z. ve KAYA, A. E. (2017). “Arapça Ezan Yasağı ve Kaldırılması”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C 33, S 95, Ankara, s.123-160.

1954 seçimlerindeki büyük başarı, Menderes'in parti içindeki liderliğini de pekiştirdi. Ne var ki birçok kişinin "otoriter" olarak değerlendireceği "yeni Menderes" söylemi de bu yeni dönemle birlikte ortaya çıktı. Parti içinde, liberal görüşleri ile tanınan bazı akademisyenler ve hukukçular hoşnutsuzluklarını dile getirmeye başladı (Ahmad, 2020: 68). Birinci dönemde, genel anlamda liberal politikalar uygulayan Menderes'in ikinci iktidar döneminden itibaren ekonomi dışında kalan siyasal politikalarında liberallikten uzaklaştığı iddia edildi. 27 yıllık tek parti rejiminin bir sonucu olarak bürokraside var olduğunu düşündüğü muhalif kadroları devre dışı bırakabilmek için atılan kimi adımlar, tepkilere neden oldu. Yirmi beş yıldan fazla hizmeti bulunan memurların emekliye sevk edilmesi, yargıdan akademiye birçok kesimi etkiledi ve DP'ye karşı muhalefeti tahkim etti. Üniversiteler, yargı ve basınla olan ilişkiler gerilmeye başladı (Zürcher: 2019: 267). DP'nin kuruluşundan itibaren, daha fazla özgürlük talebi olan ve tek parti rejiminin baskıcı politikalarından rahatsızlık duyan farklı kesimlerin doğal bir koalisyon hâlinde DP'yi destekledikleri bilinmekteydi. Üniversite profesörlerinden köylülere kadar tüm kesimler için umut olmuştu (Karpas, 2019:488). Ancak ikinci dönem ve söz konusu gelişmeler ile birlikte parti içinde ve dışında var olan doğal koalisyonda çözümler başladı.

DP'nin ikinci döneminde (1954 sonrası), mali göstergeler de bir önceki döneme kıyasla başarılı sayılmazdı. Ekonomik büyüme % 13'ten % 4 civarına düşmüş, dış ticaret açığı artmış ve para politikalarında uluslararası fonların devalüasyon yapılması gibi taleplerine direnç göstermekte zorlanılan bir sürece girilmişti. 1950'de % 3 olan enflasyon, takip eden yıllarda çift haneli rakamlara ulaşacak ve 1957'de % 20'ye kadar çıkacaktı (Zürcher: 2019: 265). Bu koşulların oluşmasında, tarım ve sanayiye yapılan yatırımların olumsuz yansımaları etkili olmuştu. Sanayi sektörüne yapılan yatırımların üretime dönüşmesi beklenen düzeyde olmadı. Tüketim artarken üretim yetersiz kaldı. Tarımda makineleşmeyle birlikte kırsal kesimde tarımsal işçi olarak çalışmakta olan insanlar kentlere göç ettiler. İşsizlik ve enflasyona dayanan hayat pahalılığı kent yaşamını zorlaştırmaya başladı. İlk dönemin ekonomik refah ortamını sürdürebilmek için daha fazla sermayeye, döviz ihtiyacı vardı ancak hükümet bu akışı sağlayamıyordu. DP iktidarına karşı memnuniyet düzeyi düşerken

basın ve muhalefet partileri arasındaki yakınlaşma da dikkat çekiyordu. İktidar partisinin bazı üyelerinin karıştığı yolsuzluk olayları, basına dair “ispat hakkı” meselesi gibi gelişmeler bu yakınlaşmaya zemin oluşturmuştu (Karpaz, 2020: 94-95).

Yukarıda kısaca ifade ettiğimiz sosyal ve ekonomik koşullarda, 1957 seçimlerine gidildi. Seçim takvimine göre Mayıs 1958’de yapılması planlanan genel seçimler, erken seçim kararı alınmasıyla 27 Ekim 1957’de gerçekleşti. Bu seçimlerde, CHP ve CMP yanında DP’den ayrılanların kurduğu Hürriyet Partisi de seçmenin oyuna talip oldu. Ülkenin bütününde örgütlü ve DP’nin en güçlü rakibi olan CHP, aydınların desteğini yeniden kazanmış olmasına rağmen kitleler açısından tek parti dönemindeki icraatlarından kaynaklanan “baskıcı imajını” düzeltmemişti. CMP radikal kabul edilen görüşleri nedeniyle⁹, Hürriyet Partisi ise ülke genelinde örgütlenmesini tamamlayamamış olduğundan geniş kitlelerin desteğini almaktan yoksun kaldı. Bu siyasi denklemde, DP açısından muhalefet cephesi genişlemiş olmasına rağmen etki gücü iktidarı değiştirmek için yeterli olmadı. 1957 seçimi sonuçlarına göre; DP %47,9 oyla 424, CHP %41 oyla 178, geriye kalan %11 i paylaşan CMP ve HP ise dörder milletvekili çıkardı (Ahmad, 2020: 74-76). Politik hayattaki gergin atmosfer, 1960 yılına değin tansiyonun belirli aralıklarla daha da yükseldiği bir süreç oldu.

1.1.2. Darbe Öncesinde Yaşanan Bazı Toplumsal Hadiseler

Üç dönem boyunca tek başına iktidar olan DP ve 1957 seçimlerine kadar daima oy kaybeden bir muhalefet durumunda kalan CHP arasındaki çekişme yıllar boyunca artarak devam etmiştir. Toplumsal olaylara sebep olacak ilk ciddi gerilim ise 1952 yılında, Halkevlerinin kapatılması ve CHP’nin mal varlığına yönelik tetkiklerin siyaset gündemine gelmesi sebebiyle yaşanır.¹⁰ Halkevlerinin bir muhalefet organı

⁹ CMP 1954’te laikliğe aykırı politikalar geliştirdiği için kapatılan Millet Partisi üyelerince kurulmuştu. Antidemokratik oldukları gerekçesiyle hem CHP hem de DP’ye karşı katı bir muhalefet sergileyen parti lideri Bölükbaşı’nın dokunulmazlığı kaldırılarak bir konuşması sırasında meclise hakaret ettiği iddia edilip mahkeme önüne çıkarıldı. 1957 seçim kampanyaları başladığında CMP Lideri Osman Bölükbaşı cezaevindeydi ve yargılaması hâlen devam ediyordu (Karpaz, 2020:99).

¹⁰ DP iktidara gelmeden önce de siyasi arenada tansiyonun fazlasıyla yükseldiği zamanlar olmuştur. “Psikopat Olayı” olarak bilinen hadise bunun bir örneğidir. 1946 seçimleri sonrasında muhalefet partisi milletvekili olarak mecliste konuşan Menderes’in eleştirileri, CHP’li Başbakan Recep Peker tarafından “psikopat bir ruhun” yansımaları olarak değerlendirilmiştir. Bu ve başka ithamlar

gibi çalıştığını düşünen ve CHP malvarlığının tek parti rejimi döneminde devlet imkânlarının parti yararına kullanılmasıyla oluştuğuna inanan DP iktidarı, bu iki hususta da harekete geçer. İktidarın söz konusu icraatlarına karşı halkın önünde tepkisini dile getirmek isteyen CHP lideri İsmet İnönü ise Ekim 1952’de Ege ve Marmara gezilerine çıkar. İsmet İnönü’nün ilk durağı olan İzmir’de küçük çaplı iki hadise yaşanır. İsmet İnönü, nutkunu irat ettiği sırada “Paşa yalan söylüyorsun, Allah’tan kork biraz.” diyen bir vatandaş, Halk Partililerin saldırısına uğrar ve alandan yaralı halde uzaklaştırılır. Aynı gün, İnönü’yü dinlemek için toplanan kalabalıkların dağılması sırasında, yolu açmalarını isteyen bir kamyon şoförünün de darp edildiği Milliyet gazetesi haberlerinde yer alır. Asıl büyük hadiseler ise gezinin ikinci durağı olan Manisa’da yaşanmıştır. 7 Ekim 1952’de, İnönü’yü coşkuyla karşılayan grup içindeki bir kişinin DP bayrağını yere atması ve buna mukabil bir başka grubun da CHP bayrağını yırtması üzerine binlerce kişinin dâhil olduğu geniş çaplı bir toplumsal olay yaşanır. Gezinin üçüncü durağı olarak planlanan Balıkesir ziyareti ise İnönü henüz şehre varmadan cereyan eden olaylar nedeniyle iptal edilir. Aynı günlerde, Başbakan Adnan Menderes de halka hitaplarda bulunarak, İsmet İnönü’nün İzmir nutkunda söylediklerini “ihtilal çağrısı” olarak değerlendirmiş ve eleştirmiştir. (Tunç, 2018: 73-86) Söz konusu ülke turlarını değerlendiren Ahmad, *“DP’de ciddi bir bölünmeyi sezen ve erken bir seçimi zorunlu kılmayı uman İnönü, Eylül 1952’de Türkiye çapında bir kampanya turuna çıktı”* sözleriyle hadiseleri özetler (2020: 63).

1952 Kasım ayında siyaseti ve toplumu alakadar eden bir hadise daha yaşanır. Vatan gazetesinin sahibi Ahmet Emin Yalman Malatya’da silahlı saldırıya uğrar. “İslamcı” düşünceler nedeniyle gerçekleştiği söylenen saldırı sonrasında DP-CHP arasındaki ilişkiler dayanışma zeminine yönelir. O günkü ifade ediliş şekliyle, “dinî irticacılara, komünistlere ve diğer çılgınlara” karşı birlikte hareket etme kararı uzlaşının ana eksenidir. Bu yakınlaşmadan sonra, 1953’e kadar iktidar ve muhalefet arasında ılımlı bir hava söz konusudur. 1953 Temmuzunda, Millet Partisi

gerginliğe sebep olmuş; DP’liler, Peker’in konuşmasına tepki olarak meclisi terk etmiştir. Ancak, DP iktidarı öncesinde yaşanan bu ve benzeri hadiseler toplumsal olaylara neden olmamıştır. Detaylı Bilgi için bkz. Kınalı, G. (2017) “Çok Partili Sisteme Geçişin Sancılı Kesitlerinden Biri: 1947 Yılı Bütçe Görüşmeleri”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, sayı: 23, ss. 183-220.

kongresinde, Atatürk reformlarına tehdit olarak algılanan birtakım önerilerde bulunulduğu iddia edilerek partinin kapatılması gündeme gelir. DP'nin, Millet Partisi'nin kapatılması yönündeki talepleri CHP tarafından iç muhalefeti susturmaya yönelik eylemler olarak itham edilince (DP-CHP arasında) kısa süren uyumlu çalışma süreci de son bulur. Kendisini devrimlerin muhafızı olarak lanse eden Halk Partisi'nin, reformlara karşı olduğu için kapatılmak istenen Millet Partisi'ni "savunması" herkes için sürpriz olmuştur. Bu hadiseden sonra, DP ve CHP arasındaki ilişkiler tekrar düzelmek üzere bozulur (Ahmad, 2020: 64).

1955 yılında İktidar-muhalefet kutuplaşmasının dışında, ancak bütün ülkenin gündemini meşgul eden ve DP içinde krize sebep olan büyük bir toplumsal hadise yaşanır. "6-7 Eylül Olayları" olarak adlandırılan bu hadise, öfkeli kalabalıkların, Taksim/Beyoğlu'nda bulunan iş yerlerine saldırması ve talan etmesidir. Öfkenin görünen nedeni, 6 Eylül gecesi *Ekspress* gibi bazı akşam gazetelerinin verdiği bir "son dakika" haberidir. Habere göre, Atatürk'ün Selanik'teki müze evi bombalı saldırıya uğrar. Haber İstanbul'da büyük bir yankı bulur ve hızlı gelişen şiddet içerikli toplumsal bir tepkiye neden olur. Polis ve asker; öfkeli kalabalıkları zapt etmekte zorlandığı için çok sayıda iş yeri talan edilir (Çavdar, 2019: 50-53). Lise ve üniversite öğrencilerinin örgütlü eylemi olarak başlayan olaylar, İstanbul'a göç etmiş ve yoksulluk içinde yaşamak zorunda kalmış işçilerin zengin Rum ve Türk Beyoğlu esnafına karşı bir saldırısına dönüşür ve iktidarı sarsan bir etki yaratır. Olayların büyümemesi için İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edilir. Bu tedbirler asayiş sağlar ancak DP içinde muhalif bir hareketlilik doğurur. İçişleri Bakanı Namık Gedik'in istifası eleştirileri durdurmaz. Menderes'in de istifanın eşliğine geldiği süreçte, kararından vazgeçmesi sağlanır ve kabine değişikliği ile yola devam edilir. Böylece, Menderes liderliğinin DP grubu için ne kadar önemli ve etkili olduğu da tescil edilmiş olur. Parti içinde muhalif kanadı oluşturanlar ise bu son gelişmeden sonra DP'den ayrılır ve 1956'da Hürriyet Partisi'ni kurar (Ahmad, 2020: 72).

1957 yılına gelindiğinde, ülkede yeni bir seçim yapılır. DP üçüncü kez genel seçimlerin kazanını alır ve iktidarını korur. Ancak, sonuçların açıklandığı günlerde, seçimlerde şaibe olduğu söylentisi birtakım olaylara sebep olur. Ana muhalefet partisi CHP, seçmen kütüklerinde yolsuzluk, DP taraftarlarına birden çok oy

kullandırma, oy satın alma gibi hukuksuzluklar yapıldığı iddiasıyla Yüksek Seçim Kurulu'na müracaatta bulunur. Seçimin geçersiz olması yönündeki talepler kurul tarafından reddedilir. Seçim sonuçlarının açıklandığı günlerde Mersin, Gaziantep, Kastamonu, Çanakkale, Samsun ve Giresun illerinde toplumsal olaylar yaşanır. Kargaşa ve şiddet; yaralanmalara, can ve mal kayıplarına neden olur.¹¹ Cumhurbaşkanı riyasetinde toplanan devlet erkânı bir dizi önlemler olarak olayların büyümesini engellemeye çalışır. Muhalefet kanadı ise söz konusu hadiseleri, iktidarın yaptığı hukuksuzluklara karşı haklı tepkiler olarak değerlendirmektedir. Hükümet, muhalefetin bu tavrını “halkı isyana teşvik” olarak algılar ve katı tedbirlere başvuracağına sinyalini verir. Takip eden günler, iktidarın güç gösterisine ve muhalefetin kendi tabanını konsolide edecek tüm fırsatları değerlendirip toplumsallaştırmasına sahne olmuştur (Karpat,2020: 121-125).

1960 yılına gelindiğinde, DP ve CHP arasındaki gerginlik ve hükümet karşıtı protestolar daha da yoğunlaşır. Kayseri Yeşilhisar'daki bir kooperatif seçiminde arbede çıkması ve İsmet İnönü'nün Kayseri ziyaretinde yaşananlar, darbe öncesi en sıcak gelişmelerdendir.¹² Bu hadiseler İstanbul ve Ankara'daki öğrenci eylemleri de eklenir. Kurtuluş Kayalıya göre, bu süreçteki “(...) öğrenci olayları spontane olaylar olmayıp muhalefet partisi CHP ile belli ölçüde ilgili olan olaylardır. Yani mevcut iktidarın devrilmesi amacındaki ordunun, CHP ve öğrenci gençlikle öğretim kadrosunun birleşmesi söz konusudur.” (Kayalı, 2015: 65). Hükümet, olayları bastırabilmek için daha katı tedbirler alır ve pek çok kimsenin özgürlükleri kısıtlama girişimi olarak değerlendirdiği Meclis Tahkikat Komisyonu gündeme gelir. 27 Nisan 1960 günü mecliste görüşülerek söz konusu komisyona tanınan yetkiler, üniversite

¹¹Kargaşanın yoğun olarak yaşandığı şehir Gaziantep'tir. Seçimlerin kazananı önce CHP olarak açıklanmış ancak köylerden gelen oyların eklenmesiyle (bin kadar seçmenin oyuyla) DP'nin tekrar öne geçtiği duyurulmuştur. Bu olay, şehirdeki CHP tabanını harekete geçirir ve büyük çaplı protestolar başlar. Oyların tekrar sayılacağı söylenir ancak aynı günün gecesinde oy pusulalarının bulunduğu valilik binasında çıkan yangın, işleri içinden çıkılmaz bir hale sokar. Gaziantep'te halk sokaklara dökülmüş, gasp edildiğine inandıkları seçme haklarını savunmaya yönelik eylemler gerçekleştirmiştir (Çavdar, 2019: 70-71).

¹² Kayseri Olayları hakkında detaylı bilgi için bkz. KARATAŞ, M. (2021). “27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Süreçte İsmet İnönü'nün Kayseri Ziyareti ve Çıkan Olaylar” INSAC Advances in Social and Education Sciences, 53-74.

gençliği içinde yeni bir tepki uyandırır. Nitekim takip eden günlerde İstanbul Beyazıt'ta ve Ankara Kızılay Meydanı'nda çeşitli protestolar yapılır.

Darbeden altı gün önce Harp Okulu öğrencilerinin Ankara'da gerçekleştirdiği protesto yürüyüşü, darbe öncesi en etkili eylem olarak kabul edilmektedir. Bu eylemin Harp Okulu komutanları tarafından teşvik edildiği de iddialar arasındadır. O dönem Harbiye'de son sınıf öğrencisi olan Acar Okan; genç subay ve subay adaylarının cuntacılar eliyle psikolojik olarak darbeye hazırlandıklarını söylerken:

“Biz dışarı çıkamıyoruz ama dışarıdan gelen sorumlu sorumsuz bir kısım zevat, siviller, emekli subaylar (Ferda Güley, Işıklar'daki eski komutanım Mehmet Öcal vb.), muvazzaf subaylar (bir tanesi -ismi lâzım değil- eski bir G. Kurmay Başkan Yardımcısı) okulun önündeki parkta bizi topluyor (biz de dışarıda ne oluyor merakı ile gidiyor) nutuk dinliyorduk. Hiçbiri olumlu haber vermiyordu. Hepsi bir merkezden kurgulanmış gibi bizi ihtilâl ortamına sürükleyen şeyler söylüyordu; yâni dedikodu ve ajitasyon...”
(Okan, 2015:59)

sözleriyle DP iktidarına karşı ayaklanmaya ikna edilmeye çalışıldıklarını dile getirir. Olaylara karışan üniversite öğrencilerinin öldürülerek kıyma makinelerinde çekilip izlerinin kaybedildiği, harp okulu öğrencilerinin bombalanarak öldürülmek istendiği gibi akıl dışı yalanlarla kandırılmaya çalışıldıklarını aktarır. Yukarıda zikredilen şartlar altında, İstanbul ve Ankara'da, gençlerin etkin olduğu protestoların son bulması için yapılan müdahaleler, olayları büyütmekten öteye geçmez. Polis ve göstericiler arasında çıkan arbedelerde yaralanma ve can kayıpları da olur. Şiddet gençlerin öfke ve protestolara dönük kararlılığını artırırken basın vasıtasıyla olayları takip eden halkta da kaygılar oluşmaya başlar. Hükümet cephesi ise 1957 seçimlerinden itibaren olası bir darbe girişimine karşı son derece kaygılıdır.

1.1.3. 27 Mayıs ve Sonuçları

1957 seçimleri sonrasında, sosyal ve siyasal hayat içinde çok sayıda hadise yaşanırken ordu içindeki DP karşıtları da darbe planları üzerinde yoğunlaşmaya

başlamıştır.¹³ 1960'ta yaşanan darbe, sessiz sedasız değil oldukça gürültülü gelmiş ancak önlenememiştir. Darbenin ayak sesleri, 27 Mayıs 1960'tan iki yıl önce, Samet Kuşçu adlı bir subayın ihbarı ile duyulur. Tarihe, “9 Subay Olayı” olarak kaydedilen gelişme, 1958'de patlak vermiştir. O dönem, muvazzaf subay olan Samet Kuşçu'nun darbe hazırlığı olduğuna yönelik ihbarı siyasetin, dolayısıyla da ülkenin gündemine oturur. Gerçekten de bir darbe hazırlığı vardır. Ordu içinde Faruk Güventürk'ün idaresinde bir komite kurulmuş, Subay Samet Kuşçu ile de temasa geçilmiş ancak Kuşçu komiteye dâhil edilmemiştir. Kendisine karşı bir tertip olabileceğinden şüphelenen Kuşçu, tanıdığı dokuz subayın adını verir (Kayalı, 2015: 64). Böylece, söz konusu dokuz kişinin mahkeme önüne çıkmasına neden olur. Olayın şaşırtıcı yanı ise darbe hazırlığındaki dokuz subayın beraat etmesine rağmen Samet Kuşçu'nun yalan ifade vermektan hüküm giymiş olmasıdır (Çavdar, 2019: 72). Bu yargılama sonucunda çıkan karar, 27 Mayıs'ta gelen darbeyi durdurmak isteyebilecek olanları da yapmaları gerekenden alıkoymuş olmalıdır.¹⁴

27 Mayıs 1960'ta sabaha karşı başlayan darbe harekâtı, hızlı bir şekilde hedefine ulaşmış; Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Bakanlar ve dönemin iktidar partisi Demokrat Parti milletvekillerinin pek çoğu buldukları yerde tutuklanarak Ankara Kara Harp Okulu'na götürülmüşlerdir (Çavdar, 2019: 85). Tutuklananlar arasında yalnız siviller yoktur. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Rüştü Erdelhun, Konya 2. Ordu Komutanı Orgeneral Suat Kuyuş gibi subaylar da vardır (Aydın ve Taşkın, 2018: 62). Kayda değer bir direniş olmaksızın, güven ve sükûnet telkinleri yapılarak ülkenin idaresi cunta tarafından devralınmış ve ertesi gün Millî Birlik Komitesi kurulmuştur. Millî Birlik Komitesi Başkanı olan Cemal Gürsel; Devlet Başkanı, Başbakan ve Millî Savunma Bakanı görevlerini kendisinde

¹³ Ordu içindeki bir kesimin DP iktidarına mani olma düşüncesi DP'nin kazandığı ilk seçimden itibaren vardır. 1950 seçimlerinden sonra İsmet Paşa'yı ziyaret eden dört general, eğer iktidarı devretmek istemezse kendisine destek vereceklerini dile getirmişlerdir (Karpaz, 2020: 141).

¹⁴ Murat Bardakçı tarafından yayınlanan tarihî bir vesikadan, 27 Mayıs darbesinden çok kısa bir süre önce de, 3 Mayıs 1960'ta, Dr. Sezai Feray tarafından bir ihbar mektubu daha gönderildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu mektubun, ne Menderes'e ne de Celal Bayar'a ulaşmadığı ifade edilir. <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2691768-27-mayisi-onceden-haber-veren-ve-simdiye-kadar-yayinlanmamis-ihbar-mektubu-darbe-kansiz-olacak-sadece-bayar-menderes-ve-uc-kisi-daha-oldurulecek-o-kadar->

toplayarak o güne değin kimsenin sahip olmadığı bir yetki gücünü eline almıştır (Zücher, 2019: 280).

Darbe sonrasında cuntanın en önemli gündemlerinden biri, tutuklanan DP'lilerin akıbetinin ne olacağıdır. Yassıada'ya götürülen DP'li üst düzey idareciler, MBK tarafından atanmış dokuz hâkimden müteşekkil, yasal dayanağı olmayan, Yüksek Adalet Divanı önüne çıkarılır (Zücher, 2019: 285). DP'nin lider kadrosu yargılanırken sadece mahkûm edilmek değil aynı zamanda halk nezdindeki saygınlıkları da bitirilmek istenir. Bu nedenle, mahkemenin asli dava konusu olan "anayasayı ihlal" dışında, Menderes, Koraltan ve Bayar'ın itibarını bitirecek dedikodu¹⁵ mahiyetindeki meseleler de Yassıada mahkemelerinde görüşülür ve radyolar aracılığıyla da kamuoyu gündemine taşınır (Aydın ve Taşkın, 2018: 76; Çavdar, 2019: 96).

Darbeden beş ay sonra, 14 Ekim 1960'ta başlayan yargılamalar 15 Eylül 1961'de sonuçlanır. 107 kişinin idamı, 281 kişinin 15 yıla kadar hapis istemiyle açılan davalar sonucunda; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan gibi isimlerin yanı sıra 27 Mayıs öncesinin Genelkurmay Başkanı olan Rüştü Erdelhun da idama mahkûm edilir. Toplam idam kararı sayısı 15, hapis cezası verilen kişi sayısı (31'i müebbet olmak üzere) 449 ve yargılama sonucu beraatine karar verilen kişi sayısı 123'tür.¹⁶ Menderes, Zorlu ve Polatkan idam edilmiş. Bayar'ın idamı MBK kararı ile müebbede çevrilmiştir. İdam edilen üç isim dışındaki diğer DP'liler de müebbet hapse çevrilen cezalarla idamdan alıkonulmuştur.

15 Eylül'de sonuçlanan Yassıada yargılamalarının idam kararları MBK ve ordu arasında anlaşmazlığa sebep olur. Hem iç hem de dış kamuoyunda büyük ses getiren idam kararlarının uygulanması konusunda MBK üyelerinin çoğunluğu isteksizdir. Ancak görüşmelerin yapıldığı TBMM binasını kuşatacak kadar kararlı olan Hava ve

¹⁵ Mederes'in en yakınındaki isimlerden biri olan Samet Ağaoğlu'na göre bu dedikoduların kaynağı da büyük oranda eski DP'li siyasilerdir (Ağaoğlu, 1967: 155). Bu dedikoduların başlıcaları Menderes'in Opera sanatçısı Ayhan Aydan'dan gayrimeşru bir çocuğu olduğu ve onu doğum sırasında öldürttüğüdür. Bayar için ise kendisine hediye edilen bir köpeği devlete değerinden çok yüksek bir fiyata satarak haksız menfaat elde ettiği iddia edilir. Yassıada yargılamalarında davaya dönüşen bu söylentiler, "Köpek" ve "Bebek" davaları olarak tarihe geçmiştir.

¹⁶ Bu sayılarda bazı ihtilaflar söz konusudur. Örneğin Tefik Çavdar, beraat eden kişi sayısını 135 olarak verir (Çavdar, 2019: 96).

Deniz Kuvvetlerinden bazı birlikler -ki bunları harekete geçirenin Genelkurmay Başkanı Sunay olduğu düşünölmektedir- idamlarda ısrar etmiş ve 16 Eylül'de Zorlu ve Polatkan 17 Eylül'de ise Menderes idam edilmiştir (Aydın ve Taşkın, 2018: 87-88). İdam kararlarının uygulanmasında iki önemli etken vardı. Birincisi, ordu içinde, MBK'nın da söz geçirmekte zorlandığı "aşırı" gruplar bu idamlar ile yatıştırıldı. İkincisi ise yapılan darbenin zorunlu ve meşru olduğunu göstermek için verilen cezaların uygulanması gerekiyordu (Ahmad,2020:181). Çavdar; söz konusu idamların, Türkiye tarihi içinde bir "siyasi soykırım" olarak nitelenebileceğini söylerken siyasi "kan davalarına" sebep olduğunu da ifade eder (2019: 97). Dolayısıyla denilebilir ki 27 Mayıs 1960, Türkiye Cumhuriyet tarihi içinde yalnızca darbelerin miladı değil siyasi ve sosyolojik kutuplaşmaların da önemli bir durağıdır.

1.2. 12 Mart Muhtırası

1960- 1971 arasındaki yıllar politik açıdan son derece sıcak gelişmelerin yaşandığı bir dönem oldu. 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963'de Talat Aydemir iki kez darbe girişiminde bulundu ve başarısız oldu. 9 Mart 1971'de yapılması planlanan bir başka darbe, cunta içinde yer alan üst düzey komutanların karar değiştirmesi üzerine son anda durduruldu. 12 Mart 1971'de, Süleyman Demirel'in liderliğindeki Adalet Partisi iktidarı, emir komuta zinciri içerisinde verilen bir muhtıra neticesinde istifa etti ve Cumhuriyet tarihinde ikinci kez askerî bürokrasi sivil siyasetin akışına yön verdi.

1.2.1. 12 Mart Muhtırasına Giden Süreçte Politik Koşullar

2 Aralık 1961'de güvenoyu alan (27 Mayıs sonrasının ilk sivil hükümeti) AP-CHP koalisyonu 30 Mayıs 1962'de dağıldı. 25 Haziran 1962'de İnönü'nün başkanlığında kurulan ikinci hükümet 2 Aralık 1963'de istifa ile sonuçlandı. 25 Aralık 1963'de kurulan ve İnönü'nün üçüncü kez liderlik ettiği azınlık hükümeti de uzun ömürlü olmadı ve 13 Şubat 1965'de istifa ile son buldu. 20 Şubat 1965'te bağımsız Milletvekili Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki geçici hükümet ülkeyi Ekim 1965'te yapılacak seçimlere taşıdı. 1965 seçimlerinin en iddialı partisi AP idi. Genel Başkanlığını emekli bir asker olan Ragıp Gümüşpala'nın yaptığı Adalet Partisi, farklı kesimlerin bir araya gelmesinden oluşuyordu. Emekli subaylar, eski Köylü Partisi

mensupları ve kapatılan Demokrat Partililer, AP çatısı altındaydı. Gümüşpala'nın AP'nin lideri olması orduya güven veriyordu ancak seçimlerden dört ay önce genel başkan hayatını kaybetti (Ahmad, 2020:235). 1965 seçimlerinden %52 oyla birinci parti olarak çıkan AP'nin yeni lideri Süleyman Demirel oldu. Demirel, partisinin çoğunluğunu oluşturan eski DP'lilere rağmen, sivil siyaset üzerinde etkin güç unsuru olan ordu ile uyumlu bir ilişki sürdürmeyi hedeflemiş ve bunu da başarabilmişti. Ordu içindeki bir grup belli sınırlılıklar içinde AP'ye siyaset yapabilme ve iktidarda kalma konusunda olumlu bir tutum takınırken diğer grup ise müdahaleyi gerektirecek koşulların var olduğunu düşünmekteydi (Kayalı, 2015: 135). AP Lideri Demirel'in en büyük başarısı partisi içindeki farklı kesimleri bir arada tutarken aynı zamanda orduya karşı da kendi hükümetini kabul ettirebilmesi oldu. Süleyman Demirel, ordu nezdinde "akredite" olmak için özel çabalar harcamıştı. Genel başkan olur olmaz "sabık devrin adamı" Celal Bayar'ı ziyaret etmeyi bırakmış, 27 Mayıs'ın meclisteki temsilcileri olan tabii senatörlerle görüşerek kendisinin DP taraftarı olmadığını belirtmişti (Ahmad,2020:238). Zürcher, Demirel hükümetlerinin yüksek komutadan hüsnü kabul görmesini şu sözlerle açıklıyordu: "Silahlı kuvvetlere neredeyse tam özerklik verilmişti ve onların savunma bakanının ve kabinenin otoritesine olan itaatleri, bir formaliteden ibaret kalmıştı." (2019: 289) AP'nin ordu ile olan "iyi ilişkisi" muhalefetin de meselesi oldu. Ancak, "taviz verenin" Demirel değil ordunun yüksek kademesi olduğu düşünülüyordu. Eski Genel Kurmay Başkanı ve 1966 sonrasının Cumhurbaşkanı olan Cevdet Sunay, Demirel'in adamı olmakla itham ediliyor, yüksek komuta kademesinin politikaya alet edildiği söylentileri dolaşıyordu (Ahmad, 2020: 200). Ordu ve siyaset arasındaki münasebetin "vesayet" ya da "sıkı ilişkiler" olarak ifade edilebileceği 1961-1965 yılları arasında, Cemal Bayar'ın serbest bırakılması sonrasında yaşanan bazı protesto eylemleri dışında, siyasi nedenlere bağlı kayda değer bir toplumsal hadise yaşanmadı.

1.2.2. 12 Mart Öncesinde Yaşanan Toplumsal Hadiseler

1965 sonrası yıllarda, Türk siyasetine yön veren Adalet Partisi ve parti Genel Başkanı Demirel'di. 1965 seçimlerinde %52,8 oy alarak kabinesini kuran Demirel ilk kez başbakanlık koltuğuna oturdu. AP'nin parti programı ve icraatları, DP

iktidarlarının devamı niteliğindedir. Amerikan örneğinde bir “Batıcılık” anlayışına sahip olan parti; köylüyü ve sanayiciyi memnun eden devlet teşvikleri, halk yararına bürokrasiyi azaltma çabaları ve dinine bağlı seçmene “göz kırpan” söylemleriyle dikkat çekerken popülistlikle eleştiriliyordu (Aydın ve Taşkın, 2018: 141-143).

Demirelli yıllar, üniversite merkezli gençlik hareketlerinin de yoğunlaştığı bir dönem oldu. “Devrimci”, “sosyalist” örgütlenmeler üniversitelerdeki en aktif gruplardı. 1964 yılında muhtelif fakültelerde kurulan “Fikir Kulüpleri”, 17 Aralık 1965’te “Fikir Kulüpleri Federasyonu” çatısı altında birleşerek ülke çapında bir yapılanmaya dönüştü (Aydın ve Taşkın, 2018: 160). Gençler arasındaki bu hareketlilik, 27 Mayıs darbesinde üstlendikleri rolün farkında olmalarıyla da ilişkilidir. Gençler, toplum ve siyaset üzerindeki etkilerini sürdürmek istiyordu (Zürhcer, 2019:292). Başlangıçta, yalnızca fikir münakaşalarının yapıldığı, dünyada ve Türkiye’de olup biten sosyal ve siyasal hadiseler üzerine düşüncelerin çarpıştığı bu kulüpler, altmışların sonuna doğru “karşıt görüşlülerle” çatışacak insan kaynağını ve lider kadrolarını bir araya getirmeye başlamıştı. Bu değişimde, (kuruluşu sonrası) FKF üzerinde etkili olan Türkiye İşçi Partisi sempatanlarının dışlanmış olmasının payı vardı. FKF’nin yeni yönetim kadroları; TİP’in demokratik yollarla ulaşılabilecek sosyalizm hedefine itibar etmiyor, “militan mücadele”yi benimseyerek parlamento dışı yollardan, sol bir devrim planlıyordu. Mantalite değişikliğinin ardından yapının ismi de değişti. 1969’un sonunda, Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu adını aldı ve kısaca Dev-Genç olarak zikredilmeye başlandı (Aydın ve Taşkın, 2018: 161). Protesto eylemlerinde polis ve askerle çatışan, adam kaçıran, soygun, bombalı eylem gibi fiiller ile siyasal şiddetin fitilini ateşleyen solcu gençler, 1969’un sonunda milliyetçi gençlik ile karşı karşıya geldi (Zürhcer, 2019:295).

1968’ten sonra Türkiye’nin gündeminden düşmeyen mesele, gençlik hareketleriydi. Üniversite işgalleri, boykotlar, protesto yürüyüşleri ve “karşıt görüşlü” gençler arasında çatışmalar eksik olmadı. 4 Ocak 1968’de Ankara İlahiyat Fakültesi öğrencisi Ruhi Kılıçkiran, sol görüşlü gençler tarafından vurularak hayatını kaybetti. 24 Şubat 1968’de düzenlenen Anayasa Mitingi’nde sağ ve sol görüşlü gençler arasında büyük bir kavga çıktı. 24 Nisan 1968’de İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi Dekanı Prof. Saffet Müftüoğlu bıçaklanarak öldürüldü. 10 Haziran

1968’de üniversite reformunun hızlandırılmasını isteyen öğrenciler A.Ü. Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesini işgal ettiler. 11 Haziran’da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve 12 Haziran’da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi devrimci öğrenciler tarafından işgal edildi. Takip eden günlerde, işgaller yurt genelinde birden çok üniversite ve fakülteye yayıldı. Üniversiteler geçici sürelerle kapatılarak olaylar önlenmeye çalışılıyordu. 1969 yılına gelindiğinde üniversite içindeki işgal ve boykotlar devam ederken kanlı eylemler artmış, üniversite dışına da taşmıştı. 7 Temmuz 1969’da Kayseri’de Türkiye Öğretmenler Sendikası Genel Kurulu yapılırken şehirdeki iki cami ve bir okul binasına bombalı saldırı gerçekleştirildi. 20 Eylül 1969’da İstanbul’da Milli Türk Talebe Birliği’nin binası da bombalı saldırıya uğradı ve bir öğrenci hayatını kaybetti (Kılınç, 2008:109-125).

1968-1969 yıllarında, iki büyük hadise daha yaşanmıştı. Bunlardan ilki, “Altıncı Filo Olayı” olarak anılacaktı. Olayların sebebi, ABD deniz kuvvetlerine ait gemilerin Türk limanlarında konaklamasıydı. Üniversiteli gençlik bu durumdan rahatsızdı ve Amerikan emperyalizmine karşı kitlesel eylemlere başvurdu. Protesto niteliğindeki mitinglerden biri 1968 Temmuz ayında yapıldı. TİP ve FKF üyesi öğrenciler ABD gemilerinin limanlarımızda konaklamasını ve NATO’yu kınamak üzere gösteriler düzenlemişti (Aydın ve Taşkın, 2018: 163). Gösterilerin akabinde talihsiz olaylar cereyan etti. Vedat Demircioğlu isimli bir öğrenci, İTÜ Gümüşsuyu yurduna yapılan polis baskını sırasında pencereden düşerek ağır yaralandı ve kaldırıldığı hastanede hayatını kaybetti. Demircioğlu’nun ölümü, yeni protestoların sebebi oldu. 1969 yılı şubat ayında, Altıncı Filo bir kez daha İstanbul’a geldiğinde olaylar kaldığı yerden devam etti. Bu eylemler sırasında karşıt görüşlü gençler arasında çıkan arbedede çok sayıda insan yaralandı ve iki kişi hayatını kaybetti. Eylemden beş gün önce, Beyazıt Kulesine “kıızıl bayrak” çekildiği yönündeki haberler, “komünizm tehlikesine” karşı hassas olan kesimler için tansiyonun yükselmesine sebep olmuştu.

1968 yılında, yalnızca Türkiye’de değil, dünyanın pek çok ülkesinde öğrenci olayları yaşanıyordu. ABD, Almanya, Fransa, İngiltere İspanya, İtalya, Japonya bu ülkeler arasındaydı. Öğrencilerin talep ve itirazları ülkelere göre farklılık göstermesine rağmen ortak noktaları, Vietnam Savaşı’nın antiemperyalist duygularla

telin edilmiş olmasıydı (Kılınç, 2008:25-29). Türkiye de bu ortak noktanın dışında değildi. 1969 yılında, ABD'nin Ankara Büyükelçisi olarak atanan Robert Komer, daha önce Vietnam'da görev yapmış olduğundan, Türkiye'ye adım attığı gün protestolar ile karşılaştı. 1500 kadar ODTÜ'lü öğrenci "hoş gelmediğini" söylemek üzere Esenboğa havalimanına gitmişti. Emniyetin aldığı tedbir nedeniyle Büyükelçiyi göremeyen eylemciler, tepki olarak ABD ile iltisaklı mağazalara saldırdı. "Kasap" lakabıyla anılan ve CIA için çalıştığı düşünülen Komer'e yönelik eylemler bununla sınırlı kalmadı (Çavdar, 2019:186). 6 Ocak 1969 günü Komer, ODTÜ rektörünü ziyaret ettiği sırada, öğrenciler tarafından arabası ateşe verildi (Aydın ve Taşkın, 2018: 164-165).

12 Mart Muhtırası öncesindeki son seçim olan 12 Ekim 1969 genel seçimleri, yukarıda kısaca özetlediğimiz toplumsal şartlar içinde gerçekleşti. Bu seçimlerde TİP ve CHP tabanı eridi. Solun oyuna talip olan her iki parti de sol içinde revaçta olan "parlamento dışı muhalefet" fikrinden olumsuz yönde etkilenmişti. Çavdar'ın ifadeleriyle " 'Parlamento dışı muhalefet' kavramı yaygınlaşıyor, yığınlardan oy alamayan ya da doğru bir deyişle yığınlarla diyalog kuramayan gruplar, bu kere kendi programlarını uygulamak için daha köktenci yöntemler arıyorlardı" (Çavdar, 2019: 159) 1969 seçim sonuçları, demokratik bir sol "devrim" hayali kuran kesimlerin inancını sarsıcı sonuçlar verdi. Adalet Partisi, %46,5 oyla 256 milletvekili çıkardı. Bu rakam, bütün muhalefet partileri koltukları toplamından fazlaydı. CHP, 143; CGP, 15; TBP, 8; MP, 6; YT, 6; TİP, 2; MHP, 1; milletvekiliyle meclise girmişti. Bağımsızlar da eklendiğinde, mecliste AP'liler dışında 184 milletvekili vardı. 1969 sonrası sayısal olarak çoğunluğa sahip güçlü bir hükümet kurulmuş olsa da ülkedeki iç karışıklıklarla mücadele etmek noktasında zayıf kaldı. Bu olgu, Demirel'e yöneltilen yaygın bir eleştiriydi. Kemal Karpat, "yetersiz" kalmak yanında mücadelede "gönülsüz" olmanın da olayların durdurulamamasında etkili olduğunu ifade ederken şu bilgileri aktarıyordu:

"1970'te kendisiyle yaptığım özel bir görüşmede Demirel'e yasadışı üniversite işgallerine ve (yalnızca hukuku çiğnemekle kalmayıp demokrasiyi de tehlikeye sürükleyen) siyasal eşkıyaların öğrencilere ve öğretmenlere yönelik tehditlerine karşı koymak için neden kişisel otoritesini

kullanmadığını sordum. Demirel, göstericilerin halkın kendilerini onaylamadığını anlayacakları ve savlarının çürüdüğünü gördüklerinde susacakları cevabını verdi.” (Karpat,2020:297)

Demirel’in bu beklentisi olumlu sonuçlar doğurmadı. Demokratik yollarla istedikleri ölçüde mesafe kat edemediğini gören sol çevreler, uzun süredir dillendirilen parlamento dışı yollarla sosyalist devrimi gerçekleştirmek fikrine daha sıcak bakmaya başladılar. 1970 sonrasında, “silahlı propaganda”, “gerilla mücadelesi” yöntemleriyle ülkeyi istikrarsızlaştırma yoluna gidildi (Zürcher, 2019: 294).

Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Sinan Cemgil gibi Dev-Genç üyelerinin kurduğu, THKO (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu) silahlı eylemleri benimseyen gruplardan biriydi. 12 Mart Muhtırası öncesinde giriştikleri eylemlerden bazıları: ABD elçiliği önündeki polis noktasına ateş açmak, Balgat’taki ABD üssüne baskın ve bir askerin kaçırılması; Gölbaşı radar üssünde görevli dört ABD’li askerin kaçırılması ve iki banka şubesi soygunu oldu. Bu süreçte, silahlı eylemleri benimseyen bir diğer grup da Mahir Çayan, Yusuf Küpeli, Ertuğrul Kürkçü gibi isimlerin yer aldığı THKP-C örgütüdür. Bu örgüt de banka soygunları ve muhtelif silahlı eylemlere karıştı. Benzer şekilde, İbrahim Kaypakkaya’nın kurduğu TKP/ML ve TİKKO örgütü de silahlı mücadeleyi benimsedi (Aydın ve Taşkın, 2018: 186-191). Bu örgütlerin kurulup faaliyete geçmesiyle protesto eylemlerinin yerini “anarşi” almış oldu.

Liderlik kadrolarında üniversitelilerin olduğu anarşik yapılanmalar, yalnızca Türkiye'nin iç dinamiklerinden motivasyon bulmuyor, aynı dönem Almanya ve Fransa'da görülen devrimci hareketlerden de etkileniyordu. Sosyalist devrimcilere karşı bir tepki olarak 1968 sonrası sağ görüşlü gençler de bir taraf olmak suretiyle sokaklarda varlık gösterdi. Türkeş’in liderliğindeki MHP tabanını oluşturan gençlik; “Bozkurtlar” “komünizm tehlikesini” önlemek için mücadeleye giriştiler (Zürcher, 2019: 293-295). Mücadelenin “milliyetçi” tarafında İslamcılar da yer alıyordu. 1969'dan sonra MTTB'nin karar mekanizmalarında görev alan İslamcı gençler, kanlı eylemlerden uzak durmayı denedi. MTTB'nin bu yeni stratejisi ülkücü hareket tarafından “kavgadan kaçmak” olarak değerlendirilse de "komünizm tehlikesine"

karşı mücadelede farklı bir yöntemi (fıkrî mücadeleyi) sürdürmekte ısrar ettiler (Bora, 2018: 297).

Aynı yıllarda, Türkiye tarihindeki, en büyük işçi eylemleri de yaşandı. 1970 Haziran ayında AP tarafından gündeme getirilen 274 sayılı Sendikalar Yasası'ndaki değişikliklere tepki olarak "15-16 Haziran Olayları" patlak verdi. 1967'de kurulan DİSK'e (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) bağlı işçiler, özgürce sendika seçme haklarının elinden alındığını, anayasa ile kendilerine tanınan grev hakkının gasp edilmeye çalışıldığını ileri sürerek eylem kararı aldı. İki gün devam eden eylemlere katılan yüz bini aşkın işçi, İstanbul başta olmak üzere Kocaeli, İzmir, Ankara gibi şehirlerde yollara çıkmış, meydanlara doğru gruplar halinde yürümüştü. Olayların yoğun olarak yaşandığı şehir ise İstanbul oldu. 16 Haziran günü Taksim'de buluşmak üzere farklı yerlerden gruplar halinde hareket eden işçiler, polis ve askerler tarafından engellemeleriyle karşılaştı. Kartal-Kadıköy ve Levent'ten gelen işçi gruplarının polislerle çatışması sonucu üç eylemci hayatını kaybetti ve polislerden de yaralananlar oldu. Hadiselerin büyümesi üzerine İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak'ta sıkıyönetim ilan edildi. Söz konusu eylemler hem hükümet kanadı hem de TÜRK-İŞ sendikası tarafından "komünistlerin işçileri kışkırtması" ve yurttan anarşi yaratmak istemesi olarak değerlendirildi. Sıkıyönetim sonrasında 130 işçi (bunların içinde DİSK yöneticileri de olmak üzere) gözaltına alındı ve 74 kişi tutuklandı (Çavdar, 2019: 163-174).

1.2.3. 12 Mart Muhtırası ve Sonrasında Yaşananlar

1971 yılındaki mevcut şartlar, darbe için "elverişli" bir ortam sunuyordu ve ordu içinde birden çok cuntta oluşmuştu. Bu cuntaların, siviller içinden, entelektüel olarak yönlendiricisi konumunda olan isimler de vardı. Yön ve Devrim dergileriyle bilinen Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, Cemal Reşit Eyüboğlu gibi sol görüşlü aydınlar, darbe planları yapan tüm cuntalar ile iletişim halindeydi. Liderlik tartışmaları nedeniyle birlikte hareket etmek noktasında sorun yaşayan cuntalar, Kara kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur'un etrafında (kısmen) birleştiler. Bu mutabakat çerçevesinde 9 Mart 1971 saat 16.00'da

gerçekleştirilecek bir darbe kararı alındı. Darbenin sivil yönlendiricisi olan Doğan Avcıoğlu ve etrafındaki isimler darbe sonrasında uygulanacak “Devrim Anayasası”nı bile hazırlamıştı (Aydın ve Taşkın, 2018:193-195).

9 Mart 1971 darbe planı, tıpkı 27 Mayıs’ta olduğu gibi yönetimi fiilen ele almayı hedefliyordu. 27 Mayıs’tan farkı (demokrasiye dönüşte acele etmenin hatalı olacağına inanıldığından) uzun soluklu bir devrim idaresi, cunta rejimi kurmak istenilmesiydi. Yüksek kademeli komutanların (Faruk Gürler ve Muhsin Batur’un) son anda karar değiştirmesiyle bu plan bozuldu. Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın’a göre, 9 Mart darbe planının gerçekleşmeme nedeni, Orgeneral Faruk Gürler ve Orgeneral Muhsin Batur’un darbe sonrası devre dışı bırakılacakları endişesi ve darbenin “sol rengi”ydi. 9 Mart darbe planına göre cumhurbaşkanı olmayı uman Gürler ve başbakan olması düşünülen Batur, yukarıda zikredilen kaygılarla bu işe cesaret edemedi ve darbe planı ifşa oldu (2018: 203-204).

Darbe yapılması planlanan 9 Mart’tan üç gün sonra, 12 Mart 1971’de emir komuta zinciri içinde bir muhtıra verildi. Muhtıradan sonra da 9 Mart darbesini gerçekleştirmek isteyen alt kademedeki subaylar ordudan ihraç edildi (Zürcher, 2019: 296). Bu ihraçlar, sol fraksiyonlar içinde şaşkınlığa sebep oldu. Onların yapılmasını beklediği ve gerçekleştiğini düşündükleri “devrimci” darbenin 12 Mart muhtırası ile bağlantısı olmadığı (9 Mart darbe planlarına karşı bir darbe olduğu) açıklık kazandı. Zira muhtıra sonrasında re’sen emekliye sevk edilen bir amiral, beş general ve otuz beş albay içinde kendisini solda konumlandıran isimler vardı (Çavdar, 2019: 198).

12 Mart 1971 öğle saatlerinde radyodan okunan muhtıra metni oldukça kısaydı. Bu bildiriye üç maddede özetlemek gerekirse:

1. Ülkenin içine düştüğü anarşinin, sosyal ve ekonomik huzursuzluğun sebebi parlamento ve hükümet olarak tespit ediliyor.
2. Partiler üstü bir iktidar ile söz konusu problemlerin giderilmesi teklif ediliyor.

3. Atatürkçü bir anlayışla inkılap kanunlarını uygulayıp reformları yapacak ve huzuru tesis edecek bir idare kurulamaz ise de TSK'nın bizzat yönetimi ele alacağı tehdidinde bulunuluyordu.

Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve kuvvet komutanlarının üç maddede yorumlayarak özetlediğimiz “tespit”, “teklif” ve “tehdidi” karşısında Demirel'in başbakanlığındaki AP hükümeti istifa etti.

Muhtıra sonrası, Demirel'in istifası bir tepkiydi ancak orduya karşı yürütmekte olduğu uzlaşmacı tavrını bozduğu söylenemezdi. CHP Lideri İsmet İnönü ise önce sert bir tavır takınmış ancak yeni kurulacak hükümetin başbakanlığına CHP mensubu Nihat Erim'in getirileceğini öğrendiğinde yumuşamıştı (Zürcher, 2019: 296). O sırada TİP Başkanı olan Behice Boran, muhtıra sonrası yaptığı ilk açıklamalar ile AP'yi hedef alıyor ve siyasi krizin sebebi olarak AP ve meclisteki diğer partileri sorumlu tutuyordu (Çavdar, 2019: 194). Bu tutum ve beyanatlar, muhtıranın ilk günlerinde muhalefetin, özellikle de sol çizginin ortak duruşu sayılabilirdi. Kendisini ilerici, sosyalist ya da devrimci olarak tanımlayan kimi kesimler 12 Mart'ı, 27 Mayıs darbesi gibi, “ilerici” bir hareket olarak değerlendirmiş ancak muhtıra sonrası kurulan “Erim hükümeti”nin icraatları ve sıkıyönetim kararlarıyla tavırları değişmişti. Böylece çok kısa bir süre durmuş gibi görünen anarşi yeniden patlak verdi.

27 Nisan 1971 MGK toplantısı sonrası alınan ve iki yıl boyunca sürekli uzatılan sıkıyönetim kararları ülkedeki anarşiyi durdurmadı. THKO ve THKP-C'nin silahlı eylemleri, ülkenin bir numaralı gündemi haline geldi. Aranan, yakalanan, tutuklanan hatta hapisten kaçan örgüt üyeleri bu süreç içinde pek çok eylem gerçekleştirdi. Bu eylemler arasında İsrail Elçisi Elrom'un kaçırılması ve öldürülmesi, “Balyoz Harekâtı” olarak adlandırılan süreci başlattı. 23 Mayıs 1971'de İstanbul'da sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Söz konusu örgütlerle iltisaklı olan ya da olduğu düşünülen hemen herkes gözaltına alındı ve tutuklandı. Beş bine yakın insan, işkenceye maruz kaldı. Kimileri hayatı boyunca üstlerinden atamayacağı travmalar ile yaşamına devam ederken kimileri ise işkence altında can verdi. Anarşik eylemleri

nedeniyle dönemin sembol isimleri olan Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan ise yargılamalar sonucunda idam edildi (Aydın ve Taşkın, 2018: 231-239).

12 Mart 1971 muhtırası, hem oluş biçimi hem de sonuçları itibarıyla 27 Mayıs 1960 darbesinden farklıydı. Bu kez darbenin demir yumruğu altında ezilenler, siyasi partilerin üst kademedeki temsilcileri değildi. Muhtıranın birinci derecede muhatabı olan Adalet Partisi meclisteki etkinliğini sürdürebilmiş, yalnızca İslamcı çizgideki Milli Görüş Hareketi'nin ilk partisi Milli Nizam Partisi ve sosyalist hareketin temsilcisi olan Türkiye İşçi Partisi kapatılmıştı. Söz konusu partilerin yanı sıra, Dev-Genç, Türkiye Öğretmenler sendikası, Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Ülkü Ocakları ve Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği de kapatıldı. Sendika ve STK'lar dışında yayın hayatına son verilen ya da kısıtlama getirilerek cezalandırılan gazeteler de vardı (Aydın ve Taşkın, 2018:229). Darbeden en büyük zararı görenler ise anarşiye karışmış ya da karıştığı düşünülen gençler ile kimi aydın ve yazarlar oldu.

“Kardeş kavgası”na son verilmesini isteyen muhtıranın neticesinde kurulan “ara rejim” hükümetleri, kendisinden beklenen huzur ve refah ortamını sağlayamadı. 14 Ekim 1973 genel seçimleri sonrası oluşan parlamento düzeninde kurulan CHP-MSP koalisyonu daha huzurlu bir Türkiye için umut olmuştu. 7 Şubat 1974'te güvenoyu alan CHP-MSP koalisyonunun umut vermesinin iki önemli nedeni vardı. Birincisi, 14 Ekim 1973 seçimleri sonucunda aylarca kurulamayan hükümet kurulacak ve iktidar krizi aşılacaktı. İkinci ve belki de daha önemli neden, bu koalisyonda ideolojik anlamda iki karşı kutup olarak görülen “İslamcı” ve “laik” partiler demokrasiyi işletmek için bir araya gelmeyi başarmıştı. Ancak bu koalisyon da uzun soluklu olmadı. Türkiye, 12 Mart muhtırasıyla oluşan olumsuz toplumsal koşullar, kötü ekonomi ve siyasi istikrarsızlıklarla 12 Eylül 1980 darbesine doğru sürüklendi.

1.3. 12 Eylül 1980 Darbesi

12 Mart 1971 muhtırası üzerinden henüz dokuz yıl geçmesine ve muhtıra sonrası ilk demokratik seçimlerin 1973 yılında yapılmasına rağmen 12 Eylül 1980'de iktidar

yeniden ordu gücünü elinde bulunduranlar tarafından teslim alındı. Bu darbenin gerekçesi de diğerlerinden farklı değildi. “Siyasi istikrarsızlık”, “ekonomik sorunlar” ve “güvenlik problemleri” mevcut siyasi partilerin çözemediği başat sorunlar olarak değerlendirildi ve TSK İç Hizmet Kanunu 35. Maddesine istinaden “Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumak”¹⁷ vazifesi ileri sürülerek Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve kuvvet komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyi “Türk milleti adına” yönetime el koydu. Ülkede ciddi bir siyasi istikrarsızlık olduğu doğrudur.

1.3.1. Darbe Öncesi Politik Koşullar

12 Mart 1971 sonrası ara rejim hükümetleri olarak adlandırılan Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu'nun başkanlık yaptığı kabineler bir ya da bir yıldan daha az sürelerle iktidarda kalarak ülkeyi genel seçimlere taşıdı. Üstelik bu süreçte atılan adımların da ülkenin ne ekonomik ne de sosyal meselelerini çözüme yaklaştırdığı söylenemezdi. 12 Mart Muhtırası sonrası, demokrasiye yeniden dönüşü ifade eden 1973 genel seçimleri ardından kurulan CHP-MSP koalisyonu ancak on ay sürdürülebildi. Söz konusu hükümet zor sınavlar vermiş, kısa iktidar döneminde Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştirerek Türkiye'nin dış politika sorunu olan Kıbrıs Türklerine ilişkin önemli adımlar atabilmişti. Pek çok koalisyon başarısızlıkları nedeniyle dağılırken bu koalisyonun bozulmasının en önemli nedeni Kıbrıs Barış Harekâtı başarısıydı. Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, bu harekât sayesinde halkın teveccühünü kazandığını biliyordu ve bunu seçim başarısına dönüştürebilmek için istifa etmişti (Çavdar, 2019: 242; Zürcher, 2019: 299). Ancak işler umulduğu gibi gitmedi. Bir süre devam eden hükümet kurulamama krizine rağmen parlamento erken seçim kararı almadı.

12 Nisan 1975'te “Milliyetçi Cephe” adı verilen geniş katılımlı bir koalisyon hükümeti kuruldu. Bu koalisyon, meclisteki sağ partilerin toplamı (AP-MSP-CGP-MHP) ve Demokratik Partiden istifa eden sekiz milletvekilinin desteği ile

¹⁷ Bu kanun maddesi 2013 yılında “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askerî gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır.” şeklinde değiştirilmiştir. Bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>

kurulabilmişti. Siyasal şiddetin geniş boyutlara ulaştığı 1977 yılında erken seçim kararı alındı. 5 Haziran 1977 genel seçim sonucuna göre oyların %41.4'ünü alan Bülent Ecevit liderliğindeki CHP, bu büyük seçim başarısına rağmen mecliste güvenoyu alacak sayısal çoğunluğa sahip olamadığından iktidara gelemedi. Böylece II. Milliyetçi Cephe Koalisyonu gündeme geldi ve Demirel'in başbakanlığında kuruldu. Altı ay gibi kısa bir zaman sonunda dağılan koalisyonun ardından 1978 yılında bağımsızların¹⁸ desteği ile Bülent Ecevit'in başbakanlığında ancak bir yıl iktidarda kalabilecek yeni bir hükümet kurulmuştu (Zürcher, 2019: 299-300). 1979'da istifa eden Ecevit hükümetinin ardından aynı yıl kasım ayı içinde 12 Eylül öncesinin son sivil idaresi olacak Demirel azınlık hükümeti kuruldu.

Ülkedeki siyasi istikrarsızlığın asıl sebebi olan kısır çekişmeler ve uzlaşma kültürü yoksunluğu, Cumhurbaşkanı Korutürk'ün görev süresinin dolmasıyla bir kez daha gün yüzüne çıktı. 1980'in mart ayında başlayan Cumhurbaşkanlığı seçimleri 115 tura rağmen sonuçsuz kaldı. Parlamento üyesi partiler beş buçuk ay boyunca devam eden süreç içinde cumhurbaşkanı seçemedi. Mecliste çoğunluğu oluşturan iki büyük parti olan AP ve CHP'nin herhangi bir aday üzerinde uzlaşmak yerine daima kendi adaylarını desteklemesi seçimi sonuçsuz kılıyordu. Muhalefette kalan partiler kimi zaman AP kimi zaman da CHP adayını desteklemesine rağmen yine de yeterli sayıya ulaşmak mümkün olmadı. Çözumsuzlük öyle bir noktaya vardı ki seçilmesi muhtemel bazı Cumhurbaşkanı adayları için, onları aday gösteren partiler bile tam destek vermiyordu. Örneğin AP'nin adayları Saadettin Bilgiç'e MSP'li milletvekilleri destek vermesine rağmen kendi partisi olan AP tam destek sağlamadığından seçilememişti. Aynı durum bir başka aday olan eski ordu mensubu Faruk Türün Paşa için de söz konusuydu. MSP ve MHP'nin desteğine rağmen Türün seçilemedi. CHP'den tam destek alacağını düşünerek aday olan Muhsin Batur da daha önceki adaylara göre çok daha fazla oy almasına rağmen CHP'deki iç muhalefet sebebiyle

¹⁸Söz konusu bağımsız vekiller, AP'den istifa eden milletvekilleridir. Bülent Ecevit'in bu vekiller ile gizli bir toplantı yaparak kuracağı hükümete destek sözü aldığı söylenir. Bu vekiller verdikleri destek sayesinde kurulan hükümette (biri hariç) bakanlık görevine getirilmiştir. Bu hadise siyasi tarihimiz içinde "Güneş Motel" ya da "11'ler" olayı olarak bilinmektedir. (Aydın ve Taşkın, 2018: 287) Vekillerin, bakan olabilmek için ya da para karşılığında hükümetin kurulmasına destek oldukları iddia edilir.

seçilememiştir (Kutan, 2017: 179-181). Türkiye, kısaca aktardığımız bu siyasi atmosfer içinde yönetilirken sokaklar da şiddetin hâkimiyeti altında idi.

1.3.2. Darbe Öncesinde Yaşanan Bazı Toplumsal Hadiseler

12 Mart 1971 öncesinde başlayıp sonrasında da devam eden siyasi şiddet hadiseleri nicelik yönünden artış gösterdiği gibi nitelik olarak da değişti. Sağ-sol çatışmalarında hayatını kaybeden gençlerin sayısı hızla artarken suikastlarla öldürülen siyasi parti yöneticileri, sendika başkanları da şiddetin farklı bir boyut kazandığını açığa vuruyordu (Zürcher, 2019: 302). 1978'deki Maraş Olayları¹⁹ ise önlenemediği takdirde kışkırtmayla beslenecek anarşinin ne denli acı sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymuştu.

1980 öncesi sekiz yıllık döneme bakıldığında: 1972'de on yedi, 1973'te on beş, 1974'te üç, 1975'te otuz dört, 1976'da doksan, 1977'de iki yüz doksan beş, 1978'de bin doksan beş, 1979'da bin üç yüz altmış sekiz, 1980'in ilk beş ayında ise sekiz yüz kırk altı kişinin anarşi nitelikli olaylar nedeniyle hayatını kaybettiği görülüyor (Kutan, 2017: 406). 1980 öncesi hayatını kaybeden insanları istatistik bir değer olarak zikretmek durumun vahametini betimlemek için yetersiz ancak gelişmelerin seyrini görebilmek için aydınlatıcı bir rol oynuyor.

Bu tabloda dikkat çeken husus hayatını kaybeden insan sayısının her yıl artması yanı sıra ülkenin bazı şehirlerinde sıkıyönetim uygulandığı (1978-80) bir dönemde²⁰ rakamların adeta patlama yapmasıdır. Anarşiyi durdurmak, kardeşkanı dökülmesine son vermek adına darbe yapan cuntanın darbe öncesinde de sıkıyönetim kuralları gereği ellerinde geniş imkânlar olmasına rağmen niçin bu çatışmaları önleyemediği/önlemediği de çokça ima edilen ancak muhataplarınca ikna edici cevaplardan yoksun bırakılan bir soru olagelmiştir. Cuntanın lideri Kenan Evren'in

¹⁹ 1978 yılında Kahramanmaraş'ta yaşanan iç karışıklıklardır. Bir hafta devam eden olayların çıkış noktası sağ ideolojiyi temsil eden bir sinema filminin gösterimi sırasında sinema salonuna yapılan bombalı saldırıdır. Bu saldırının ardından, 21 Aralık'ta iki öğretmen öldürülür ve onların cenaze merasiminde tırmanan gerilim 25 Aralık gecesine kadar devam eder. (Aydın ve Taşkın, 2018: 300) İdeolojik nedenlerle başlayan gerilim kışkırtmalar ile Sünni-Alevi çatışmasına dönüştürülmek istenir.

²⁰ 26 Aralık 1978'de başlamak üzere; İstanbul, Ankara, Kahramanmaraş, Adana, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Erzincan, Gaziantep, Kars, Malatya, Sivas ve Şanlıurfa'da sıkıyönetim ilan edilmiş ve devam eden süreçte de listeye yeni şehirler eklenmiştir.

“Şartların olgunlaşmasını bekledik” ifadeleri de dünden bugüne aynı bağlam içinde eleştirilerin odağında yer alır.

12 Eylül’e gelinceye dek büyükşehirler başta olmak üzere Türkiye’nin dört bir yanındaki huzursuzluk adım adım artmıştı. 1977 yılında yaşanan ve tarihe “Kanlı 1 Mayıs” olarak geçen hadisede, Taksim meydanında toplanan binlerce insanın üzerine meçhul eller tarafından ateş açıldı. Bu olay sırasında 36 kişi hayatını kaybetti. Aynı yıl 29 Mayıs günü İzmir Çiğli Havalimanında Bülent Ecevit’e silahlı saldırı düzenlendi. Ecevit saldırıdan yara almadan kurtuldu. 1978 yılında, Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu kargo ile gönderilen paketi açtığı anda yanında bulunan iki torunu ve gelini ile birlikte feci şekilde can verdi. Bu olayın enteresan yanları vardı. Kargo paketinin göndericisi Kasım Önal olarak belirtilmişti. Kasım Önal, Fendoğlu’nun 1960 darbesi yargılamaları neticesinde birlikte hapis yattığı arkadaşı idi. Bu elim hadise sonunda, paketi gönderen karanlık ellerin de umduğu şekilde, Malatya karıştı ve çok sayıda insan hayatını kaybetti.²¹ Darbeden kısa bir süre önce siyasi suikastların son halkaları olarak 27 Mayıs 1980 günü MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak ve 20 Temmuz günü de 12 Mart Muhtırasının ara rejim hükümetleri başbakanı Nihat Erim öldürüldü.

“Olgunlaşmakta” olan sürecin ilk akademik kaybı, 15 Haziran 1977 günü fakültesine gitmekte olan Erzurum Atatürk Üniversitesinde görevli Doç. Dr. Orhan Yavuz’un bir grup tarafından kaçırılması ve ormanlık alanda bıçaklanarak öldürülmesiyle yaşandı. 1978’de Hacettepe Üniversitesinde görevli Doç. Dr. Bedrettin Cömert, aynı yıl İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Bedri Karafakioğlu ve Karadeniz Teknik Üniversitesinde görevli Doç. Dr. Necdet Bulut da muhtelif saldırılar sonucu hayatını kaybetti. 1979’da ise İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekan Yardımcısı Prof. Dr. Ümit Doğanay öldürüldü (Aydın ve Taşkın, 2018: 27-28). Yalnızca akademisyenler değil

²¹ Bombalı paket Ankara’dan PTT ile Malatya’ya ulaştı. Üstelik o gün yalnızca Fendoğlu’na değil, Pazarcık CHP İlçe Başkanı Memiş Özdal’a da bomba düzeneği olan bir paket gönderilmişti. Özdal şüphelendiği paketi PTT’den almadı. Bunun üzerine, paketi açan PTT çalışanlarından bir kişi öldü bir kişi de yaralandı. Pazarcık tesadüfi bir tercih değildi. Aynı anda hem Alevi hem de Sünni bir siyasetçi suikaste uğrayacak böylece Alevilerin çoğunlukta olduğu Pazarcık’ta Sünniler katledilecek, Sünnilerin çoğunlukta olduğu Malatya’da ise Alevi vatandaşlar saldırıya uğrayacaktı. İki taraflı plan, Özdal’ın paketi kabul etmemesi nedeniyle eksik işledi. Detaylar için bkz. TRT Haber Faili Meçhul Programı. <https://www.youtube.com/watch?v=1wHCFGWJSfw>

öğretmenler de saldırıya uğruyordu. Adana'da aynı lojmanda kalmakta olan ve ülkücü oldukları bilinen altı öğretmenin bir gece baskınında öldürülmesi yurt genelinde yaşanan hadiselerden yalnızca biriydi (Bademci, 2013: 35).

Eğitimcilerin suikastlar sonucu hayatını kaybettiği bu süreçte öğrenciler arasındaki sağ-sol çatışmaları da hat safhaya ulaşmıştı. 16 Mart 1978'de Beyazıt'ta yaşananlar toplumsal hafızada derin izler bıraktı. Atılan bomba ve ateşlenen silahlar sonucu 7 öğrenci hayatını kaybetti ve 41 kişi de yaralandı. Darbe gerçekleşene dek sağ ve sol görüşlü gençlerden yüzlercesi çoğu faili meçhul olan cinayetlerin kurbanı oldu. Sağ-Sol çatışmasının dışında kalmak isteyen gruplar da suikastların hedefi olmaktan kurtulamamıştı. 23 Şubat 1979 günü, Fatih Camii avlusunda bir cuma namazı çıkışı, Akıncılar Derneği mensubu Metin Yüksel de kurşunların hedefi oldu.

Güvenlik meselesi, halkın güvenliğini sağlamakla mesul olan kimseler için bile büyük sorun haline gelmişti. Ankara Cumhuriyet Savcısı ve Adana Emniyet müdürünün öldürülmesi, ülkedeki güvenlik zafiyetinin ne boyutta olduğunu ortaya koyabilecek iki örnektir. Bu şartlar altında, gazeteci cinayetleri, kahvehane baskınları, mahalle çatışmaları, provoke edilen kitlelerin kendilerine gösterilen her türlü hedefe saldırması ve can alıp can vermesi zor olmadı.

Bu süreçte cereyan eden kanlı hadiselerin çoğu, darbe sonrasında da faili meçhul dosyalar olarak kaldı. 12 Eylül'den sonra balistik incelemeden geçirilen bir milyon silah ve tutuklanan binlerce örgüt üyesinin sorgulanmasına rağmen çok sayıda cinayetin sır perdesi aralanmadı. 17 Kasım 1990'da Günaydın gazetesine görüş beyan eden bir emniyet yetkilisi "*Cinayetlerin ve 1 Mayıs 1977'nin silahları bulunamadı. Ayrıca 1 Mayıs 1977'de çok sayıda silah kullanılmıştı. Bilmiyorum ne derler, nasıl derler, nasıl yorumlarlar ama bunların hepsi tesadüf mü? Eğer tesadüfse ilginç ve düşündürücü tesadüfler.*" (akt. Mertoğlu, 1997: 28) sözleriyle bazı cinayetlerin kontrgerilla adı verilen bir yapılanma eliyle gerçekleştirilmiş olabileceğine işaret ediyordu.

İstikrardan yoksun bir siyasi irade ve asayişin bir türlü sağlanamadığı ülkede ekonominin olumlu bir tabloda seyretmesi muhaldi. Türkiye vatandaşları, darbe öncesinde de darbe sonrasında da enflasyondan kaynaklanan hayat pahalılığı,

işsizlik, temel tüketim maddelerine ulaşamamak gibi problemlerle baş etmek zorunda kalmıştı. 1980’de Demirel hükümetinin ilan ettiği “24 Ocak Kararları” adıyla anılan ve ekonominin toparlanması için uygulanan “acı reçete” de halkın refah seviyesine olumlu bir katkı sunmadı (Çavdar, 2019: 258).

1.3.3. 12 Eylül ve Sonuçları

12 Eylül 1980 sabahı okunan ilk bildiriyle Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyduğu ilan edildi.²² Cuntacılar, uzun bir hazırlık sürecinden sonra gerçekleştirdikleri bu darbe neticesinde, planlarını eksiksiz bir şekilde uygulamakta zorlanmadılar. Dönemin tüm siyasi liderleri, Kenan Evren’in mektubuyla birlikte gelen subaylar tarafından gözaltına alınarak kendileri için belirlenen yerlere götürüldüler. Darbenin ertesi günü evinde bulunamayan MHP Lideri Türkeş daha sonra yapılan çağrılar neticesinde teslim oldu. Sadece parti liderleri değil siyasi partilerde üst düzey görevlerde bulunan çok sayıda kişi de gözaltına alınmıştı.²³

Siyasîlerin yargılama süreçleri ve kendilerine isnat edilen suçlar, ideolojilerine göre değişiyordu. Değişmeyen ise yargılama süreçlerinin hukuk zemininde işlememesiydi. Bu duruma bir örnek olarak Askerî Hâkim Alb. Hamdi Sevinç, darbenin hemen akabinde yaşadıklarını şu şekilde anlatmaktadır:

“8 Ekim 1980 günü, askerî savcılık MSP, MHP; Halkevleri ve TİKP hakkında düzenlenmiş dosyaları mahkememize gönderdi. Bunun üzerine birlikte görev yaptığım tüm askerî yargıç arkadaşları odama topladım. (...) Vural Özenirler Halkevleri Dosyasını, Üstün Günsan MHP dosyasını, İlhami Uğur Yılmaz TİKP dosyasını aldı. Bana da MSP kaldı. Dosyaların bu şekilde dağıtıldığı günün ertesi günü cumartesiydi. Cumartesi olmasına rağmen sabah saat 09.00’da göreve geldik. Değişik duruşma salonlarında sanıkların sorguları yapıldı. Her yargıç arkadaş baktığı dosyanın içeriğine göre yasal kararı verdi. Ben MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ve

²² Darbe 12 Eylül 1980’de gerçekleşmiş olsa da kararının bir yıl önce verildiği düşünülebilir. Nitekim Kenan Evren’in Brüksel’deki NATO Askerî Komitesi toplantısından döner dönmez İstanbul Selimiye Kışlasında kuvvet komutanlarını toplayarak askerî müdahaleyi görüştüğü ve bu görüşme sonrasında da Cumhurbaşkanı yazdığı bir mektupla siyasi liderlere uyarıda bulunduğu bilinmektedir. (Aydın ve Taşkın, 2018: 311)

²³ Dönemin siyasetçilerinden olan Recai Kutun, darbe sonrası tutuklama dalgasında parti bazında tek istisnanın Güven Partisi olduğunun altını çizer (Kutun, 2017: 24).

yirmi beş arkadaşının sorgularını aynı gün akşam saat 19.00 sularında tamamlayabildim. Haklarında hazırlanmış soruşturma dosyasındaki, işledikleri öne sürülen suç konusunda, kesin delil bulunmadığı kanısına vardığım için, askerî savcılık tarafından yapılan tutuklanma isteminin reddine ve sanıkların serbest bırakılmasına (bireysel anlamda yasa ihlalinde bulunmuş iki ya da üç parlamenter hariç olmak üzere) karar verdim. (...) Eve geldikten bir saat kadar sonra saat 22.00 sularında telefonum çaldı. Beni arayan sıkıyönetimde görevli bir subaydı. Benden kıdemsiz olmasına ve her zaman bana karşı saygılı davranmasına rağmen telefonda avazı çıktığı kadar bağırarak şöyle diyordu: ‘Kendilerine karşı 12 Eylül harekâtı yapılanları sen nasıl salarsın? Bu dönemde MSP’liler tutuklanmayacak da kim tutuklanacak? (...)’ (Akt. Kutan, 2017: 29)

Bu olaydan bir ay sonra Albay Hamdi Sevinç re’sen emekli edilmiş ve istenilen doğrultuda kararlar verecek yeni hâkimler atanmıştır.

Cunta idaresindeki Türkiye’de iki yıl içinde 120 bini aşkın insan tutuklanmıştı ve 1982 yılına gelindiğinde 30 bin tutuklu hala yargılanmayı beklemekteydi. Sorgu ve cezaevi süreçlerindeki işkenceler nedeniyle hayatını kaybeden kişiler insan hakları ihlallerinin yoğun olarak yaşanıldığı bir dönem olduğunu göstermekte idi. Cuntanın etkisi altında çalışan mahkemelerde 3600 idam cezası istendi ve bunların 20’si infaz edildi (Zürcher, 2019:321).

12 Eylül cuntası, daha önceki darbelere göre çok daha sert ve totaliterdi. Sıkıyönetim komutanları eliyle eğitimden basına, sendikalardan ticaret odalarına kadar tüm kurum ve kuruluşlar baskı altına alınmıştı. Bu şartlar altında hazırlanıp halkoylamasına sunulan yeni anayasa 9 Ekim 1982’de yürürlüğe girdi. Yeni Anayasanın ardından hazırlanan Siyasi Partiler Yasası’na göre 15 parti kurulmuş ancak bunlardan yalnızca 3’ü (seçime girebilmek için) Milli Güvenlik Konseyi’nin onayını alabilmişti.

6 Kasım 1983’te yapılan genel seçimlerde, 12 Eylül 1980 sonrasında ilk seçilmiş hükümetini kuracak olan ANAP %45 oy ile meclisin salt çoğunluğunu elde etmeyi başardı. Böylece 1983’ten 1991’e kadar kesintisiz devam edecek olan Turgut Özal dönemi başladı. Özal, hem darbe öncesi süreçte bir müsteşar olarak hem de

darbe sonrasındaki yeni pozisyonu olan siyasi parti liderliği ile (zaman zaman gerilimler olsa da) ordu ve sivil siyaset ilişkisini başarılı bir şekilde sürdürdü. Özal hükümetlerinin izlediği liberal politikalar Türkiye'nin ekonomik ve sosyal hayatında köklü değişikliklere sebep oldu. Demokratikleşme bağlamında atılan en önemli adım ise darbe sonrası siyasi yasaklı olan eski liderlerin yeniden partilerinin başında seçmen karşısına çıkmasının önünü açacak olan halkoylamasının yapılmasıydı. Eylül 1987'de gerçekleşen halkoylaması ile Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş, Bülent Ecevit gibi liderler yeniden aktif siyasete dönebildiler (Zürcher, 2019:323-325). Böylece Türkiye yeniden gerçek anlamda çok partili hayata geçmiş oldu ancak 12 Eylül darbesinin izleri hiçbir zaman silinmedi.

1.4. Postmodern Darbe: 28 Şubat

28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu tavsiye kararlarıyla tarihlendirilen “postmodern darbe”, Türkiye siyasi hayatının en kompleks yapıları askerî müdahalesidir. Demokratik yollarla iktidara gelmiş bir hükümet, daha önce denenmemiş yöntem ve uygulamalarla iktidardan uzaklaştırılır. Yargı, basın, muhtelif meslek kuruluşları ve dönemin Cumhurbaşkanı da dâhil olmak üzere sivillerden oluşan kesimler, askerî yetkililerce planlanan stratejiye uygun bir şekilde hareket etmiş ve mevcut hükümetin iktidardan uzaklaştırılmasında aktif rol almıştır. Böylece, ordunun sivil siyasete müdahale konusunda uyguladığı bu yeni yönteme “postmodern darbe”²⁴ adı verilerek yeni bir siyasi terim icat edilmiştir (Kazan, 2017).

Meclis Araştırması Komisyonu Raporu'na göre, 28 Şubat darbesini, 27 Mayıs ve 12 Eylül'den ayıran beş temel özelliği vardır: Birincisi, bu süreçte meclis faaliyetleri durdurulmamış ve darbe silah gücüne müracaat edilmeksizin gerçekleştirilmiştir. İkincisi, “toplum mühendisliği” yapılarak psikolojik bir harekât yürütülmüş, basın-

²⁴ Bu kavramsallaştırmanın darbeyi gerçekleştirenler tarafından da benimsendiğini Cengiz Çandar'ın “Postmodern darbe kendi evlatlarını yiyor” başlıklı makalesinden anlıyoruz. Yeni Şafak, 16 Ocak 2001

yayın organları iftira ve karalama faaliyetlerinde aktif olarak kullanılmıştır. Şantaj, tehdit ve kimi zaman da ikbal vaadiyle iktidar ortağı parti üyesi milletvekillerinin hükümete olan desteğini çekmeleri sağlanmıştır. Bunun yanında kamu kurumu niteliğindeki meslek örgütleri (TÜRK-İŞ, DİSK, TOBB, TESK, TİSKÜ) meşru hükümeti devirebilmek için güç unsuru haline getirilmiştir. Üçüncü farklılık, darbe sonrası yeni bir anayasa yapma yoluna gidilmemiştir. Dördüncüsü; darbe öncesinde anarşi, kardeş kavgası ve yönetilemeyen bir devlet algısı söz konusu olmamıştır. Beşinci farklılık ise darbeyi icra edenler ve destekleyicileri yalnızca siyasi ikballe değil ekonomik olarak da ödüllendirilmiştir (TBMM, 2012b: 922-925).

1.4.1. 28 Şubat Sürecinde Toplum ve Siyasi Koşullar

1995 genel seçimleri, Refah Partisi'nin siyasi zaferiyle sonuçlanmıştır.²⁵ Refah Partisi; Lideri Prof. Dr. Necmettin Erbakan başta olmak üzere kurmaylarının çoğunun dindar kişilikleriyle tanındığı ve (12 Eylül yargılamalarındaki iddianamelerde de görüleceği üzere) İslami değerlerle barışık bir Türkiye idealine sahip kişilerin organize olduğu siyasi harekettir. Böyle bir partinin iktidara aday olması askerî bürokrasi başta olmak üzere bütün laik kesimlerde huzursuzluk yaratmıştır. Birand ve Yıldız'ın ifadesiyle “*Ankara’da alarm zilleri çalmaya başla[r].*” (2012: 115). 28 Şubat postmodern darbesi, 1997 yılında icra edilen MGK toplantısıyla anılsa da süreç 1995 genel seçimleriyle fiili olarak başlar.²⁶ Zira seçimden hemen sonra ordunun siyasete ilk müdahalesi perde arkasında gerçekleşmiştir.

Seçimden birinci parti olarak çıkan Refah Partisi tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa sahip olmadığından koalisyon ortağı arayışına girer ancak sonuç alamaz.

²⁵ Zürcher'e göre, “Adil Düzen” sloganında mündemiç olan ekonomik ve sosyal adalet vaadi yanı sıra parti tabanının harikulade örgütlenmiş olması bu büyük seçim başarısını sağlamıştır. (2019: 355)

²⁶ TBMM'nin darbeleri araştırma komisyonu raporunda sürecin ne zaman başladığına dair 28 Şubat 1997 MGK'sına değinildikten sonra: “(...) görünüşte bu tarihte başlayan bir süreç olmakla birlikte, gerçekte söz konusu süreç, 1990'lı yıllarda siyasi cinayetlerle başlayan, faili meçhul cinayetler ve toplumsal kargaşa olaylarıyla devam eden bir dönemin son merhalesini oluşturmaktadır. 28 Şubat Sürecini, özellikle 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren 12 Eylül Askeri Darbesi'nin etkisinin giderek azalmasına karşı askeri bürokratik yapının, siyaseti yeniden şekillendirmek için giriştiği çabaların bütünü olarak da adlandırmak mümkündür.” denilmektedir. (2012: 1191)

Zira bazı üst düzey komutanlar, diğer partilerin böyle bir koalisyonda yer almamaları için seçimden hemen sonra çalışmalarına başlamış ve etkili olmuştur. Dönemin TBMM Başkanı Kalemlî, Genelkurmay Başkanı Karadayı'nın kendisini arayarak yaptığı uyarıyı şu sözlerle aktarmaktadır: *“Dedi ki, ‘sayın başkan bu koalisyon kurulursa’ yani REFAH-ANAP koalisyonunu kastediyor, ‘çok üzüleceğimiz olaylardan endişelerim var. Meclis başkanı olarak size bir görev düşüyorsa yapın bunu’ dedi”*. Kalemlî'nin bir başka şahitliğinden de anlıyoruz ki mecliste çoğunluğa sahip olan ikinci partinin (DYP) Genel Başkanı Tansu Çiller de bizzat dönemin Genel Kurmay Başkanı Hakkı Karadayı tarafından (Çiller'in evine yapılan sürpriz bir ziyaretle) Refah Partisi'nin içinde olmadığı bir koalisyona zorlanmıştır (Birand, Yıldız, 2012: 139-140). Nitekim bu zorlama, 1995 genel seçim sonuçlarına göre meclisteki en güçlü parti olan Refah'ın içinde olmadığı, ANAYOL-D hükümetini doğurmuş ancak uzun ömürlü olamamıştır. Meclisteki sayısal çoğunluğu ve diğer partiler arasındaki anlaşmazlığı fırsata çeviren Refah Partisi, ANAYOL-D koalisyon hükümetinin dağılmasının ardından DYP'yi ikna etmek ve BBP Lideri Muhsin Yazıcıoğlu'nun da desteğini almak suretiyle 8 Temmuz 1996 tarihinde REFAH-YOL koalisyon hükümetini kurmayı başarmıştır.

Hükümetin ilk altı ayı, ekonomik açıdan olumlu bir tabloyu yansıtmaktadır. Ordu mensupları da dâhil olmak üzere, memur ve işçi maaşlarına yapılan yüksek zamlar, devletin iç ve dış borçlanmayı artırmadan kaynak üretebilmesi gibi ekonomik göstergeler memnun edici gelişmeler olarak görülürken aynı dönemde gündeme gelen üç önemli mesele iktidara karşı muhalefetin odak noktasını oluşturur. Hükümet, Susurluk Kazası'nın²⁷ üzerine gitmemekle itham edilir; Başbakan Erbakan, Libya ziyaretinde Libya lideri Kaddafi'nin diplomatik nezaket sınırlarını aşan sözlerine karşı gereken tepkiyi göstermemekle eleştirilir²⁸ ve mecliste

²⁷ 3 Kasım 1996 tarihinde Balıkesir'in Susurluk ilçesinde bir trafik kazası gerçekleşmiştir. Kazanın Türkiye'nin gündemine oturan bir “skandal”a dönüşme nedeni kazaya karışan araç içindeki dört isimdir. Bu kişiler; DYP Şanlıurfa milletvekili Sedat Edip Bucak, İstanbul Kemalettin Eröge Polis Okulu Müdürü Hüseyin Kocadağ, Mehmet Özbay sahte kimlikli Abdullah Çatlı ile Melahat Özbay sahte kimliğini kullanan Gonca Us'tur. Söz konusu dört kişinin aynı araçta seyahat ediyor olması “devlet, mafya, siyaset” ilişkisi üzerinden derin devlet yapılanmasının sorgulanmasına dönüşür.

²⁸ Söz konusu hadise, Başbakan Necmettin Erbakan'ın 1996 yılı ekim ayında gerçekleştirdiği Afrika gezisi sırasında yaşanmıştır. Libya'ya yapılan ziyaret sırasında, Libya devlet başkanı Kaddafi'nin Kürt halkının baskı altında olduğuna yönelik eleştirilerine Erbakan aydınlatıcı cevaplar vermiş, Kaddafi'nin

görülmekte olan yeni basın yasasına itirazlar söz konusudur. Bütün bunlar, demokratik sistemle yönetilen bir ülkede makul tartışmalar ve siyasi çekişmelerdir. Normalin dışında olan ise bilhassa Aralık 1996 sonrası yoğunlaşan “irtica tehlikesi” söylemleri ve ordu yüksek kademesinden kimi subayların sivil siyasete karşı takındığı (sert) muhalif tutumdur.

Bilindiği üzere, Türkiye’de, her askerî müdahale belli gerekçelerle vuku bulmuştur. Orduyu harekete geçiren saik daima “Cumhuriyeti kollamak ve korumak” olarak ifade edilse de tehlike olarak addedilenler her darbe için farklıdır. 27 Mayıs’ta anayasanın çiğnenmesi ve demokrasinin ortadan kalkması; 12 Mart’ta siyasi istikrarsızlık; 12 Eylül’de anarşi nedeniyle akan kardeşkanının durdurulamaması darbe gerekçesi olarak ön plana çıkar. 28 Şubat’ın ise “irtica tehlikesi”ne karşı bir hareket olduğu söylenir. Ne var ki söz konusu “tehlike” büyük oranda vehimler üzerinden yaratılmış ve kurgusal hadiseler ile de somutlaştırılmaya çalışılmıştır.²⁹ Dönemin yakın tanıklarından olan (eski) İçişleri Bakanı Meral Akşener: “Askerlerin, asker bürokratların iktidarla ilgili söylemlerinde genel olarak hep gazete haberlerinin olduğunu gördüm. Yani belge diye. Ve o haberlerin sonuçta ben içişleri bakanıydım ve 12 Eylül 1980 öncesini yaşamış bir insandım. Dolayısıyla o haberlerin önce yaptırılıp sonra MGK’ya getirildiğini bilecek kadar da tecrübem vardı.” (Birand, Yıldız, 2012: 213) sözleriyle bu kaniya işaret eder. 28 Şubat

dezenformasyona dayalı yanlış kanaatlerini düzelterek açıklamaları o anda yapmıştır. Türkiye’de Kürt sorunu değil terör sorunu olduğunu ve bunun da dış kaynaklarca Türkiye’yi bölmek adına organize edildiğini söylemiş ancak Erbakan’ın bu açıklamaları dönemin muhalefet partileri ve medya tarafından ya hiç görülmemiş ya da yetersiz bulunmuştur. Medya ve siyasetteki hakim söylem ulusal onurun korunması için o toplantının terk edilmesi gerektiği yönündedir. Erbakan ise “Ulusal onur, düşmanları ve düşmanlıkları artırarak değil, doğruları kabul ettirip hataları düzeltmek ve ulusal davamızı destekler hale getirmek suretiyle korunur. Akıllı davranarak dostlukları sağlamak, akılsızca davranıp düşmanlıkları arttırmaktan çok daha doğru bir harekettir. Bizim Libya’daki hatalı görüşleri düzelterip onları teröre karşı bizimle beraber programlı bir şekilde mücadele edecek hale getirmemiz, birkaç saatte gerçekleştirilmiş büyük bir başarıdır.” sözleriyle izlediği “başarılı” dış politikanın takdir edilmesi gerektiğini düşünür. (Kazan, 2017: 46)

²⁹ Darbenin hedefi olan Necmettin Erbakan, 2007 yılında Devrim Sevimay’a verdiği röportajda “28 Şubat niçin yapıldı?” sorusuna şu sözlerle cevap vermektedir:

“Laiklik kılıftı. Asıl üç sebeple bizden hiç hoşlanmadılar: Bir, denk bütçe yaptık. İki, devletin özel bankalardan yüksek faizle borç almasını önleyen havuz sistemini kurduk. Üç, Türkiye’yi İslam ülkelerinin lideri yapacak D-8’leri kurduk. Bu üçü olunca emperyalistler, 'Oooo, bu çocuk oyuncağı değil, bu yeni bir dünya kurmaktır' dedi. Biz D-8’leri 15 Ekim 1996’da kurduk, Amerikan hariciyesi 30 Ekim’de kripto yazıp bazı maslahatlara gönderdi.”

<https://www.haber7.com/siyaset/haber/253097-erbakan-orduya-toz-kondurtmam>

Sürecindeki medyayı değerlendiren Sabah Gazetesi yazarı Can Ataklı'nın, dönemin büyük gazetelerinde çıkan haberlerin %90'ının yalan olduğunu dile getirmesi de (Birand, Yıldız, 2012: 270) söz konusu kanaati teyit eder niteliktedir.

Yukarıda zikredilen saik ile halkı “askerî dikta”ya karşı olumlu bir tavra sevk etmek için pek çok “başarılı faaliyet” medyanın da işbirliğinde yürütülür. Söz gelimi, 28 Aralık 1996'da Aczimendi lideri Müslüm Gündüz'ün evi basılıp “Fadime Şahin olayı” patlak verdiğinde dönemin Genelkurmay 2. Başkanı olan Çevik Bir, medyaya, bu olayın gündemde tutularak “bunların gerçek yüzlerinin” halka gösterilmesini tavsiye eder (Ayyıldız: 2016: 34). Böylece, Müslüm gündüz (daha önceden kesinleşmiş olan cezası nedeniyle) hapse girerken Fadime Şahin de bir medya yıldızına dönüşür. “*Bir yandan tarikat şeyhlerinin şehvet tuzağına nasıl düştüğünü anlatmaya, bir yandan da kendisi gibi dini bütün Müslümanları bir sosyolog edasıyla din bezirgânlarına karşı uyarmaya başla[r].*” (Birand, Yıldız, 2012: 187) Baskın anı görüntülerinin Fadime Şahin'in aylarca anlattığı hikâyelerle pekiştirilmesi sayesinde, kamuoyu nezdinde askerî bürokrasinin kimi üyelerinin “irtica tehlikesi”ne karşı gösterdiği hassasiyette “ne denli haklı” olduğu algısı oluşturulmak istenir. Müslüm Gündüz'ün evine yapılan baskının bir mizansen, Fadime Şahin'in ise bir teatral figür olduğunu ortaya koyacak pek çok emare vardır ancak bunların dile getirilebilmesi için bile aradan yıllar geçmesi gerekecektir.

28 Şubat 1997 MGK'sı öncesi, küçük ve sıradan hadiselerin büyük olaylara dönüştürüldüğü fark edilir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, 11 Ocak 1997 günü başbakanlıkta verilen iftar yemeğidir. Diyanet İşleri Başkanı, ilahiyat fakültelerinin dekan ve öğretim üyeleri yanı sıra muhtelif cemaat liderlerinin de (kanaat önderi vasfı ile) davet edildikleri iftar yemeği, basında “*irtica kalkışması*” olarak yorumlanmış ve hem siyasi arenada hem de medyada günlerce tartışılmıştır (TBMM, 2012b: 958).

Ankara, Sincan Belediyesi tarafından düzenlenen “Kudüs Gecesi” ise postmodern darbe sürecinin medya eliyle şişirilen en sansasyonel olayı olur. 31 Ocak 1997'deki bu programa “Cihat” isimli tiyatro oyunu ve İran Büyükelçisinin İsrail ve ABD aleyhine yaptığı söylenen konuşmalar damga vurur. Basın, bu geceyi “*Türkiye*

İran mı olacak”, “ *Şeriat çağrısı yapıldı*” gibi çarpıcı başlıklarla haber yapmıştır. Takip eden günlerde, siyaset ve askerî bürokrasi çok sert tepkiler vermiş ve Refah Partili Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız önce görevinden uzaklaştırılmış ardından da tutuklanmıştır. Olayın akıllara kazınan yönü ise beş gün sonra (4 Şubat'ta) Sincan caddelerinde yürüyen tanklardır. Genelkurmay kaynakları, söz konusu hareketliliği rutin bir askerî faaliyet olarak ilan etse de Genelkurmay 2. Başkanı Çevik Bir'in 21 Şubat'ta Washington'da yapılan Türkiye-Amerika Konseyi balosunda sarf ettiği “*Sincan'da demokrasiye balans ayarı yaptık*” sözleri olayın gerçek yüzünü ortaya koymuştur. (Birand, Yıldız, 2012: 201) Bu hadiseden kısa bir süre sonra da irtica tehdidine ilişkin delillerin toplanması için Deniz Kuvvetleri Komutanlığı uhdesinde “Batı Çalışma Grubu”³⁰ adı verilen bir birim oluşturulmuştur (Zürcher, 2019: 360).

28 Şubat 1997 MGK'sına giden süreçte, bir darbe geleneği olarak sokaklar da hareketlenmiş ya da hareketlendirilmiştir. Bir tarafta Aczimendi adı verilen ve şeriat talep ettiklerini söyleyen küçük gruplar çeşitli gösteriler yaparken öte yanda laikliğin korunması ve rejimin muhafazası için mitingler gerçekleştirilmiştir. Askerî kanadın “*İrtica PKK'dan daha tehlikeli*” açıklamaları sivil toplum örgütleri ve sendikaları da harekete geçirir. DİSK ve TİSK “irtica tehlikesi”ne karşı her türlü mücadelede ve toplumu mental olarak hazırlamada askerî kanadın yanında yer alır. Türk-İŞ, TESK ve TOBB da sonradan bu gruba dâhil olur (Ayyıldız, 2016: 93). 28 Şubat'ın sivil aktörleri olan ve kitleleri iktidara karşı harekete geçiren “silahsız kuvvetler” arasında kimi kadın dernekleri de dikkat çeker. Bu dernekler, “Şeriate Karşı Kadın Yürüyüşleri” düzenleyerek (Ayyıldız: 2016: 40) tehlikenin en çok kendilerini hedef aldığını ima etmek üzere çalışmışlardır. Kamuoyunun askerî diktaya karşı olumlu bir tavır takınmasında kimi Refah Partisi mensuplarının (partileri iktidara gelmeden önce) yapmış olduğu bazı konuşmalar da etkili birer araç olarak kullanılmıştır. “Televizyon kanallarına görünmeyen eller” aracılığıyla dağıtılan kasetler kamuoyunun bir kesimi için infiale neden olur (Birand, Yıldız, 2012: 189).

³⁰ Dönemin DYP'li İçişleri Bakanı Meral Akşener, Batı Çalışma Grubu'nu şu sözlerle tarif etmektedir: “Deniz Kuvvetleri'nin bünyesinde kanundışı kurulmuş. Yani görev talimatına, görev kanununa uymayan ve validen kaymakama, belediye başkanından bütün siyasi partilerin yöneticilerine, STK başkanlarından kanaat önderlerine, gazetecilerden iş adamlarına kadar herkes hakkında bilgi toplayıp fişleme diyebileceğimiz bir sistemi uygulamayı kendine görev edinmiş kanundışı bir oluşumdur. İçişleri Bakanlığı Emniyet İstihbarat bünyesinden böyle bir bilgi geldi bana.” (Birand, Yıldız, 2012: 250)

1.4.2. 28 Şubat 1997 Tarihli MGK Kararları ve Sonuçları

28 Şubat Sürecinde Toplum Medya ve Siyasi Koşullar bölümünde kısaca aktardığımız koşulların akabinde gerçekleştirilen 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısı, siyasi irade ve ordu arasındaki görüş ayrılıklarının sivil iktidar aleyhine bir tür dayatmaya dönüştüğünü ortaya koyan bir gündür. Bu toplantı sonrası, hukuken tavsiye niteliğinde olan MGK kararları, kurul üyesi asker bürokratların asla taviz vermeyeceği “talepler” halini almıştır. Eğitimden ekonomiye hatta dış politikaya değin hükümetin ihtiyarında olan çoğu mesele kurulun 18 maddelik tavsiyeleri içinde yer alır. 1 Mart 1997’de “Muhtıra gibi tavsiye” manşetiyle çıkan Cumhuriyet gazetesi söz konusu dayatmayı kısaca özetlemiştir. Muhtıra gibi taleplerin muhtevasını yorumlayan gazeteci Ali Bayramoğlu ise 4 Mart 1997’de: “*Asker oyuna sert başladı. Sadece son üç beş yılın değil, 1950’den bu yana toplum-islam temasına ilişkin tüm gelişmelerin bir çırpıda ortadan kaldırılmasını istiyor*” (2013: 132) demektedir. Bu yorum, postmodern darbenin toplumsal sonuçları hakkında da ipuçları verecek niteliktedir. 28 Şubat süreciyle birlikte “şeriat ya da irtica tehlikesi”yle mücadele adı altında toplumun inanç pratiklerine yönelik baskıcı bir dönem başlamıştır.

İktidarda olan siyasi irade, 28 Şubat MGK’sının “tavsiye” kararlarını onaylamış ancak gereğini yapmaktan kaçınmıştır. Fakat askerî bürokrasi, reform niteliğindeki taleplerinde ısrar eder. Artan baskılar sonucu, koalisyon ortağı olan DYP’li milletvekilleri partilerinden istifa etmeye başlar. Bu istifaların “baskı, tehdit, şantaj ya da ikbal vaadiyle” olduğu da iddia edilmiştir. Sonuç olarak Haziran 1997’de Refahyol hükümeti işlevsiz hale getirilerek Başbakan Necmettin Erbakan istifaya zorlanmış olur (TBMM, 2012b: 919). İstifanın ardından, koalisyon ortağı olan DYP Genel Başkanı Tansu Çiller’e verilmesi beklenen yeni hükümeti kurma görevi ise dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in inisiyatifi ile teamüllere aykırı olarak, ANAP lideri Mesut Yılmaz’a verilir.

Darbenin, toplumun bir kesimi üzerinde yaptığı ağır tahribat 28 Şubat kararları sonrasında kurulan hükümetler döneminde gerçekleşmiştir. “*İrtica ile İslâmi*

görünürlük arasında, düşman ile suçlu arasında, suçlu ile siyasi ve kültürel olarak farklı olan arasında ayırım yapmayan resmî bakışın belirlediği siyasi atmosfer, ülkenin gözle görünür gerçeği ol[ur].” (Bayramoğlu, 2013: 189) Anayasal düzenin sınırları dışında hareket eden Batı Çalışma Grubu adlı yapı, yasa dışı istihbarat faaliyetleriyle fişleme çalışmaları ve açıktan denetimler yaparak devlet gücünü elinde tutan ideolojik bir baskı mekanizması olarak varlık gösterir.

ANAP, DSP ve DTP'nin oluşturduğu yeni koalisyon hükümeti, ordunun baskısı altında kurulmuş ve uygulanmasını istediği kararları yerine getirmek üzere işbaşına getirilmiştir. Ordunun reform taleplerine yönelik uyumlu çalışmalarına rağmen bu yeni hükümetin ortakları da askerî bürokrasinin sürekli müdahalesinden rahatsızlık duyduğunu açığa vurur ancak Genel Kurmay Başkanı Hakkı Karadayı'nın sert çıkışları sonrası geri adım atmak zorunda kalırlar (Zürcher, 2019: 361).

28 Şubat'ta alınan ve tavsiye niteliği taşıyan Milli Güvenlik Kurulu kararlarının sivil siyaset ve bürokrasi tarafından uygulanıp uygulanmadığının sahada kontrol edilmesi görevini de askerî bürokrasi üstlenmiştir. Bu süreçte, temel felsefesi gereği özgür düşüncenin egemen olması beklenen üniversiteler dahi sahip oldukları bu doğal niteliğin aksine baskının yoğun olarak hissedildiği kurumların başında gelir. Bir örnek vaka olarak, Kırıkkale Üniversitesinde askerî bir bürokrat tarafından yapılan denetimde, akademik personelin kişisel bilgilerinden üniversite kütüphanesindeki kitaplara kadar birçok şey inceleme konusu olabilmıştır (Birand, Yıldız, 2012: 183).

28 Şubat 1997 ve sonrasındaki MGK'ların ana gündem maddesi “irtica” olur. İrtica tehlikesinin, İslami yaşam tarzına koşturarak algılandığı süreçte, din ve vicdana dair pratiklerin bedensel görünülüğünü oluşturan her şey tehdit unsurunu ifşa eden bir nitelik olarak değerlendirilir. Bu nedenle, bilhassa kadınların başörtüleri sembolik bir anlam kazanır. Kuvvet komutanlarının her toplantıya yeni belgeler ile geldiklerini dile getiren, dönemin İçişleri Bakanı Meral Akşener şunları da eklemektedir:

“(…) [B]ir gün bir MGK toplantısında resimler gösterildi, kadın resimleri, Fatih'ten. Bir kadın resmi gördüm ben orada, o resimlerden birisi benim

halam, ablam, teyzem olabilirdi. Büyük ihtimal göçmen bir kadın, çok ucuz bir eşarp başında, onu hiç unutmuyorum yani herhalde ölünceye kadar da unutmayacağım bir resim. Yani pardösünün ipleri beyazlamış, gri ama yıpranmış bir pardösü. Elinde kabak kafayla saçları tıraş ettirilmiş bir küçük erkek çocuk. Uzun bir pardösü, bir çift siyah ayakkabı topukları gitmiş. Bu irticai bir resim olarak gösterildiğinde –inşallah MGK konuşmaları belli bir süre sonra açıldığı zaman benim neler dediğim ortaya çıkar- Meral Akşener olarak benim için o toplantı bir kırılma noktasıdır (...) Subay okullarına giren çocukların sahil bandındaki çeşitli yalılardan olmadığını ve oradaki kabak kafalı çocuğun belki subaylık için o okula müracaat edebileceğini [söylemişim]. (...) Çıkışta rahmetli Erbakan'ın bana duasını hatırlıyorum 'Allah senden razı olsun' diye ” (Birand, Yıldız, 2012: 230)

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere, postmodern darbe sürecinde başörtülü kadınlar “irticanın” sembolüdür. Bu doğrultuda sürecin baskısına ve psikolojik-fizyolojik şiddetine en çok maruz kalan da onlardır. Üniversitelerde, 1980’li yıllardan beri devam eden ancak 90’lara doğru kısmen hafifleyen başörtüsü yasakları, 28 Şubat süreciyle birlikte zirveye tırmanır. İstanbul üniversitesinde en katı şekilde uygulanmaya başlanan başörtüsü yasağı süreç içinde Anadolu’daki üniversiteleri de kapsar. Söz konusu yasakların hafızalarda bıraktığı iz “ikna odaları” ve başörtüsü eylemlerinde sert müdahaleler ile gözaltına alınan (çoğu) genç kadın ve erkeklerdir.

“İkna odaları” İstanbul Üniversitesinde kurulmuştur. Üniversiteye kayıt yaptırmak için gelen başörtülü öğrenciler, bu odalara alınarak başörtülerini çıkarmaları için “ikna” edilmeye çalışılmış, kabul etmeyenlerin kaydı yapılmamıştır. Dönemin İstanbul Üniversitesi Rektör Yardımcısı olan Fatma Nur Serter, 1 Kasım 2010 tarihli Star Gazetesindeki (Fadime Özkan’a verdiği) röportajında, ikna odalarını kendisinin kurdurduğunu ve hatta görüşmeleri de kayıt altına aldığını açıkça ifade eder. Bu mülakatta, 1999 yılında üniversiteyi kazanıp kayıt yaptırmak üzere okula gelen 198 başörtülü öğrencinin ikna odasına alındığı, 193’ünün “ikna olarak” başörtüsünden vazgeçtiği de belirtilir. Dönemin İstanbul Üniversitesi Rektörü olan Kemal Alemdaroğlu ise ikna odaları hakkında şunları söylemektedir:

“İkna odaları fikrinin kimden çıktığını açıkçası ben bilmiyorum... Ben bu sırada tatildegdim, yıllık iznimi almış, 10-15 günlük bir tatile çıkmıştım.

Yani kayıt sırasında İstanbul'da değildim. Kayıtlar bittikten kısa bir süre sonra İstanbul'a geldiğimde ikna odasını duydum. İkna odası gitti gitti gaz odasına dönüştü. Sordum arkadaşlarıma, benim vekilim Nur Serter, "Hayır böyle bir şey yok dedi." Sadece rehberlik ve danışmanlık kurulu var. Üniversiteye her yeni gelen ve üniversitede eğitim gören öğrencilerin bir takım sorunlarında başvuracakları bir kurul var. Bu kurul yıllardan beri hizmet veren bir kurul. O kurulun içindeki öğretim üyeleri birikimli, deneyimli, öğrencilerle konuşmasını, yani pedagoğ değil hiç biri ama pedagoji eğitiminden geçmiş kişiler. Türbanlılar geldiğinde bu görevi üstlenmişler; kendilerinden üstlenmişler. İlk büyük bir salonda konuşmuşlar. Ama salonda herkesin yanında konuşmanın pek de hoş olmayacağını düşünerek bir odaya almışlar [sonradan]. O odada da kapı kapalı konuşuluyor. Bir şey mi oluyor diye her şeyi kasete almışlar. Her şey açık saydam." (Birand, Yıldız, 2012: 274-275)

Uygulamayı yapan kurumun yetkilileri bunları söylerken, bu uygulamaya maruz kalan bir öğrenci de yaşadıklarını ve hissettiklerini şu sözlerle anlatır:

"Eşarbin alınması sanki kişinin bir parçasının alınması gibi... Sanki bir bakıma insanın onuru alınıyor. O duyguyu ne kadar üzerinize sindirmemeye çalışsanız da, ne kadar pasifize olmamaya topluma kendinizi sokmaya çalışsanız da, arkadaşımızın dediği gibi kendi hemcinsleriniz bile sizi biraz eksik görüyor." (Cindoğlu, 2010: 42)

Dayatmalar karşısında ikna olmayanlar, üniversiteler önünde eylemler düzenleyerek başörtüsü yasaklarına karşı protesto gösterileri yaptılar. Yıllar içinde gerçekleştirilen yüzlerce eylemden belleklerde iz bırakanı 11 Ekim 1998'de yapılan "Özgürlük İçin El Ele" eylemidir. Eğitim-Bir-Sen'in hazırladığı *Rakamlarla 28 Şubat Raporu*'na göre yalnızca bu eylem sırasında 600 kişi gözaltına alınmıştır (2014:40). Öte yandan, 19 öğretim üyesi ise söz konusu eylemi desteklediği gerekçesiyle görevden atılır (Karahana, 2013:151). Gözaltına alınan kişilerin akıbetinin ne olduğu başlı başına bir araştırma konusudur ancak yargıya intikal eden durumlar için fikir vermesi açısından 22 Haziran 1999 tarihli şu haber dikkate değerdir:

"Malatya'da başörtüsü yasağını protesto eylemlerine katıldıkları gerekçesiyle haklarında idam ve 15 yıla kadar hapis istenen 43'ü tutuklu 75

sanığın yargılandığı davanın ilk duruşması bugün yapılacak. Malatya DGM'de görülecek davada yargılanacak olan sanıklardan 47'sinin idamı isteniyor. İdam cezasıyla yargılanan 47 sanık, devlet kuvvetlerine karşı suçları düzenleyen TCK'nın 146. maddesinde yer alan, Anayasa'yı değiştirmek için veya TBMM'nin görevlerini yapmasını engellemek için zor kullanmakla suçlanıyorlar.”

<https://www.yenisafak.com/gundem/basortusune-47-kez-idam-587364>

Gazeteci Ali Bayramoğlu, “28 Şubat, toplumun hatırı sayılır bir bölümünün ‘cellat’ rolüne soyunduğu, keskin bir askeri müdahaleydi... ‘Çok cellatlı bir infaz hali’ tabiri yanlış olmaz. Bu infaza, YÖK başkanları, rektörler, üniversite öğretim üyeleri, sendikalar, odalar, işadamları, basın, dönemin cumhurbaşkanı katılmıştı.” sözleriyle 28 Şubat sürecini betimler (2013: 12). Bu geniş katılımlı baskı sürecinde üniversitelerdeki başörtüsü yasakları; başörtülü öğrencileri sınıftan atmadığı için üniversiteden uzaklaştırılan öğretim üyeleri; namaz kıldığı ve eşi başörtülü olduğu için ordudan atılan subaylar; İmam Hatip okullarının kapatılan orta kısımları; üniversite sınavındaki haksız katsayı uygulamaları; kapatılan vakıflar, dernekler; Batı Çalışma Grubu’nun denetimine açılan üniversiteler, liseler; kamusal alanların bütününde uygulanan yasadışı fişleme çalışmaları; hukuksuz tutuklamalar ve mahkûmiyet kararları mağduriyetlerin ve yaşananların genel çerçevesini oluşturur.

Bu dönemdeki baskıcı uygulamaların nedenlerini anlamak oldukça güçtür. Emekli asker ve eski bir siyasetçi olan Acar Okan³¹, bu zorluğu şu sözlerle dile getirir:

“(…)Rütbeler yükseldikçe, kurmay ve komutan oldukça (Atatürkçülüğü yanlış yorumlayarak, İsmet Paşacılık yaparak ilerici olmak aşırı merakı ile mübalağalı bir laiklik tutkusu yâni ‘laikçilik’ ile) niçin bu derece sapma olduğunu anlamakta zorluk çekmişimdir. Bu hayretimi general olmuş devre arkadaşlarıma sık sık ifade etmiş ve ayrıca Sayın Kıvrıkoğlu ağabeyim ile Sayın Hilmi Öksüz okuldaşıma (aracılar vasıtasıyla) iletmişimdir.

³¹ 1962’de Talat Aydemir’in darbe kalkışmalarında genç bir subay olan Okan Acar, darbeye karıştığı için emekliye sevk edilenler arasındadır. Başbakanlık Müsteşarlığı ve MHP’de üst düzey yöneticilik yapmıştır.

‘Arkadaşlar kendinize mukayyet olun, nereden geldik nereye gidiyoruz; annelerinizin başı örtülü, babalarınız başı takkeli, aynı sosyal muhitte ve okullarda büyüdük; azîmet nereye?’ diye sormuşumdur.”(Okan, 2015:46)

Bu bölümün devamında Okan’ın ima ettiği gerekçe ise yapılanların ilkesel tutumlar değil şahsi çıkarlardan kaynaklandığı yönündedir. “*Kurmay olmak için rekabet, sonra paşa olmak için rekabet, sonra en üst rütbelere terfi için rekabet, bir at gözlüğü gibi arkadaşlarımızı sarmış ve herkes ‘sahibinin sesi’ mi olmuş?*” diye sorar. Cevapsız bırakılan bu sorudaki “sahibinin sesi” ifadesi de bir tür dış bağlantıyı akla getirir. Nitekim darbenin doğrudan hedefi olan dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan da gazeteci Devrim Sevimay’a verdiği röportajda “28 Şubat niçin yapıldı?” sorusuna şu sözlerle cevap vermektedir:

“Laiklik kılıftı. Asıl üç sebeple bizden hiç hoşlanmadılar: Bir, denk bütçe yaptık. İki, devletin özel bankalardan yüksek faizle borç almasını önleyen havuz sistemini kurduk. Üç, Türkiye’yi İslam ülkelerinin lideri yapacak D-8’leri kurduk. Bu üçü olunca emperyalistler, ‘Oooo, bu çocuk oyuncuğu değil, bu yeni bir dünya kurmaktır’ dedi. Biz D-8’leri 15 Ekim 1996’da kurduk, Amerikan hariciyesi 30 Ekim’de kripto yazıp bazı maslahatlara gönderdi.” (<https://www.haber7.com/siyaset/haber/253097-erbakan-orduya-toz-kondurtmam>)

Sonuç olarak, militarist bir anlayışla şekillendirilmeye çalışılan siyasal sistem, bir süre etkili olmuşsa da başarılı olamamıştır. 28 Şubat’ın hedefindeki Refah Partisi’nin kapatılması sonrasında, Milli Görüş’ten ayrılarak, AK Parti’yi kuran yenilikçi hareket, AB uyum süreci çerçevesinde ordu-siyaset ilişkisini demokratik bir zemine taşıyacak politikalar uygulamıştır. 28 Şubat’tan on yıl sonra, 2007 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi verilen 27 Nisan e-Muhtırası’nın³² iktidar

³² 2007 yılında görev süresi dolan 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in yerine Ak Parti’nin göstereceği bir aday seçilecekti. Bu süreçte, muhtemel adayların eşlerinin başörtülü olması laik kesimde büyük bir tedirginlik oluşturmuştu. O günlerde, “Devletin zirvesinde bir başörtülü olamaz” kanaati hâkimdi. Bu kanaat, orduyu da harekete geçirdi ve 2007 yılında internet üzerinden bir muhtıra yayımlandı. Laiklik ilkesinin yıpratıldığına yönelik iddiaların yer aldığı metnin son cümlesi, askeri bir darbe ile tehdit olarak algılandı: “Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir.”

tarafından tepkiyle karşılanması da bu politikanın bir rneği ve sonucu olarak değerlendirilir.

İKİNCİ BÖLÜM

DARBE SÜREÇLERİNE İLİŞKİN TOPLUMSAL VE POLİTİK KONULARIN TÜRK ÖYKÜCÜLÜĞÜNDEKİ TEZAHÜRLERİ

2.1 27 Mayıs Darbesi

2.1.1. Çok Partili Hayat ve Politika

1946'da başlayan çok partili hayat ve 1950-60 yılları arasını kapsayan on yıllık DP dönemi, iktidar ve muhalefet arasındaki siyasi gerilimler nedeniyle oldukça hareketli geçmiştir. Yirmi yedi yıllık tek parti rejimi sonrasında muhalefet partisi rolünü üstlenmek durumunda kalan CHP ve dört yıllık muhalefet döneminin ardından iktidara gelen DP, yeni pozisyonlarına uyum sağlamakta güçlük yaşar (Zürcher, 2019: 258). Bu güçlüğüün sebebi, çok partili hayat tecrübesinden yoksunluk ve demokrasinin doğal sonuçlarına razı olmak konusunda bir tür isteksizlik halidir. Söz konusu, demokratikleşme serüveninin izlerini öykülerde de görmek mümkündür. 1946'dan 1960'a değin Türkiye'deki sosyal ve siyasal iklimin öykücülüğümüze yansımaları örneklemek üzere: Haldun Taner'in "Yaşasın Demokrasi" öyküsü; Orhan Kemal'in "Kongre" ve "Bey Baba"sı; Necati Mert'in "Park"ı; Ahmet Büke'nin "Yüz Elli İkilikler"i; Erhan Bener'in "Kapıcı Haydar"ı ve Emir Kalkan'ın "Demokrat"ı bu başlıkta değineceğimiz öykülerdir.

Haldun Taner, öykü adının yaptığı çağrışımından da anlaşılacağı üzere, "Yaşasın Demokrasi" metninde, ülkemizde çok partili hayata geçiş sürecinde (taşrada yaşayan) halkın demokratik bilinç düzeyine odaklanır. Öykü, bir seçim atmosferi üzerine kuruludur. Halkın tercihlerini belirleyen propaganda yöntemleri mizahi bir dille aktarılır. Vaka zamanının, Demokrat Parti'nin seçime ilk kez katıldığı 1946 yılı ya da 1950 seçimleri olduğu, Nahiye müdürü olarak zikredilen şahsın "*göğsündeki altı oklu parti rozetini saklamaya lüzum görme[yişinden]*" anlaşılır. Aynı kişinin, Demokrat Parti mitingini jandarmayı görevlendirerek dağıtmayı düşünmüş olması da söz konusu tarihlere işaret eder. Nahiye müdürü ve Halk Partisi temsilcisi öfkelenen durum, DP seçim aracı önünde büyük bir kalabalık birikirken CHP'nin seçim çalışması yaptığı kahvenin boş kalmasıdır. Bu sırada, Halk Partililer tarafından

getirilen Âşık Mehmet isimli ozanın türküler söylemeye başlamasıyla DP'nin aracı önünde toplanan kalabalık CHP'nin kahvesine doğru akmaya başlar. İstenilen sonucu veren bu seçim stratejisi, başka köylerde de uygulanır. Akşama kadar köy köy gezdirilen Âşık Mehmet'in politik sözlerle süslediği türkülerden etkilenen köylüler, Halk Partisi'ne oy verirler. Bunu fark eden DP ise Halk Partisi'nin Âşık Mehmet'e verdiği paranın daha fazlasını ona ödemek suretiyle siyasi rakibinin seçim çalışmalarını sekteye uğratar. Ozanın gitmediği köylerde, Demokratlar açık ara öne geçerek oyların çoğunu alabilmiştir. Öykü, Âşık Mehmet'in birkaç yıl sonraki durumu hakkında bilgi veren şu cümlelerle biter:

“Şimdi artık harıl harıl yeni seçimlere hazırlanıyor. Dört tane Halk Partisi için, dört tane de Demokratlar için yepyeni sekiz şarkı düzmüş. Bir de “Yörür millet yolunda bizim Millet Partisi” diye başlayan enfes bir türküsü var. Artık kim daha çok verirse onun üstünde kalacakmış. Hayırlısı...”
(Taner, 2019a: 41)

“Yaşasın Demokrasi” birkaç açıdan değerlendirmeye açık bir metindir. Birincisi, çok partili hayata geçişle birlikte taşradaki seçmen kitlesinin sağlıklı bir politik duyarlılığa sahip olmadığını düşündürür. Yeni bir partinin kurulması taşrada heyecan ve merak uyandırırken teveccühü de beraberinde getirir. Ancak seçmen, duygularına hitap edip coşkunluk veren Türküleri dinlediğinde kolayca karar değiştirebilmektedir. Duygulanımlar; karar süreçlerinde birincil, belki de tek etkidir. Kurgulandığı şekliyle, seçmenin politik tercihlerinde parti programlarının hiçbir önemi yoktur. Öyküde dikkat çeken ikinci bir husus da, takip eden yıllarda, Âşık Mehmet'in, seçimlere giren her parti için övgüler dolu şiirler yazıp ihale ile satışa çıkarması, siyaset sahnesinde görülen üç partiye de şahsi menfaatleri ölçüsünde yakınlık duyan bir kimseye dönüşmesidir. Bunlar, oportünist kimseler için partilerin rant üretme potansiyeline yapılan eleştirel göndermelerdir.

Orhan Kemal'in “Kongre” öyküsü de Taner'inki ile benzer bir tablo sunar. Bu metinde de, taşrada yaşayan halkın yeni siyasal sisteme katılımı rastlantısal ve şuursuzcadır. Dahrik adlı öykü kişisi, kasabaya gittiği bir gün, pazarda karşılaştığı Çetelecî Süleyman'ın yönlendirmesi ile birtakım kağıtlar imzalamış, makbuzlar almıştır. Bu kağıtların ve o gün pazarda olup bitenin ne anlama geldiği uzun süre

sonra köye gelen bir mektupla kısmen anlaşılır. Mektup bir kongre davetidir ve bu mektupta yazarlardan Dahrik'in yeni iktidar partisinin üyesi olduğu ortaya çıkar. Dahrik de dâhil olmak üzere, kongrenin ne anlama geldiğini köyde bilen yoktur ama “Bay” Dahrik olarak davet edilmek öykü kişisi ve ailesi için bir kıvanç sebebi olur. Öykü boyunca birden çok diyalogda, bir mizah unsuru olarak kongrenin ne olduğuna dair konuşmalar yer alır. Öykünün final kısmında da Dahrik'in karısı ile komşusu arasında geçen şu diyalog vardır:

“- Kocan diyorum, giyinmiş kuşanmış nereye gitti?

Tam zamanydı, iyice meraklanmıştı kadın, söylemeliydi artık.

Göğsünü gere gere: Kongreye! dedi.

Fattum da “Kongre”nin ne olduğunu bilmiyordu.

- Kongre ne kız?

Omuz silkti:

- Bilmiyor musun?

Lâ valla, dedi Fattum. Söyle de belliyek!

Amma da cahilmişsin! Dedî. İnsan kongrenin ne olduğunu bilmez mi? (Kemal, 1982: 189)

Görüldüğü üzere bu öykü de bir öncekiyle benzer bir şablona oturur. Taşradaki seçmen, siyasete katılımında bilinçsizdir. Taner'in “Yaşasın Demokrasi” öyküsündeki Âşık Mehmet'in yerini, Orhan Kemal'in “Kongre” öyküsünde Çeteleci Süleyman alır. Zira Çeteleci Süleyman da (tıpkı Âşık Mehmet gibi) Dahrik'i partiye üye yaparken şahsi menfaatleri için uğraşmaktadır. Söz konusu öykülerin kesişen yönleri, bir dönem Türk aydınının halka bakışındaki “cahil çoğunluk” ve “şahsi ikbal avcısı particiler” temasının tekrarı olarak da değerlendirilebilir. Bu yansıتما biçiminin açıkça görüldüğü metinlerden biri de Talip Apaydın'ın “Anı Defteri” öyküsüdür. Kurmaca zamanı içinde 1955 seçimlerini tartışmakta olan iki öğretmen: “- Halka okuma yazma öğretmeden siyasi seçim yaptırırlarsa.../- Öyle evet, İsmet Paşayı affedemiyorum. Çok kötü kaptırdı. (Apaydın, 1976: 68)” diyaloguyla aydınların halka bakışını temsil eder.

“Yaşasın Demokrasi” ve “Anı Defteri” defterinden farklı olarak “Kongre” öyküsünde, köylünün siyasi kültürden yoksunluğunu gerekçelendiren şu satırlar da yer alır:

“Eskiden hiç böyle değildi. Bahçecilerin baş haraççısı Çeteleci Süleyman çatık kaşlarıyla gelir, ellerine birer kâğıt tutuşturur, bu kağıdı partinin sandığına atmalarını söylerdi. Herkes gibi Dahrik’ler de kâğıtlarını söylenen sandığa atar, niçin attıklarını, buna karşılık sandıktan ne çıkacağını bilmezler, merak da etmezlerdi.” (Kemal, 1982: 189)

1946’ya kadar ki seçimler, tek partinin katıldığı ve demokrasinin şeklen var olduğu zamanlardır. Ümit Kardaş’ın ifadeleriyle “1950 yılına kadarki süreçte uygulanan meclis hükümeti sisteminde, iktidar halkın egemenliğine dayalı olarak çalışmamış, halka rağmen ve halkın iradesini baskı altında tutan bir rejim uygulanmıştır.” (2010: 59). Kurgudaki tezahürüne bakılırsa demokrasi kültürünün teşekkülüne de olanak sağlanamamıştır. Haldun Taner’in “Yaşasın Demokrasi” öyküsü, Orhan Kemal’in “Kongre”si bu toplumsal koşulları yansıtan metinlerdendir. Bu koşullar altında halkı DP’ye yönlendiren saiklerin neler olduğunu edebiyatın imkânları ölçüsünde tartışmaya açan bir metin olarak ise Necati Mert’in “Park” öyküsü üzerinde durulmaya değerdir.

Necati Mert’in “Park” öyküsünde, daha önce incelediğimiz metinlerden farklı olarak şehir hayatından manzaralarla karşılaşırız. Öykünün anlatıcısı bir şehir parkıdır. Türkiye’nin siyasi koşullarına paralel şekilde park da değişir ve dönüşür. Kişileştirilerek konuşurulan “park”; açılış gününden başlayarak neler yaşadığını anlatırken sembolik göstergelerle Türkiye’de 1940’lardan 1970’lere değin yaşanan siyasal ve sosyal hareketliliği de yansıtır. Parkın inşa edildiği dönem tek partili yıllardır. Park’ın minnetle andığı eski belediye başkanı; açılış gününde, söz konusu kamusal hizmetin amaç ve kapsamını belirten şu konuşmayı yapar:

“Bugün şehrimizin yegâne parkının açılış merasimi için toplanmış bulunuyoruz! Parklar dairede bütün gün halkla uğraşmaktan bizar olan cefakâr memurlarımızın, halkımızın canı, malı, namusu hulasa i kelim

emniyeti için dağda, bayırda, tavlada, kışlada mahrumiyet içinde yaşayan fedakâr subaylarımızın istirahat yerleridir...” (Mert,2014: 87)

Bu ifadeler, halk-devlet ilişkisi bağlamında, tek parti dönemini betimlemek üzere yer almış gibidir. Demokrasi vardır ancak eşitler arası bir ilişkiden söz etmek henüz mümkün değildir. Siyasi mekanizmalar, askerî ve sivil bürokrasi sınıfı, halka karşı zihniyet bakımından olduğu kadar mekânsal olarak da mesafelidir. Şehir parkının açılış gününde dahi halk parka kabul edilmemiş, kapı önünden heyecanla olup biteni izlemekle yetinmiştir. Uzun yıllar şehirdeki subaylar, bürokratlar ve diğer memurlar için hizmet veren parkın kaderi, Demokrat Parti iktidarıyla değişir. Seçimin hemen ardından yaşananlar şu sözlerle aktarılır:

“Fakat bir gece anlamakta hâlâ güçlük çektiğim bir şey oldu. O ağırbaşlı bildiğimiz esnaf, tüccar, dükkân sahipleri birleşmişler; kalfalarıyla çıraqlarıyla gelmişler parka. Şehre at arabalarıyla, askeriyeden bozma kamyonlarla inen köylülerle de buluşmuşlar. Ay yıldızlı bayrağımızın altında bir bütün olmuşlar. Davullar, klarnetler gırla gidiyor. Bu yanda renk renk patiska etekleriyle köçekler, öte yanda kasap havasında oyun kolu. Şarjörler boşalıyor, biten şişeler havuza fırlatılıyor. Arada bir de şenlik kıyameti bastıran top gibi naralar: “Yeter ulan!” “ Biz de konuşacâz artık!” “Söz milletin be!” (Mert,2014: 91)

Bu satırlarda, “çevrenin merkeze” doğru yönelme arzu ve sevincini fark ederiz. 1946-1950 arası yıllar, Türk halkının toplumsal bir düzen inşa etmek konusunda kendini bir özne olarak hissedebildiği zamanlardır (İnsel, 2019: 84). Öyküde karşılaştığımız halk manzarası da bunun bir tezahürüdür. Atılan sloganlar, Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 seçimlerini işaret eder. Şehir sakinlerinin, daha önce kendilerine yasak olan parka girmiş olması, sembolik olarak “çevrenin merkeze” yönelişini imler. Kişileştirilen “park” hızlı ve seçkinci bir modernleşme sonucu halkına yabancılaşmış bir birey gibidir. DP iktidarı öncesindeki ziyaretçileri ile yeni gelenleri kıyasladığında, kitlenin her tavrını lümpenlik olarak görür ve eski günlerin özlemiyle yaşar.

1950 sonrasında, parktaki yapısal değişikliklerin dile getirilişinde ise DP iktidarının devlet aygıtları üzerindeki tasarrufu yansıtılmak istenmiş gibidir. 1954

seçimleri sonrasında, DP'nin bürokraside tasfiyeye yönelik hamleler yaptığı bilinmektedir (Zürcher: 2019: 267). Parkın içinde yer alan ve memurlara ait olan lokalin yıkılması, tek parti iktidarının politik referanslarıyla hareket ettiğine inanılan seçkinci bürokrasi sınıfının DP tarafından tasfiyesine bir gönderme olarak okunmalıdır. Kurguda, parkta bulunan subay mahfilinin de yıkılmasının planlandığı bir evrede 27 Mayıs Darbesinin gerçekleşmesi ise DP'nin sivil bürokraside tam anlamıyla iktidarı devraldığına; askerî bürokrasideki muhalifleri karşısında ise yenilgiye uğradığına yönelik bir mesajdır.

Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ve darbeye kadarki süreci öyküye taşıyan metinlerden biri de Tomris Uyar'ın "Metal Yorgunluğu" adlı metnidir. Öykünün anlatıcı kişisi 1912 doğumlu hesap uzmanı Ferdi Bey, yaşlılık zamanlarında kendi hayatını ve yaşadıklarını gözden geçirirken 1950'li yıllardan 12 Mart'a uzanan siyasal atmosferi ve halkın reflekslerini de eleştirel bir dille değerlendirir.

"Halk kitaplarda yazılanlara hiç benzemiyordu, defterlerdeki adlara da. Çok kollu, çok bacaklı bir kitleydi. Kasketler, fötrler, solmuş yün kumaşlar giyiyordu. Yeter! diye haykırıyordu alanlarda. O yıl, Demokrat Parti'nin açık hava toplantılarına katıldım. Bir ara, 'Bize mi kızıyor bu kitle?' diye düşündüm ama coştum yine de. (Uyar, 2019b: 31)

Alıntıladığımız bu satırlar, Demokrat Parti'nin halkta nasıl bir heyecan oluşturduğunu, tek parti rejiminin son bulması ümidiyle miting meydanlarını doldurmasını yansıtmaları bakımından önemlidir. Bundan daha fazla kayda değer olan ise devlet memuru olan Ferdi Bey'in bu heyecana kapıldığını dile getirirken kitlenin öfkesinin kendisine de yönelmiş olmasından şüphe duymasıdır. 1940'lı yılların küresel savaş ortamında her geçen gün daha da kötüye giden ekonomi, CHP'nin uyguladığı ağır vergiler ile halkın tepkisini çekmiştir. Nitekim öyküde "solmuş yün kumaşlar" ile yürüyen ve "yeter!" diye bağırarak Demokrat Parti sloganı atan kitlelerin tepkisi bir maliye çalışanı olan Ferdi Bey'i kuşkulandırır. Neticede kendisi de tek parti rejiminin mali politikalarının uygulayıcısı konumundadır. Ferdi Bey, öykü boyunca gerek Demokrat Parti'ye olan yönelimi gerekse ondan sonraki kitlesel eylemleri daima ekonomik gerekçelere bağlayarak okur:

“Parti, bu kitleye harcayabileceği parayı verdi, gezebileceği yolları açtı. Kitle de evine çekildi yine. Bugün, eski bir maliyeci olarak durumu değerlendirdiğimde anlıyorum ki yine demin sözünü ettiğim on-yıllar söz konusu. 1950’de parti iktidara geldi. Meslektaşlarımdan yabancı dil bilenler Avrupalara gönderildi. Giderken, yanlarında bavullar dolusu konserve, paketlerle makarna götürdüler, Avrupa’yı ucuza getirdiler, dönerken satacak mal da getirdiler. 1960’da “Yeter!” dedik yine. O Mayıs sabahını hiç unutmam, kapıda önüme ilk çıkan mehmetçiğe nasıl sarılmıştım!” (Uyar, 2019b: 31)

Öyküde yer alan bu satırlar, bir romanda sayfalarca anlatılacak olan meselelerin imbikten geçirilerek birkaç cümleye sıkıştırılmış hali gibidir. Demokrat Parti’nin ilk dönemi, halkın her kesimi için refah seviyesinin yükseldiği bir dönem olarak bilinir. ABD ile kurulan iyi ilişkiler, ekonomik yardımlar, Avrupa ile yakınlaşma, kimilerine göre köyden kente göçü artırdığı ve uzun vadede işsizlik sorunu doğurduğu söylenen kara yolları yatırımları ve makineleşme süreci, DP için halkın desteğini sağlamıştır. Tek parti rejimi sonrasında uygulanan liberal politikalar ve özgürlükleri artırmaya yönelik hamleler kitlelerde büyük bir memnuniyet uyandırır. Ne var ki ikinci dönemi için aynı şeyleri söylemek güçtür. Ekonomi daralmış, iktidar ve muhalefet arasındaki gerilim artmış, halkın DP’ye olan desteği büyük oranda devam etse de bilhassa bürokrasi, akademik çevreler ve aydın kesimde DP’den kopuşlar başlamıştır. Ferdi Bey’in 1960’ta “Yeter! dedik” yine sözleri, halkın ekserinden ziyade yukarıda zikrettiğimiz muhalif kesimin darbeyi algılayış biçimi için iyi bir örnektir. Gerçekten de darbe sabahı bilhassa Ankara’da sevinç gösterileri olmuştur, ancak yurdun büyük bölümündeki sessizlik ise madalyonun öteki yüzüdür ve bu yüzünü gösteren metinlerin kaleme alınması için darbenin üzerinden uzun yıllar geçmesi gerekmiştir.

Darbe öncesi politik koşullar başlığında, Türkiye’de çok partili hayata geçişin, iç dinamiklerden ziyade uluslararası gelişmelerin tetikleyici etkisiyle olduğuna değinmiştik. Bu süreci satır arasında, ustaca yansıtması bakımından Orhan Kemal’in “Bey Baba” öyküsü önemlidir. Öykünün merkez kişisi, seksen yaşını aşmış, Bey Baba olarak anılan hasta ve yaşlı bir adamdır. Dünya Savaşı’nı görmüş, Yemen, Mısır, Kafkasya gibi çeşitli cephelerde bulunmuş bu ihtiyar adamın en

büyük eğlencesi, gençliğinde tanık olduğu hadiselerden söz etmektir. Yaşlı ve hasta bir adamın neşeli yaşantısını okuduğumuz bu metinde, ne izlek ne de tema bakımından darbe ile doğrudan bir ilişki kurmak mümkün değildir. Ancak metinde yer alan bir cümle vardır ki demokratikleşme serüveninde Türkiye siyasi tarihinin bir kesiti gibidir. İhtiyar adamı sıklıkla ziyaret etmekte olan anlatıcı öykü kişisi, belki defalarca dinlemiş olduğu anıları özetlerken şu ifadelerle de yer verir:

“İkinci Cihan Harbi, İkinci Cihan Harbi'nin dünyayı önüne katan Nazi tehditleri, yeni bir harbe hazırlanış, ama sonra Nazilerin Nazilerden daha güçlü yumruklarla tuzla buz oluşu. Parti, partiler, partilerin nerdeyse sürükleyeceği kardeş kavgaları ve 27 Mayıs!” (Kemal, 1982: 203)

Nazilerin uluslararası sistem içinde bir güç unsuru olmaktan çıktığı söylendikten hemen sonra ülke içi siyasetten bahsedilip “parti, partiler...” şeklinde sıralanması tesadüfi bir söylem değildir. II. Dünya Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri, İtalya ve Almanya örneğinde olduğu gibi, totaliter ya da tek partiye dayanan rejimlerin Batı Avrupa'nın ilişkiler geliştireceği ideal devlet anlayışının dışına itilmiş olmasıdır. Yeniden şekillenen uluslararası dengeler içinde Türkiye'nin hem Batılılaşma hedefi hem de ekonomik menfaatleri için yer almak istediği uluslararası birlikler çok partili bir sistemi ihtiyaç kılmıştır (Karpuz, 2019: 228). Bu ihtiyacın bir sonucu olarak çok partili hayata geçişin önünü açan irade, kurucu unsur olmanın verdiği özgüven ile sert ve güçlü bir muhalefetle karşılaşacağına ihtimal vermezken sonuç beklenilenin aksine olur (Doğan, 2017: 107). Tıpkı, “Bey Baba” öyküsünde bir cümle ile değinildiği gibi zamanla partiler arası gerilim artmış ve günlük hayata sirayet eden kutuplaşmalar da başlamıştır.

Nevzat Üstün de “Dindarlarla Irgatlar” adlı öyküsünde çok partili hayata geçişi ve takip eden günlerde meclisten memlekete sirayet eden gerilimi şöyle ifade eder:

“Bir garip mutluluk başlamıştı ülkede. Bir çeşit sarhoşluk. Halk yığınları kendilerini, kendilerinin yönettiğini sanıyorlardı. Demokrat Parti, Halk Partisi lafı herkesin çok hoşuna gidiyor, durmadan dinlenmeden bu lafı ediyorlardı. Oyuncak bulmuş yoksul çocuklar gibiydiler. Başlangıçta şaka ile başlayan

düşünce ayrılıkları gitgide tehlikeli bir durum alıyor, ağız şakaları küfüre, küfürler sille tokada bindiriyordu işi. (...) Osmanlı İmparatorluğunun Sünni – Şii ayrılığı, Cumhuriyet çağında DP. ve CHP. olarak yeniden ortaya çıkmıştı. Birbirinden kız alıp vermiyorlar, kahveleri, camileri her şeyi yavaş yavaş ayırıyorlardı. (Üstün, 1964: 73)

İncelediğimiz diğer metinlerde olduğu gibi, halkın politik duyarlılığı siyasal bilinçten uzak bir tutum olarak belirir. Alıntıladığımız pasajda yer alan “sarhoşluk” ve “Oyuncak bulmuş yoksul çocuklar” benzetmesi siyasal bilinçten uzak bir toplumsallığın en açık ifadesidir.

Kimi öykülerde, DP-CHP arası gerilim, metnin yazıldığı dönemin doğal bir sonucu olarak metne dâhil olur. Mehmet Seyda'nın 1955 yılında kaleme aldığı “İpe Çekilecek Adam” öyküsü de bunlardan biridir. Öyküde, aksiliği, huysuzluğu nedeniyle mahallenin kâbusu olmuş düşük karakterli Bekir Bey'in bir vapur seyahati anlatılır. Öykünün, hiçbir politik boyutu yoktur ancak uzun diyaloglar arasında, gazeteye göz atan Bekir Bey aşağıdaki yorumu yapar:

“Partiler arası hava gerginmiş. Himm, bak hele! Birbirine ver yansın edip duruyorlar ama sakın sen kanma ha. Şimdi tatildeler. Bir gün yüz yüze gelmezler mi bunlar, Ankara Palas'ta, Meclis'te karşılaşmazlar mı? N'olacak o zaman, tabanca kılıç mı çekecekler karşılıklı? Boş ver sene sen ona... (...) Demokrasi ne demek? Olgunluk demek, ermişlik demek. Olgun adam, ermiş adam n'apar? Hasmının bile tutar boynuna sarılır. İşte bu! (Seyda, 1963: 32)

Bu satırlar, öykü boyunca yanındaki adama bir şeyler anlatmakta olan Bekir Bey'in birbirinden farklı hususlarda anlattığı onlarca şeyden biridir ve öyküdeki varlık sebebi de yalnızca Bekir Bey'in çokbilmiş tavırlarını okura hissettirmektir. Öykünün 1955'te kaleme alınmış olması, dış gerçekliğin metnin iç gerçekliğine dönüşmesidir. 1950'li yılların ikinci yarısında nesnel gerçeklik bağlamında var olduğunu bildiğimiz politik gerginlikler, öykü kişisi Bekir Bey'in kişiliğini yansıtan bir malzeme olarak kullanılır.³³

³³ 50'li yıllarda yazılmış öykülerde bu minvalde pek çok örnek görürüz. Orhan Kemal'in “Balon” öyküsünde de bir gazete patronu, kapıdaki bekçiyi dikkatli olması konusunda uyarırken “Karşı

Ahmet Büke'nin "Yüz Elli İkilikler" yks ise sol bir bakışla, büyükşehirlerde görülen DP-CHP kutuplaşmasını yansıtmaları bakımından öne çıkan bir örnektir. yk konusu, Türkiye Komünist Partisi'nin siyasi yasaklı olduğu dönemlerdeki gizli faaliyetleri, hücre yapılanmalarıdır. Anlatı, 1940'lardan 1970'lerin ikinci yarısına kadar uzanan geniş bir zamanı kapsar. Öykünün asıl konusu, yasaklı olduğu zamanlarda komünist hareketlerin örgütlü mücadelesi olsa da kurgudaki atmosfer 27 Mayıs ve 12 Mart'tan izler taşır. Öykünün anlatıcı kişisi, geniş bir edebiyat ğretmeni olarak İzmİR'e atanan Ertuğrul Kemal'dir. Ertuğrul, "Hareket" adı verilen örgütün üyesidir. İzmİR'de kalacağı yer ve gryeceği kimseler bile bu örgüt tarafından planlanmıştır. Güvenlik nedeniyle bir kağıda yazılmayıp kendisine ezberletilmiş olan adrese giden Ertuğrul, belirlenen şifreyi vermesinden sonra Manifaturacı Faruk'la örgütsel iletişimi başlatabilmiş ve gittiği bu adreste yirmi beş yıl yaşamıştır. Ertuğrul ve Faruk'un görevi "Hareket" in örgütsel dokümanlarının gerekli kişilere ulaşmasını sağlamaktır. 1951 yılındaki "büyük tevkifat" olarak bilinen hadiseye kadar görevlerini yerine getirmişler ve bu hadiseden sonra kopan örgüt bağlantıları nedeniyle yıllarca kendilerine gelecek yeni bir mesajı beklemişlerdir. Ertuğrul ve Faruk'un kaldığı ev, Baba Beğenmez Sokağı'ndadır. Bu sokakta yaşanan hadiselerden biri şöyle anlatılır:

"Ellili yıllarda ortalık Demokrat Parti ve Halk Partisi'nin öfkeli vuruşmalarıyla yıkılırken, yokuş eşrafının genellikle Halkçı olması başka sıkıntılara yol açtı. Baba Beğenmez Sokağı'nın dâhil olduğu Nazımeli Mahallesi'nin muhtarı Demokrat Tayyar'ın ne zamandır beklediği fırsat o gün doğdu işte. Merdivenin en hızlı Halkçısı Mustantik Kâzım'ın bunak babası İsmail Efendi, bir yaz sıcağında iyice sıyırıp evin çatısında, elinde altı oklu parti bayrağı olduğu halde marşa başlayınca kızılca kıyamet kopar. (...) Daha saati bulmadan, nde muhtar arkada bir manga polis kapıya dayanır. Kâzım, babasının bunadığını ve söylediği marşın eski zamanlara ait olduğunu anlatmaya çalışsa da, kimse aldırmaz. Yaşlı adam derdest edilip savcılığa kadar srndrlr." (Büke,2017: 44-45)

Partinin adamlarının" bomba koyma ihtimalinden söz eder. Aynı şekilde, öykü kişisi, gittiği pek çok yerde hangi partiden olduğu sorusuyla karşılaşır. (Kemal, 1975: 119-202) Bu diyalogların öyküdeki varlık sebebi, politik arka plan oluşturılmaktan ziyade dönemin iki parti arasındaki gergin rekabet ortamının metne doğal bir yansıması gibidir.

Kesin bir tarih verilmese de hadiseden anlaşılana, vaka zamanının DP'nin 3. dönemi olan 1957 sonrası olduğudur. Bu dönem, DP ile CHP'nin kıyasıya bir çekişme içinde olduğu süreçtir. Kişilerin isimleri önüne gelen (“Demokrat Tayyar”, “Halkçı Kazım” gibi) sıfatların siyasi parti adları oluşu yanı sıra Tayyar'ın mahalleden birtakım insanlara zarar verebilmek için düşmanca “fırsat kollaması”, meclisteki gerilimin sokakta kamplaşmaya dönüştüğünü ima eder. İsmail Efendi'nin CHP bayrağıyla çatıda okuduğu marş yüzünden “bir manga” polisle karakola götürülmesi de iktidarın muhalefete dönük baskıcı tutumlarına eleştirel bir göndermedir. DP'li belediyenin, politik bir kimlikle özdeşleşen Baba Beğenmez Sokağı'ndaki çöpleri aldırması, iktidar gücünü elinde bulunduranların halka yönelik temel hizmet sorumluluklarını yerine getirmemek pahasına muhalif görüşleri cezalandırdığını ima eder. Toplumsal fay hatları oluşturan ve hem siyasi arenada hem de sokakta bitmeyen bir rövanşa dönüşecek gerilim, şu sözlerle aktarılır.

“Zamanın siyasi öfkesi ve çürüyen çöplerin merdivenden akıntıya dönmesi 27 Mayıs ile sona erer. Denilene göre Mustantik Kâzım, sabaha kadar muhtarın kapısının önünde davul çaldırılmış.” (Büke,2017: 45)

Ahmet Büke'nin “Foto Nuri'nin Resimli Hatıratı” öyküsünde de 1958 sonrasındaki siyasi ortama bir telmih vardır. Öykü siyah beyaz fotoğrafların da yer aldığı üç kısımdan oluşur. “Zeytin Ağaçlarının Ardına...” bölümünde geçen bir cümle; DP-CHP arasındaki gerilimi ülke sathında toplumsallaştıran bir hususu anıştırması bakımından dikkate değerdir. Anlatıcı kişi, anılarından söz ederken şunları da paylaşır:

“Mahalledeki Demokrat-Halkçı kavgalarından, Vatan Cephesi'ne adını yazdıran Sarı İmam'ın nasıl akşam ajanslarını ipe çektiğinden bahsederdim.” (Büke,2017: 31)

Bu kısa ifadeler pek çok şey anımsatmaktadır. 1957'ye kadar DP karşısında dağınık olan muhalefet, CHP çatısı altında (HP-CHP birleşmesi gibi) ya da CHP'nin organik olmayan liderliğinde *Güçbirliği Ocakları*'ni kurmak ister. Bu birlikteliğin tek amacı DP iktidarına son vermektir. Bu gelişmeler karşısında harekete geçen Menderes, yurt gezileri sırasında uğradığı Manisa'da: “*Politika ve ihtirastan vareste vatandaşların*

kin ve husumet cephesine karşı vatan cephesi kurmaları” çağrısında bulunur. Bu çağrı karşılıksız kalmaz ve söz konusu amaçla 228 ocak kurulur. (Doğaner, 2020: 178-181) Bu ocaklara üye olan vatandaşların, radyolarda isimleriyle anons edilip gazetelerde liste halinde verilmesiyle DP kendi tabanını konsolide eder.³⁴ Öyküde, Sarı İmam’ın heyecanla beklediği şey kendi adını radyodan işitmektir. Alt metin okuması yapılırsa “mahalledeki Demokrat-Halkçı kavgalarında” bu propaganda yönteminin de pay sahibi olduğu ima edilir.

27 Mayıs öncesindeki atmosferi yansıtan metinlerden biri de, Erhan Bener’in “Kapıcı Haydar” öyküsüdür. Öykü, Kapıcı Haydar Efendi’nin merkezde olduğu, geçmişe dönük birden çok olayın hatırlanması şeklinde kurgulanmıştır. Haydar Efendi’nin anlatıya konu edilen yaklaşık yirmi beş yıllık hayatı çizgisel zamanda uzun sıçramalar ile 27 Mayıs 1960’tan 12 Eylül 1980’e uzanan geniş bir süreci kapsar. Kapıcı Haydar’ın çalıştığı apartmanda yaşanan birçok olay vardır ve bunlar anılardan birer kesit olarak okuyucuya aktarılır. Öyküdeki vaka zamanları, “27 Mayıs Devriminden hemen önce...”, “12 Mart Döneminden sonra...” gibi ifadelerle belirtilir. 12 Eylül’e kadar uzanan geniş zaman dilimi içinde apartman sakinlerinin dâhil olduğu hadiseler, aynı apartmanda oturan anlatıcı kişinin bakış açısıyla okuyucuya ulaşır. Apartman sakinleri, politik ve sınıfsal özellikleriyle betimlenmiştir. Öykünün başkışisi olan Kapıcı Haydar, çalıştığı binanın müteahhidi Cafer Tayyar’ın hemşerisi olduğu için şehre gelebilmiş bir taşralıdır. Cafer Tayyar ise dönemin iktidar partisi DP’ye yakın bir kişidir. Arsa sahibi Hidayet Hanım, gençliğinde “libertin” hayat yaşamış ve bundan kıvanç duyan “ahlaken zayıf” yaşlı bir kadındır. Hidayet Hanım ve Tüccar Necmi Bey haricinde apartmanın diğer sakinleri çoğu sol görüşlü olan memur ve bürokratlardan oluşur. Anlatıcı dışındaki apartmanın sakinlerinin ortak özelliği Kapıcı Haydar’a karşı ön yargılı olmalarıdır. Ön yargının sebebi, Kapıcı Haydar’ın apartmanı yapan DP’li müteahhidin vesilesi ile apartmanda çalışmaya başlamasıdır. “Kapıcı Haydar” öyküsü; politik kutuplaşmanın egemen olduğu bir atmosferde, insanların birey olarak değil, yanılıcı şablonlarla kategorize edilen grup üyeleri şeklinde algılandığını gösterir. Apartman

³⁴ Vatan Cephesi ocakları başka öykülerde de karşımıza çıkar. Hüseyin Korkmazgil’in “Derviş Gaffar Üssüne Döndü” metnindeki: “Kısa zamanda adını V.C. listelerinde okutmayı beceren Gaffar (...)” ifadeleri bu örneklerdendir (1964:62).

sakinlerinden biri olan, CHP kadın kolları üyesi Aydan Hanım, Haydar Efendi'nin karısı kendisinden parti rozeti istediğinde *“o gibilerin yerinin Halk Partisi olmadığını, sadaka isteyecekse gidip Adalet Partisinden istemesi gerektiğini söyle[mesi]”* (Bener, 2018b: 112) bu durumun bir örneğidir. Oysa Haydar Efendi, kapıcı dairesini altı oklu bayraklarla süsleyen, Atatürk ile İnönü'nün gazetelerdeki fotoğraflarını kesip yan yana duvara asan bir CHP'lidir. Siyasi rakibin, nefret edilen bir düşmana dönüşmüş olması sağduyuyu ortadan kaldırdığı gibi sağlıklı bir iletişime de müsaade etmez. Haydar Efendi'ye karşı sebepsiz kırgınlık duyan yalnızca Aydan Hanım değildir. En büyük hayali kapısının önüne *“Komünist Fethi”* yazdırmak olan bir sosyalist kişi de *“birader işte böyle yaratıklara da bizimle eşit oy hakkı tanırsan, memleketin hali böyle olur!”* (Bener, 2018b: 110) diyerek hayıflanır.

Çok partili hayata geçiş ve DP- CHP gerilimi başlığında değineceğimiz son örnek metin, Emir Kalkan'ın *“Demokrat”* adlı öyküsüdür. Öykü kişisi Demokrat Partili bir milletvekilidir. Varlıklı bir ailenin iyi eğitim almış bir bireyi olan genç iktisatçı 1950'li yıllarda partinin ısrarı ve aile baskısı ile seçimlere katılmış ve milletvekili olmuştur. Memleketteki yoksulluğun çözülmesi gereken en önemli sorun olduğunu düşünen ve bunun için var gücüyle çalışan vekilin hayatı, darbe ile birlikte alt üst olur. İdam cezasına çarptırılanlar arasında olmasına rağmen cezası müebbetle çevrilmiş, yıllar sonra çıkan af ile de özgürlüğüne kavuşmuştur.

“İhtişamlı, ışıklı, güzel günlerdi o günler. Halk çok seviyordu Demokratları. Fakat bu sevgi zamanla huzursuzluğu ve kargaşayı da peşinden getirmişti. İnsanlar ikiye bölünmüş, karşıt cepheler, gruplar, birbirine düşmanca bakan taraflar oluşmuştu. Artık tüm ülke Halkçılar ve Demokratlar, İnönücüler ve Menderesçiler adı altında ikiye bölünmüştü. Ekmeklerini bile aynı fırından almıyorlardı insanlar. Tepedekiler tehlikede görüyordu vatani; ‘Şeriat hegemonyası kapıya dayanmış, tarikatların, cemaatlerin eli devletin içine girmiş, partizanlık ve adam kayırmacılık had safhayı çıkmıştı. İşte o günlerden birinde, bir gece yarısı kapısı çalındı. Silahlı subaylar ve askerler onu bekliyordu. Alıp götürdüler. İhtilal olmuştu.” (Kalkan, 2020: 98)

Öyküden alıntıladığımız bu satırlar, başlığımız altında incelediğimiz tüm metinlerin bir özeti gibidir. Öykülerin ortak mesajı; çok partili hayata geçiş sürecinde halkın

siyasal eğilimlerinin politik bilinçten uzak oluşu, DP'ye yönelen kitlelerin tek parti baskısından yorulan kimseler olduğu ancak siyasete yön veren iki partinin de bu yeni süreci iyi yönetemeyerek toplumu bir gerilime sürüklediği yönündedir.

2.1.2. Demokrat Parti ve Menderes

Demokrat Parti ve lideri Adnan Menderes, çok partili hayata geçiş gibi Türkiye siyasal tarihi için önemli bir evrede rol üstlenmiş olması nedeniyle öykülerde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ancak kurgu yoluyla oluşturulan portrelerde siyah ve beyaz kadar birbirinden ayrılan iki ton hâkimdir. Bir yanda gadre uğramış bir lider ve özgürlüklerin kapısını aralayan bir parti görüntüsü hâkim olurken; diğer tarafta (ki burada daha fazla metin olduğunu söyleyebiliriz) nepotizmin ve yanlış politikaların mimarı bir parti ve lider resmi belirir. Bu iki farklı DP ve Menderes imajının oluşmasında yazarların politik eğilimlerinin belirleyici olduğu çok açıktır. 27 Mayıs rüzgârının etkisiyle Demokrat Parti ve Menderes'e yönelik "yergi" ile ifade edebileceğimiz estetik kayıdan uzak öyküler de üretilmiştir.³⁵ Öykü yazarı Kemal Bilbaşar'ın kitaplarına almadığı ancak darbeden hemen sonra *İzmir Demokrat* gazetesinde yayınladığı "On Yıldan Hikâyeler" başlıklı metinler bunun ilk örnekleridir. Bu metinleri inceleyen Ahmet Özpai:

"Hikâyelerde DP'li olarak tanıtılan kimselerden hiçbirinin olumlu biryanı yoktur. Ocak başkanından Cumhurbaşkanına kadar hemen herkes, görgüsüz, rüşvetçi, çıkarıcı, adam kayıran, hırsız, tensel arzularının esiri kimselerdir. Bazı olumsuz özellikler, bazı isimlere, bizzat adları belirtilerek yüklenir. Hikâyelerde alaycı bir anlatım tutumunun benimsendiği görülür. "On Yıldan Hikâyeler", yazarın çağına tanıklık edişinin belgesi olarak bir anlam ifade ederler; ancak teknik özellikleri dikkate alındığında bunların birer hikâye olduğunu söylemek güçtür. Kemal Bilbaşar'ın sanatına da hiçbir katkısı olmamıştır. Aksine onun hikâyecilikte büyük çaba sarf ederek geldiği yeri sarsmıştır." (2006:175)

³⁵ Benzer bir eğilim, "mizah edebiyatı" için de geçerlidir. Mert Öksüz'ün tespit ve değerlendirmeleriyle: "27 Mayıs askerî darbesinden sonra parti ve yöneticileri hakkındaki hiciv ve eleştiriler sertleşerek hakaret seviyesine ulaşır." (2018:229)

değerlendirmesinde bulunur. Öykücü Bilbaşar'ın kendi kaleminden çıkan bu öyküleri kitaplarına almamış olması da estetik açıdan yetersiz görmesi olarak değerlendirilebilir.

Demokrat Parti ve Menderes yergisi olarak okunabilecek bir metin de Mahmut Makal'ın "Alattirik" adlı öyküsüdür. 1965 tarihli *Kamçı Teslimi* adlı kitapta yer alan "Alattirik" öyküsü, Makal'ın diğer eserlerinde olduğu gibi köy ve köylünün sorunlarına odaklanır. Öykünün anlatıcı kişisi Mahmut öğretmen, daha önce çalıştığı köye ziyarete gider ve köylünün büyük bir derdi olduğunu öğrenir. İller Bankası köylülere yüklü miktarda borç çıkarmıştır. Borcun sebebi ise sabık iktidardır. Demokrat Parti döneminde köye gelen vali ve devlet yetkilileri köye elektrik getireceklerini ve bir motor hibe edeceklerini söylerler. Köyün ileri gelenleri biz istemeyiz diyecek olsa da Demokrat Parti köy temsilcisi Kuddusi, bu teklifi geri çevirmenin ayaklarına gelen kısmeti tepmek olacağını söyleyip köylüyü ikna etmiştir. 27 Mayıs Darbesi sonrasında yaşananlar ise köylünün dilinden şu sözlerle aktarılır:

"Bizim köy bizim hükümete benzedi hasılı. Bu yetmiş direk binlerce lira tutuyormuş. Motoru da katınca yirmisekizbin beşyüz lira ediyor. Bunları 27 Mayıs'tan sonra öğrendik biz. Ondan önce hibe olan şeyler ondan sonra yük oldu bize, belâ oldu. Meğer dilekçe de bunun uçunmuş. Goya biz köylümüze alattirik istiyormuşuk. İller Bankasının yardım etmesini istiyormuşuk. 27 Mayıs'tan sonra başlamasınlar mı para istemeye? Amma taasidi nasıl verelim. Bi taasit on bin lira olacaktı. Yüz lira olsa gene altından gakamaz bu köy." (Makal, 1965: 36)

Köylünün hibe talebi zannederek verdiği dilekçenin bir borçlanma taahhüdü olduğu darbeden sonra ortaya çıkmıştır. Köy Muhtarı Mehmet başlarına gelenleri şu sözlerle açıklar:

"Resmen gandırdılar bizi, resmen gözümüzü boyadılar ki nasıl. Sırf karşı partiden soğutmak için oldu bunlar herhalde. Şinci şinci geçiyor başımıza sıcak." (Makal, 1965: 38)

Öykünün bütününe bakıldığında, Demokrat Parti'nin halkı kandırdığı, köylüyü kalkındırmak yerine daha da zor durumda bıraktığı mesajı verilir.

“Nasıl bizim hükümet Amerikadan hibe alıyor borç alıyorsa, biz de bizim hükümetten öyle şeyler almışık oluyor bunun adı. Bizim hükümet Amerika oluyor, bizim köy de Türkiye oluyor öyle olunca. Şimdilik bizim hükümet Amerikaya borcunu kaç senede ödiyebilir, diyelim ki bin senede. İşte biz de bizim hükümete olan borcumuzu bin senede ödiyebiliriz. Akıl ermeyen tarafı Amerikan hibesi de, bizim hibe de borca karışıyor. Taasitleri hemen istiyor, çok istiyor. Hani derler ya hükümet depiği deve depiğine benzer, işte bu depik deve depiğini geçti ve de bizi yıktı” (Makal, 1965: 37)

Demokrat Parti hükümetinin borca dayalı kalkınma planının halkı da borçlandırdığı köylülerin diliyle anlatılır. Köylülerin başlarına gelen felaketten kurtuluş yolu olarak Cemal Gürsel'i görmeleri de köylünün 27 Mayıs darbesine karşı tutumunu yansıtmaktadır. Yeni idare benimsenmiş, umutlar ona bağlanmıştır. Kurgusal metindeki bu durum, darbe sonrasında aydın kesimin halkta görmek istediği tavır gibidir.

Demokrat Parti'ye yönelik nepotizm eleştirisi içeren metinlerden Necati Mert'in “Park” ve “Yol” öyküleri de üzerinde durulmaya değerdir. “Park” öyküsü alegorik bir metindir. Kişileştirilen şehir parkı, tek parti iktidarından 1970'lere uzanan süreçte ziyaretçilerini ve geçirdiği yapısal değişiklikleri anlatır. Bu yapısal değişiklikler içinde 1950 sonrasında parkta bulunan memurlara mahsus lokalin yıkılarak yerine çay bahçesi yapılışı da yer alır:

“Biz bekliyoruz ki lokalin yerine toprak taşınacak, gül fidanları dikilecek, çimen ekilecek, yol yapılıp çakıl kum dökülecek, banklar sıralanacak. Ne gezer! Belediye Encümeni bir karar çıkartıvermiş Kabzımal Başkan'ın sıkıştırmasıyla, lokalin yeri, yanına bir o kadar daha eklenerek partinin zorbalarından birine bir paket tuz fiyatına kiralanıverdi.” (Mert,2014: 92)

Alıntıladığımız bu kısımdan anlaşılacağı üzere, halkın parktan daha fazla istifade etmesi için yapıldığı söylenen birtakım değişiklikler parti mensubu kimselerin menfaatlerini gözetmek üzere gerçekleştirilmiştir.

Mert'in "Yol" öyküsünde, söz konusu eleştirinin daha net bir şekilde dile getirildiği görülür. Öyküde, aynı şehirde yaşayan kimi varlıklı ailelerin servetlerini nasıl elde ettiğini sorgulayan anlatıcı kişi:

"Vaktiyle Demircanlar pek öyle zengin değillermiş! Öyleyken o otomobili nasıl aldılar? Hatta babadan kalma yıkık bir evle iki evlik bahçeden bugünkü mal mülkü nasıl doğurdular? Babamlar daha varlıklıyken yerinde bile saymamış gerilemişler de bunlar nasıl ilerlemişler? İşte babam bu düğümü her zaman şöyle çözer: 'Onlar sırtını partiye dayadı oğlum, partiye! O Demokratların adam ettiği sümüklü sayısı çoktur bu memlekette! Demircanlar da onlardan biri.'" (Mert,2014: 102)

ifadeleriyle DP iktidarının kendi zenginlerini oluşturduğuna yönelik eleştirileri en üst perdeden dile getirir. Sermaye sahiplerinin Demokrat Parti ile kurduğu ilişki biçimine gönderme yapması bakımından Selçuk Baran'ın *Tortu* kitabındaki "Arif Hikmet Bey" ve "Zekiye" öyküleri de dikkate değerdir. *Tortu*'da olay örgüsü farklı, kişi kadrosu ortaklık gösteren beş öykü yer alır. Bu metinleri doğrudan 27 Mayıs ile ilişkilendirmek mümkün değildir ancak vaka zamanının 1950'leri kapsıyor oluşu bir atmosfer olarak sürece ilişkindir. Nitekim "Arif Hikmet Bey" adlı öyküde, aslen taşralı olup kentlerde yaşayan ve Demokrat Parti'ye destek veren iş adamlarının partiden kopuşu şu cümle ile görünürlük kazanır:

"Bin dokuz yüz elli yedilerde partisine kızdı Arif Hikmet Bey, küstü. Nedenini bilmiyoruz. Öteki partiye oy verilmesini istedi." (Baran, 2020: 25)

Çalışmamız açısından bu kısa alıntının kayda değer oluşu, tarihî akışa net bir atıf yapmasıyla ilgilidir. 1957 seçimleri DP için darbe öncesinin en zor zamanlarıdır. Enflasyonun yükseldiği, döviz ihtiyacının karşılanmakta güçlük çekildiği, ekonomik büyümenin çift haneli rakamlardan tek haneye düştüğü bir dönemdir (Karpat, 2020: 94-95; Zürcher: 2019: 265). Liberal ekonomi politikaları sebebiyle DP'ye destek veren ve zihniyet bakımından Menderes'e uzak olan sermaye sahipleri ekonomik çıkarları zayıflamaya başladığında hızla Demokrat Parti'den yüz çevirir. "Zekiye" adlı öyküde, Arif Hikmet Bey hakkında yapılan şu yorumlar bu durumun bir göstergesidir:

“ ‘Bu adamı Beyefendi de sevmez.’ İmam Hatip okullarının çoğalmasından hiç hoşlanmıyor Beyefendi.” Beyefendinin iktidar partisini tuttuğu doğru ama bu adamların ne kadar sersem olduklarını da iyi bilir o. Beceriksizliği asla bağışlamaz bilirsin. Bu adamlarsa düpedüz beceriksizler işte. Beyefendi ekonominin bir ülkenin hayatındaki rolünü çok iyi bilir.” (Baran, 2020: 65)

Demokrat Parti ve Menderes eleştirisi olarak değerlendirebileceğimiz metinlerden biri de Tomris Uyar’ın “Bayırdaki Ilgım” öyküsüdür. Demokrat Parti politikalarının tenkiti yanında, Yassıada yargılamaları sırasında ortaya atılan dedikodu mahiyetindeki kimi meseleler de öyküde yer alır. Öyküdeki anlatıcı kişi, yeni taşındığı semtte bulunan ve yıllar önce yapımı yarım kalmış bir villanın hikâyesini, kime ait olduğunu öğrenmeye çalışırken babasının arkadaşı eski bir yargıçla karşılaşır. Aralarında geçen diyalog şu şekilde verilir:

“Nerede oturduğumu söyleyince köpürdü:

- Bizim M.’nin garsonyerinin olduğu semtte ha? diye suçladı beni. Zaten herifler bu tür gizli kapaklı işleri yürütebilmek için hep bizden uzaklara kaçarlardı. Sanki biz, bin yılın dürüst bürokratları yutuyoruz. Rezillik canım...” (Uyar, 2019b:54)

Alıntıladığımız kısımda geçen M. harfi ile Menderes’in kastedilmiş olması muhtemeldir. Nitekim öyküdeki, Yassıada yargılamalarına işaret eden şu cümleler de çıkarımımıza dayanaklık etmektedir:

“Yapı sahibi yalnızca ileriye ve uzağı görmüyor, geleceği de görebiliyordu. Bir iktidarın önemli adamı’yken çöküş gelip çattığında ‘bebek’, ‘köpek’, ‘ödenek’ gibi uyaklı davalarla halkın karşısına çıkmayı başarmıştı. Uyaklar unutulduğunda kendisi de unutulmuştu. Halkların belleği zayıf olur derler ya doğruydu. (Uyar, 2019b:56)

“Bebek, köpek, ödenek” ifadeleri, Yassıada yargılamalarında DP’lilerin halk nezdindeki itibarını bitirmek için açılan dedikodu içerikli davalara göndermedir. Bu davalarda Adnan Menderes, gayri meşru çocuğunu öldürmekle; Bayar, kendisine hediye edilen bir köpeği devlete ait bir kuruma para karşılığı satmakla suçlanmıştır.

Örtülü ödenekten yapılan harcamalar da Yassıada'dan basına yansıyan önemli konu başlıklarıdır (Aydın ve Taşkın, 2018: 76; Çavdar, 2019: 96).

Uyar'ın “Bayırdaki Ilgım” öyküsündeki DP politikalarına yönelik eleştirisi şu satırlarda daha fazla belirir:

“İleriyi görmenin uzağı görmekle iç içe geçtiği yıllardı 1950'ler. Esnaf uzun süren bir uykudan uyanmıştı. Cebindeki para da uyanmış, sokaklara, apartmanlara dökülmeye başlamıştı. Öte yandan taşı toprağı altın büyük kentlere vasıfsız bir iş göçü başlamıştı. M. ve öbür parti-büyükleri kendi elleriyle hızlandırdıkları bu büyük akıştan kaçmayı, lahmacun, döner, pide kokularından kurtulmayı, rahat soluk almayı düşündüler. En elverişli bölgeler, top alanları, mesire yerleriydi: Kilyos... Topağacı.” (Uyar, 2019b:54)

Bu cümleler, DP'nin ekonomi ve kalkınma politikalarına yapılan tenkitleri anımsatır. 1950 sonrasındaki plansız yatırımların sanayide istenilen düzeyde üretimi sağlamadığı, tarımda makineleşmenin kırsaldaki emek gücü ihtiyacını azaltarak köyden kente göçü artırdığı söylenir (Çavdar, 2019: 56). Öyküde, bu eleştiriler edebiyatın imkânları çerçevesinde yapılır.

Ahmet Büke'nin “Yüz Elli İkilikler” öyküsünde de DP'nin devlet gücünü muhaliflere karşı baskı ve yıldırma aracı olarak kullandığına dair imalar görürüz. Öyküde, CHP'lilerin yoğun olarak yaşadığı bir sokak olan Baba Beğenmez Sokağı'nın belediye tarafından temizlenmeyişi DP muhalifliğinin cezalandırılması şeklinde kurgulanır (Büke,2017: 45). Öykülerde, Demokrat Parti'ye yönelik eleştirel bir bakışın hâkim olduğu açıktır. Aynı şekilde, 27 Mayıs romanlarında da benzer bir tablo ile karşılaşılır (Çetinkaya, 2019:240). Demokrat Parti Lideri Menderes ise hazin ölümüyle anılmakta, yalnızca onu destekleyenlerce değil muhalifleri tarafından da idam edilmesi hatalı bulunan bir kimse olarak öykülerde belirmektedir. Feride Çiçekoğlu'nun “Yanık Fotoğraflar” öyküsü bunun bir örneğidir.

“Yanık Fotoğraflar”ın anlatıcısı, sahaftan aldığı bir fotoğraftan hareketle hiç tanımadığı kimseler hakkında hayaller kurup, onların hayat hikâyesini kurgularken Türkiye tarihinin önemli dönüm noktalarına da değinir. 1920'de çekilmiş bir evlilik

fotoğrafına bakarak kılık kıyafetleri üzerinden tahminlerde bulunan öykü kişisi, onların diplomat olduğunu varsayar. Öyküde zikredilen tarihlerden biri 1960'tır.

“Sizin erkence emekliye ayrılıp, kendinizi kitaplarınıza ve günün birinde yayımlamayayı umduğunuz hatıranıza vakfedişiniz de bu yıllara rastlıyor olmalı. 1960'ı biriniz ihtilal yılı, öbürünüz ise oğlunuzun mühendislik ihtisası için gittiği Boston'da Amerikalı bir kızla evlendiği yıl olarak tarihlere düşmüşsünüzdür.” (Çiçekoğlu, 1996: 38)

27 Mayıs idamlarından ise şu sözlerle bahsedilir:

“Biriniz, Demokratlara olan bütün öfkenize karşın ‘Bebek’ ve ‘Köpek’ davalarıyla, o üç idamı (üç idamlardan ilk olanı); öbürünüz ‘John’ adı konup size üç aylık fotoğrafında ‘Can’ olarak takdim edilen torunu ilkokula başlayacağı yıla kadar göremeyişinizi içinize hiç sindirememiş, yine de birbirinize bir şey dememişsinizdir.” (Çiçekoğlu, 1996: 39)

Demokratlara muhalif olunmasına rağmen idamların benimsenmediğinin dile getirilmesi genel bir kanının öyküdeki yansıması gibidir. Henüz ülke cunta idaresindeyken bile bu idamların yanlış bir karar olduğunu dile getirenlerin olduğu bilinmektedir. Milli Birlik Komitesi'nin dahi idam hükmünün uygulanması konusunda isteksiz olmasına rağmen birtakım baskılara karşı koyamadığı da söylenir (Aydın ve Taşkın, 2018: 87-88). Metinde yer alan “(üç idamlardan ilk olanı)” ifadesiyle 12 Mart sonrasındaki idamlara gönderme yapılması da dikkat çeker. 27 Mayıs'ta Adnan Menderes (Başbakan), Fatin Rüştü Zorlu (Dışişleri Bakanı) ve Hasan Polatkan (Maliye Bakanı) idam edilirken 12 Mart'ta ise THKO örgütü üyesi Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan idam cezasına çarptırılmıştır. Bu iki hadiseyi birbiriyle bağlantılı olarak gören, daha açık bir ifadeyle ikinci idamları ilkinin bir “intikamı” gibi algılayanlar da olmuştur. Adalet Ağaoğlu'nun “Yasemin İşçileri” öyküsündeki tutuklu gencin: “Bizden bizim, kendimizin değil, Menderes'in hesabını soruyorlar. Menderes asıldığında ben on yaşıyordum. Bunu en iyi sen bilirsin, baba.” (Ağaoğlu, 1996:119) sözleri bu bağlamda okunabilir.

Cihan Aktaş'ın “Üç İhtilal Çocuğu” ve “Göç Hazırlıkları” öykülerinde ise halkın Menderes sevgisine ve bu sevginin nedenlerine dair göndermeler yer alır. “Üç İhtilal Çocuğu” otuz yaşındaki bir kadının kendi hayatını, içinde bulunduğu koşulları sorgulaması üzerine kuruludur. Hürriyet Fâtıma adlı anlatıcı kişi, kendini gerçekleştirememenin ıstırabı içinde hayatındaki dönüm noktaları ile Türkiye siyasal tarihi arasında bağlantı kurar. “Militer bir uğultu eksik olmadı kulaklarımdan hiç, suskunluğa çağırın bir tehdide ait mekanik cümleler...” (Aktaş, 2017a: 64) sözleriyle tanık olduğu darbelerin psikolojisi üzerindeki etkilerini dolaylı olarak dile getirir. Öyküde, 27 Mayıs'ı destekleyenler ile 27 Mayıs darbesine karşı olanların, bir başka açıdan Menderes'i sevenler ile ona muhalif olanların sosyolojik durumu öykü kişinin aile bireyleri üzerinden yansıtılır. 27 Mayıs'ı büyük bir sevinçle karşılayan baba, sol görüşlü genç bir kasaba memurudur. Darbeden rahatsız olanlar ise anlatıcının anne tarafından dedesi gibi gelenekçi yaşam tarzına sahip, din ve inanç konusunda hassasiyet sahibi kimselerdir.

“Rahmetli büyükbabam çok ilginç bir adamdı. Yeleğine ilişik köstekli saati, ceviz ağacından oymalı rahlesi hiç gözümün önünden gitmiyor. Bir de odasının duvarındaki kocaman Adnan Menderes portresini hatırlıyorum. Uzun kış gecelerinde bize elimizi değdirmemizin yasaklandığı kalın Osmanlıca kitaplardan cehennem tasvirleri okuyuşu gözlerimin önünde” (Aktaş, 2017a: 48)

Dindar ve gelenekçi kimseler için Arapça ezan yasağına son verilerek aslına uygun şekilde okunmasına olanak sağlanması Menderes'in sevilmesi için tek başına yeterli bir sebeptir. Emekli bir tahsildar olan ve okuduğu Osmanlıca kitaplardan anlaşılacağı üzere dindar bir kimse olarak betimlenen dedeye koşut olarak devrimci baba sol görüşleri yanında seküler yaşam tarzıyla da Menderes'e muhalif, darbeyi destekleyen memur tipine örneklik eder. Aktaş'ın “Göç Hazırlıkları” öyküsünde de aynı mesaj tekrarlanır. Öyküde, Menderes'in inançlı insanlar açısından ne ifade ettiğı şu sözlerle ima edilir:

“Ev sahibemiz Vesile Babaanne serin taşlıktan sesleniyordu: Gel kızım, oku şu havadisleri... Son Havadis'in haberleri babaannenin üzüntüyle söylenmelerine yol açıyordu. Ankara'da bir avukat kız başörtüsü örttüğü için

barodan atılmıştı. Bu işi hiç akli almıyordu babaannenin. ‘Menderes gitti, bu yüzden böyle oldu’ diyordu. ‘Menderes’ ismi herkesin ağzındaydı zaten ve çerçeveli fotoğrafı da resimden fotoğraftan hiç hoşlanmayan dedemin evinin oturma odasının başköşesinde. (Aktaş, 2018a: 33)

Halkın geniş bir kesimini oluşturan dindar kimseler için Menderes, tek parti rejiminde baskı altına alınan inanç özgürlüğünün teminatı olarak görülmüştür. Nitekim bu özgürlük ortamını eleştirel bir tutumla yansıtan metinler de vardır. Hayrettin Uysal’ın 1960 yılında yayınlanan “Adamın Bir Arkası Olsa” metninde, öykü kişisi Rüstem Hoca’nın, Kuran’ı Kerim öğretmeye başlaması, takkeli adamların yollarda yürümesi, ilçenin kaymakamı başta olmak üzere yerel idarecileri rahatsız eder ancak Menderes’in ilçeye gelir gelmez Rüstem Hoca’yı ziyaret etmesi, maişet kaygısıyla sessiz kalmalarına neden olur (Uysal, 1960: 71).

Emine Acar’ın “Sihirli Silgi”, öyküsünde de Menderes’in dindar çevrelerde ne ifade ettiği şu sözlerle belirir:

“Kalabalık ailemizin erkeklerinden hiçbirine benzetemediğim fotoğraftaki bu amcaı evin en yaşlısına sordum. Yürüyemediği için hep aynı köşesinde oturup gelinlerine yol yordam öğreten, torunlarının çocuklarına masallar anlatan babamın babaannesine... O, demişti, bizim değerlerimize sahip çıkan büyük bir adam. Beyaz yaşmağından çıkan kınalı saçlarını yerlerine yerleştirirken gözlerinden iki damla yaş yuvarlanmıştı. Ama biz ona sahip çıkamadık, demişti titreyen sesiyle...” (Acar, 2021: 35)

Selim İleri’nin “Prens Hamlet’in Trajik Öyküsü” adlı metninde ise kişilik özelliklerine dair izler taşıyan bir Menderes ile karşılaşırız. Bir tiyatro oyuncusu olan anlatıcı kişi Feridun, özel yaşamından kesitler sunarken devrin önemli olaylarına da göndermeler yapar. Bunlar arasında, Demokrat Parti dönemi ve öyküde “Başvekil” olarak zikredilen Menderes de yer alır. Öyküde gerçek bir sanatkâr olarak varlık gösteren Calibe Hanım’ın evinde yaşananlar, Menderes hakkında sıklıkla dile getirilen “nazik, kibar adam” sıfatının öyküye yansımaları gibidir. İş adamı Hilmi Bey’in karısı ve devrin en büyük tiyatro oyuncusu Calibe Hanım, bir prova sırasında sürpriz ziyaretçiler olarak eve gelen başbakan ve maiyetine oldukça kötü bir karşılama yapar. Kocasını Hilmi’ye herkesin duyacağı şekilde “Eve misafir

getirebileceğini haber verebilirdin” diyerek tavır koyarken herkesin sustuğu sırada başvekilin: “Affınıza sığınırız hanımefendi”[...] Karşıda Park Otel’deydik. Bir şevk anında Halim, ‘Bize gidelim...’ diye tutturdu. Galiba rahatsız ettik” (İleri, 2017: 145) sözleriyle durumu toparlayıp nazik bir özürle evden ayrılması, Menderes’in naif kişiliğine yönelik bir göndermedir.

İncelediğimiz metinlerde beliren tablo, Türk öykücülüğünde Demokrat Parti’nin nepotizm, baskıcılık, hatalı ekonomi politikaları gibi daha çok olumsuz çağrışımlar ile yer bulduğudur. Öykülerdeki Menderes figürü ise inançlı kimseler için özgürlüklerin teminatı olmuş, sevgi ve özlemle anılan bir lider profili çizer.

2.1.3. Beyazıt ve Kızılay Gösterileri

27 Mayıs 1960 Darbesinin Türk edebiyatına yansımada Beyazıt ve Kızılay’daki öğrenci gösterilerinin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Yalnızca öykü türünde değil, roman ve şiirimizde de bu gösterilere sıklıkla değinilmiştir. Vedat Türkali *Bir Gün Tek Başına* adlı romanında, Erol Toy *Kördüğüm*’de, Samim Kocagöz *İzmir’in İçinde* adlı romanında Beyazıt Meydanı’ndaki protestolara yer verir. Atilla İlhan da üç romanında (*Bıçağın Ucu*, *Sırtlan Payı*, *Yaraya Tuz Basmak*) 28 Nisan’da başlayan bu hadiselere değinmiştir (Karabulut ve Çetinkaya 2019). 27 Mayıs sonrasında hazırlanmış propaganda niteliği taşıyan şiir antolojilerinde de (bunlarda Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi kanonik şairlerin eserleri de yer alır) 28 Nisan’da başlayan öğrenci olaylarına anıştırmalar yapıldığı görülür (SARI, 2020). Necati Cumalı’nın “Bir Gül Açıyorsa”, Cemal Süreyya’nın “555K” başlıklı şiirleri bu bahisteki başka örneklerdir (Günay-Erkol, 2017: 915).

Beyazıt ve Kızılay protestolarının öykülere yansıyan boyutunu ele almadan önce, 28 Nisan 1960’ta başlayıp 27 Mayıs’a kadar sürecektir olan öğrenci protestolarını hatırlamak faydalı olacaktır. 1957 seçimleri sonrası, Türk siyasi hayatının oldukça çalkantılı zamanları olmuştur. 1950’den itibaren girdiği her seçimde halk desteğini alarak tek başına iktidar olmayı başaran DP, muhalif görüşlerin yükselen tansiyonunu kontrol etmekte başarısız olur. 1957 seçimleri sonrasında yurdun farklı yerlerinde birtakım toplumsal hadiseler gerçekleşirken 1960’ta yoğun olarak görülen

hükümet karşıtı eylemlerin kontrol altına alınması için 27 Nisan'da Tahkikat Komisyonu kurulur. DP milletvekillerinden oluşan bu komisyona verilen yetkiler CHP ve tüm muhalif kesimlerde tedirginlik oluşturur. Basın başta olmak üzere özgürlüklere dair sınırlamalara kapı aralandığını düşünen kesimler içinde öğrenciler ve akademisyenler de vardır. Böylece, darbe öncesinin (DP-CHP arasındaki) gergin siyasal koşulları içinde, öğrenciler de aktif rol alarak 28 Nisan 1960 günü hükümet karşıtı protestolara başlarlar. 28 Nisan 1960 günü İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin başlattığı protesto eylemleri polisin müdahalesiyle durdurulmak istenir ancak göstericiler ile polisin karşı karşıya gelmesi sonucu bir öğrenci hayatını kaybederken çok sayıda yaralanmalar da olur. Olaylar İstanbul'dan Ankara'ya sıçrar ve öğrencilerin etkin olduğu kitle eylemlerine dönüşür. Gösteriler sırasında öğrencilerin “ordu gençlik el ele” sloganlarıyla yürümesi darbe öncesinde tahkikat komisyonu kararına ilişkin muhalif tavırda öğrenciler ile ordu arasındaki yakın temasın göstergesi olarak değerlendirilir (Özdemir, 2020:243). Olayların tanıklarından biri olan öykücü Orhan Duru, 21 Mayıs 1960'ta, Ferid Edgü'ye yazdığı mektubunda *“Halk iyi bir seyirci, o kadar. Yenimahalle'den Keçiören'den kalkıp miting seyretmeye gelenler var. Çıldırma işten değil.”* (Duru, 2015:73) diyerek gençlerin etkin olduğu bu eylemlere halkın katılımcı olmayışından yakınır. Ancak çoğu üniversiteli öğrenciler ve Harp Okulu öğrencileri eylemlerini sürdürmüştür. Söz konusu protesto gösterileri edebiyatımızda, şiirden romana ve inceleme konumuz olan öykü türünde de sıklıkla anırtırma şeklinde yer bulacaktır. Adnan Özyalçınmer'in “Uğultu” adlı öyküsü; Cihan Aktaş'ın “Müfettiş Fethi'nin Penceresi”; Erhan Bener'in “Kapıcı Haydar”; Muzaffer Buyrukçu'nun “Helikopterli Güzel'in İşkembe Çorbası ve Aşk”; Sevinç Çokum'un “Edirne Edirne”; Vüs'at O Bener'in “Bakanlık Makamına” ve “Uçak Korkusu” öyküleri, 27 Mayıs 1960 öncesi öğrenci protestolarını öyküye taşıyan metinlerdendir.

Adnan Özyalçınmer'in “Uğultu” adlı öyküsü, 90'lı yılların ikinci yarısında, Beyazıt Meydanı'ndaki bir eylemi konu edinir. Sendikal bir eylem ve basın açıklaması için bir araya gelmiş olan kalabalık, polisin uyarıları sonunda olaysız dağılır. Öyküde, “Cumartesi Anneleri”nden söz ediliyor oluşu vaka zamanını tespit etmemize yarayan önemli bir ipucudur. Kalabalığın taşımakta olduğu brandaların

renkleri ve sloganlara yer verilmek suretiyle de politik eğilimlerine işaret edilir. Sol görüşlü kimselerden oluşan kalabalığın içinde yalnızca gençler değil yaşlılar da yer almaktadır. Bu yaşlılardan biri de öykü kişisi emekli bir öğretmendir. Alandan herkesten sonra ayrılan adamın hatırladıkları, toplumsal hafızanın mekânlarla ilişkisini yansıtmaya bakımından dikkat çekicidir. İçinde bulunulan eylem ve mekân, öykü kişinin yıllar önce yaşanmış olayları hatırlamasına sebep olur:

“ 28 Nisan 1960'ta bu alanda yer yerinden oynamıştı. O gün dersteydi. Olanları ona öğrencisi Onat Kutlar³⁶ anlatmıştı. Bugün halk kütüphanesi olan Simkeşhane o zaman yıkık dökük bir yerdi. Öğrencilerin bir bölüğü, bugün Marmara Çarşısı olan Marmara Sineması'nın önüne birikmişti. Alan, bugünkü gibi polis kuşatması altındaydı. Tabancalarını doğrultarak alandaki binaları siper alıp öğrencilerin üstüne ateş ediyorlardı. Beri yanda Sinkeşhane'nin yıkık duvarları arkasına gizlenen öğrencilerse ellerine geçirdikleri taşları polise savuruyordu. Ellerindeki taşlar azaldıkça mahallenin çocukları, kucak dolusu taş yetiştiriyordu öğrencilere. Kurşuna taş ne yapsın? Turan Emeksiz, o hengamede polis kurşunuyla vurulup ölmüştü. Şimdi vurulduğu yerin tam karşısında, ağaçların arasındaki gölgelikte, çimenlerin arasında, taştan bir heykel, toprağı delip çıkan bir yumruk gibi yükseliyordu.” (Özyalçın, 2019a: 21)

Öyküden alıntıladığımız bu satırlar, 28 Nisan 1960'ta, Beyazıt Meydanı'nda yaşanan öğrenci protestolarının yaşlı adamın bellediğinden sökün edişidir. Öğrencilerin bu eylemine, bazı akademisyenlerin de destek verdiği bilinmektedir. Bu yüzden, öykü kişisi de eyleme katılan öğrencileriyle duygu ve fikir birliği olan bir öğretmen olarak betimlenir. Metinde dikkat çeken bir husus da realiteyle örtüşecek şekilde, 1950 sonrasında, politik eylemlerin merkezinde sol fraksiyonların etkin unsur olarak bulunduğuna işaret eden şu satırlardır:

“Bu tür toplantılara, direnişlere, yürüyüşlere, sağlığı elverdiğince, katılıyordu. 1950'li yıllardan beri bu böyleydi. Bugün toplanan kalabalığın bir kısmı öğrencileriydi. Nerdeyse onun yaşına yaklaşıyorlardı. Bir kısmıysa eski öğrencilerinin oğulları, kızları yaşındaydı. Kendisininse torunlarıydı.

³⁶ 28 Nisan olaylarını hocasına haber veren bir öğrenci olarak ismi zikredilen “Onat Kutlar” da bir öykücüdür.

Artık eskisi gibi değildi. Çabuk yoruluyordu. Alanda ağır ağır yürüyerek eskiden Küllük'ün bulunduğu çay bahçesine gitti. Biraz dinlenmek için oturdu. Bir çay söyleyip eski günleri düşündü.” (Özyalçınar, 2019a: 21)

Muzaffer Buyrukçu'nun “Helikopterli Güzel'in İşkembe Çorbası ve Aşk”; adlı öyküsü, darbelere dair mekânsal hafızanın izini takip edebilmek ve 28 Nisan'da yaşanan protesto eylemlerinin Türk öykücülüğüne yansımalarını göstermesi bakımından bir başka örnektir. Konusu bakımından, bir aşk ve aldatma hikâyesi olan bu öykü fantastik bir kurgudur. Anlatıcı, rüya ve gerçek arasındaki sınırı belirsiz kılarak yaşadığı aşk macerasını anlatır. Öykü kişileri olan Erkan ve Ferdane'nin fiziksel âlemin sınırlarına takılmadan gerçekleştirdikleri kaçış sırasında, uğradıkları mekânlardan biri de Beyazıt Meydanı olur:

“Beyazıt'taki özgürlük Alanı'ndaydık. Gene atlı polisler ‘Menderes istifa... Diktatörler kahrolsun!’ diye bağırarak öğrencileri kovalıyor, yakaladıklarını copluyor... Birisi de –sonradan heykeli dikilecek olan- Turan Emeksiz'i kurşunlayıp öldürüyordu.” (Buyrukçu, 2004:190)

Alıntıladığımız bu satırlarda, atılan sloganlar ve ismi zikredilen şahıslara kadar her şey 28 Nisan olaylarına telmihtir. DP iktidarının ülkedeki iç karışıklıkları durdurmak için 18 Nisan 1960'ta aldığı ancak somut bir uygulaması olmayan Meclis Tahkikat Komisyonu kurma kararı, İstanbul ve Ankara'da olaylı geçen eylemlere sebep olur. 28 Nisan'da başlayan protestolar sırasında hayatını kaybeden iki kişiden biri, Buyrukçu'nun öyküsünde adı zikredilen İstanbul Üniversitesi öğrencisi Turan Emeksiz'dir. Aynı isim başka öykülerde de karşımıza çıkar. Örneğin, Leyla Erbil'in “Konuşmadan Geçen Bir Tren Yolculuğu” adlı öyküsünde şu satırlar yer alır:

“Bir vakitler kendimi topluma adadığım günlerden birinde, sizin büyük oğlandı, yürüyordu önümde bağrışa çağrışa. Gidiyoruz Beyazıt-Hürriyet Alanı'na, şehit Turan Emeksiz'in fotoğrafı bir sopenin ucunda, sopa oğlanın elinde, benim elimde çiçekler, çiçekleri kokladım ve bir taş yığınının dibine attım, bir daha öldürmesinler diye.” (Erbil,2017: 18)

Turan Emeksiz; 27 Mayıs darbesi sonrasında cunta idaresi ve sol-sosyalist hareketlerce sembolleştirilen bir isimdir. Darbe sonrasında, İstanbul Mevlanakapı

Mezarlığı'ndan çıkarılan naaşı önce İstanbul üniversitesinde, ardından da Ankara'da devlet töreni düzenlenerek kortej eşliğinde götürüldüğü Anıtkabir'e defnedilmiştir. Böylece, darbe öncesinde katledildiği iddia edilen ancak herhangi bir delil bulunamayan “yüzlerce” üniversite öğrencisini temsil eden bir simge haline getirilir. “Hürriyet Şehitleri” olarak anılan beş kişiden biri olan Emeksiz'in sahip olduğu sembolik değerın dayanak noktası, kaza ile de olsa bir polis kurşunuyla hayatını kaybetmiş olmasıdır.³⁷ Takip eden günlerde, Nazım Hikmet “Beyazıt Meydanı'ndaki Ölü” şiirinde bu olayı şiirleştirecek, A. Kadir “Dört Pencere”de Turan Emeksiz'i şiir konusu yapacaktır. Şiir ve öykülerde ismine sıkça rastladığımız Emeksiz, sol hareketlerin inşa ettiği yeni toplumsal hafızada “Hürriyet Şehidi” olmaktan çıkıp “Devrim Şehidi”ne dönüşmüştür (Gülpınar, 2012:17).

Beyazıt'taki protestolara değinilen bir başka örnek, Erhan Bener'in “Kapıcı Haydar” adlı öyküsüdür. Metinde, 27 Mayıs öncesinde vuku bulan öğrenci protestolarından şu sözlerle bahsedilir:

“Apartmana taşındığımız günlerde Ankara cadı kazanını andırıyordu. Başta öğrenciler olmak üzere, işçiler, memurlar, yargıçlar, Hatta Harp Okulu öğrencileri gösteri yürüyüşleri yapıyor, isyancı öğrencilerin kaldığı yurtlar, fakülte binaları sıkıyönetime bağlı birliklerce yayılım ateşine tutuluyor, muhalif gazeteciler, milletvekilleri dövülüyor, tutuklanıyordu. 27 Mayıs devriminden hemen önceki günlerdeydi.” (Bener, 2018b: 109)

Nesnel gerçeklik planında bu tarihlerde, örneğin 21 Mayıs 1960'ta Harp okulu öğrencileri protesto yürüyüşleri yapmakta, üniversite öğrencileri de Kızılay'da gösteriler düzenlemektedir. Fakülte binalarının yayılım ateşine tutulduğundan

³⁷ “Hürriyet Şehitleri” olarak anılan ve aynı törende Anıtkabir'e defnedilen diğer dört kişi: **Nedim Polat:** Darbe öncesinde, katıldığı protesto gösterisinde tanktan düşerek hayatını kaybetmiş İstanbul Erkek Lisesi öğrencisidir. **Teğmen Ali İhsan Kalmaz:** 27 Mayıs'ta PTT'yi kontrol etmek ile görevli olan subaydır. PTT'de nöbetçi olan bir jandarma eri tarafından vurularak hayatını kaybetmiştir. **Ersan Özey:** 11 yaşındaki Özey, sokağa çıkma yasağına rağmen, 27 Mayıs'ta darbeyi kutlamak için sokağa çıkan babasıyla birlikte ve askerin dur emrine uymayan aracın içinde vurularak öldürülmüştür. **Sökmen Gültekin:** Harp Okulu Öğrencisidir. Kendi silahından çıkan kurşunla kaza eseri hayatını kaybetmiştir. Detaylı Bilgi İçin: <https://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/27-mayis-hareketinin-hurriyet-sehitleri-h161228.html>

bahsedilmesi ise darbeyi meşrulaştırmak üzere yapılan propaganda çalışmalarını akla getirir. Nitekim aynı günlerde, yüzlerce öğrencinin öldürüldüğünü ancak cesetlerinin gizlendiğini söyleyen haberler de yapılmıştır. Bu haberler darbe sonrasında da gündeme gelmiş, cunta idaresinin tetkiklerine rağmen iddiaları doğrulayan hiçbir delil bulunamamıştır.

Vüs'at O. Bener'in "Bakanlık Makamına" adlı öyküsü ise hem aydınların darbeye karşı tutumunu hem de öğrenci olaylarının darbeyi hazırlayan hadiselerden oluşunu yansıtması bakımından dikkate değerdir. Kırk bir madde ile numaralandırılmış notlardan oluşan öyküde, şu satırlar yer alır:

"31. Olaylar hızla büyüyor. Gençler eski bir marş tutturmuşlar. Caddelerde küme küme toplanıp sessizce yürüyüşe geçiyor, usuldan söylüyorlar: Olur mu böyle olur mu..."

Metinde geçen "olur mu böyle olur mu" sözleri, uzun yıllar devrimci gençlerin dilinden düşürmeyeceği bir marştır ve ilk kez 27 Mayıs öncesindeki öğrenci eylemleri sırasında söylenmiştir. 28 Nisan'da İstanbul üniversitesinde başlayan ve takip eden günlerde de devam eden eylemler sırasında iki öğrencinin hayatını kaybetmiş olması, Plevne Marşı'nın tımsına göre uyarlanan "olur mu böyle olur mu/ kardeş kardeşi vurur mu/ kahrolası diktatörler bu dünya size kalır mı" sözleriyle protesto edilir. Öykünün devamında, öğrenci eylemlerinden kısa bir süre sonra darbenin gerçekleşmiş olmasını ve darbeden duyulan memnuniyeti dile getiren şu satırlar da yer alır.

32. Üç kişinin bir araya gelmesi yasak sokakta. Vur emri verilmiş.

33. Dün Kızılay'da alışverişe çıkmıştım. Ortalığı bir duman bulutu sardı. Gözlerim cayır cayır yandı. Selanik Caddesi'ne açılan ilk sokağa saptım. Gözyaşartıcı bombaymış.

34. Subaylara erlere çiçekler attık. Limonata dağıttık. Sevinç gözyaşları döktük. (O. Bener, 2019: 268)

Bener'in "Uçak Korkusu" öyküsünde de Kızılay'daki protestolar hatırlanır. Babasının hastalık haberini aldığı günü anlatan öykü kişisi, bir zaman belirteci olarak Harbiyeli öğrencilerin Kızılay'daki yürüyüşünden şu sözlerle bahseder:

"Unutmuyorum. Kara Harp Okulu öğrencilerinin Kızılay'a yürüdüğü gün. Personel şefi İlhan Efendioğlu gülererek hepimizi üst kata çağırmişti. Şimdiki Gökdelen'in orada komut verildi, durdular. Bölük çark etti, düzenli adımlar Dikmen'e doğru uzaklaştı" (O. Bener, 2019:130)

Cihan Aktaş'ın "Müfettiş Fethi'nin Penceresi" adlı öyküsü ise 1960 öncesinde, öğrenciler arasındaki DP muhalifliğinin bir furya halinde cereyan ettiğini düşündüren bir metindir. Öykü kişisi Fethi Bey, öğretmenlikten müfettişliğe uzanan bir memuriyet kariyeri sonrasında emekli olup köyüne yerleşmiş bir kimsedir. Ankara'dan köye dönüş, elden giden makam ve kaybedilen eski itibar öykünün asıl konusudur. Fethi Bey'in gençliğine dair hatırlananlarda ise 27 Mayıs'tan izler vardır.

"Yıllar önce Fethi öğrenciyken, 60 ihtilaline doğru tabii, bir gün kasabada içmiş içmiş, traktör üstünde sallana sallana küfelik halde köye gelmiş, işte şu meydana, o zaman harman yeri olarak kullanılan, şimdi duvarın böldüğü meydana "Hürriyet isterim, hürriyet isterim." diye bağırmaya başlamıştı." (Aktaş, 2017b: 109)

Öyküde değinilen kişilik özelliklerine bakılırsa politik duyarlılığa sahip olmayan Fethi Bey'in böyle bir eylem gerçekleştirmiş olması, dönemin öğrenci genç kuşağındaki Demokrat Parti muhalifliğinin yalnızca siyasal bilinçten kaynaklanmadığını düşündürür. Demet Lüküslü'nün "gençlik miti" olarak ifade ettiği ve 1980 ihtilaline değin "genç olmak" ile "siyasi bir kategori" olmanın aynı şey olarak algılandığı modern Türkiye'de (2015:195), gençlerden bir kısmı DP muhalifliğini öyküye yansıdığı şekliyle eğreti bir "kimlik" olarak sahiplenmiş gibidir.

Sevinç Çokum'un "Edirne Edirne" öyküsünde geçen bir cümle de 27 Mayıs öncesindeki protestolara katılan öğrencilerden bir kısmının, "özgürlük" talepleri konusunda içselleştirilmemiş arayışlar içinde olduğunu ima eder. Öykünün asıl konusu, Suriyeli Hasan Efendi isminde bir adamın Türkiye'ye göç ederek İstanbul'da

bir aile kurması ve yetiştirdiği evlatlardır. Öykü kişilerinden biri olan Hasan Efendi'nin kızı öğretmen Atıfet Hanım, oğlu Kazım'dan şu sözlerle bahseder:

“Hangi çağdayız? Bazı erkekler var eşlerini çalıştırmazlar. Niçün? Bakınız benim oğlum bile filoloji mezunu olan gelinimin çalışmasını istemiyor. Halbuki hukukçudur oğlum. İleri görüşlüdür. Hiç unutmam, 27 Mayıs Devrimi'nden önce öğrenci çatışmaları olmuştu. Oğlum, başını dizime dayayıp, hüngür hüngür ağlamıştı. Uykusunda da ‘hürriyet hürriyet’ diye sayıklamıştı. Şimdi özgürlük diyorlar, değil mi efendim? Aynı şey.”
(Çokum, 1993: 15)

Bir hukukçu olan ve özgürlük talepleriyle inşa ettiği politik kimliğiyle çelişecek biçimde kendi eşinin kamusal alandaki varlığını sınırlandırmak isteyen oğuldan söz edilme şekli “özgürlük” taleplerinin eşitlikçi ve özümsemiş olmadığını ima eder.

Değindiğimiz örnek metinlerde görüldüğü üzere, 27 Mayıs öncesindeki öğrenci olaylarının öyküye yansıma biçimi farklı temalar ile kurgulanmış metinlerde bir hatırlama şeklindedir. Bu hatırlayışta öne çıkan mekânlar Beyazıt ve Kızılay'dır. Öykülerin büyük bir bölümü, protestoları destekleyici bir söyleme sahiptir ve darbeyi meşrulaştırıcı niteliktedir. 1960 ve 70'li yılların düşünce ikliminin biçimlenişinde solun “ideolojik hegemonyası” (Bora, 2018: 595) hatırlandığında, sol görüşlü yazarların “devrimci” öğrenci hareketlerinin ilk kıvılcımları olarak görülen bu eylemleri yüceltmesi ve darbeyi meşrulaştırıcı gerekçeler arasında sayılan öğrenci katliamı iddialarını tahkim edecek şekilde kurguda yeniden inşa etmesi, sanat ve ideoloji ilişkisini de görünür kılmaktadır. Söz konusu eylemler, “devrimci ruhun” yansıtılmasında bir edebiyat malzemesi olarak kullanılmıştır.

2.1.4. 27 Mayıs Heyecanı ve Yeni Anayasa

27 Mayıs Darbesi ve onun getirdiği 61 anayasasının sosyalist düşünceyi benimseyen çevrelerde bir ümit ve heyecan doğurduğu söylenir. Bu ümit ve heyecanın başlıca sebebi, Türkiye İşçi Partisi'nin değerlendirmesinde beliren “sosyalist sisteme açık” bir anayasanın (Koca, 2017: 87) elde edilmiş olduğu inancıdır. Bu bağlamda, 27 Mayıs'a dair sosyalist çevrelerdeki duygu durumunu ve 12 Mart'a giden süreçte yaşanan hayal kırıklıklarını kitap bütünlüğü içinde yansıtan

bir eser olarak Alpaslan Berktaş'ın *Bulutlar* adlı öyküler toplamı kayda değerdir. 1978 yılında yayınlanan kitapta toplam 17 öykü yer alır. Her bir öykü, 27 Mayıs'tan 12 Mart'a uzanan süreçte yaşanan toplumsal hadiselerden, politik gelişme ve gündemlerle ilişkilidir. Kimi öykü adlarıyla da belli başlı olay ve gelişmelerin kurgulandığı açıkça belli edilir. “Olur mu böyle olur mu?” ve “Kanlı Pazar” adlı öyküler bu metinlerdendir. “Toprak” adlı metinde toprak reformu beklentisini, “Karides”de eğitimde fırsat eşitliği taleplerini, “Babalar ve Çocuklar” ve “Osman Ağabeyin Bavulu”nda gençlerin 27 Mayıs'ın sol rüzgarına kapılışını, “Faşizme Karşı Açık Oturum” ve “Cetvel Gibi Adam” öykülerinde de sol kesimdeki hayal kırıklıkları konu edilir.

Kitaptaki ilk öykü olan “Olur mu böyle olur mu?” adlı metinde, darbe sabahında toplumun bir kesiminde görülen sevinç ve heyecan durumu belirir. Radyodan dinledikleri darbe haberleri sonrasında kendilerini dışarı atan iki genç, coşkuyla İzmir sokaklarında dolaşırken gördüğü askerlere sarılıp öperek minnetlerini gösterir.³⁸ Öyküde asıl vurgulanmak istenen düşünce ise gençlerin yeni bir Türkiye'nin kurulmakta olduğuna duydukları inanç ve bu uğurda çalışmak azimleridir. Dönemin İzmir Valisi Uluç Paşa'dan askerî bir jip alan gençler, köy köy gezerek “devrimi” anlatır. Gençlerin samimi çabaları karşısında yetişkinlerin daha temkinli oldukları ise kurguya dâhil edilen Doktor Cemal karakteriyle verilir: “Sevincinizi, umudunuzu hiç kırmak istemem ama... Şu son sözlerinizi biz gençliğimizde kaç kez söyledik, ah bir bilseniz!” (1987:14) diyerek gençleri uyarır ancak dikkate alınmaz. Sosyalist ya da komünist fikirlere sahip ihtiyar kişilerin darbe sonrasındaki temkinli hallerine karşın gençlerin bir özgüven patlaması halinde “devrimci” söylemleri yükseltme gayreti “Osman Ağabeyin Bavulu” öyküsünde de tekrar edilir. Yasaklı kitapların serbestçe ortalıkta dolaşması, sosyalist ve komünist propagandanın açıkça dile getirilebilmesi öyküdeki yaşlı adam Osman Bey'i kuşkulandırır. “Oysa, hep böyle olmuştur bu işler; kaşığın ağzıyla verip sapıyla çıkarırlar bu demokrasiyi. Önce ‘Özgürlük’ derler, gevşetirler. Sonra ‘Gel buraya bakalım!’ deyip toplarlar.” (1978:85) diyerek gençleri uyarır ancak tıpkı Cemal Bey

³⁸ Benzer bir anlatı, Necati Güngör'ün “Çürümüş Yapraklar” öyküsünde de söz konusudur. Darbe olduğunu öğrenen mahalleli, birkaç hane dışında, coşkuyla gelişmeleri takip eder. (Güngör, 1995: 37-39)

gibi Osman Bey de gençler tarafından ciddiye alınmaz. “Babalar ve Çocuklar” öyküsünde ise aynı konu aileler ve evlatları örnekliğinde işlenir. İdealize olmuş liseli gençler ve onlarla aynı fikirlere sahip olmasına rağmen temkinli hareket etmeye gayret eden babalar kurgulanır. Öykünün dikkat çeken bir özelliği de gençlerin ideolojik ve aksiyoner tarafını besleyen kaynaklardan söz edilmesidir. Bir baba, oğluyula arasında geçen konuşmayı şu sözlerle anlatır:

“ ‘Okumalısın’ diyor. ‘Al oku!’ Bana söylüyor beyefendi, babasına.’ ‘Oku da azıcık bilinçlen’. Yön veriyor babasına. ‘Oğlum, emekliliğime iki yıl kaldı, şurada, bırak da önce emekli olayım, ondan sonra bilinçleneyim.’ (1978:51)

Burada dikkat çeken husus, dönemin düşünce ikliminde ciddi bir tesir uyandırdığını bildiğimiz “Yön” dergisine değinilmiş olmasıdır. 1961 yılında yayınlanmaya başlayan “Yön”, darbe sonrası süreçte ülkedeki fikir cereyanlarına şekil veren önemli yayın organlarından. Nitekim öyküdeki liseli gençler de fikri tartışmaları yakından takip etmekte ve benimsedikleri görüşlerin, ülke adına kurtuluş reçetesi olarak gördükleri fikirlerin biran önce hayata geçmesi için gayret sarf etmektedir.

“Sessiz Yürüyüş” adlı öyküde ise 27 Mayıs rüzgarıyla hız kazanan sosyal adalet söylemi, yoksul kesimlerin hak arayışı ve sokaktaki hareketlenmeler işlenir. Öykü kişileri sigortacı İsmet Tekin ve ailesinin bakış açısıyla şahit olunan bir eylem şu sözlerle anlatılır:

Köşeden kara bir kalabalık gözüktü. Dağınık, dengesiz yürüyorlardı. Ellerindeki dövizler de kendileri gibi düzensiz, sallanıyor, dalgalanıyordu. 28 Nisan, 29 Nisan, arkasından 27 Mayıs... Her an beklenmedik olaylarla karşılaşmaya artık alışmış bir kalabalık binalardan, dükkanlardan yola üşüştü. Yine ne oluyordu? Bir çivi yerinden oynanmıştı sanki. Hiç görülmedik şeyler ard arda ortaya dökülüyordu. (...) Önüne gelen anasının kuyruğu ile oynayan bir kedi yavrusu gibi onun sırtına çıkmış, haşarılıklar yapıyor. Bu gün sakal grevi, açlık grevi, yarın oturma grevi... Adı bile ürkütücü... Yarın kim bilir ne... Hiç alışmadığımız şeyler... Şimdi de bu... Tanrı sonunu hayretsin! ‘Sadaka değil, hak istiyoruz’ diyordu dövizin biri. Doğru söze ne denir. Kaldırımda herkes sustu. ‘Sosyal adalet istiyoruz’. Genç bir havacıya, yanındaki arkadaşı, parmağını uzatıp gösterdi. 27 Mayıs Sosyal devlet... Evet yahu!” (1978:17)

27 Mayıs sonrasında gelişen işçi sınıfı hareketliliği bir vakıadır. Grev hakkının anayasayla güvence altına alınması, sosyal devlet söylemi, işçilerin etkin olduğu eylemlerin yaygınlaştığı bir süreci beraberinde getirir. Öykü, bu tarihsel akışa gönderme yaparken kurguya dâhil edilen sermaye sahiplerinin olayları değerlendirme biçimiyle toplumsal devrimin sermaye sahipleri tarafından engellendiği ima edilir. Bankacı Sami'nin "Bu senin İsmet Paşan dizini dövmezse sonunda, yüzüme tükür!" (1978:17) sözleri bu kanaatimize tanıklık eden cümlelerdendir. "Süleyman Bey'in Baş Ağrıları" öyküsünde de grevler meselesine değinen yazar, lokavt hakkını kullanmayı düşünen bir patronun iç dünyasındaki gerginliği ele alır. Süleyman Bey, işçilerini gözetten bir patron olmasına rağmen çalışanlarının talepleriyle baş etmekte güçlük çeker. Kapitalist düzen ve rekabetçi piyasa karşısında işçilerinin taleplerine cevap veremeyen bu patron tipi, ekonomik sistemde paradigma değişmeden işçi haklarının tam anlamıyla sağlanamayacağını ima eder. İşçilere grev hakkı tanınmış, taleplerin dile getirilmesi ve hak arayışı serbest bırakılmıştır ancak cari düzen işçi haklarını gözetten patronlara bile hak edene hak ettiğini verebileceği bir ekonomik döngü sunmamaktadır.

"Bulutlar" ve "Cetvel Gibi Adam" öykülerinde ise 61 Anayasası'nın açtığı alanda ivme kazanan sosyalist ve komünist hareketlerin yaşadığı hayal kırıklığı işlenir. "Bulutlar" öyküsünün anlatıcı kişisi, niçin tutuklandığına anlam veremeyen bir aydındır. "Toprak mitingleri, 6'ncı Filo'ya karşı yürüyüşler, seminerler.. Hepsisi anayasaya uygundu." (1978:104) sözleriyle içine düştüğü duruma isyan eder. Benzer bir durum, "Cetvel Gibi Adam" öyküsünde de söz konusudur. 12 Mart sonrasında tutuklanmış olan avukat Emil, içine düştüğü durumu şu sözlerle değerlendirir:

" 'Hukuk devleti' dediler, 'Anayasa' dediler. 'Eh' dedik. 'Sağlam yere basıyoruz demektir. Korkmadan onun üzerinde yürüyebilirsin, Emil! Derken cupp.. Yerde bir kapak açılmış. Orta Çağ şatolarından birinin bodrumuna yuvarlanmışız. Ne bileyim ben, 'Vallaha billaha sağlam' dedikleri yerin aşağıya açılan bir kapı olduğunu. Durup durup enayiliğine doyma salak herif diyorum. (...) Şimdi artık ne duruma geldim biliyor musunuz, anayasa, hukuk,

yasallık sözlerini duydum mu, ödüm kopuyor yine nereden kazık yiyeceğim diye.” (1978:97)

Pasajda beliren düşünce, 27 Mayıs Darbesi ve 1961 Anayasasının oluşturduğu güven ortamında hareket eden sosyalist çevrelerin 12 Mart’la birlikte yaşadığı hayal kırıklığıdır.

Değindiğimiz metinlerde de görüldüğü üzere Alpaslan Berktaş’ın "Bulutlar" adlı öyküler toplamı, 27 Mayıs Darbesi'nin sosyalist düşünceyi benimseyen çevrelerde yarattığı ümit ve heyecanı ve ardından gelen 61 Anayasası'nın oluşturduğu beklentiyi değerlendirmek için önemli bir kaynak olarak kabul edilebilir. 1978 yılında yayınlanan kitap, 27 Mayıs'tan 12 Mart'a kadar olan süreçte yaşanan toplumsal olaylar ve politik gelişmelerden izler taşır. Metinlerin kesişen kümesi ise sosyalist çevrelerdeki duygu durumunu yansıtmaları ve 27 Mayıs sonrası hayal kırıklıklarıdır. Öykülerde, 27 Mayıs Darbesi'nin hemen ardından gençler arasında adalet, özgürlük ve ekonomik kalkınma bağlamında olumlu gelişmelerin görüleceği yeni bir Türkiye'nin kurulmakta olduğuna dair inanç ve heyecan olduğu ısrarla vurgulanır. Bunun acelecilik olduğu ve toplumsal devinimi ve politik gelişmeleri doğru okumamaktan kaynaklandığı ise öykü kişileri içinde yer alan yaşlıların olayları değerlendirme biçimiyle okura sezdirilir.

Söz konusu öykülerde, işçi sınıfının hareketlenmesi ve grevler gibi toplumsal olaylar yer alınırken sermaye sahipleri ve patronların işçi haklarına karşı direnişi ve 61 Anayasası'nın sağladığı güvencelere rağmen işçi sınıfının haklarının tam olarak sağlanamadığının altı çizilir. Sonuç olarak, "Bulutlar" adlı öyküler toplamı, Türk öykücülüğü bahsinde edebîlik yönünden zayıf olsa da 27 Mayıs Darbesi'nin sol-sosyalist düşünceyi benimseyen çevrelerde yarattığı umut ve heyecanı ve sonrasında yaşanan hayal kırıklıklarını gerçekçi bir bakışla yansıtmaları ve tartışmaya açması nedeniyle hafızanın aktarımı bağlamında güçlü bir eser olarak değerlendirilebilir. Yazarın, dönemin siyasi ve toplumsal atmosferini yansıtırken yaşananların muhasebesini öykü türünün imkânlarıyla yapmak ve değerlendirmelerini okura ulaştırmak istediği çok açıktır.

2.1.5. Emekli İnkılap Subayları: EMİNSULAR

27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında, Cumhuriyet tarihinin en büyük subay tasfiyesi gerçekleştirilmiştir. Milli Birlik Komitesi'nin idaresindeki ilk sekiz ayda, 235'i general ve amirallerden oluşan yaklaşık 5 bin subay re'sen emekli edilerek orduyla ilişkisi kesilir. (Aydın ve Taşkın, 2018: 74; Çavdar, 2019: 92). *“Bu sayı mevcut generallerin %95'i, kurmay albayların %90'u, albayların %75'i, yarbayların %50'si ve binbaşlıların %30'una karşılık gelmektedir.”* (İlhan, 2015:171) Takip eden günlerde, Emekli İnkılap Subayları adıyla bir dernek kurarak hak arayışı içine girecek olan subaylar, kurdukları derneğin kısa adıyla, EMİNSU'lar olarak anılmaktadır. EMİNSULAR, Türk öykücülüğünde de temas edilen mağdur gruplar arasındadır. Haldun Taner'in “Küçük Harfli Mutluluklar” ve Erendiz Atasü'nün “Kapıcı Zebercet'in Önlenemeyen Yükselişi” öyküleri, EMİNSU'ların re'sen emekli edilmeleri sonrasında içine düştükleri bunalım hali ve hayata tutunma çabalarını yansıtan metinlerdir.

Haldun Taner'in “Küçük Harfli Mutluluklar” öyküsünde anlatıcı, Paşa Bahçe Şişe Cam Fabrikasında sivil savunma amiri olarak çalışan emekli Albay Nizamettin Bey'den şu sözlerle bahseder:

“Eminsu'ların çoğu içlendi, yıprandı, hastalananlar çok oldu. Nizamettin Bolayır da gerçi en verimli çağında Eminsu'lar piyangosunun – o buna öyle diyordu acı bir gülümseme ile – kendisine de vurduğunu görünce üzüldü tabii üzülmesine; ama çoğu yazgıdaşları gibi kahretmedi kendini. İçlenmedi uzun boylu. Evet 27 Mayısçılarla en küçük bir anlaşmazlığı olmamıştı. Politika ile zaten bir alışverişi yoktu. Hayatı askeriyesinde hep amirlerinden iyi not almıştı. Milli Birlik Komitesi üyelerinin kızgınlığını çekecek hiçbir hareketi olmamıştı. Hangi iftiranın, neden, hangi saiklerle kurbanı olduğunu o da binlerce Eminsu gibi bilememiş, kavrayamamış ve elli yaşında, en verimli çağında kendini ordunun dışına itilmiş bulmuştu. Siyasetin, hele askerinin de işe karıştığı siyasetin böyle talih oyunları muziplikleri olabileceğini kabul etmekle birlikte yine de öçlenmişti, 27 Mayısçılara. Ama Eminsu Derneği'nin toplantılarına iki celse hariç bir daha uğramamıştı bile. İnsan içinde olumsuz duyguların oluşmasını önlemeli. Bu da ne ile olur. Derhal icraata geçmekle, kendine yeni bir çalışma alanı yaratmakla...

“Dayanışma evet; ama öçlenmeyi sürdürmek hayır” demişti içinden.”

(Taner, 2019b: 32)

Açıkça görüldüğü üzere bu pasajda, EMİNSU’ların zorunlu emeklilik ile ihraç edilmeleri sonrası yaşadığı “şaşkılık” dile getirilir. Zira bu subaylar; meslekî başarısızlıkları, politik görüşleri ya da darbe karşıtı olmaları nedeniyle değil, Milli Birlik Komitesi’nin orduyu gençleştirme arzusu nedeniyle ihraç edilmiştir (İlhan, 2015: 171). Öykülere yansıyan yönüyle, EMİNSU’lar sivil hayata uyum sağlamakta zorluk çekmiş, pek çoğu hayata tutunmayı başaramamıştır. Tutunamayanların içine düştüğü büyük boşluk ve çaresizlik halini, Erendiz Atasü’nün “Kapıcı Zebercet’in Önlene Meyen Yükselişi” öyküsünden çok daha net bir şekilde okuruz. Öykünün merkez kişisi Zebercet adlı kapıcı olsa da Zebercet’in çalıştığı sitede yaşayanların ahvali, emekli subayların hayat karşısındaki yenilmişlik duygusu ve bocalama hallerini yansıtır. Öyküdeki mahalle ismi bile sembolik bir anlam taşır. Kurgulanan hadiselerin yaşandığı site “Tekinsular Mahallesi”ndedir. Emekli subayların kurduğu derneğin EMİNSU’lar olarak adlandırıldığı ve tasfiye sonrasında kendilerine konut desteği sağlandığı hatırlanırsa öyküdeki mahalle isminin sembolik değeri anlaşılacaktır. Öyküde, 27 Mayıs Darbesi sonrasında kurmay fazlalığı gerekçesiyle görevine son verildiğini bildiğimiz askerlerin psikolojik durumu ve bu durumdan kaynaklanan olumsuzlukları yansıtan şu ifadeler dikkat çekicidir:

“Sahiplerin konutlara yerleşmesinden birkaç yıl sonra, bir ölüm dalgası geçmişti, mahallenin üstünden. Çatlayan atardamarlar. Yüreklere kaldırmamıştı çoğunun, henüz elli yaşlarındayken- kimisi o kadar bile değildi- iskartaya çıkartılmayı. Yurt sevgisi, hiç sorgulamadan kabul edilmiş bir kutsaldı, onlar için. Ve hep, yurdun onlara ihtiyacı olduğunu düşünmüşlerdi. Şimdi, tam da 20. yüzyılın ikinci yarısında yurt tehlikeye düşmüşken ve mensup oldukları kurum- yani onlar, bizzat kendileri- duruma el koyup kurtarmışken niçin kendilerine güle güle denmişti? Haydi evlerinize, biraz da orada pinekleyin, yeter kışlaları büroya çevirdiğiniz! Sayınız çok fazla, size gerek yok! Pinekleme mi, ne pineklemesi! Çoğu teğmenliklerinde doğuda görev yapmıştı, isyanlar sırasında. Binbaşlıkları Kore Savaşı’na rastlamıştı. Kimdi pinekleyen, istirham ederim! (...) Üniformadan ayrılmak hayati bir organın yitimi gibiydi ya da derinin

yüzülmesi... Açıkta kalmış sinir uçları, asabi kasılmalar içinde kaslarla öylece kala kalmak..." (Atasü, 2011:26-27)

Mahalledeki ölüm dalgası, işe yaramazlıkla itham edilen subayların, bu duygunun ağırlığı ile hayatını kaybettiklerine yönelik bir mesajdır. Geride kalanlar ise bir boşluğun içinde savrulur. Öykü kişisi, emekli Albay Hıfzı Bey'in yaşadıkları bunun bir örneğidir. Kendini yeniden "işe yarar" hissetmek isteyen Hıfzı Bey, kapıcı Zebercet ve akrabalarının yardımı ile emlakçılık yapmaya başlar. Mahalledeki kiralık konut haberleri kapıcı ve onun akrabaları tarafından emekli albaya ulaştırılır ve o da güvenilir kiracılar bularak hem ev sahiplerini hem de makul komisyon ile kiracıları mutlu eder. Ancak ülkede görülmeye başlanan anarşi olayları, Hıfzı Bey'in kurduğu bu düzeni alt üst eder. Bir eve kiracı olarak gönderdiği öğrencinin, gazetede resmi yayınlanan bir anarşiste benzetilmesi ile Hıfzı Bey beyninden vurulmuşa döner. Bunun bir yanılma, bir yanlış anlaşılma olma ihtimali dahi aklına gelmez. Ordudan re'sen emekli edilmesi sonrası oluşan ve bastırmaya çalıştığı kendini değersiz hissetme duygusu ağır bir travma halinde yeniden nükseder:

"Hıfzı Bey bir bakışta karşısındakinin ciğerini okuyabileceğine inanırdı. Demek artık bu yeteneğini yitirmişti... Kimi gençlerin yirmili yaşlarda geç kalmış ergenlik sorunları yaşamaları gibi, Hıfzı Bey de gecikmiş, geciktiği için hepten şiddetlenmiş bir işe yaramazlık sendromuna yakalanmıştı. Kılıcı belinden, üniforması sırtından sanki şimdi çekilip almıyordu." (Atasü, 2011: 29)

Bu ilk moral bozukluğunu takip eden yeni bir şikâyet ile Hıfzı Bey tamamen hayata küser. Genç bir muvazzaf subayın, mahallenin namusunu bozmakla suçladığı kadın kiracılar nedeniyle kendisine hakaret etmesi, Hıfzı Bey'in üzüntüler içinde ölümüne sebep olur. Hıfzı Bey kurgu içinde subaylardan bir subay olarak varlık gösterirken EMİNSULAR'ın hazin hikâyesinin sembolü de olur. Öykülerde gördüğümüz emekli subayların yeni uğraşlar bularak hayata tutunma çabaları, kimi anılarda da karşımıza çıkar. Örneğin Ülkü Tamer "Yaşamak Hatırlamaktır" kitabında, Gazetecilik birinci sınıfta öğrenci iken bir sınıf arkadaşını hoca zannettiğinden ve daha sonra onun emekli bir albay olduğunu öğrendiğinden söz eder. Aynı sınıfta okuyan bir de emekli yarbaydan bahsedilir. Bu subaylar, 27 Mayıs sonrası emekli edilen EMİNSU'lardır.

Hatıralarda söz edildiğine göre yarbayın darbe öncesinde İstanbul’da görev yaptığı ve darbenin fitilini ateşleyen 28 Nisan öğrenci eylemlerinde de öğrencilere destek olduğu anlaşılır. (Tamer, 2005: 117) Hem edebî metinlerde hem de anılarda temas edilen ortak noktalardan biri, 27 Mayıs mağduru subayların ordudan uzaklaştırılmalarına anlam veremeyişleridir. İkinci husus, “gereksiz” ve “faydasız” görülerek ordudan tasfiye edilmiş olmalarının, onları yaralayan asıl sebep olduğudur. Üçüncü ortak nokta olan öykülerin temel mesajı ise EMİNSU’ların sivil hayata uyum sağlama çabalarına rağmen bu konuda tam anlamıyla başarılı olamadıklarıdır. Öykü kişileri Albay Nizamettin ve Hıfzı Bey’in yaşadıkları ve betimlenen ruh dünyaları, onları “tutunamayanlar” olarak karşımıza çıkarır.

İncelediğimiz öyküler, EMİNSU’ların sivil hayata uyum sağlama çabalarını yansıtırken ordudan tasfiye edilmelerinin haksızlık olduğu düşüncesini de inşa eder. Öykü kişilerinin başa çıkmak zorunda kaldığı travmalar, yalnızca işten ayrılma zorluğu değil, kişisel kimliklerini ve onurlarını da koruma mücadelesi verdiklerini düşündürür.

2.1.6. 147’liler

27 Mayıs sonrası tıpkı ordudaki EMİNSU’lar tasfiyesi gibi, beklenmedik bir ihraç uygulaması da üniversitelerde yaşanmıştır. 147’liler olarak bilinen üniversite hocaları, MBK’nın yayınladığı ihraç listesi ile görevden el çektirilir. MBK üyesi Orhan Erkanlı’nın: *“Her türlü kanaate ve inanişe taarruz ediyorduk. Solcusunu da sağcısını da atıyorduk. Doğum yeri şarkta olanı Kürtçü diye, namaza gideni softa diye, talebeye ciddi davrananı sert diye, samimi hareket eden laubali diye damgalıyorduk. Solcu, sağcı, mason, Kürtçü, gerici, cahil, tüccar, kitapsız, politikacı ve saire gibi sıfatlar sık sık kullanılıyor, bu barajları aşabilenler içeride kalıyorlardı.”* (Akt. Aslandaş ve Bıçakçı, 2018: 249) ifadelerinden, üniversitelerden tasfiye edilen akademisyenlerin belirlenmesinde belli bir ideolojik grubun hedef alınmadığı anlaşılır. Bu süreç edebî metinlere de yansımıştır. Kendisi de bir 147’li olan Haldun Taner, senaryo ve öykülerinde mağdur akademisyenlere yer verir. 2008 yılında ses kayıtları çözümlenerek kitaplaştırılan “Timsah” adlı radyo tiyatrosu,

“Dışarıdakiler” adlı dramatik eseri ve “Rahatlıkla” öyküsü bu metinlere örneklik eder (Adıyaman, 2012).

Haldun Taner’in “Rahatlıkla” öyküsünde, üniversitedeki bir kurul toplantısında yaşananlar anlatılır. 1964 Cumhuriyet Senatosu seçimlerinden geçmiş zaman kipiyle bahsedilmesi, TİP’in yapılan son seçimlere girdiğinin belirtilmesi, öykünün olay zamanının 1965 yılı içinde bir gün olduğuna işaret etmektedir. Bu tarih, 147’lilerin tekrar üniversitelerindeki görevlerine dönüşüne olanak sağlayan kanunun çıkışından üç yıl sonrasındır. Söz konusu yıllar, 27 Mayıs Darbesi’nin, ilerici bir devrim, halkçı bir ihtilal olarak lanse edildiği, bu düşüncenin akademik çevrede de geniş ölçüde onaylandığı zamanlardır. Öykü içinde “cuntacılar” olarak ifade edilen akademisyenlerin sayıca az olmaması da tarihsel gerçekliğin kurgudaki bir yansımasıdır. Olay Ankara’da bir üniversitede geçmektedir. Birden fazla gündemle toplanan kurulun en önemli meselesi münhal olan profesörlük kadrosuna yapılacak atamadır. Üniversitede kıdemli doçent olarak çalışmakta olan Ragıp Avşar söz konusu kadroya adaydır ve öykü içi çatışmanın odak noktasıdır. Atama için görüş beyan eden akademisyenler arasındaki hizipçilik, akademik anlayışla bağdaşmayan tutum ve davranışlar mizahi bir dille aktarılır. Öyküde, üniversitelerdeki çarpık düzen eleştirel bir dille kurgulanırken kurul üyeleri arasındaki “Cuntacılar” ve “147’ler” olarak zikredilen iki grubun varlığı ve bazı siyasi tartışmalar ile darbenin üniversitelerdeki yozlaşmaya etkisi ve 147’lilerin psikolojisi yansıtılır. Öykünün başkışisi olan Sedat Germiyanoglu, profesör adayı Ragıp Avşar için alınacak kurul kararının nasıl sonuçlanacağını tahmin ederken şöyle düşünür: “Cuntacı doçentler aleyhte verecekse, 147’ler adayı tutacaklar demektir.” (Taner, 2006: 125). Germiyanoglu’nun bu tahmini, 147’lerin politik yönlerden birbirinden ayrılışları da aynı darbeden gadre uğramış olmak nedeniyle “cuntacı” akademisyenlere karşı muhaliflik çizgisinde birleşmeye hazır olduklarını gösterir. Kurulda söz alan bir akademisyenin yaptığı konuşma ise tüm darbelerde olduğu gibi 1960 sonrasında da egemen olan “kötü politikacılar, bayağı siyaset” diskurunu açığa çıkarır:

“Katıksız bir ilim adamının parti ve seçim dalavereleri ile uğraşmayı, kendi kürsüsünün araştırmalarına tercih etmesini olağan sayanlar varsa aranızda,

benim kendilerinden yana olmadığımı bilmelerini rica edeceğim.” (Taner, 2006: 127).

Doçent Ragıp Avşar’ın milletvekili aday olmasının eleştirildiği bu konuşmada “parti ve seçim dalavereleri” ifadesinin yer alması sebepsiz değildir. Militarist zihniyetin egemen olduğu dönemlerde, partiler ve siyasiler hakkındaki pejoratif propaganda hem darbenin meşruiyeti için zemin oluşturmakta hem de vesayet devamını sağlamaktadır.

Öykünün çalışmamız açısından önemi, 27 Mayıs’a ilişkin anlatılarda üzerinde fazlaca durulmayan bir husus olan 147’li akademisyenlere değinmesi ve darbenin akademideki olumsuz sonuçlarını yansıtmasıdır. Kurgunun dünyasından bakıldığında, rasyonelliğin ve demokrasi kültürünün egemen olmasını beklediğimiz kurumların başında gelen üniversiteler böyle bir bilinç düzeyinden uzaktır. Bir kısım akademisyenler darbe mağdurluğu üzerinden bir cephe oluşturarak muhalefet safında yer alırken bir kısmı da darbe sonrası oluşan yeni şartlarda kendi çıkarları doğrultusunda görüş belirtmekte ve karar almaktadır. Bu bağlamda öykü, 27 Mayıs sonrası ve etkisindeki Türkiye’de, akademik camianın açmazlarını eleştirel bir bakışla yansıtır.

2.1.7. Darbe Sonrası Başarısız Kalkışmalar ve Failerleri

27 Mayıs darbesinden sonra hazırlanan ve halk oylamasıyla kabul edilen 1961 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti için yeni bir başlangıç anlamına geliyordu. Yeni anayasayı hazırlayanlar, siyaseti denetleyerek laiklik ve demokrasiyi muhafaza edecek (Senato³⁹, MGK, Anayasa Mahkemesi gibi) birtakım tedbir mekanizmalarını yasalarla kurumlaştırırken yargıya, üniversitelere ve basına özerklik tanıyan bir ortam sağlamaya çalıştı (Zürcher, 2019:283). 15 Ekim 1961’de sivil siyasete alan açıldı ancak hem 27 Mayıs’ı hem de çok partili hayatı savunmak zorunda kalan askerî bürokrasi, bu çelişkiden doğan sebeplerle kendi içinde de gerilimler

³⁹ Senato, bütçe konusunda yetkisi olmayan ancak kanunlar konusunda söz sahibi bir meclistir. Halkın genel oyuyla teşekkül edecek meclisin üzerinde bir konumu olup kırk yaşını aşmış, üniversite mezunu kişilerden oluşmaktadır. 150 seçilmiş üye yanında, kontenjan senatörü ve tabii senatör olarak adlandırılan iki grup daha vardır. MBK üyeleri ve eski cumhurbaşkanları hayatları boyunca tabii senatör olarak mecliste varlık gösterirler. Kontenjan senatörleri ise Cumhurbaşkanının atadığı 15 kişidir (Aydın ve Taşkın, 2018: 93).

yaşayacağı bir sürece girdi (Ahmad, 2020: 185). Ordu içinde kurulan cuntalar ve darbe kalkışmaları nedeniyle 1961-1971 arası yıllar son derece hareketli geçti. 27 Mayıs sonrasındaki ilk sivil hükümet, İsmet İnönü başbakanlığında koalisyon hükümeti olarak kuruldu. Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçildi ancak ordu içinde “üniformasını çıkarmadan”⁴⁰ siyaset yapmak isteyen kesimlerin girişimleri son bulmadı. 22 Şubat 1962 yılında, Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir, Harp Okulu öğrencilerini ve Ankara’daki zırhlı birlikleri harekete geçirerek bir darbe kalkışmasında bulundu. Kalkışmadan önce, böyle bir niyetin olduğu biliniyordu. SKB⁴¹ içinde de yeni bir darbe beklentisi gündeme gelmiş ancak generaller yapılmaması yönünde karar almıştı. Talat Aydemir ısrarla bu eylemi gerçekleştirdi ve düzenli ordunun karşı koyması sonucu Genelkurmay’a teslim olmak zorunda kaldı. Karpat’a göre, darbenin başarısız olma sebepleri emir komuta zincirindeki subayların İnönü’ye sadakati ve 1960’ta çıkarılan kanunlarla teminat altına alınan ordu menfaatleriydi (2020: 201). Sonuç olarak kalkışmada payı olan 21 subay emekliye sevk edilirken 19 subayın görev yeri değiştirildi. Bastırılan bu kalkışma, koalisyon hükümetinin başında olan İsmet İnönü ve Yüksek Komutada görev yapan askerlerin siyasi gücünü artırdı. İsmet İnönü, darbe kalkışmasını püskürtmeyi başaran bir başbakan oldu. Yüksek Komuta ise Talat Aydemir kalkışmasından sonra gündeme gelen, 1961 anayasasının 111. maddesinde belirtilen Milli Güvenlik Kurulu’yla ilgili, yeni düzenlemeler sayesinde siyaset üzerinde daha etkili bir pozisyona sahip oldu. (Ahmad, 2020: 185-187) 1963 yılında, ikinci kez darbe girişiminde bulunan Talat Aydemir ve onunla birlikte hareket eden subaylar yargılandı. Talat Aydemir ve Fethi Gürcan idam cezasına çarptırıldı ve cezaları infaz

⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan kısa bir süre sonra Atatürk’ün iradesiyle ordu ve siyaset arasına kesin bir çizgi çekilmişti. Kurucu irade, siyaset yapmak isteyen subaylara üniformasını çıkarmayı teklif ediyordu.

⁴¹ 1960 darbesi sonrası oluşan MBK’de yer alan ve dışarıdan onun faaliyetlerine yön veren genç subaylar, askeri bürokraside yer alıp MBK’de ve darbe sürecinde etkin rolü olmayan üstlerinden daha güçlü bir pozisyon alabilmişlerdi. Bu durumdan rahatsız üst rütbelilerin sayısı azımsanamayacak bir durumda idi ve bir araya gelmelerinden doğan birlikteliğe **Silahlı Kuvvetler Birliği** (SBK) adı verilmişti. Bu yapılanmanın genel sekreterliğini Tuğgeneral Faruk Gürler yürütüyor ve dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’a da birliğin faaliyetleri, toplantıları hakkında bilgi akışını sağlıyordu. Bu ekibin tanınmış isimleri arasında Albay Talat Aydemir de vardı. (Aydın ve Taşkın, 2018: 83)

edildi. Darbe girişiminde etkili olduğu düşünülen isimlerden bazıları ise müebbet hapse mahkûm edildi.

Bu akış içinde cereyan eden hadiseleri birer anıştırma olarak karşımıza çıkardığında, Türk öykücülüğünün hayata ve tarihe tanıklığı bir kez daha görülür. Ahmet Büke'nin "Dedemin Son Baharı" adlı öyküsünde, 27 Mayıs sonrasında bir alışkanlık olarak devam eden cuntacılık faaliyetleri ve sürekli tekrar eden darbe girişimleri 60'ları yaşamış bir öykü kişinin muhayyilesinden ironi ile metne yansıtılır. Yaşlandıkça çılgınlıklar yapmaya başlayan ihtiyar öykü kişisi, bir arkadaşını kandırarak işyerini ele geçirme planları kurar. Öyküde, ihtiyarın ilginç hayalleri şu şekilde kurgulanır:

"Hasip mutluluktan işi gücü boşlayacak nasılsa. Öyle olunca, sonradan ödemek üzere devralırız dükkanı. Ben mutfağa geçerim. Bizim torunun işi, mesleği yok. Okumadı da. O kasada durur, günlük alışveriş yapar. Biraz para biriktirince, hemen ayrı eve taşınırım; Karşıyaka'da bir daire tutarım, saç ektiririm, gözlerimi çizdirmek için Rusya'ya giderim (...) Sonra bizim hanım dellendir iyice, gelir mekanı basar, masaları devirir, polis basar, devrimciler onları mahalleden kovalar, derken askeriye cemse cemse gelir, belki Binbaşı Fethi Gürcan süvari haliyle ha dıgıdık dıgıdık..."
(Büke,2016b:15)

Metinde ismi geçen Fethi Gürcan, Talat Aydemir darbe girişimi olarak bilinen kalkışmadan sonra muhakeme edilip idam edilen subaylardan biridir. Bu satırlarda bir ihtiyarın hafızasında iz bırakan darbe tarihi görünürlük kazanırken küçük bir dükkânda çıkan kargaşadan sonra Binbaşı Fethi Gürcan'ın süvarileriyle gelişinin hayal edilmesi darbelerin basit gerekçeler ile yapıldığına dair bir gönderme olarak okunabilir.

Cihan Aktaş'ın "Küt Ayaklı Sehpa" öyküsünde ise Talat Aydemir darbe girişimi sonrasında ordudan ihraç edilen bir genç subayın hayat hikâyesine rastlarız. Aslında öykü iki katmandan oluşur. Üst metinde yurtdışında yaşayan bir kadının İstanbul'a dönüşü ve mekânsal hafızanın ona hissettirdikleri anlatılırken alt metinde öykü kişisi kadının dayısı eski subayın hayatından kesitler sunulur. Bu kesitlerde, ordudan atılmış olsa bile bir subayın halk arasındaki itibarı ve saygınlığı işlenir ve Talat

Aydemir darbe girişimi sonrasında ordudan ilişiği kesilen eski subayların psikolojisine de göndermeler yapılır. Öykü, gurbette yaşıyan kadının İstanbul'a dönüş sonrası kendi evindeki ilk günlerini konu edinir. Öykü kişisi için önemli bir kimse olan dayısı ise beyaz eşya işi ile uğraşan, milliyetçi vatansever, geniş çevresi ile herkese yardımcı olan bir kimsedir. Anlatıcı kişiye sürekli ülkesine dönmesini tavsiye eden dayı, anlatıcı kişi ülkesine kesin dönüş yapmadan kısa bir süre önce hayatını kaybetmiştir. Öykü kişinin iç dünyasında, İstanbul ile dayısı arasında sıkı bir bağ vardır. Bu yüzden attığı her adımda onu hatırlar. Bu hatırlamalar sırasında okur, beyaz eşya dükkânı işleten dayının eski bir subay olduğundan şu sözlerle haberdar olur:

“Harp Okulu’ndan atılan öğrencilerdendi. İsmet İnönü’nün ‘Talat’ın üç buçuk adamı’ diye tarif ettiği adamlardan biriydi, ama yılmamış, üniversiteye girip iktisat okumuştı. Yine de beyaz eşya mağazasının duvarında pırl pırl bakışlı bir subay fotoğrafıyla karşıliyordu müşterileri.”
(Aktaş, 2018c: 100-101)

Üniformalı fotoğrafından vazgeçemeyen dayının durumu, EMİNSU’ları hatırlatır. Ordudan ihraç edilmiş olmak subaylar için kabul edilmesi zor bir durumdur. Bu yüzden metinlerde karşımıza çıkan eski subayların hemen hepsinin uniformalarından kopamadıkları görülür. Subay olmak bir imtiyaz değilse de o üniformayı giymiş olmanın sağladığı itibar bir kalkışmaya dâhil olup ihraç edildiğinde bile sürer. Öykü kişinin, hemen herkese birçok konuda referans olup işlerini hallettiğini, bu yüzden dükkânının ziyaretçilerle dolup taşıdığını dile getiren (aşağıda yer vereceğimiz) ifadeler bu durumu yansıtmaktadır:

“Ah evet, güçlü olduğu tartışılmazdı. 1960’ların başlarında harbiyede bir grup öğrenciyle karıştığı darbenin ardından yaşadıkları onu başka dünyalara yönlendirmişti, böyleyken işte o sarsıcı hadisenin birbirine bağladığı genç subayların yıllar akıp giderken süren ilişkilerine dair haberler, her biri gibi onun da askere atfedilen gizemli güce bir şekilde sahip olduğu fikrini canlı tutuyordu. Sanıldığı gibi gizemli bağlantıları olmasa da sadık ziyaretçileri ve susmak bilmeyen telefonları vardı.” (Aktaş, 2018c: 104)

Alıntıladığımız kısımda görüldüğü üzere, dayının dükkânına gelip gidenler, onun askerî bir cuntada yer almış olmasını devlet içinde güçlü bir sosyal sermayeye sahip olduğu şeklinde yorumlar. “Gizemli güce” sahip olduğunu zannetmeleri “derin devlet” olarak adlandırılan ve varlığı iddia edilen yapılara bir gönderme gibidir. Bu göndermeler, darbelerle birlikte ortaya çıkan ve yerleşik hale gelen hukuk dışı iktidar alanlarının toplumsal algılarımızın etkisinde güç bulduğunu da düşündürür. Darbeler hukuk dışı iktidar alanları yaratırken halkın algısı ve kabullenışı sayesinde meşru olmayan mikro iktidarlar sürdürülebilir hale gelmektedir.

2.2 12 Mart’tan 12 Eylül’e: Kaos ve Anarşi Yılları

2.2.1. “Devrimci Gençlik” ve Eylemleri

1960 sonrası yıllar, birçok ülkede gençlik hareketlerinin ivme kazandığı, öğrenci olaylarının gündemi meşgul ettiği bir dönemdir. ABD’de, Berkeley Üniversitesinde başlayan Vietnam Savaşı ve ırk ayrımcılığına karşı protest tavrı alış ilk örnekler arasındadır. 1965’ten sonra Japonya’da da Vietnam Savaşı karşıtı eylemler görülür; İspanya, İtalya, İngiltere, Almanya bu listeye eklenebilecek diğer ülkelerdir. (Kılınç, 2008: 25-29) “68 Kuşağı” adlandırılmasına kaynaklık ettiğini düşünebileceğimiz olaylar ise Fransa’da 1968 yılı mart ayında Nanterre ve Sorbonne Üniversitelerinde başlayan ve daha sonra işçilerin de dâhil olacağı de Gaulle iktidarı karşıtı protestolardır. Söz konusu gelişmeler, küresel ölçekte emperyalizm ve kapitalist sisteme karşı bir başkaldırı olarak değerlendirilir. 1960’ların sonuna gelindiğinde, ekonomik büyüme ve görece istikrar yılları beklenilen aksine bir durumu doğurmuş, hak ve özgürlükler bağlamında beklentiler artmış ve talepler yüksek sesle ve sokaklarda dile getirilmeye başlanmıştır (Atılğan, 2017: 317). Türkiye’deki gelişmeler de dünya ile belli ölçüde paralellik gösterir. 27 Mayıs Darbesi sonrasında kendilerine “*memleketi istibdattan kurtarmış olma rolü atfedilmiş*” olan üniversiteli gençler (Atılğan, 2017: 320), bu tarihten sonra da ülkenin sorunlarının çözümünde bir özne olma yolunu seçer. 68 Kuşağı olarak adlandırılan gençlerin öne çıkan niteliği ise Amerikan emperyalizmi karşıtlığıdır. Bu doğrultuda ortaya koydukları eylemler arasında, Türkiye limanlarına demirleyen ABD donanmasına ait Altıncı Filo’nun protesto edilmesi ve Vietnam Savaşı’nda rol üstlendiği bilinen ABD’nin Türkiye Büyükelçisi Komer’e yönelik eylemleri önemli

bir yer tutar. Bu tarihsel realiteden edebiyat da vareste değildir. Şiir türünde Şükran Kurdakul'un "İzmir'in İçinde Amerikan Neferi" ve Behçet Aysan'ın "Üç Anı Üç Şehir"i Altıncı Filo protestolarına değinen metinlere örneklik eder (Sezer, 2008). 12 Mart'ı konu edinen birden çok romanda da bu olaylara değinildiği görülür (Topkaya, 2015:455). 27 Mayıs öncesinde gerçekleşen Beyazıt ve Kızılay gösterilerinin öykülerde belirgin hadiseler olarak karşımıza çıkması gibi, 12 Mart'a ilişkin öykülerde de Altıncı Filo protestoları birden çok metinde öykü kişilerinin hatırladığı bir olay olarak belirir. Demir Özlü, "Ötedeki Ülke"; Erdal Öz "Taş"; Sevgi Soysal "Bir Görüş Günü"; Selim İleri, "Yıllar Var ki" ve "Kılıç Artıkları" öykülerinde söz konusu protesto eylemlerine değinir.

Demir Özlü'nün "Ötedeki Ülke" öyküsü, 12 Mart'a giden süreçte, gençlerin sosyalist hareket içinde üstlendiği rol ve giriştikleri eylemleri yansıtan bir metindir. Öykü kişisinin bilincinde beliren ülke koşulları, politik konuların öyküde bir tartışma zemininde ele alınması bakımından dikkat çekicidir. Öykünün anlatıcı kişisi, tatil için İzmir'de bulunan sol görüşlü bir avukattır. Niçin başka bir kentte, bir seyahatte olduğunu düşünmeye başlayan öykü kişisi, içinde bulunulan şartların bunaltan atmosferinden bir kaçış olduğunu ima ederken arkadaşlarıyla kopan bağlarını "*Bazısı bilgiçliğe saptı, bazısı da küçük burjuva oldu, kimi bilgiç küçük burjuva.*" (Özlü, 1974: 108) sözleriyle açıklar. Öykünün yazılış tarihi ve dile getirilen düşüncelerden vaka zamanınının 12 Mart sonrası olduğu belirginleşir. Takip eden satırlarda ise sol bakış ile Türkiye toplumunun sınıfsal durumu ve bilinç düzeyi üzerine değerlendirmeler başlar:

"Halkın içinde filizlenen bir bilinç yok. Halk cömert değil. Bir şey elde etmiş değil çünkü. Okumuşlar, yalnız, eksik, kendine yeterli değil. Yeni bir eğlence sitesi türedi kentte, alaca karanlıkta favoriler, redingot biçimi ceketler, soket çoraplar, fularlar. Dergilerden fırlamış bir batı öykünmesi, yoz, bilinçsiz, gergin, öz isteklerinden uzak, aşağılık duygusu içinde haince, insan-dışı." (Özlü, 1974: 109)

Sosyalizmin, halk tarafından benimsenmeyişiini eleştirel bir dille yansıtan ve kapitalist yaşam tarzına hevesli bilinçsiz bireylerden oluşan bir toplumsal yapının

varlığından şikâyet eden bu değerlendirmelerden sonra “devrimci gençlik” ve onların eylemlerine yer verilir:

Üniversiteli gençler bu perdeyi yırtmak için kahramanca çarpıştılar sokaklarda, taşla vuruştular, yirmi yaşında insanlar bu satılmış, batı kapitalizminin bir piyonunu değiştirmesiyle ruhu değişiveren toplumu sarsmak için çarpıştılar; ama bir azınlık onlar, ‘devrimci gençler’ denilen bir azınlık, şimdi geniş açıdan bakılınca, öteki toplumsal gruplardan biri.” (Özlü, 1974: 109)

“Kahramanlaştırılan” ve “umut bağlanan” gençlik hareketlerinin giriştikleri eylemler içinde Komer’in arabasının yakılması ve Kanlı Pazar olayları da anımsanır. Avukat’ın kıvanç duyduğu işlerden biri “Komer Davası”nda yargılananları savunmuş olmasıdır. Kanlı Pazar olarak adlandırılan eyleme de katılmıştır. Bu eylem sırasında tanık olduğu şiddet zihnini meşgul ederken tehlikenin üzerine gitmenin varoluşunu gerçekleştirmek için önemli bir adım olduğunu düşünür. Bu tutum, 68 Kuşağı içinde sol fraksiyonlar arasındaki önemli bir tartışmaya da atıf olarak değerlendirilebilir. 68 Gençliği, kendi öncülere olarak kabul edilen sol aydınların aksine hedeflenen devrim için daha sert bir mücadeleyi benimsemişlerdi. Atılğan’ın ifadeleriyle “*eski kuşaklar nezaketle ya da kızgın bakışla, ricayla ya da kınamayla emperyalizm ile baş edebileceklerine kaniydiler. Oysa devrimci yüksek tahsil gençliği kora kor bir mücadeleden taraftı, kahredici vuruşlarla emperyalizmi kovma fikrindeydi.*” (2017: 317). Öykü kişisi Avukat, Komer davasını ve diğer eylemleri değerlendirme biçimiyle bu iki yaklaşımda gençlerin tarafında olduğunu ortaya koyar.

“Geride, bir yığın görüntünün yükü. Sokak çarpışmaları, sopalar, bayraklar, artık kurşunlar, görevliler, tutuklananlar, deniz kıyılarına koşmalar, sefil vurdumduymaz seyirciler, bir azınlık işte, onu çoğunluk yapabilmek gerek. Dosdoğru bir parti yapabilir bunu.” (Özlü, 1974: 113)

Alıntıladığımız bu kısımda ise öykünün politik mesajı belirginleştirilir. Kuram değil hareket ve eylem üretmek gerektiğinin vurgulandığı metinde, sol fraksiyonların kendi içlerindeki bölünmelere de işaret edilerek fikir ve eylemde birlik çağrısı yapılır. Öykünün en belirgin mesajı ise hayali kurulan sosyalist devrimde gençliğin üstlendiği rol ve devam ettirilmesi beklenen eylemlerdir.

Erdal Öz'ün “Taş” adlı öyküsü de bu başlık altında inceleyeceğimiz bir başka metindir. Öykü, sen diliyle yazılmıştır. Aynı anlatım tekniği Erdal Öz'ün 12 Mart'ı konu edinen *Yaralısin* romanında da söz konusudur. Murat Belge'ye göre, metin boyunca başkişiyeye “sen” diye hitap edilmesi, okura, aynı şeyleri sen de yaşayabilirdin demek için benimsenmiş bir tekniktir (Belge, 2012: 130). Bir gece yarısı yatağında uyumak üzereyken silah sesleri ve koşuşturan insan gürültüleri ile irkilen öykü kişisi merakla sokağa çıkar. Bu sırada güvenlik güçleri tarafından derdest edilen ve bir otomobil içinde tartaklanmakta olan üniversite öğrencisi genci görür. Genç, cadde üzerindeki Amerikan Sineması'nın önünden geçerken binayı korumakla görevli polislerce tehdit olarak algılanmış ve kovalamaca sonucu yakalanarak ekip arabasına bindirilmiştir. Olup biteni uzaktan izleyen adam, yatağına döndüğünde aynı günlerde yaşanan başka hadiseleri de anımsar:

“Uyuyamadın, döndün durdun. Amerikan Altıncı Filosu, beş savaş gemisiyle İzmir sularındaydı yine. Umulmadık, beklenmedik bir yağmur İzmir'i sellere boğuyordu. Yurdun dört bir yanından kopup gelmiş gençler, Amerikalı askerleri karaya, yurt topraklarına çıkarmamak için, yağmura, sele, soğuğa aldırmandan yiğitçe direniyordu, kızlı erkekli.” (Öz, 2016: 16)

Altıncı Filo protestoları ile şahit olduğu olay arasında bağlantı kuran öykü kişisi, tanık olduğu hadiseleri zihninde tekrar kurgulamaya başlar ve hiçbir tepki vermediği için büyük bir pişmanlık duygusuna kapılır. Kendisi, korkusundan bir köşeye sinmişken bir işçinin merakla polis aracına yönelmiş olduğunu hatırladığında ise âdeta kendinden tiksindir:

“Oysa sen, gerçekten karanlığa sığınmış korkak bir itoğlutsun. Silah sesine, araba gürültüsüne, koşuşmalara, patırtılara uyanmış, gurbet yorganından sıyrılıp kalkmış yapı işçisinin otomobile korkusuzca yaklaşmasını bile korkuyla izledin. Sen kara otomobilin aydınlığından sıyrılıp karanlığa, kuytulara sığınmaya çalışırken, o elini gözlerinin üzerine koyup yüzünü çocukça bir merakla otomobilin camına yapıştırmış içeride olup bitenleri görmeye çalışmıştı. Yitirecek pek bir şeyi yoktu. Seni sarsan, küçülten, belki de onun bu korkusuzluğu.” (Öz, 2016: 21)

Orta sınıfa mensup bir memur olduğunu tahmin ettiğimiz öykü kişisi, öykünün giriş bölümünde kurgulandığı şekliyle, kendisinden beklenmeyen bir cesaret göstererek aynı gece Amerikan Sineması'na taş atmak suretiyle küçük çaplı bir saldırı düzenler. Onu bu eyleme sevk eden, gençlerin “cesur” protestolarını anımsamış olmasıdır. İşçinin, yaşanan hadise karşısında “korkusuz” tavırlar içinde betimlenmesi de öykünün yazıldığı tarihlerde, sosyalizm taraftarı gençlerin işçilerle dayanışma fikrini destekleyen bir söylem olarak okunabilir.

Altıncı Filo protestolarının öykü kişileri tarafından hatırlandığı diğer metinlerde ise “devrimci gençler” için unutulmayan bir gün olarak betimlendiği görülür. Sevgi Soysal'ın “Bir Görüş Günü” öyküsünde, siyasi nedenlerle tutuklu olan Güler'in eski kocasıyla olan ilişkisinden söz edilirken “*bunca mitinge katıldı ama hiç aklından çıkmayan hep Kanlı Pazar.*” (Soysal, 1976:129) ifadeleri yer alır. Selim İleri'nin “Yıllar Var ki” öyküsünde de benzer bir durum söz konusudur. Anlatıcı öykü kişisi, eski sevgilisi ile yaşadıklarını bilinç akışı ile dile getirirken “*Az mı kızmıştın Kanlı Pazar'da seni bırakıp kaçtığımda.*” (İleri, 2017: 115) sözleriyle aynı günü anımsar.

68 Kuşağının 12 Mart öncesi ve takip eden günlerdeki eylemlerini yansıtan metinler yukarıda yer verdiğimiz öykülerle sınırlı değildir. Selim İleri'nin “Güzün Savaş” ve Pastırma Yazı”; Orhan Duru'nun “Kesit”; Adnan Özyalçın'ın “İkinci Arka”; Cihan Aktaş'ın “Üç İhtilal Çocuğu”; Necati Tosuner'in “Wanted”; Nezihe Meriç'in “Dumanaltı”, “Umut'a Tezgah Kurmak”, “Acıyı Aşmak” öyküleri tespit ettiğimiz başka örnekler arasındadır. Bu metinlerde de araştırmalar ve göndermeler ile 12 Mart öncesinin “devrimci gençlik eylemlerinden” izler vardır ve öyküye yansıyan gerçek olaylar içinde Komer'in arabasının yakılması ve Altıncı Filo karşıtı gösteriler ön plana çıkar. 12 Mart'ın hazırlayıcısı olan ve 12 Mart'ı takip eden günlerde ise anarşi boyutuna taşınacak bu eylemler, devrimci genç imajını da oluşturacak şekilde Türk öykücülüğünde geniş ölçüde yer bulmuştur. 1970'lerde kaleme alınmış birçok öyküde, ideolojik mesaj verme kaygısının sanat ve estetik duyarlılığı göz ardı etme riskini doğurduğu da söylenebilir. Devrimci gençlik eylemlerinin dönemin kimi yazarlarınca edebiyatın ruhundan uzak ve bir tür popülizm olarak metinlere taşınması edebiyat dünyası içinden eleştirileri de

beraberinde getirir. Öykücü Necati Güngör'ün 1974 yılında *Türkiye Defteri* dergisinde yazdığı “son olayların edebiyatı” başlıklı yazı bu örneklerdendir. Güngör, olaylar sıcaklığını korurken düşünce bağlamında derinliği olmayan, ajitasyon ve genç devrimci güzellemeleleriyle yoğrulan metinleri şu sözlerle eleştirir:

“Hazreti peygamber hayatı yazar gibi devrimci insan tipi çıkartılıyor ortaya. Üstelik de hareketin merkezinde, cep harçlığıyla geçinen bir küçük burjuva öğrenci! Son olayları yaratanlar öğrenciler değil miydi? Bu konuda biraz düşünüp konuşmalı. Öğrencilikten, düzenle olan bağlarından kopmayanlar son olaylardan darbe yediler mi acaba? Eğer amaç olayların edebiyatını yapıp parsa toplamaksa evliya tipinde devrimci insan yaratmanın önemi yok; öğrenci hareketlerinin kuyrukçuluğunu yapmanın sakıncası yok.” (Güngör, 1974: 42)

Sol düşüncenin içinden gelen bu eleştiri, 12 Mart sürecine ilişkin metinlerde sıklıkla karşımıza çıkan devrimci gençlerin eylemlerine dönük anlatıların edebiyat cihetinden ve politik duruş açısından sorunlu yönlerini tespit ettiği kadar dönemin öykücülüğü açısından yaygınlığını da teyit eder. Sonuç olarak Türk öykücülüğü için, sol görüşlü yazarların metinlerinde, 12 Mart sürecine dair, devrimci gençlik eylemleri kayda değer bir edebiyat malzemesi olarak kurgularda yer alır. Altıncı Filo karşıtı gösteriler, Efraim Elrom'un kaçırılması, Komer'in arabasının yakılması gibi hadiseler ise kimi zaman “kahramanlık” kimi zaman da “emperyalizme karşı mücadele” anlatıları şeklinde sembolik değer ve çağrışımlarıyla öyküye dâhil edilir.

2.2.2. Politize Gençlik ve Aileler

1960 sonrası yıllar, gençlerin fikir ve eylem planında son derece aktif olduğu zamanlardır. Özellikle 1968 sonrasında üniversite merkezli Fikir Kulüpleri aracılığıyla başlayan politik eylemlilik hali 12 Eylül'e uzanan süreçte militan gençlerden söz etmemize sebep olacak bir noktaya ulaşmıştır. Bu süreçte olaylara müdahil olmuş gençler hakkında yapılan araştırmalar söz konusu kişilerin büyük çoğunluğunun 15 ila 25 yaş aralığında olduğunu göstermektedir. (Lüküslü, 2015:81-90) Yaş ortalamasına bakılırsa kahir ekseri, henüz ailesiyle birlikte yaşayan yahut ekonomik olarak ebeveynlerine bağımlı durumda olan kişilerdir. Bu realitenin bir yansıması olarak dönemi yansıtan öykülerde, gençlerin ideolojik eğilimlerinden

kaynaklanan aile içi çatışma ya da dayanışma durumları sıklıkla işlenir. 12 Mart ve 12 Eylül sürecinin öykü atmosferinde görünürlük kazandığı metinlerde, gençler ve aile ilişkileri bağlamında kurgudaki baskın anlatı, bir çatışma halidir. Politik görüşleri nedeniyle ailesiyle anlaşmazlıklar yaşayan genç tipini öyküye taşıyan metinlere, Cemil Kavukçu'nun "Yanılsama", Adalet Ağaoğlu'nun "Yasemin İşçileri", Sevgi Soysal'ın "Bir Görüş Günü" Erendiz Atasü'nün "Hayatın En Mutlu An'ı", Necati Tosuner'in "Günün Atacağı" ve "Sisli", Feride Çiçekoğlu'nun "Muhayyel Bir Mektup", Işıl Özgentürk'ün "Geçen Sonbahar", Ramazan Dikmen'in "Yavuz" öyküleri örneklik edecektir.

Cemil Kavukçu'ya ait "Yanılsama" adlı öyküde, tarihe dair bir zaman belirteci yer almaz ancak kitlesel tutuklamalardan ve sokağa çıkma yasaklarından söz ediliyor oluşu anlatı zamanının 12 Mart ya da 12 Eylül sonrası olabileceğini düşündürür. Öykünün başkışisi, kurguda sebebi belirtilmeyen bir gerekçe ile tutuklandıktan sonra baba evine dönmüş bir gençtir. Bu dönüş, çaresizlik sebebiyle olur. Öykü kişisi genç ile babası arasındaki gerilim şu sözlerle ifade edilir:

"Babası ile iletişimi yıllar önce kopmuştu. Hele onun son zamanlarda iyice keskinleşen politik görüşleri ve bu doğrultudaki çabaları nedeniyle birbirine düşman kesilmişlerdi. Olan annesine oluyordu. Şimdi ise el uzatıyordu babası. Neden? Güç duruma düştüğü için mi? Yoksa yaptıklarından pişman olduğunu ve akıllanmış olabileceğini düşündüğünden mi?" (Kavukçu, 1990: 90)

Alıntıladığımız kısımda görülen "düşman kesilme" ifadesi politik görüş ayrılıklarından kaynaklanan aile içi çatışmanın derinliğini betimlemesi bakımından önemlidir. Öykünün bütünü dikkate alındığında politik eğilimlerin yaşam tarzı üzerindeki etkisi nedeniyle de gençlerin ailelerine yabancılaştıkları anlaşılır.

Bir 12 Mart öyküsü olan, Adalet Ağaoğlu'nun "Yasemin İşçileri" metni de, bir hapishanenin görüş odasında geçen konuşmalar ile gençler ve aileleri arasındaki ilişkiyi yansıtır. Öykünün iki önemli karakteri olan Kaya ve Musa'nın aileleri sosyal statü ve gelir düzeyi bakımından farklı sınıflara mensup kişiler olarak kurgulanmıştır. Gelir düzeyi yüksek ve eğitilmiş bir kimse olduğu anlaşılan Kaya'nın babası, hapishane ziyareti sırasında oğlundan eylemlerinden ötürü nedamet içeren bir

ifade vermesini ister. Kaya ile babası arasında var olan gerilim, bu talep sonrası daha da artar. Köylü ve muhtemelen doğu vilayetlerinden birinde yaşayan Musa'nın babası ise ne olup bittiği hakkında hiçbir fikri olmamasına ve tüm yoksulluğuna rağmen oğlunun eylemlerinin arkasında durmakta ve onu desteklemektedir. Köy otobüsünde, “Neden hayın oldu oğlun?” diye soranlara öfkeyle çıkışması bunun bir göstergesidir. (Ağaoğlu, 1996:144) Kaya'nın babası ise “Bunların akılları başlarına gelmeyecek.” sözleriyle hapishaneden ayrılmıştır. Öykünün kurgusal yapısında, ailelerin sosyal statü ve ekonomik koşullarının çocuklarının eylemlerini desteklemek ya da karşısında durmak konusunda belirleyici olduğuna yönelik ima fark edilir. Adalet Ağaoğlu'nun öyküsünde zıtlıklar üzerinden verilen bu mesaj, Necati Tosuner'in “Günün Atacağı” ve “Sisli” öykülerinde de söz konusudur. Şehrin varoşlarında yaşayan, gelir düzeyi ve eğitim seviyesi düşük olduğu anlaşılan baba, oğlu ile dayanışma halinde kurgulanır.

Tosuner'in “Günün Atacağı” öyküsünde, oğlu eylemlere katılan baba ile kayınbiraderi arasında şu diyalog geçer:

“Zehirlediler bunları enişte... Sen çek çek viskiyi.. sonra da ümmeti Muhammed'in sübyanlarını... De yani, ne var devlete millete karşı gelmekte, bitir mektebini, işine dur, ha?

Bak Kazım Ağa, ablan avradımdır ya, Hasan'a laf etme. Okudu, öğrendi, benden iyi bilir neyin ne olduğunu, ne olmadığını...” (Tosuner, 2012:42)

Babanın, oğlunun eylemlerini destekleyen ve ona güven duyan tavrının sebebi “benden iyi bilir” ifadesiyle açıklık kazanır. Yoksul bir ailenin dramının konu edildiği “Sisli” öyküsünde ise bir tutuklama sonrasında babanın oğlunun eylemlerini sorgulaması ancak yine de güven duygusunu kaybetmemesi söz konusudur.

“Kötü bir şey etmiyorsun değil mi oğlum?

‘Baba, oğluna güven dedi ağbim. ‘Ne yapıyorsak, herkesin iyiliğine...’ ”
(Tosuner, 2012:59)

Sevgi Soysal'ın “Bir Görüş Günü” öyküsünde ise bir memur çocuğu olan yasadışı sol örgüt üyesi tutuklu genç ile babası arasındaki çatışmadan şu sözlerle bahsedilir:

“O son tartışmalarında, babasının ‘benim paramla mı devrimci olacaksın? Bana bak ben bu devlete bunca yıl emek verdim, devlet düşmanı beslemem anladın mı?’ dediği, babasının verdiği harçlığı yırttığı günden beri hiç para almadı babasından, kabul etmedi.” (Soysal, 1976: 133)

Kimi metinlerde ise gençlerin ideolojik görüşleri nedeniyle yaşadığı mağduriyetler sonrasında aile içi çatışmanın dayanışmaya dönüştüğü görülür. Erendiz Atasü’nün “Hayatın En Mutlu An’ı” adlı öyküsü bu duruma örneklik eden metinlerden biridir. Öyküde; Erim Hükûmeti, Ürgüplü, 1972 yılı, 1974 affı, 1980 gibi isim ve tarihler belirtilerek anlatının dönemle ilişkisi net bir şekilde belirtilir. 12 Mart sürecinde tutuklanıp ceza alan ve 1974 affı ile serbest kalan Şafak Gazioğlu adlı öykü kişinin yaşadıkları, 2009 yılına kadar görülen siyasal gelişmeleri de yansıtacak şekilde kurgulanmıştır. Hikâyenin merkez kişisi Şafak Gazioğlu, emekli hâkim Rifat Bey’in kızıdır. Sosyalist eğilimleri olan erkek arkadaşı ile hapisteyken evlenmiş 12 Eylül öncesinde yurtdışına kaçmıştır. Öyküde, baba ile kızın arasındaki anlaşmazlık şu sözlerle ifade edilir:

“Babası onaylamazdı kızının tuttuğu siyaset yolunu. Onu ve arkadaşlarını, maceracı, hayalperest, sorumsuz buluyordu. Üstelik ne kadar da kendilerini beğenmişlerdi! Yaşlı kuşakların öğütlerine kulaklarını tıkamış, kafasının dikine giden bir avuç çocuk!...”(Atasü, 2010: 79)

Söz konusu fikir ayrılıklarının yerini dayanışmaya bırakması ise şahitlik edilen kötü muameleler sonrasında olur. Genç kızı tutuklayan savcı, emekli Hakim Rifat Bey’in arkadaşı olmasına rağmen kızını tartaklayıp şiddet uygulayarak sorgulamaktan geri durmamıştır. Feride Çiçekoğlu’nun “Muhayyel Bir Mektup” öyküsündeki babanın tutuklu kızına yazdığı mektuptaki şu satırlar da Atasü’nün öyküsünü anımsatır:

“Senin fikir suçlusu olarak cezaevlerinde yatman, benim gibi kırk üç yıl adliye mesleği olan yetmiş yaşını ikmal etmiş bir Yargıtay emeklisini ifadesi mümkün olmayan hissiyata sürüklemektedir. Bir taraftan (affına sığınarak söylüyorum) gözyaşlarımı içime akıtmaktayım. Lakin diğer taraftan, bu mahkeme ve cezaevi macerası ve hatta öncesi sadece senin için değil, bizler için dahi bir nevi tahsil olmaktadır sevgili kızım.” (Çiçekoğlu, 1994:146)

Tıpkı Atasü'nün öyküsündeki gibi, “Muhayyel Bir Mektup”ta da kızının tutuklanması sonrasında fikirleri değişen bir yargıç baba tipi kurgulanmıştır. Aslında bu yolla, tutukluluk süreçlerindeki hukuksuzluğun belirginleştirilmesi söz konusudur.

Ramazan Dikmen'in “Yavuz” adlı öyküsü, 12 Eylül döneminde yükselen şiddet nedeniyle İslamcı hareketlere mensup gençlerin de aileleriyle anlaşmazlık yaşadığını yansıtmaya bakımından önemlidir:

“Anlamıyorlar ağbi. Çok uğraştım anlatamadım. Öbürleriyle karıştırmayın bizim derneğimiz bildiklerinizden değil diyorum, anlamıyorlar. Biz kargaşaya karşıyız hiç olay çıkarttığımızı gördünüz mü bizim diyorum, şiddetçi değiliz biz tüm şiddetçileri canı cehenneme diyorum anlamıyorlar. Biz doğru yoldayız bunu nasıl görmezsiniz diyecek oluyorum. Babam kükreyip üzerime yürüyor, sesimi çıkarttırmıyor. Ne ukalalığımı bırakıyor, ne edepsizliğimi. ‘Sen bana mı öğreteceksin ulan diyor, dernek değil mi hepsi birdir.’ ” (Dikmen, 2015: 138)

Alıntıladığımız kısımda görüldüğü üzere, dernekler etrafında bir araya gelerek sağ-sol kutuplaşması nedeniyle şiddet olaylarını tetikleyen gençlik hareketleri toplumun tüm kesimlerinde kaygı ve tedirginlik yaratmaktadır. Bu toplumsallık içinde, şiddet eğilimi göstermeyen örgütlere mensup “İslamcı” gençler de (her ne kadar yakın politik görüşleri paylaşsalar da) aileleriyle çatışma halinde betimlenir.

İncelediğimiz metinlerde tespit ettiğimiz bir diğer husus, ideolojik eğilimlerin eş seçiminde etkili olması ve evliliklere karşı çıkan aile büyüklerinin öykülere konu edilmesidir. Daha önce değindiğimiz, Erendiz Atasü'nün “Hayatın En Mutlu An'ı” öyküsündeki Şafak, böyle bir evlilik yapmıştır. Işıl Özgentürk'ün “Geçen Sonbahar” öyküsündeki kadın kişi:

“Kiraz'ın doğumu bile babamı yumuşatmadı. Güzel, yetenekli kızının büyükelçi yerine onun deyimiyle idealist bir zibidiyle evlenmesini, dedelerinden miras kalan resim yeteneğini bir çırpıda harcamasını asla bağışlamayacak” (Özgentürk, 2011: 63)

sözleriyle, evliliğinin ailesi tarafından onaylanmadığını ifade eder. İnci Aral'ın “Mehmet Kaptan” adlı öyküsündeki kadın kişi de benzer nedenlerle ailesi için hayal

kırıklığına sebep olacak bir yuva kurmuştur (2000:33). Bu metinlerdeki kadın öykü kişilerinin ortak nitelikleri, “burjuva” yaşam tarzını benimseyen ailelerin kızları olmalarına rağmen sol görüşlü militan erkeklerle evlenmeleridir. Bu tür evliliklerde, gençliğin isyankâr ruh halinin etkili olduğu, tercihlerin birey olmak çabasıyla ailesine karşı kof muhalif tavır almaktan kaynaklandığını ima eden bir metin olarak Feride Çiçekoğlu’nun “İhsan Sokağı” öyküsü hatırlanabilir. Öyküde, 12 Eylül döneminde tutuklanıp hapis cezası alan bir öğretim üyesinin emekli bir Albay’ın kızıyla olan evliliği konu edilir. Bir aşk evliliği yaptığı anlaşılan öykü kişisi, evlilik sonrasında aradığı mutluluğu bulamamıştır.

“Oysa o üç yıl boyunca hep güler yüzlü, aydınlık ve sevgi dolu gelmişti Metris’e, tek görüş aksatmadan. Hiç yakınmamıştı [...] Uzaklık mı pekiştirmişti aşkı? Ya da ailesine başkaldırıyor olmak?” (Çiçekoğlu, 1994. 121)

Öykü kişisi; karısının ailesi ve kendi politik tutumları arasındaki farklar her geçen gün onu bunaltırken evliliğini sorgulamaya başlar. Karısının gerçekten bir aşk evliliği yapmış olduğundan şüphe duyar. Zira karısı, evlilikleri sonrasında daha önce sırt döndüğü burjuva hayatına özenmektedir.

Kimi öykülerde, evlatlarının siyasi görüş ve ideolojik eğilimlerinden etkilenen anne karakterinin varlığı da dikkat çeker. Erdal Öz “Kanayan”, İnci Aral “Ağrılı Kapısında Gecenin” Nezihe Meriç, “Dedi ‘Ölüm Aklımda’” öykülerinde, evlatlarının okuduğu kitaplardan, giriştikleri eylemlerden etkilenen anne karakterine yer verir. “Kanayan” adlı öyküde, 19 yaşında kitap tutkunu ve idealist bir genç olarak betimlenen öykü kişisinin, anarşik eylemler için arkadaşlarıyla dağa çıkması ve güvenlik güçleri tarafından yakalanışı konu edilir. Öyküdeki iki anlatıcı kişiden biri olan anne, oğlunun gazetede ki fotoğrafını gördüğü günü şöyle anlatır:

“Aylarca dağlarda dolaşmışlar. Hiç de bilmezdi çocuğum oraları, nerden bilsin, büyük kent çocuğu, bütün bilgisi kitaplardan, hiç çıkmadı ki dışarılara; çocukluk işte. Bir gün de baktık, gazetelerde boy boy resimleri, adı herkesin ağzında. Vallahi, ne yalan söyleyeyim, sağ olarak yakalanışına sevindim. Ne de olsa analık. Analık demek bencillik demek mi? Kendi kendime sorduğum oluyor: “Oğlum ölmedi diye, ölenlerden biri de benim

oğlum değil diye böyle açık açık sevinmekle suç mu işliyorum yoksa?”
“Aah, olmaz” diyorum. Böyle diyorum ya başka türlü de gelmiyor elimden. Canımın içinden çekip çıkarmışım, dokuz ay şuramda taşımışım, yıllar boyu gözüm gibi üstlerine titremişim, bunca emek vermişim, dal gibi yetiştirmişim, saçlarım ağarmış onları insan içine çıkarmak için, kolay mı? Bencillikse bencillik, başka türlüünü yapamıyorum.” (Öz, 2016: 123)

Görüldüğü üzere annenin yakındığı durum, oğlunun karıştığı olaylar değil, yakalanması sonrasında kendi iç dünyasındaki duygulardır. Bu satırlarda, oğlunun eylemlerini onaylayan bir ebeveyn ile karşı karşıya olduğumuzu fark ederiz. Bunun sebebi ise annenin oğluna yakın olabilmek için oğlunun okuduğu kitapları okuması, onunla bu kitaplar hakkında uzun sohbetler yapmasıdır. (Öz, 2016: 98) Bu anne tipini, İnci Aral’ın “Ağrılı Kapısında Gecenin” öyküsünde de görürüz. “Ağrılı Kapısında Gecenin” öyküsünde, oğlunun ideolojik örgütler içinde olduğunu fark eden anne, onu kendine yakın tutmak, ilişkilerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmek için sürekli oğluya sohbet etmeye ve onun okuduğu kitapları da okumaya başlar. Yalnızca oğluya irtibatını sürdürmek için başlayan okumalar annenin de politik duyarlılığını artırır. Baba Sami Bey ise bu durumdan ciddi anlamda rahatsızlık duyar. Oğlunun tutuklanması sonrasında karı koca ilişkileri de kopma noktasına gelir:

“ (...) Oğlunla ikiniz bana cephe aldınız. Beni düşman yerine koydunuz. Bilinçsiz, tutucu, gelişmeyecek bir aptal saydınız. İki yıldır yüzlerinizden akıyor küçümseme. İnsanlara uzak olmakla, gerçekleri görmemekle suçladınız beni. Üç-beş kitap okudunuz diye dünyayı kurtarmaya kalkıştınız. Siz kimsiniz be! Sizin kendinize yararınız yok nerede kaldı başkalarını kurtarmak... Bu evde benim yatağında okudun o saçmalıkları, yırtıp atmalıymışım. Git bul oğlunu bakalım şimdi. Yat kalk dua et bir yerde vurulup kalmadı diye. Benim içim kan ağlamıyor mu? Hep söyledim bunları sana, uyardım, oğlan konuşmaya bile yanaşmıyor, sana söyledim. Ama ne oldu? Hor görüldüm, alay edildim.” (Aral, 2000:77-78)

Bu tür tepkiler karşısında Kevser Hanım kocasından nefret edecek ancak boşanmak için uygun zamanı bekleyecektir. Karı koca arasında fikir ayrılıklarının oluşmasındaki yegane sebep evladının politik eğilimlerinden etkilenmesidir.

Gençlerin ideolojik taleplerini dile getirmelerinden, haksızlıklara karşı direniş göstermelerinden etkilenen anne tipine bir başka örnek olarak Nezihe Meriç'in "Dedi 'Ölüm Aklımda' " öyküsündeki anneyi de hatırlayabiliriz. Öykü; kayınvalidesi ve annesine bakmak zorunda kalan bir kadının hayat karşısındaki yılgınlığını konu edinir. Ekonomik sıkıntılar yüzünden çok düşük bir ücretle çalışmak zorunda olması yanında konaklarda yaşamaya alışık olan huysuz kayınvalide ve aynı evde bir sığıntı gibi kalan annesine de bakan kadın, içinde bulunduğu koşulları, kendi çocuklarından öğrendiği ezen-ezilen denklemimde okumaya başlar. Varlıklı saray soylu kayınvalidesi karşısında orta sınıf bir aileden gelen annesinin sürekli alttan almak zorunda kalmasını da bu bağlamda değerlendirerek adeta tiksindir. Öyküdeki huysuz, yaşlı kayınvalide iktidarı ve tüm haksızlıkların kaynağı olarak değerlendirilen egemenlerin sistemini ayakta tutanları temsil eder. Öykü kişinin annesi ise bu haksızlıklara ses çıkarmayan ezilenlerdir. Öykü kişisi kadın, kayınvalidesinin kendisi ve annesi üzerinde kurduğu baskıyı bir türlü içine sindiremez.

"Şunun kasılmasına bak! Annem de! Ne yaltaklanır buna böyle. Hizmetçi ruhu var onda da. Allah her şeyin belâsını versin. Ezilenler ezilenler! Allah onların da belâsını versin. Ezilmesinler be! Bir ağlama geldi içinden höngürtüyle, tuttu kendini. Gözü duvardaki aynaya ilişti, tıpkı kızla oğlanın bakışları... Çarşıda rastladığı gençlerin bakışları da... Tıpkı..." (Meriç, 1993: 23)

Annenin kendi bakışları ile çocuklarının bakışları arasında ilişki kurması adalet arayışı için eylem yapan gençlerle kurulan empatidir. Huysuz kayınvalidenin, ideolojik eğilimleri nedeniyle muhalif tavırlar sergileyen torunları hakkındaki görüşleri şu sözlerle verilir:

" 'Canım her şeye küfrediyorlar' diye kızıyor. Gazete okurlar, küfrederler, radyo dinlerler, küfrederler, akşama kadar belâ okuyorlar evin içinde. Abdülhamit efendimiz zamanında da vardı böyleleri,' diyor. Hükümetin, büyüklerin işine karışılmazmış. Baldırıçıplakların işiymiş bu." (Meriç, 1993: 20)

Çocukların annesi ise onların eve geç gelmelerinden büyük bir endişe duyduğu halde, içten içe evlatlarını desteklemekte, okumuş, eğitim görmüş oldukları için

yaşamayı ve haklarını aramayı bildiklerinden ötürü onları gözünde yüceltmektedir. Annenin evlatlarının eylemlerini destekleyen tavrı komşusu ile aralarında geçen şu diyalogda belirgin bir şekilde verilir:

“ ‘Neye sorup durusun sen çocukları? Bir şey var sende. Saklama allasen. Bildim halinden zati. İyi gelmedin sen..’ ‘Yok canım, bildiğim bir şey yok. Merak işte. ‘ Tuh allah benim canımı alsın. Bana bak, hele tövbe çıkmış aklımdan, iki gündür benim oğlanla, seninkiler fısıldaşıp duruyorlardı. Ermez aklım bilirsin. Ama, bilirim, saklıyorlar bizden. Gene karışmış hükümetin işleri. Kaynıyormuş derler ortalık. Yürüyüş yapacakmış üniversiteliler, büyük bir şeymiş. Canım bu çocukların işi mi allasen. Ne karışır lar hükümetin işine. Ay gördün mü başımıza geleni! Canım çocuk oyuncuğ a mı bu işler...’ ‘Dur hele canım. Başlama ağlamaya. Hükümetten izin alıp da yürüyorlar. Biliyorum ben. Dur bakalım gelirler...’ Olmaz be anacım, olmaz. Karışmasınlar böyle şeylere. Olmaz...’ E ne yapsınlar canım, kendi okullarını kendileri idare etmek istiyorlar. Kimin dayısı, arkası varsa onun düdüğü ötüyor. Burslar falanlar... Sınavları bilmemneleri okuyoruz işte gazetelerden. Binbir oyun dönüyor...” (Meriç, 1993: 21)

İncelediğimiz 14 öyküde, politize gençlik ve ebeveynler arasındaki ilişkinin iki şablon üzerinden kurgulandığı görülür. Bunlardan ilki, “devrimci” gençler ve babaları arasındaki politik görüş ayrılıklarından doğan gerilimdir. Burjuvazi taraftarı baba, sınıfsız toplum idealleri kuran devrimci genç tipi öyküsel çatışmayı oluşturur. Bu gerilimde, anneler ya evlatlarının tarafındadır ya da aile içinde sözü hükümsüz olan kimselerdir. İkinci grupta, şehrin varoşlarında yaşayan yahut evladını büyükşehre okumaya gönderen baba tipi ile üniversiteli genç dayanışması vardır. Bu öykülerde baba, evladına güvenir çünkü onun kendisinden daha çok şey bildiğini düşünür. Köylü, işçi, emekçi olan baba, evladının toplum için faydalı işler yapacağına inanarak tüm zorluklar karşısında çocuğunun yanında durur. Bu metinlerde ana çatışma unsuru gadre uğrayan genç ve siyasal erk arasındadır. Genç kızların onaylanmayan evliliklerinin konu edildiği öyküler dışında kalan tüm metinlerde ise anneler, evlatlarının destekçisi olarak karşımıza çıkar.

2.2.3. Sol İçi Tartışmalar

12 Mart atmosferini yansıtan metinlerde dikkat çeken bir husus, sol içi politik tartışmaların öykülerde yer bulmasıdır. Bu durum, Türk solunun 68 Kuşağı sonrasında çok sayıda fraksiyona ayrılmış olmasının öykücülüğümüzdeki izleri olarak okunabilir. Marksist Leninistler, Maocular, Sosyalist Devrimciler, Enver Hocacılar kendi içlerinde bölünerek çok sayıda örgüt oluşturur. Fraksiyonlar arasındaki ilişkilerin son derece sert ve çatışmacı olduğu süreçler de yaşanır. Tanıl Bora; Mihri Belli'nin 1970 yılında TİP içindeki bazı grupları hainlik ve oportünistlik ile suçladıktan sonra gerekirse bu kimselere şiddet uygulanabileceğini söylemesini “*sosyalist muhitte husumet kültürünün vardığı noktayı göster[mesi]*” açısından önemli bir merhale olarak belirtir (2018:654). Sol görüşlü yazarların metinlerinde de bu bölünme ve kavgacı tavır eleştirel bir söylemle öyküye taşınır. Orhan Duru'nun, 1970 yılında TRT Hikâye Yarışması Başarı Ödülü alan “Ağır İşçiler” öyküsünde, işçi hareketi ve sendika meselesi konu edilirken anlatıcı kişi sol hareketlerin içinde bulunduğu durumu şu sözlerle betimler:

“Birden uyanır gibi oldum. Solcuları gördüm. Birbirleriyle kavga ediyorlardı. Her biri en iyi doğruyu biliyordu ve ötekiler bir şey bilmiyordu. Onları dinledim. “Birisi öbürüne “oportünist!” dedi. Öbürsü bir başkasına “Revizyonist!” diye bağırды. “Biliyoruz bunları gözü yaşlı popülist! dedi bir başkası. Birisi bir başkasına “Emperyalist ajanı!” dedi. Bir başkası birisine “Karşı devrimci!” diye bağırды. “Hain..” Öbürsü buna “Karşı-devrimci sensin pis entellektüel!” dedi. (Duru, 1974: 50)

Alıntıladığımız bu satırlarda yer alan ifadeler söz konusu dönemde sol örgütler içindeki politik çatışmaları söylem düzeyinde öyküye taşır. Öyküde, işçinin hak arayışında sonuç alamaması ve itilip kakılmasının sol içindeki bu dağınmaktan kaynaklandığı ima edilir.

Selim İleri'nin “Pastırma Yazı” öyküsünde ise fraksiyonlar arasındaki görüş ayrılıklarına daha derin bir bakışla yer verilir. Öyküde, 12 Mart öncesinde yaşanan hadiseler sol görüşlü gençlerin zaviyesinden aktarılır. Oldukça hacimli bir öykü olan “Pastırma Yazı”nda öykü kişilerinin her biri belli bir grubu temsil edecek şekilde

kurgulanmıştır. Atıf Bey, Cumhuriyet devrimlerinin imkânlarından yararlanarak burjuvalaşmış kişileri; Atıf Bey'in eşi Vedia Hanım, Osmanlı devletinin bakiyesi batı hayranı saray soylularını; Doçent Necati, aydın geçinen ancak yalnızca kendi çıkarlarını düşünen kimseleri temsil eder. Öykünün anlatıcı kişisi Faruk, Anadolu'dan İstanbul'a üniversite okumaya gelmiş yoksul ve saf gençleri; onun arkadaşları olan Elif, Memo ve Rasim karakterleri ise sınıfsal özellikleri ve ideolojileriyle dönemin gençlerini yansıtmaktadır. Faruk'un arkadaş çevresi solcu gençlerden oluşur. Ancak bu gençlerden yalnızca Rasim "gerçek" bir "solcu, devrimci" olarak kurgulanmıştır. Memo ve Elif'in devrimciliği bir moda uymak gibidir. Burjuva olarak gördükleri ailelerine tepki gösterecekler de Rasim'in söylem ve eyleminde görünen bütünlük onlarda hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.

Metinde, sol içindeki bölünmelere yönelik en açık gönderme Doçent Necati'nin öğrencilerine yaptığı şu konuşma ile belirir:

"Şimdi gençler ikiye bölünmüşler Maocu ve Leninci. Bu memlekette bölünmenin yaratacağı zararları düşünmüyor kimse. Önce sağcı solcu dediler bölündüler, şimdi yok Leninci, yok sosyal demokrat. Omzunda, başında tüfekle üniversiteye giriyor herif. Amerika'da hocanın, profesörün karşısında atlet fanilayla oturur öğrenci ama akli bir karış havada değildir. Üniversite öğrencisi mi dağ haydudu mu belli değil" (İleri, 2014:80)

Öyküde, sosyalist devrim teorileri öykü kişileri arasında tartışılır. Sosyalist hareketlerin ortak hedefi olan sol devrimin ne şekilde olacağı fraksiyonlar için önemli bir ayrılık noktasıdır. Demokratik yollarla bir aşama halinde olması gerektiğini düşünenler olduğu gibi gerçekleştirilemeyen 9 Mart Darbe Planı'na benzer bir tarzda olması gerektiğine inananlar da vardır. Öyküde bu kesimi temsil eden Rasim'dir. Atatürk devrimlerini ve Cumhuriyetin reformlarını hatalı ve yetersiz bulan Rasim:

"Milli milyoner yaratılmak istendi Türkiye'de, özel sermaye savunuldu. Şapka devriminin ardında oyalandı aydınlar, cumhuriyetçiler. Avrupa'dan şapka aldık milyonlarca liraya, adamın biri getirtti şapkaları. Demiryolları kuruldu, devlet yerine özel iş... Biçimciydi devrimlerimiz; purolaryaya

düşünülmedi, emekçi sınıfına zengine, patrona hizmet düştü.” (İleri, 2014:54)

sözleriyle sol-Kemalist teorileri eleştirir. Onun önerdiği devrim biçimi, tepeden inme ve dayatmacı yöntemidir.

“ İktidara seçim yoluyla gelmek Eflatuncu bir aydınlar sosyalizmi kurmak, olmaz öyle şey. İktidarlar çağımızda dünya puroletaryasının eline geçiyor.’ Sağcılar daha az tehlikeliydi onca, bir şeyi savunuyorlardı en azından. Miskin, demokrasi uydurmacılığının, kaytarmacılığının ardına gizlemiyorlardı çirkinliklerini.” (İleri, 2014:57)

Öyküde, Rasim’in temsil ettiği bu bakış, nesnel gerçeklik planında sol içindeki kopuşların da ana eksenlerinden biridir. 1969’a kadar demokratik yollarla devrimci siyaset yapan ve TİP çatısı altında öbeklenen sosyalist gençler, bu tarihten sonra parlamento dışı yollardan devrim hayali kurarak yeni oluşumlar içine girmiştir (Aydın ve Taşkın, 2018: 161). 12 Mart sonrasında Mahir Çayan ile belirginleşen ideolojik çizgi, takip eden yıllarda farklı fraksiyonlara ayrılrsa da silahlı bir devrim hayali 12 Eylül’e a kadar sürmüştür.

Demir Özlü’nün sekiz bölümden oluşan “Yerebatan” adlı öyküsünde de yetmişli yılların politik şartları ve arayış içinde olan gençler konu edilir. Ahmet Nedim adlı bir genç, İstanbul’da Tepebaşı’nda indiği bir merdivenden bambaşka bir mekâna ulaşır. Bu fantastik kurguda merdivenden inilerek ulaşılan yer yine bir şehirdir. Caddeler, dükkânlar, evler, arabalar ve insanlarıyla bu yeni mekân da merdivenden inmeden önceki zaman diliminden çok farklı değildir ancak bu kez bulunduğu yerin yabancıdır. Öyküde uzun bir süre indiği merdiveni, yani çıkış yolunu arayan Nedim, burada karşılaştığı kişilere de hep bu soruyu sorar. Ancak aldığı cevaplar ve tanıştığı kişiler, onu içinde bulunduğu yeni gerçekliğe karşı daha da meraklandırır. Aslında, öykünün sembolik dili içinde, Nedim, 70’li yılların arayış içindeki gençlerini temsil etmektedir. Karşılaştığı kişilerden ilki olan yaşlı bir adamın onu gördüğü zaman “*İşte çıkış yolu arayan genç insanlardan biri daha!*” (Özlü, 1974: 67) diyerek ona seslenmesi sembolik anlatımın ilk emaresidir. Aynı kişiyle aralarında geçen şu diyalog da dikkat çekicidir:

“Çıkış yolunu biliyor musunuz?” diye sordu.

“Evet” diye bağırdı adam, yerinde oynayarak.

“Evet bunun için çalıştım bütün ömrümce, bunun için acı çektim, bunun için döktüm saçlarımı; ama şimdi... ama şimdi...”

(...)

“Biliyorsunuz demek çıkış yolunu?” diye sordu Ahmet Nedim, sorusundan başka bir şey düşünmeyen haliyle.

“Evet çıkış yolu insanın... Bırak bunları şimdi... Çıkış yolunu arıyorsan akşamki açık oturumumuza gel, sen de her genç gibi. Orda insanın öz varlığı üzerine katlanışı, kendini koruması gibi birçok konuyla karşılaşacaksın.”

“Ben bir merdiven arıyordum” dedi Ahmet Nedim.

“Bir merdiven mi? Gökyüzüne doğru uzanan bir merdiven mi? Ülkemizde hala batıl inançları sürdüren gençler var” dedi adam. (...)

“Yukarıya, aydınlık kente çıkılan bir merdiven yok mu” dedi Ahmet Nedim direterek.

“Ah afedersin çocuğum, beni mazur gör, yaşlılığımı ver” diye bağırarak konuştu adam. “Sözlerindeki o ince benzetmeyi alamadım, tabi herkes o aydınlık, gerçek kenti istiyor” dedi adam. “Ama hangi yöntemle? Sorun bu.” (Özlü, 1974: 68)

Yaşlı adamın sözünü ettiği yöntem meselesi, altmışlı yıllardan sonra sol hareketler içinde tartışılan devrim modeline bir göndermedir. Bilindiği üzere sol fraksiyonlar kendi içinde sürekli bölünmüş, bölünmeye neden olan sebeplerin başında da yapmak istedikleri “sol devrim”in hangi yöntemle gerçekleşeceği sorusu başat bir mesele olagelmiştir.

Sevgi Soysal da “Bir Görüş Günü” ve “Barış Adlı Çocuk” öykülerinde, 68 Kuşağının liderliğini yaptığı sol örgütleri isimleri ve ayrışma noktalarını yansıtabilecek şekilde öyküye taşımıştır. Her iki öykü de, hapisane ortamında geçer. Dışarıdaki çatışma, kavga durumunun içeride de devam ettiği anlaşılır. Hepsi sol görüşlü kadınlardan oluşan koğuşta, sol içinden farklı fraksiyonlar vardır. “Şafakçılar” olarak adlandırılan grup sayısal olarak çoğunluktadır. Öykünün başkişisi olan Güler, Şafakçılar’ı burjuva hayatı yaşamakla, eylemsel olarak etkisiz olmakla eleştirir. Güler’in silah gücüyle gerçekleşecek bir devrim hayaliyle dolu olduğu Şafakçılar’a kızarken “*Ulan şefleri bile tıpış tıpış teslim oldu. İhtilalcymişler. Birinizde bile mi silah yoktu?*” sözleriyle net olarak ifade edilir. Nitekim anlatıcı ses Güler için “*Silah*

yiğitlidir, namustur, sonuç olarak sosyalistlikle özdeşleşmiştir Güler'in kafasında.” (Soysal, 1976: 143) demektir. Soysal, “Bir Görüş Günü” öyküsünde de, Güler’in kocası Murat’tan ayrılma sebebi olarak “*Güler ordu’dan kocasıysa PDA’cı, birlikte olmaları mümkün değildi*” (Soysal, 1976: 133) cümlesi yer alır. “Ordu”dan kastedilen Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının kurduğu THKO olmalıdır. PDA ise Doğu Perinçek’in önderlik ettiği bir başka sol fraksiyondur. Öyküye yansıyan yönüyle sol gruplar arasındaki ayrışma durumu karı koca ilişkisini bitirecek keskinliktedir.

Solun iç meselelerinin tarihsel süreklilik içinde ele alınıp detaylarıyla tartışmaya açıldığı bir metin olarak Leyla Erbil’in “Eski Sevgili” novellası da hatırlanabilir. Bu metinde; örgütler, lider kişiler, 12 Mart sürecine dair öne çıkan olaylar, sol içindeki ayrışma noktaları ve yöntem meselesi öykü kişileri arasında tartışma konusu olur (Erbil, 2017:107-224).

Nezihe Meriç “İkircim” öyküsünde; solculuk, Atatürkçülük, sosyalizm gibi ideolojik aidiyetlerin yetişkin bireylerdeki algılanış biçimini yansıtırken fikri derinlikten yoksun aidiyet biçimlerinin sosyalist hareketleri anlamakta güçlük çektiğine yönelik imalarda bulunur. Öyküdeki çatışma unsuru iki arkadaş olan Zerrin ve Güzin karakterleri üzerinden kurgulanır. Kişisel konfor alanını her şeyden daha fazla önemseyen Zerrin, fikrî alt yapısındaki yüzeysellik içinde kendini sola yakın hissederken Güzin ve Güzin’in çocuklarının sosyalist eğilimlerini sorgular ve anlamakta zorlanır. Öyküye de ad olan bu “ikircim” ruh hali, 1965’lerden itibaren CHP’den kopan ve süreç içinde marjinalleşen sosyalist gençlik hareketlerinin Atatürk kültü üzerinden ideolojik aidiyet geliştirmeye alışmış yetişkin bireylerde oluşturduğu şaşkınlık halini temsil eder gibidir.

“Şu memleketi kurtaran Atatürk değil midir? Efendim? Değil midir? Ha, Atatürk bilmiyor muydu kurtuluşun nerede olduğunu? Eğer bizi sosyalizm kurtaracak olsaydı, Atatürk getirmez miydi onu?” (Meriç, 1993: 171)

Bu sözler, Zerrin’in Güzin ile yaptığı politikaya dair konuşmaları hatırlayarak iç sesiyle zihninde devam ettirdiği tartışmalardan bir kesittir. Güzin’i bilgiçlik taslamak ve kendisini küçümsemekle itham ederken bir takıntı halinde haklılığını kendine de ispat etmeye çalışır:

“Yazıyor işte romancılarımız. Bayılırım Orhan Kemal’e, Yaşar Kemal’e. Elbette, Fakir Baykurt’a Aziz Nesin’e... Ne güzel anlatırlar. Onlar açtı gözümüzü zaten. Ha, onun için asla ayrılmam partimden. Atatürk’ün partisi. Ötekiler gibi, sonradan türeme değil. Fevzi de onu der her zaman. Neymiş sağcılık solculuk. Bizi kurtaracak olan demokrasidir. Ne dedi, ne dedi Güzin, bak şimdi anımsadım. Çıkmış aklımdan olduğu gibi. ‘Eh, sen her okuduğunu böyle anlıyorsan.’ dedi. ‘Ben Orhan Kemal’den falan söz ederken. Ne demek istedi yani? Yanlış mı? İşte Avrupa. Neyle kalkındı? Hem de İkinci Dünya Savaşına karşın. Neyle kalkındı? Demokrasiyle.” (Meriç, 1993: 167)

Alıntıladığımız kısımlardan da görüleceği üzere öyküde, öncesi ve sonrası ile 12 Mart sürecinde solun gündemindeki politik meselelerin öykü diliyle tartışmaya açılmasıdır. Kurgusal bütünlük içinde yazarın mesajının sosyalist gençlerin arayış ve eylemlerini destekler mahiyette olduğu anlaşılır.

Solun iç meselelerinin öykü konusu yapıldığı bir metin olarak Oktay Akbal’ın “bay thoreau ile yolculuk” öyküsünü de hatırlayabiliriz. Thoreau isimli yazarın kitabını okuyarak otobüste seyahat etmekte olan anlatıcı kişi, otobüsteki diğer yolcuların kendi arasındaki konuşmaları ve okuduğu kitaptan hareketle güncel politik konular hakkında düşüncelerini dile getirir. Okunan kitaptaki bazı alıntılar, 12 Mart sonrasında kurulan cunta iktidarlarına karşı sol içinde bir açmaz haline gelen tavrı imler mahiyettedir. Anlatıcı, okuduğu kitaptan şu satırları tırnak içine alarak aktarır:

“Bugünün hükümetine karşı nasıl davranmak yaraşır bir insana? Bu soruya karşılık olarak: İnsan, yüzü kızarmadan ilişki kuramaz onunla, derim. Bu politik düzeni, aynı zamanda bir köle yönetimi olan bu yönetimi, bir an için bile olsun, benim kendi hükümetim saymam.” (Akbal, 1977: 42)

Alıntılanan bu satırlar, Thoreau’nun Amerika’daki kölelik düzenine ilişkin serdettiği fikirleridir. Öyküde geçen Thoreau ismi, “Sivil İtaatsizlik” makalesinin⁴² yazarı Henry David Thoreau olmalıdır. Anlatıcı kişi bu cümleleri yüz yıldır değişmeyen ve

⁴² Henry David Thoreau “Sivil İtaatsizlik” makalesinde, devlete karşı itaatsizliği savunmaktadır. Sivil itaatsizlik eylemlerinin şiddet içermemesi gerektiğini ve bireylerin bilinçli bir şekilde hareket etmeleri gerektiğinin altını çizer. Ayrıca, devletin ahlaki yozlaşmaya yol açabileceğini ve bireylerin kendi vicdani yasalarını uygulamaları gerektiğini ileri sürer. (Kırlı, 2015: 445-459)

kendi içinde bulunduğu şartlara uygun fikirler olarak değerlendirir. Otobüs yolculuğu sırasında kulak misafiri olduğu gençlerin konuşmaları da şu şekilde aktarılır:

“ 'Dış ticaret, bankalar, sigortalar devletleştirilince her şey düzelir. Bir de toprak reformu... Ama bu partilerle olmaz bunlar.' İnançlı ve kararlı bir konuşma, öteki de 'evet' diyor hep. Arada bir 'cunta' sözcüğü geçiyor. İlerici bir cunta gelseymiş! Böyle diyor arkadaşı. Ama öbürü cuntalarla çıkmaza gidileceği kanısında” (Akbal, 1977: 43)

Gençler arasında geçen bu diyalog, sol içinde uzun süre tartışılan ve birçok öyküde farklı yazarlarca da öykü konusu edilen, sosyalist devrimin siyasi yollarla mı yoksa “ilerici” subayların da desteğini alarak darbe yoluyla mı olması gerektiği tartışmalarına bir atıftır. Öyküde Thoreau'dan yapılan bazı alıntılar, seçimlerin gerçek çözüm olamayacağına yöneliktir. “İnsan yığınlarının davranışında pek az erdem vardır” (Akbal, 1977: 45) gibi ifadeler buna örneklik eder.

Bu başlık altında değindiğimiz metinler, 12 Mart'tan 12 Eylül'e uzanan süreçte sol içi politik tartışmaların sol görüşlü yazarlarca sıklıkla işlenen bir konu olduğunu gösteren örneklerdendir. Tartışmanın temelinde ise sosyalist devrim arzusu ve bunun hangi yöntemle gerçekleşeceği meselesi vardır.

2.2.4. Eleştiri Odağında Bir Tip: “Kof Devrimci”

Öykü atmosferi bakımından 80 öncesi Türkiye'yi yansıtan kimi öykülerde, devrimcilik kisvesi taşıyan ancak fiilleri nedeniyle eleştiri odağı olan öykü kişilerinin varlığı da dikkat çeker. “Kof devrimci” olarak adlandırdığımız bu tip, söylem ve eylem uyumsuzluğu, oportünistlik, zorluklar karşısında davadan vazgeçme gibi özellikleriyle kurmaca dünyada varlık gösterir. Erendiz Atasü'nün “Sır”, Ayşe Kulin'in “Bar”, İnci Aral'ın “Güz Yaprağı”, Necati Güngör'ün “Yüreğini Kapalı Tut, Aklını Korum” öyküleri kof devrimci tipinin yer aldığı öykülerdendir.

Erendiz Atasü “Sır” öyküsünde, kof devrimciyi bir yasak aşkın faili genç erkek olarak kurgular. 12 Mart öncesinde okul koridorlarında, amfilerde ve meydanlarda en önde ve en coşkulu kimseler arasında yer alan bu genç, muhtıra

sonrasında (hamile bıraktığı fakülteden hocası kadını geride bırakarak) konfor alanına döner:

“Eski devrimci öğrenci önderi, kasabasına dönüp eşraf olmuş, çoluk çocuğa karışmıştır. Yeniden canlanan siyasi hayatın tadına, çeşitli sosyal demokrat partilere gire çıka, bakmaktadır. Kasabadaki tekdüze günlere biraz heyecan katmak için, geçmişten tamamen kopmadığı hayalini başkalarının gözlerinde ve kendi içinde yaşatabilmek için...” (Atasü,2011:87)

Gencin muhtıra öncesindeki coşkunluğu, devrimci imajı, dönemin rüzgarı içinde sabitesi olmayan eylemler olarak belirir. Tutuklanan, bedel ödeyen birçok genç yanında onun zengin baba ocağına dönüşü ve hayatına kaldığı yerden devam etmesi kof devrimciliğinin göstereni olur.

Necati Güngör’ün “Yüreğini Kapalı Tut, Aklını Korum” öyküsünde de bir aşk ve ayrılık hikâyesi ekseninde kof devrimci tipiyle karşılarız. Öykü, yetişkin bir kadının hayal kırıklıkları ve yalnızlığı üzerine kuruludur ve geçmişe dönük hatırlamalar ile 70’li yılların devrimci gençlik hareketlerine ve bu hareketler içinde bulunmuş gençlere değinir. Anlatıcı öykü kişinin eski kocası da devrimci gençlerden biridir ve bir eylem sırasında tanışarak evlenmişlerdir. Ne var ki bu genç adam da parayla ve “dünyayla” temas etmeye başladığı anda bütün ilke ve idealizmini terk eder. Atasü’nün öyküsünde varsıl bir ailenin çocuğu olarak karşımıza çıkan kof devrimci tip, Güngör’ün öyküsünde yoksul bir aileye mensuptur. Anlatıcı kadın, kocasının ilkesizliklerini sonradan görme halleri olarak değerlendirirken bir kişiyi değil, bir tipi kast ettiğini de şu sözlerle ifade eder:

“Çocukluğu yokluk, yoksulluk içinde geçmiş kimseler, oldum olası korkutur beni! Örneğini çok yakından tanıdım çünkü. Bir küçük oyuncağın, şık bir gömleğin, göz okşayan bir ayakkabının özlemini çekmiş olan bu kimseler, bir gün her şeyi satın alabilecek zenginliğe kavuşunca, adeta insanlıktan çıkıyor.(...) Çarpık bir sınıf atlama telaşı içinde geçmişlerini inkar ediyor, eski arkadaşlarını atlatıyorlar. Böyleleri, her nedense, devrimciliği de bir rozet gibi yakalarında taşımaktan hoşlanıyorlar!” (2003:63)

Necati Güngör, kof devrimci tipini oportünizm ile de ilişkilendirir. 12 Eylül sonrası oluşan toplumsal düzene adapte olamayan bir solcunun yaşamından kesitler sunan “Bir Hayatın Davası” adlı öyküsünde yer alan şu satırlar bu bakımından dikkat çekicidir:

“Eylül fırtınası birçok şeyi yerle bir ederken, bazısı için de fırsat kapıları yarattı. Rüzgarın yönüne göre eğilip bükülmeyi becerenler, bu fırsatları iyi değerlendirdi. Kimileri mağdur oldu, kimileri mağdurların sırtından zengin oldu! Kimi insan toplum kaçkını oldu, içine kapandı; celebin sopasını görünce sürüye katılan halka küstü. Kimi de bu gerçeği çabuk kavrayıp celep olmanın yoluna baktı. Bizim kuşağın önderlerinden biri mesela, eski görüşlerini kirli bir gömlek gibi sırtından atıp, tutucu bir partinin adayı olmuştu.” (2003: 102)

Pasajdaki ifadeler, kof devrimcilerin oportünist duygular ile hareket ettiklerini, değiştirmek için yola çıktıkları sistemle çıkar ilişkileri kurarak ona entegre olduklarını açığa çıkarır.

İnci Aral’ın “Güz Yapağı” adlı öyküsünde de öncesi ve sonrasıyla 12 Eylül darbe sürecinin üniversiteli gençlik üzerinden ele alınması söz konusudur. Öykünün ana karakteri olan Sevil, tutkulu, idealist bir genç kızdır. Sevil’in henüz üniversite öğrencisiyken yaptığı evlilik de onun ideolojik eğilimlerinin etkisinde olur. 12 Mart sonrası hapis cezası almış ve dört yılın ardından yeniden okula dönmüş “lider” pozisyonunda bir genç olan Yücel ile evlenmiş ancak hayal kırıklıklarıyla boşanmıştır. Devrimci hayaller ile evlenen Sevil, kendini içinde bulunduğu koşullar karşısında isyan eder. Yaşadıkları evin bir komüne dönüşmesi ve Sevil’e biçilen rol şu şekilde ifade edilir:

“ Yücel’e diyorum ki ben bu kadar adama bakamam. Ama bir görevmiş bu, bu iş bölümü... Tabii. Onlar okuyup geliyiyorlar, - bu da su götürür ya- tartışıp iyi kötü bir yerlere varıyorlar- nereye vardıkları belli şimdi- ben hep mutfaktayım. Biri demiyor ki ben yapayım bırak da. Yaşasın feodalizm! Önce kendilerini kurtarsınlar diye düşünmeye başlamışım bir de ne göreyim. Gülmeyi unuttuğum günlerdir onlar. Perdelerim karardı sigara dumanlarından ve duvarlarım aydınlık değildir artık. – Bir kentsoylu kızın yeteneği bu kadar olur işte. Mutlu olamazsın sen, bir işe yaramazsın. İnsanları sevmiyorsun çünkü. Örgütsel bağ nedir,

anlaman olanaksız. Daha çok şey ummuştum senden Sevil.- Böyle diyor kocam.” (Aral, 2000:135)

Devrimci hayaller kurarak; hak, özgürlük, eşitlik gibi temel esaslar adına mücadele etmek için kocasıyla birlikte “dağa çıkmayı” bile göze almış olan kadın, evlilik sürecinde yüzleştiği söylem ve eylem uyumsuzluğu içinde adeta kahrolur. İkinci planda tutularak bir hizmetçi gibi görülmesi onu yalnızca evlilikten değil, peşine düştüğü ideallerden de soğutur. Yalnızca kendi koşullarını değil, devrimci hareketleri ve ona önderlik edenleri de sorgulamaya başlar. Böylece olumsuzlanan devrimci tip öyküde belirir.

Devrimci imajı takınmanın popülizm boyutuna odaklanan ve bu tipi eleştirinin odağına alarak okuruna sunan bir metin olarak Ayşe Kulin’in “Bar” öyküsünden de söz edebiliriz. Anlatıda mekân bir bardır ve içeride devrimci tipler oturmaktadır. Öykü, barda sohbet eden iki çiçek (Fesleğen ve Açelya) arasındaki konuşmalar üzerine kurulur. Açelya, bara yeni getirilen Fesleğen’e bar ortamı ve müşterilerine dair bildiklerini anlatır:

“Bak, şu kapıya yakın oturanlar devrimci geçinen gruptur’ dedi Açelya. ‘Neyi devirirler?’ diye sordu Fesleğen.

‘Rakı kadehlerini. Devirecek başka şeyleri olsa burada mı otururlar saatlerce?’
‘Sen de pek safmışsın ha!’ dedi Açelya. Devrimci geçinmenin sayısız yararları vardır. Akıl, onur, mertlik, ülkenin kurtuluşu devrimcilerin tekelindedir. Sanat, edebiyat, kültür de onlardan sorulur. Kahramanlar devrimcilerin arasından çıkar. Devrimci olanların kadınlar arasında itibarı çoktur. En sünepe erkek bile, devrimciyim dedi miydi, sihirli değnek değmiş gibi iri kıyım, heybetli bir havaya bürünür.” (Kulin, 2000: 88) ”

Kof devrimci tipini çok net bir şekilde betimleyen ve ironi ile eleştiri odağı yapan bu pasajdır.

Yukarıdaki örneklerde görünürlük kazanan kof devrimci karakterler, söylem ile eylem arasındaki çelişkiyi, oportünizmi ve ideallerden sapmayı imler. Öykülerdeki karakterler, dönemin politik atmosferinde özgürlük, adalet ve eşitlik gibi idealleri savunurken aynı zamanda ya da belli koşullar sonrasında kendi çıkarları

doğrultusunda hareket etmeye başlarlar. Bu öyküler, idealist söylemler ile gerçeklik arasındaki çatışmayı ve kimi durumlarda kişisel çıkarların ideallere üstün gelişini gösterir. Bu bağlamda kof devrimci tipi, söylem ile eylem arasındaki uyumsuzluğu ve ideolojik olarak savunulan değerler ile kişisel çıkarlar arasındaki çatışmayı temsil eder. İçine düştükleri içsel çatışma durumu ve sahip oldukları çelişkiler önlerine çıkan fırsatlar ya da yüzleşmek zorunda oldukları zorluklarla ilişkilidir. Sonuç olarak söz konusu öykücüler incelediğimiz metinlerinde, kof devrimci tipini eleştirel bir bakış açısıyla kurgularken ideolojik angajmanın ve politik söylemin ardındaki gerçeklikleri düşünme imkânı sunar.

2.2.5. Okullardaki İdeolojik Kamplaşma

1960 sonrasında gelişen yeni siyasal atmosfer ve üniversitelerdeki sol görüşlü gençlik oluşumları zaman içinde kendi karşıtlarını da örgütlü yapılar içinde bir araya getirmiştir. Sol-devrimci oluşumların talep ve eylemleri karşısında sağ-milliyetçi gençlik örgütleri de organize hareket ederek kendilerini fikir ve eylemde “komünizme karşı mücadele”de etkin bir unsur olarak konumlandırır. (Aydemir, 2014: 86-87) 12 Mart öncesinde başlayan ve 12 Eylül darbesine kadar devam edecek olan ideolojik kamplaşma ve bunun sebep olduğu şiddet olayları öykücülüğümüzde de makes bulmuştur. Kimi zaman öykü atmosferinde bir arka plan kimi zaman da doğrudan öykü konusu olarak öğrenci olaylarına değinilir. Bu başlık altında inceleyeceğimiz öykülerde, okullardaki ideolojik kutuplaşmayı konu edinen metinleri merkeze alırken söz konusu hadiselerin öykücülüğümüze yansıma biçimlerini değerlendireceğiz. Cihan Aktaş’ın “Pasajın Sesleri”; Sevinç Çokum’un “Renkli Resimler”; Adalet Ağaoğlu’nun “Şiir ve Sinek”; Ayşe Kulin’in “Çaya Gelen Konuk”; Muzaffer Buyrukçu’nun “Hüzünlü Karşıççekleri”, Oktay Akbal’ın “Böyle Gençlik”; Işıl Özgentürk’ün “Kocaman Bir İnançla Geçen Gençliğim, Sen Güzeldin” öyküleri etrafında bulgulara örneklik eden diğer metinlere de değineceğiz.

Cihan Aktaş’ın “Pasajın Sesleri” öyküsü, ortaokulda aynı sınıfta olan iki öğrencinin üniversitede tekrar karşılaşması ve iki arkadaş arasında beliren politik görüş ayrılıkları üzerine kuruludur. Öykünün anlatıcı kişisi olan kadın, çocukluk arkadaşı Murat ile yeniden karşılaşmasını şu şekilde aktarır:

“Üniversiteye giderken ortak bir arkadaşımızdan bizim fakültede etkili olan sol bir örgüte katıldığını duymuştum. Üniversite kantininde ansızın kalabalıklaşan bir masadan yükselen tartışma sırasında, boykot ve forum günlerinde, zorla götürüldüğümüz mitinglerde bazen onun sesini duyduğumu sanır, irkilirdim. Türkçeyi onun gibi düzgün ve akıcı konuşmakta zorlanan militan gençler hiç eksik olmazdı eylem anlarında ve amfilerde. Fakat bu kez forumdaki konuşmacı gerçekten oydu.” (Aktaş, 2018c: 166)

Bu satırlar, 70’li yıllardan itibaren Türkiye’nin gündeminden düşmeyen boykot ve işgallerin öyküdeki iz düşümüdür. 68 Kuşağı olarak adlandırılan üniversite öğrencisi gençler, 12 Mart öncesinde başladıkları boykot ve işgal eylemlerine 12 Eylül darbesine kadar devam etmiştir. Öğrenciler tarafından sosyal reform taleplerinin dile getirildiği bu eylemler hakkında Kemal Karpat: “Solcular karşıtlarının görüşlerini açıklamalarını ve hatta üniversite binalarına girişlerini engellediler. Öğrenci kitlesini radikalleştirmek ve bu kitleye ideoloji aşılama amacıyla mitingler düzenlendi.” (2020:297) tespitinde bulunur. “Pasajın Sesleri” öyküsündeki şu satırlar ise bu tespitin öyküsel bir ifadesi gibidir:

“Üniversite forumları böyle yürürdü. Benim gibi rengini belli etmekten kaçınan öğrenciler oradan oraya sürüklenir, ilgisini çekmeyen nutukları dinlemeye katlanır, okumayı aklının ucundan geçirmedeği dergileri satın alır, uzak semtlerde bile girip çıktığı kapılara dikkat ederdi. Bazen hiçbir tedbirin faydası olmaz, saklanan kimlik açığa vurulduğunda fakülte eşliğinden içeri geçmek neredeyse imkânsız hâle gelir.” (Aktaş, 2018c: 167)

Öyküde, Kürt gençlerinin niçin sol fraksiyonlar içinde etkin rol aldığı da irdelenir. Sol görüşlü bir militan olarak kurgulanan Murat, Güneydoğu’dan İstanbul’a göç etmiş, gecekondu mahallesinde yaşayan bir aileye mensuptur. Murat’ın annesi Şehriban Hanım, orlon almak için gittiği bir dükkânda, Türkçe konuşurken araya karıştırdığı Kürtçe sözcükler nedeniyle hakarete uğramış bir kadındır. Murat’ın ağabeyi ise örgüt üyesi olmak nedeniyle tutuklanmış ve bir daha kendisinden haber alınamamıştır. Bu koşullar içinde büyüyen Murat, eşitlik ve özgürlük söylemiyle komünizmi müdafaa etmektedir. Öyküde bu durum şu sözlerle ima edilir:

“Siz komünistler halka yabancısınız, böyle giderse de hep öyle kalacaksınız, dedim. O ise benim halkı gerekli açıdan tanımadığımı öne sürdü. Çok saçma, hepimiz en azından bir parça ve sayısız parçalar hâlinde halkız; otobüse binmiyor muyum, pazardan alışveriş yapmıyor muyum? O dili ve kökeni nedeniyle horlanıyorsa, başörtülü kızlar da devlet dairelerinde parya muamelesiyle karşılaşıyordu. Bunu söylerken aklım Şehriban Teyzenin yaşadıklarına gitmedi değil, ama hemen cevabını buldum: Onunki bambaşka, köyden kente göçle ilgili ağır bir tecrübenin hikâyesi.” (Aktaş, 2018c: 170)

Nitekim bu tartışma, Murat’ın haklılığını ispatlamak için yüksek sesle Kürtçe konuşmaya başlaması ve çevreden gelen tepkilerle son bulmuştur.

Öğrenciler arasındaki ideolojik kamplaşmayı 70’li yılların sonunda metinlerine taşıyan bir yazar olarak Talip Apaydın’ın öyküleri de dikkat çekicidir. Apaydın, “Öğrenciler” ve “Gençler” başlıklı iki öyküsünde sol görüşlü kimselerin zaviyesinden yaşanan hadiseleri öyküye taşır. “Öğrenciler” metni, bir öğrenci evinde geçen konuşmalar üzerine kurulur. Ankara’da farklı fakültelerde okuyan dört genç, ülkenin içinde bulunduğu koşulları tartışırken yaşanan gerilimin birtakım “gizli ellerce” organize edildiğini düşünür:

“Ben size bir şey söyleyeyim mi, dikkat edin her yerde, bütün okullarda bütün fakültelerde aynı taktik. Aynı biçimde saldırılar. Bir merkezden planlanıp yönetiliyor bunlar. / – Aaa. Kuşku mu var, elbet bir merkezden. Onun için geldi adamlar. Sol nerelerde öğreniliyor, nerede ürüyor, orayı söndürmek amaçları. Nasıl yapılır bu? Karşı güç yaratmak, onu desteklemek ve kışkırtmak. Bütün yapılan bu işte.” (Apaydın, 1979: 33)

Öyküde, sol görüşlü öğrencilerin organize ettiği boykotlar da tartışmaya açılır. Bu boykotlar ve benzeri eylemlerin “gizli eller”in planlarına hizmet edip etmediği öğrenciler arasında geçen konuşmalardandır. Sol görüşlü yazarların öykülerinde sıklıkla karşılaştığımız bir yansıtma biçimi olarak sağ ve sağcılık devlet destekli “faşizm” eğilimleri olarak metinde varlık gösterirken hak ve özgürlük mücadelesi veren kimseler olarak kurgulanan sol görüşlü gençler toplum tarafından anlaşılamayan kimseler olarak belirir. Bu yansıtma biçiminin daha açık bir şekilde

görüldüğü bir metin de “Gençler” öyküsüdür. Öykü, bir cadde üzerinde protesto yürüyüşü yapan gençleri seyreden insanların onlar hakkındaki yorumlarından oluşur. Bu kimseler arasında bulunan öykü kişisi öğretim üyesi Eyüp Uslu, yaşananları şöyle değerlendirir:

“ Geçen gün konu açıldı da söyledim. Yapmayın çocuklar, insan yerine göre hareket etmeli. Tehlike geçinceye kadar ortalarda görünmeyiverin, bir süre susuverin. Bu davadan dönmek anlamına gelmez. Yolunuzda haklısınız ama tutumunuz, kavgaya giriş biçiminiz yanlış. Kendiniz için zararlı. Karşınızdakiler silâhlı, üstelik polis onları koruyor. Apaçık ortada. Biraz kurnaz olun, aklınızı kullanın. (...) Hem canım doğruyu söylemek gerekirse, bu bizim millet... nedir yani? Kendini soyanlara rey veriyor işte. Bize ne yapmak düşer? Söylüyoruz, yazıyoruz. Daha fazlası değmez. Yazık değil mi yirmi yaşında, yirmi iki yaşında boşu boşuna ölmek.” (Apaydın, 1979: 40)

Sevinç Çokum’un “Renkli Resimler” öyküsünde ise üniversitelerdeki sağ-sol kutuplaşması nedeniyle okullarına giremeyen gençler ve anarşi günlerinde ailelerin kaygı dolu bekleyişleri konu edilir. Öykü kişileri Rüstem ve Esmâ, Anadolu’dan İstanbul’a göç etmiş bir karı kocadır. Oğulları İsmail’in, işgaller nedeniyle okulunu bırakmak zorunda kalışı, Rüstem’in ihtiyar babasıyla yaptığı şu konuşmadan anlaşılır:

“İstanbul’un binbir zorluğu vardır dedim, dinlemedin. Daha bir ev sahibi olamadın. Şu çocukları düşünür dururum. İsmail’i... Yüksek mektebe gidiyor diye sevindiydik. Ama şimdi... Sözünü kesip, İsmailimiz gece gündüz dersini çalışıyordu dedim. Okumaları istenmiyor bu bizimkilerin; ben ne yapayım. Babamın sesi yumuşadı. Anlattıydın dedi. Devrimci olmadığı için mektebe alınmazmış.” (Çokum, 1984: 38)

“Devrimci” gençler tarafından derslere girmesi engellenen İsmail bir işte çalışmaya başlar ancak ailesinin korku ve endişeleri son bulmaz. İsmail’in eve geç kaldığı bir gün, babasının kaygı dolu bekleyişi şu cümleler ile dile getirilir:

“Gazeteleri karıştırdı. Birden o resim... Vurulmuş biri. Kıvrılmış, uyuyor sanki. Kulakları uğulduyordu. Avuçlarında ter. Resim, renkliydi. Kırmızı öteki renkleri silip örtmüştü. Bir çocuk ağlayışı tâ uzaklardan gelip, yüreğini

buldu. Resimdeki kırmızı büyüdü, büyüdü. ‘Nerdesin oğul, gece indi.’ Gel!.
Seni mektep önlerinde vurmasınlar oğul. Seni duraklarda vurmasınlar...’ ”
(Çokum, 1984: 40)

Üniversitelerdeki atmosferi yansıtırken ailelerin kaygılarına odaklanan bir başka metin ise Adalet Ağaoğlu’nun “Şiir ve Sinek” adlı öyküsüdür. Kızı bir başka şehirde öğrenci olan öykü kişisi Şükriye Hanım, “*Okumak iyi. Güzel. Her ân yüreğim ağzımda lâkin. Hiçbir dakika şöyle rahatça gözlerimi yumamaz oldum, uykular zehir zikkim...*” (Ağaoğlu, 2016:102) sözleriyle, her an kötü bir haber almak korkusuyla yaşayan anne babaları temsil eder.

“(...)Anaların yüreği hep ağzında. Hep böyle oldular. Uykularında-
uyanıklıklarında ölülerimizi görür oldular bütün bütün. Analara, analara, en
çok onlara yazılmalı şiirler çocuklar, en çok onları anlatmalı. Hep
anlatmalıyız, okul kapılarına varamayan, hiç değilse her akşamüstü, oh çok
şükür sağ salım geldi bugün de, diyemeyen, her günün her akşamını bile
bekleyemeyen, yarına dayanmak için her günün her akşamüstü olsun
sevinemeyen, hep uzaktan, aylar ucundan kıvranıp duran anaları, onları
anlatmalıyız.” (Ağaoğlu, 2016:103)

Şükriye Hanım’ın kızı Güler’in dile getirdiği bu cümleler ise yazarın maksadı olarak değerlendirilebilir. Nitekim öykü, gurbette okuyan çocuklarını düşünürken her güne taze bir kaygı ile uyanan anneleri anlatmak için yazılmıştır. İdeolojik kamplaşmanın sebep olduğu şiddet sarmalında evlatlarının okuldan dönüşünü kaygıyla bekleyen aileleri konu edinen bir metin de Samim Kocagöz’ün “Kent Karanlığı” öyküsüdür. Tıp fakültesi öğrencisi olan Bekir ve Aylin’in birkaç saatlik gecikmesi ebeveynleri için büyük bir tedirginlik oluşturur. Öykü iki ailenin korku dolu bekleyişleri üzerine kurulurken “Ortalık öylesine karışık ki trafik kazalarına anarşi olayları karıyormuş.” (Kocagöz, 1985: 31) gibi ifadelerle dönemin kaotik atmosferi verilir. Kocagöz, “Yıllar Yılı” öyküsünde de gençler arasındaki çatışmaları konu eder. Bu kez sıkıyönetim günlerinde emekli bir generalin torunu, karşıt görüşlü gençler arasında çıkan bir çatışmada yaralanır. Emekli general, ülkenin koşullarını Meşrutiyet günlerine ve Balkan Savaşlarındaki iç karışıklıklara benzeterek vahameti betimler (Kocagöz, 1985: 31).

Ayşe Kulin'in "Çaya Gelen Konuk" metninde, 12 Eylül öncesinin anarşi boyutuna ulaşmış olan sağ-sol çatışması, tarafların da ismi zikredilerek öyküleştirilir. İlkokula giden oğlunun eve dönmesini bekleyen bir anne, gürültüyle çalan kapıyı açtığında karşısında bir militanı bulur. Zorla eve giren bu genç adam, birilerinden kaçmakta ve saklanabilmek için girdiği evin sahibini de rehin almaktadır. Ev sahibi Zeynep, militanın hangi ideolojik gruptan olduğunu anlamaya çalışırken oğlu ilkokul öğrencisi Bora eve gelir. Çocuğunun korkmasını istemeyen kadın, evdeki adamı bir misafir olarak tanıtır. Bora'nın okul dönüşü yaşadıklarını anlatmasıyla militanın hangi ideolojik gruptan olduğu da açığa çıkar:

Yine aşağı yoldan geldik, dedi Bora. 'Üst yol kapalıydı. Polisler yolu kesmişler. Ülkücü ağabeyler solcu pezevenkleri dövüyormuş. Yine o sıcaklık yayıldı Zeynep'in içine. Faltaşı gibi açıldı gözleri, oğlunun tehlikeli gaflar yapmadan susması için tanrıya dualar etti içinden. Adamın yüzüne bakmaya cesaret edemiyordu. Bora'yı susturmak için hemen lafa girdi. 'Kim söylüyor bu saçma sapan lafları? Şoför abi söyledi, dedi Bora saf saf, ülkücüler de olmasa, polis hiçbir şey yapmıyormuş bu solcu pezevenklere. Solcu pezevenkler kimler anne? Saçmalama oğlum, dedi Zeynep, zor tutuyordu gözyaşlarını. Ben de dövülecek miyim böyle, büyüdüğüm zaman? Hayır, diye bağırdı Zeynep, 'hayır, hayır.' ” (Kulin, 2018: 103-104)

Öykünün giriş bölümünde parkalı bir genç olarak betimlenen militanın, bu konuşmada verilen tepkiler ile ülkücü gençlerden kaçan sol görüşlü bir kimse olduğu netleşir. Bora ile militanın sohbet etmesi sırasında döneme dair başka yaşantılar da görünürlük kazanır:

"Yüreği ağzına geldi Zeynep'in. 'Tanrım üniversitede ders verdiğini söylemese babamın' diye dua etti içinden. Son günlerde fakültelerde öğretim üyelerini kuş gibi avlıyorlardı. Sağcı ya da solcu olmaları bile önemli değildi. Çoğu kez piyango tarafsızların başına vuruyordu." (Kulin, 2018: 107)

Bu satırlar ile 12 Eylül öncesinin akademisyen cinayetleri de öyküde yer alır. Metnin en dikkat çekici yanı ise militanın evde geçirdiği zaman diliminde, öykü kişisi kadındaki korku duygusunun yerini merhamete bırakmasıdır. Kadın, evine zorla

giren militanın karnını doyurur ve evden çıkacağı sırada ise çocuğu için aldığı çikolatayı ona verir.

12 Eylül öncesinde, üniversiteli gençler arasındaki sağ-sol çatışmalarını konu eden metinlerden biri de Muzaffer Buyrukçu'nun "Hüzünlü Kar Çiçekleri" adlı öyküsüdür. Öykünün başkişisi olan İlhan, yıllar önce, yeğeni Güven'i bir sokak kavgasında kaybetmiştir. İzmir'den Ankara'ya okumak için gelen Güven, sol örgütlere üye olur ve kısa sürede lider kadrosunda yer alır. Güven ve dayısı arasında geçen konuşmalar, sol hareketlerde yer alan gençlerin halka rağmen halk için mücadele veriyor olmaları paradoksuna odaklanır.

" 'Bana kalırsa sen fazla hayal kuruyorsun.' dedi İlhan. 'Kurmuyorum, gerçeği anlatıyorum. Emekçi sınıfı iktidara getirmek ve sömürüye, haksızlığa son vermek hayalcilik, maceracılık değildir.' dedi Güven. Gözlerini kıstı, duvardaki çalar saate baktı. 'Halktan yana olan bütün partiler böyle düşünüyor zaten. Ama siz o partiler tarafından da dışlanan ve ateşe hattına sürüklenen imha ettirilmeye çalışılan kurbanlarsınız bana göre... Partiler, demokratik kuruluşlar, seçkin aydınlar desteklemiyor sizi... İşin garibi sömürülmekten, ezilmekten kurtarıp iktidara getirmeye çabaladığınız kişilerin, bir kargaşa, bir terör, bir ölüm ortamı yarattığınız, küçük sevinçlerini yüreklerinden söküp attığınız için size düşman olduğunu biliyor musunuz? 'Biliyoruz dayı, her şeyi biliyoruz.' 'Bir çelişki değil mi bu? Sizin yanlış şeylerle uğraştığınızı ortaya koymuyor mu?' Yanlışlık bizde değil, onların tutumlarında... bu da yoğun propagandaların sonucudur." (Buyrukçu, 1987: 91)

Bu satırlar, sol örgütlere katılarak marjinalleşen gençlerin motivasyonunu ve o gençlerin bizzat kendi aile yakınları tarafından nasıl karşılandıklarını yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Selim İleri'nin "Kılıç Artıkları" öyküsünde de benzer bir durum karşımıza çıkar.

"Dayoğlum Almanya'dan geliyor. 'Ben de Yazdım'ı okuyorum' diyor, 'ne iyi anlamış Türk milletini Celâl Bey, hayvan sürüsünün başında bir çoban gerek bize.' Annem konuşacağım diye sapsarı, gücüm yeter mi hiç, ah bilmez anacığım, bağırıp çağıracağım sanır, hep önüme bakıyorum; 'İstakoz

değil ya hep.’ Haziranda, gül zamanı, limonatacının önünde durmuştum (biz). Büyük cam kavanozda bulanık sarı su, sıcağa dayanamadıkça bardak bardak içenler. ‘Sittirsin gitsin bu gençler Moskova’ya!’ demişti limonatacı. Ona anlatamazdık, dayıoğluma anlatamazdım; yirmi üç yıllık körüklü çantaya doldurulan kuru köfteleri kimse anlamazdı ki.” (İleri, 2014:174)

Devrimci genç tipi için bir örnek olan anlatıcı, benimsedikleri ideolojiyi halka hatta yakın çevrelerine bile anlatamamaktan yakındır.⁴³

Buyrukçu’nun “Hüzünlü Kar Çiçekleri” öyküsünde, Güven’e dair anlatılan her şey geçmişe dönük, unutulamayan anlar olarak İlhan’ın belleğinden sökün eden yaşanmışlıklardır. Güven’in ölümü de hatırlananlar arasındadır.

“Birden bir bağrışma, çağrışma caddedeki kulakları sağırılaştırır gürültüye karıştı. Sanki cehennem zebanileri yere inmiş gibi kalabalık kaçıştı dehşetli bir korkuya kapılarak ve onbeş-yirmi sarkık bıyıklı, Çinli gözlü, Türkistanlıya benzeyen kişi ‘İşte aradığımız komanis piçi...’ nârasıyla yüklendiler. ‘Tuzağa düşürdüler bizi..’ diye bağırdı Güven, ‘Bir ikisini döversek ötekiler korkup kaçır.’ Tüyleri dikenleştiren vahşi, oç kokan, ilkel sesler akıyordu mağaramsı ağızlarından. Güreşçiler gibi bellerine sarılıyor, paçalarına dalıyorlardı. Dizlerine, karınlarına, bacaklarının arasına tekme sallıyorlardı. Kafalarına, enselerine, omuzlarına, yüzlerine, alınlarına, burunlarına, çenelerine, göğüslerine vuruyorlardı boyuna. Bir yumruğun ezdiği yerden başka bir yumruk kan fişkirtiyordu.” (Buyrukçu, 1987: 94)

Ölümlerle son bulan olay anında ne oradan geçen insanların ne de polislerin müdahale etmemesi ise dikkat çekicidir. İnsanlar, başlarına gelecek felaketten korkarken polislerin tavrı bir görev ihmali olarak yansıtılır. Çevredekilerin konuşmaları da buna tanıklık eder:

“Hiçbirinizde insaf, merhamet yok mu, araya girip ayırsanıza şunları!.. yoksa öldürecekler zavallıları!

Kendine güveniyorsan sen ayırsana!

⁴³ Selim İleri’nin “Yarın Olsun” öyküsünde de sol-sosyalist hareketin kurtarmayı ya da hakkını savunduğu işçi sınıfı ile birleşemediği, onlara ulaşamadığı eleştirisi yer alır. (İleri, 2019: 124)

Polis efendi sigara içeceğine havaya iki el ateş et de durdur kavgayı.!

(Üç polisti. Arkalarını döndüler, bir han kapısından içeriye süzıldüler)
(Buyrukçu, 1987: 95)

Buyrukçu'nun diğer öykülerinde karşılaştığımız politik tavır alış, ideolojik çatışmada bir taraf olduğunu açıkça belli eden kurgusal yapı bu öyküde de kendini gösterir. Metinler, ötekini anlama çabasından yoksundur.

Oktaç Akbal'ın "Böyle Gençlik" öyküsü, gençlerin 70'ler sonrası artan politik duyarlılığı ve giriştikleri eylemleri ideolojik bir ayırım yapmaksızın olumlu gelişmeler olarak yansıtan bir metin olması bakımından benzerlerinden ayrılır. 1977 yılında yayınlanan bu öyküde, gençlerin protesto eylemleri ve halkın öğrenci hareketlerine bakışı öykü diliyle tartışmaya açılır. Bir otobüste seyahat etmekte olan anlatıcı öykü kişisi, Kızılay'a yakın bir noktada otobüsün durması üzerine bir öğrenci protestosuna şahitlik eder:

"Solumuzda Milli Eğitim Bakanlığı var, önünde birkaç yüz öğrenci, Bakanlığın pencerelerine birikmiş görevliler... Olağan şey. Dün de ülkücüler yürümüş TRT'ye, bugün de ya onlar ya da hak arayan başkaları" (Akbal, 1977: 134)

Protesto eylemini bu sözlerle değerlendiren öykü kişisi, yanında oturmakta olan yaşlı insanların "Olmaz olsun böyle gençlik" eleştirilerine ise içten içe karşı çıkar." Anlatıcıdan onay bekleyen söz ve bakışlara ise " *Bir dertleri olmalı!*", " *Önce onu bilsek sonra kızsak...*" sözleriyle karşılık verir. Aslında öykünün temel mesajı da bu yaklaşımda saklıdır. Hangi ideolojiyi benimsemiş olursa olsun gençlerin bir hak arayışı içinde olmaları, yollara dökülecek özgüvene ve içinde buldukları çağa ve sisteme söyleyecek bir sözlerinin olması takdir edilmesi gereken bir meziyet olarak ifade edilir. Gençleri yeren, "biz büyüklerimiz yanında konuşamazdık" sözleriyle başlayan gençlik eleştirilerine verilen cevap şu şekildedir:

"Konuşacak bir şeyin var mıydı? diye sormalı böylelerine!.. Ne diyecektin? Hiç. Şimdiki gençler okuyorlar, düşünüyorlar, sorumluluklar yükleniyorlar, arıyorlar yollarını, hazır kalıplara uymuyorlar, karşı koyuyorlar haksızlığa, yasa dışı işlemlere..." (Akbal, 1977: 135)

Böyle bir bakış açısına sahip olan anlatıcı kişinin, ölümlerle sonuçlanan çatışmaları bile normalleştirdiği görülür.

“Her gün gençler ölüyor, öldürülüyor, birbirini vuruyor. Yollara düşüp yürüyor, hak arıyor. Biz gençlik çağını geride bırakanların yadırgadıkları, anlayamadıkları bir şey bu. Niye, niye? Çözümleyemiyoruz, hele yaşı yetmiş bulmuş olanlar bambaşka bir çağın insanları gibi!.. Birtakım sorunların iç yüzünü anlayamıyorlar, anlatsanız da öğrenemiyorlar. Yalnız bilgisiz, öğrenimsiz yaşlılar değil, en okumuş yazmış, yüksek görevlere geçmiş yaşlılar da öyle... Kimileri görünürde gençlerden yana gibi, ama içlerinde hiç de farklı düşünmüyorlar şu yanımda oturan ihtiyarlardan...”
(Akbal, 1977: 136)

Yaşananlar çağın bir gereği, yeni arayışların zaruri sonuçları olarak ifade edilir. Nitekim öykünün sonunda, iyi ki bugünün ihtiyarları günün gençlerini beğenmiyor aksi takdirde hiçbir ilerleme olmazdı düşüncesi ortaya konur. Yaşanan toplumsal gerilim halinin ilerleme için kaçınılmaz olduğu fikri, Akbal’ın, “kar yağıyor” metninde de tekrarlanır. Bu metindeki öykü kişisi bir yazardır. Metin kış atmosferi ile başlar. Aynı gün içinde, kar yağışının geçici bir süre yerini güneşe bırakması ve hemen ardından bir tipi ile yeniden bastırması ülkenin içinde bulunduğu duruma benzetilir. Anlatıcı öykü kişisi, ümit ve ümitsizlik arasında kalmış bir özne olarak şöyle düşünür:

“İlerleme köklü değişimlerle olur. Daha öncekilere benzer şeyleri görmek, duymak, yapmakla değil... Toplumca köklü bir değişme öncesinde miyiz? Bütün bu rahatsızlıklar, aramalar, vurmalar, kırmalar bunun habercisi mi? Kim bilir?” (Akbal, 1977: 41)

Bu cümleler seksen öncesi kimi aydınların toplumsal olaylar karşısındaki tutumunu da yansıtmaktadır. Gençlerin “sol devrim” arzusu içtenlikle desteklenirken ülkede tırmanan şiddet olayları bile bu sürecin doğal bir evresi olarak değerlendirilmektedir.

Akbal’ın metinlerinde olduğu gibi, Işıl Özgentürk’ün “Kocaman Bir İnançla Geçen Gençliğim, Sen Güzeldin” öyküsünde de darbeler öncesindeki kaotik atmosferin benzer gerekçeler ile özlemlerle anılan bir mazi şeklinde kurgulandığını

görürüz. Metin, 12 Eylül sonrasındaki apolitik üniversite atmosferi ile kendi gençliğini kıyaslayan bir “ben”in hikâyesidir. Edirne Kapı Erkek Öğrenci Yurdu önünden geçmekte olan öykü kişisi; huzurla kütüphanede oturan öğrencileri gördüğünde kendi gençliği ile bir kıyaslama yapar:

“Birden kendime sordum, “ ‘Şimdi yeniden üniversite yıllarına dönmek, böyle bir yurttta yaşamak ister misin?’ Yanıtım kocaman bir hayırdı. Jules ve Jim, boykotlar ve işgaller, ölümler ve kocaman bir inançla geçen gençliğim, sen güzeldin.” (Özgentürk, 2011: 9)

Kıyaslamada nostaljiye dönüşen bir mazi dikkat çeker. “(...)Polis kurşunlarının üstümüzden geçtiği, dizlerimizin yerlere kapaklanmaktan kanadığı, içimizden birinin ölmediğine sevindiğimiz günler (...)” (Özgentürk, 2011: 9) sözleriyle betimlenen öğrencilik yılları, arayış ve mücadele içinde olması bakımından özlemlerle anılır. Lowenthal’ın “Nostalji, acısı alınmış bellektir.” sözlerini akla getiren bu hatırlama biçimini, Özgentürk’ün “Turna Kanatlarında Türküler” öyküsünde de görmek mümkündür.

Adalet Ağaoğlu’nun “Savun Sevdam Sen Savun” adlı öyküsü ise gençler arasındaki ideolojik kutuplaşmanın derinliğini yansıtmak üzere iki sevgilinin birbirine düşman olması üzerine kurulur. Her gün belli saatlerde bir sokaktan geçmekte olan iki sevgili, anlatıcı öykü kişisi ve annesinin dikkatini çeker. Anlatıcı, “kumrular” diye adlandırdığı bu iki genci gördükçe huzursuzluklar yaşadığı kendi evliliğindeki sorunlarını çözebileceğine inanmaya başlar. Mahallede bulunan akasya ağacının altındaki duvar, sevgililerin uğrak yeridir. Orada oturur, görenleri imrendirecek bir muhabbetle sohbet ederler. Anlatıcı ve ailesi için de bu sohbetler beklenen ve izlenildikçe geleceğe dair umut veren bir gösteri gibidir. Sevgililerin ansızın ortadan kaybolması evlenip bir yuva kurmuş olmalarına yorulsa da bir süre sonra gerçek anlaşılır:

“Akasyaların bol çiçeğe durduğu günlerin birinde annem, hayıflana çırpına dedi ki:

‘Ah çocuklar, meğer bizim kumrular düğün falan yapmamışlar. Yuvalarını kuramamışlar. Birçokları gibi, o cânım çocukları da alıp içeri tıkmışlar. Ah, hiç umar mıydın?’

Annem, meleklerinden kuşkuya mı düşmüştü, onlar için üzülüyor muydu, düş kırıklığı içinde miydi, anlayamamıştım.” (Ağaoğlu, 2016:71)

Bu satırlar, öykünün bir dönemi yansıtan ilk cümleleridir. Ülkedeki iç çatışma ortamı darbelerin öncesinde de sonrasında da pek çok tutuklamalara sebep olmaktadır. Gençler arasındaki kutuplaşmanın vardığı nokta ise öykünün asıl temas ettiği toplumsal durumdur. Bu iki genç âşik, hapisten çıktıktan sonra farklı görüşleri savunan kamplarda yer alırlar. Bir zamanlar sevgiyle bir arada oturdukları duvar, karşıt sloganlar yazarak birbirleriyle mücadele ettikleri bir alana dönüşür. Yakın bir geçmişte sevginin paylaşıldığı bir mekân olan “duvar” düşmanlığın çoğaltıldığı bir yer olur. Anlatıcının şahit olduğu bu toplumsal durum karşısındaki tavrı ise seksen sonrasının olgunluğuna sahiptir, dile getirdiği trajedi karşısında bir taraf olmaktan ziyade hayıflanan bir vicdandır. 12 Eylül darbesi öncesinde yazılan metinlerde bu hümanist söylemi bulmak güçtür.

70’li yıllarda, gençler için ideolojik eğilimlerin her şeyin önüne geçtiğini düşündüren, dostlukların bile kolayca düşmanlığa dönüştüğü birden çok öykü metniyle karşılarız. Işıl Özgentürk’ün “Seni Yitirdim” adlı öyküsü bunlardan biridir. Gençlik aşkı ile yıllar sonra karşılaşan anlatıcı öykü kişisi kadın, sevdiği genç adam ile ilişkisinin son bulmasına neden olan günü şu sözlerle aktarır:

“Daha kapıdan girerken düşmanca bir duygu davranışlarına egemen oldu. Yumuşak, okşayıcı sesin kararmıştı. Avcılar tarafından kısırılan yaban bir hayvanın kinci bakışları gelip gözlerine yerleşti. Annemin uzattığı eli görmemezlikten geldin. Geçip oturdun ve sustun. Babam şaşkındı. Suskunluğunu kırmak için hiç durmadan sorular soruyordu. Ona tek sözcükle yanıt veriyordun, evet ya da hayır.” (...) “Babam okulu bitirdiğinde ne yapacağımı sordu, ‘Benim babamdan kalma malım mülküm yok, sıfırdan başlayacağım,’ diye yanıt verdin. Babam sevecenlikle ‘Ben de öyle başladım, şimdi çok şükür’ dedi. Sana destek çıkan, seni korumaya yönelik sıradan bir sözdü. Sen, yüzünde o güne dek görmediğim bir sertlik,

‘Epey yol almışsınız, anlaşılın kürtaj çok kazandırıyor,’ dedin ona. Babama. Babam yanıt vermedi, az sonra işi olduğunu söyleyerek kalktı sofradan, bir daha da yanımıza gelmedi.” (Özgentürk, 2011: 180- 181)

Kız arkadaşının ailesiyle tanışmak üzere evlerini ziyaret eden genç adam; lüks avizeleri, pahalı koltuk takımlarıyla gösterişli salonu gördüğünde adeta bir düşman mahalline girmiş gibi davranmaya başlar. Sosyalist görüşleri nedeniyle sınıfsal çatışmalara odaklanarak teşekkül eden kişiliği, kız arkadaşının ailesine bile düşmanlık beslemesine sebep olur. Öykünün genel atmosferine bakılırsa 80 öncesi gençlik hareketlerinin duyguyu öteleyen ve bir çeşit körlüğe sebep olan ötekini düşmanlaştıran fanatik duyarlılığına bir eleştiri olduğu fark edilir.

12 Eylül sürecindeki kamplaşmayı, gençlerin ideolojik eğilimleri sebebiyle ürettikleri düşmanlıkların hazin sonuçlarını yansıtan bir metin de Necip Tosun’un “Geçit” adlı öyküsüdür. Öykü kişisi, ölümlü bir olaya karışmış, teslim olarak cezasını çekmiş bir kimsedir. Hapis cezasının infazı sonrasında yeniden hayata dâhil olduğunda hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığını fark eder. Duvarlardaki sloganlar, caddelerdeki afişler, pankartlar yerini reklam panolarına bırakmıştır. İstasyonda arananlar listesi yoktur. Her zaman uğradığı kitapçı oyuncakçı olmuş, gittiği kahve araba galerisine dönüşmüştür. Hapse girmesine neden olan olaya karıştığı anda içini kemirmeye başlayan ve onu teslim olmaya iten pişmanlık hissi bu kez derin bir boşluğa dönüşür. Hayatının merkezine aldığı ideolojilerden, büyük ideallerden eser kalmamıştır. “Sert” ve “katı” olduğu için “buharlaştıran” her şey onu da eritip yok etmiştir. Öyküde herhangi biri olarak varlık gösteren kişinin bir neslin hazin hikâyesini temsil ettiği ise şu sözlerle ifade edilir:

“Akşam birlikte oldukları arkadaşlarının resimlerini ertesi gün gazetelerde görüyorlardı. Herhangi bir cümle gibi: ‘Öldürüldü.’ Kahvaltı yapıyor der gibi: ‘Öldürüldü...’ Sadece bir kelime; öncesi ve sonrası yok. Yüzleri kendilerinin değildi, elleri. Her şey birbirine karışmıştı. Sis ve çember. Çember ve sis. Küçük, tertemiz yürekleriyle her şeyi değiştireceklerini sanmışlar ama arkalarında titrek gölgeler, cam kırıkları ve büyük düşler bırakıp yitip gitmişlerdi.” (Tosun, 2019: 38)

Bu satırlarda, kamplaşmanın doğurduğu şiddet ve kötü sonuçları belirirken gençlerin saf niyetleri ve onları hatalara sevk eden “gizli ellerin” olabileceğine yönelik imalar da belirir.

Buraya kadar incelediğimiz örneklere Ayşe İlker’in “Eflatun Hüzünler”i (2020), Ayşe Kulin’in “Sami Bey’in Ruhı” (2000), Metin Özdemir’in “Muhaliif”i (2018), Nezihe Meriç’in “Dedi ‘Ölüm Aklımda” (1993) , Nuhan Nebi Çam’ın “Deniz Şehri” ve “Yangın Sonrası Ölmek” (2005), Orhan Duru’nun “Bir Hükümetin Ölümü” (1991), Ramazan Dikmen’in “Eski Çamlar” (2015), Ali Kemal Temizer’in “Dönüşüm” ve “Bir Günlüğün Son Sayfaları” (2002), Ayşe Kilimci’nin “Kırlangıçlar Göç Eyledi Yurdundan”, “Sonsuzcu” ve “Kuytuda” (1989) öyküleri de eklenebilir. Bu öykülerde de 12 Eylül’e kadar devam eden öğrenci olayları; şiddet ve çatışmanın yansımalarını belirgin bir şekilde takip etmek mümkündür. Bu öykülerin bir kısmına çalışmamızın farklı bölümlerinde yer verdiğimizden ve bir kısmının da yukarıdaki örneklerle örtüşecek muhtevaya ve mesaja sahip olduğunu bildiğimizden yazar ve eser adlarını zikretmekle kifayet ettik.

İncelediğimiz öykülerden hareketle yazarların söz konusu süreci metinlerine taşıma biçiminde iki eğilimin varlığından söz edilebilir. Birinci grupta, politik duyarlılığın ön planda tutulduğu; hayatın içindeki ideolojik çatışmanın edebî metin üzerinde de taraf olmak suretiyle sürdürülmek istendiği öyküler yer alır. Bu metinlerde, maşeri vicdanın yargısında tartılacak tarihe, edebiyat cihetinden tanıklık etme gayreti dikkat çeker. Yazarın maksadı olarak ifade edebileceğimiz bu niyetin edebiyat eseri içinde kristalize olduğu bir örnek olarak Leyla Erbil’in “Eski Sevgili” novellası hatırlanabilir. “Eski Sevgili”nin başkişisi Nigar’, ressam arkadaşı Suret’ten anarşi olaylarında ölen gençlerin resimlerini yapmasını isterken: “*Unutmamalı adlarını çocukların, (...) o mücadele biçimini kabul etmesek bile onlar bizim ölülerimiz, yerde kalmamalı kanları*” (Erbil, 2017:144) diyerek arzusunu gerekçelendirir. Bu sözler yazarın niyetini yansıtan ve başka kalemlerin metinlerinden çıkan birçok öykü için de ortak bir ses gibidir. Muzaffer Buyrukçu, Ayşe Kulin, Nezihe Meriç, Sevinç Çokum bu grupta değerlendirebileceğimiz metinler kaleme almıştır. İkinci grupta ise ideolojik nedenlerle kamplaşan ve birbirine düşman olan gençleri anlama ve okura empati yapabilme olanağı sunma

çabası fark edilir. Cihan Aktaş, Necip Tosun, Oktay Akbal, Ramazan Dikmen ve Adalet Ağaoğlu'nun metinleri bu gruba dâhil edebileceğimiz öykülere örneklik eder.

2.2.6. Kaos ve Şiddet Sarmalında Toplum ve Birey

Türkiye tarihinde 1970 ve 1980 arası süreç, yaygın bir anlayışla, “kaos”, anarşi” dönemi olarak kabul edilir. Öncelikli olarak okullarda başlayan şiddet olayları zamanla İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirlerde toplumsal hayatın bütününe sirayet etmiştir. Bu evrede yaşanan hadiseler, öykücülüğümüzde hem atmosfer hem de öykü konusu olarak sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Çatışmanın hiçbir tarafında olmadığı halde anarşiden etkilenen ve korku ikliminde hayatını sürdürmeye çalışan bireylerin durumunu yansıtmaları bakımından Orhan Duru'nun “Bir Hükümetin Ölümü”, Tomris Uyar'ın “Güneşli Bir Gün”, Muzaffer Buyrukçu'nun “Evdeki Gece”, Ayşe Kulin'in “Sami Bey'in Ruhunu”, Ayşe İlker'in “Tavuk Gibi Ölmek”, Sevinç Çokum'un “Evlerinin Önü” öyküleri bu başlıkta değineceğimiz başlıca metinlerdendir.

Orhan Duru “Bir Hükümetin Ölümü” öyküsünde, Türkiye'nin içinden geçtiği on yıllık karanlık evreyi mizah ve ironiden yararlanarak eleştirel bir dille aktarır. Öykü, İsmet Öztürk isimli bir devlet memurunun bir hafta sonu alışveriş yapmak üzere sokağa çıkması ve başından geçenlerden ibarettir. Ancak bu bir gün yılları kapsayacak şekilde kurgulanır. İsmet Bey'in evden çıkışını anlatan şu satırlar ülkedeki güvenlik sorununa işaret eden ilk ifadelerdir:

“Çıktı evinden İsmet Öztürk, ayaklarının ucuna basarak ve çöptenekesi içinde bomba, patlayıcı madde, spray-deodorant ya da Shelltox olup olmadığını iyice bir denetimden geçirdikten sonra. Kara güneş gözlüklerini taktı ayrıca, kimse tanımasın diye. Tanınmış bir kimse değildi ama olsun. Ne olur ne olmaz, başkasına benzetebilirlerdi onu. Seken, yansıyan kurşunlardan biri ona gelirse, kim vurduya gidip Niyazî ya da Tanju olabilirdi. Çok kişinin başına gelmişti bu durum. (Duru, 1991: 108)

Bu ifadeler, sokaklardaki kaosa gönderme yaparken tarihsel gerçekliğe yaslanır. Söz konusu dönemde, patlama düzeneği olan pankartlar, çöp tenekesine bırakılmış bombalar nedeniyle sebepsiz ölümlerin olduğu bir vakıdır. Orhan Duru, öyküsünü

kurgularken 12 Mart öncesi ve sonrasını da yansıtacak şekilde, öykü kişisi İsmet Öztürk'ü bir sokak çatışmasının ortasında bırakır. Kendisini ansızın çatışan iki grup arasında bulan İsmet Öztürk, herkesin kaçıp saklandığı ve polisin de müdahale etmediği bir evrede yüksek sesle bağırarak kavgayı durdurur. Metinde çatışmanın geçici bir süre için durması 12 Mart Muhtırası sonrasında kısa süren sessizliğe bir gönderme gibidir. Nitekim öykünün devamında aynı çatışma devam eder:

“Kişioğlunun yaşamında birkaç yıl nedir ki, göz açıp kapayıncaya kadar geçer. İşte öyle oldu ve hemen ardından yeniden birbirine girdiler komandolar, ülkücüler, büyük ülkücüler, küçük ülkücüler, akıncılar, THKO, THKP-C, Çayanistler, Maoistler, Halkın Kurtuluşu, Halkın Birliği, Halkın Bilmemesi, Kawa, Bader-Meinhoff, Brigada Rossa, IRA, ETA ve başkaları.” (Duru, 1991: 110)

Metinde; Bader-Meinhoff gibi Almanya Kızıl Ordu fraksiyonu sol görüşlü örgüt ve ETA gibi İspanya'da Marksist-Leninist bir anlayışla ayrılıkçı faaliyet yürüten yapılanmalardan söz edilmesi, Türkiye'deki hadiselerin küresel bağlantılarına da bir göndermedir. Bu bağ, organik değilse de anarşinin zamanın ruhu (zeitgeist) olduğu yönündedir. Metinde kaos ve şiddet ortamında bireyin çaresizliğini yansıtmak üzere kullanılan İsmet Öztürk, yeniden kavgaya tutuşan kalabalıktan kurtulmak için bir kahveye sığınır. Buradaki diyaloglar da mizahi bir dille dönemin hükümetlerine ve olaylar karşısındaki reflekslerine göndermeler içerir. Sığındığı kahvede, hükümet nerede sözleriyle hayıflanan İsmet Öztürk, hükümet benim diyen bir adamla karşılaşır. Yorgun ve çökmüş bir kimse olarak betimlenen Hükümet ile İsmet Öztürk'ün kurduğu diyaloglardan biri şöyledir:

“ ‘Sıkıntınız nedir? Birini bir işe mi yerleştirmek istiyorsunuz? Yoksa atanmak istediğiniz bir yer mi var?’ Hayır... Hayır bunların hiçbiri değil. Bezgin bezgin baktı Hükümet, İsmet Öztürk'ün yüzüne.’ İsteklerinizi bir dilekçe ile getirin Buradayken bana verin. Yoksa bir daha göremezsiniz beni... (...) Siz hükümet olarak Hükümet Bey, bu anarşiyi ve saldırıları ortadan kaldıracaktınız hani. Asayiş en önemli bir sorundur ülkede. dedi İsmet Bey ve belki de paşa...”(Duru, 1991: 111-112)

Bu diyaloglar ile söz konusu dönemde hükümetlerin birincil sorun olan anarşi problemini çözmede yetersiz kaldığı gibi, “iş ve atama” gibi konulara yer verilmesi de siyasetçilerin kadrolaşma ile uğraştıklarına bir gönderme olarak okunabilir. Hükümetin anarşi sorununa yönelik açıklamaları da kayda değerdir:

“Biz çok güç koşullar içinde hükümet olduk. Artık Anarşiyi de durdurma ve söndürme aşamasına gelmiş bulunuyoruz. Okullarda, yurtlarda anarşi kalmadı. Sokaklardaki anarşi ise bireysel eylemlerden öteye geçmiyor./ Bugün neredeyse öldüreceklerdi beni sayın Hükümet!/ (...) ‘Kendimi Kurtarmak için kurtarılmış bölgelerden birine gitmem gerekecek belki de’ dedi İsmet Bey” (Duru, 1991: 113)

Çözülmeyen sorunun çözülmüş gibi lanse edildiği bir anda kahve bombalanır ve Hükümet de hayatını kaybeder. Kahvenin bombalanması, 12 Eylül öncesinde sıkça görülen anarşik eylemlerden biridir. Hükümet’in de böyle bir saldırı sonucu hayatını kaybetmesi ve öykünün bu tablo ile son buluşu 12 Eylül darbesini işaret eder. 1991 yılında yazılmış olan öykü, İsmet Bey’in korku iklimi içindeki çaresizliği ile dönemin vatandaşlarını, çatışan gençler ve öyküdeki söylemler ile dönemin ruhunu ve Hükümet adlı şahısla kurulan diyaloglar ile de dönemin iktidarlarını yansıtmaktadır.

Sokaklardaki şiddetin boyutunu ve insanların tedirginliğini yansıtan metinlerden biri de Tomris Uyar’ın “Güneşli Bir Gün”üdür Öyküde herhangi bir zaman belirteci kullanılmaz ancak tasvir edilen gündelik hayat akışı 12 Eylül öncesini işaret eder. Her akşam pencere önlerinde kaygıyla kocalarını bekleyen eşler ve evlatlarının eve dönüp dönmeyeceğinden endişe duyan ebeveynlerden söz edilirken:

“Çünkü alanların duvarlarında, geçitlerde, köprülerde, apartman aralıklarında, taraçalarda, bahçelerde, ağaçlıklarda, otellerin girişlerinde, fabrikalarda, aydınlık yazıhanelerde, tozlu devlet kurumlarında kol geziyordu ölüm./(...) “Raylara gelişi güzel atılmış bir pamuk paketi, apartman aralığına bırakılmış bir gazete tomarı, biraz sonra patlayacak bir bombayı anımsatıyordu.” (Uyar, 2019a: 16)

ifadeleriyle terörün egemenliğinde bir hayat betimlenir. Öyküde, dikkat çeken bir husus da ideolojik eğilimlerin beden üzerinden de sergilenmeye başlandığına ve dost-düşman imgesine dönüştüğüne değinilmesidir. 70'lerin sonunda sağcı ve solcu gençlerin sakal, bıyık, kılık kıyafet gibi dış görünüşleriyle de birbirinden ayrıldığı ve her an çatışmaya hazır bir durumda oldukları (Birand, 2010:60) bir realitedir.

“Kentlerde kimseler birbirini tanımıyordu. O güne kadar tanımayı pek düşünmemişlerdi, ama artık önemliydi; tanınmayanlar kuşkuyla süzülüyordu. Bıyıktan, saçın taranış biçiminden, kısalığından ya da uzunluğundan, giyiniş özelliklerinden bir düşmanlık, bir dostluk belirtisi çıkarılmaya çalışılıyordu.” (Uyar, 2019a: 16)

Alıntıladığımız bu satırlar ile toplumsal hayatta görülen beden ve ideoloji ilişkisi öykü diliyle okura aktarılır.

Kaos ve şiddetin egemen olduğu sokak tasvirleri farklı yazarların kalemlerinden birbirini tekrar eden cümleler şeklinde karşımıza çıkar. Yukarıda alıntıladığımız, Tomris Uyar'ın “Güneşli Bir Gün” öyküsündeki şiddet sarmalındaki sokak betimlemeleri ile Sevinç Çokum'un “Evlerinin Önü” öyküsündeki şu satırların benzerliği bunun bir örneğidir:

“Geceleri uykularım yarım yarım. Geceleri koca şehir öteki şehirler, binlerce ev ve sokak, kavşak noktaları, köşe başları... Namlu gibi pencereler... Karanlık pencereler. Afişler, bombalı pankartlar, duvar yazıları... Bu sabah kimler öldürülecek, hangi kapılar çalınacak? Bütün bunları düşünüyorum.” (Çokum, 1984: 92)

Her iki öyküde de anarşinin egemenliği ve ebeveynlerin kaygıları dile getirilirken her an her yerde patlayabilecek bombaların, ateşlenecek silahların varlığından söz edilir.

Muzaffer Buyrukçu'nun “Evdeki Gece”; öyküsü de, 12 Eylül öncesi görülen kaos ortamından geniş bir kesit sunar. Bu kesit, öğretmen Hakkı ve ailesinden hareketle darbe öncesi atmosferde orta sınıf bir ailenin tekinsizlik duygusu içinde nasıl bir hayat sürdüğünü anlamamıza olanak sağlar. Hakkı; ülkede adalet, yoksulluk, özgürlük gibi temel meselelerde noksanlıklar olduğuna inanan ancak ideolojik kamplaşmalar içinde hiçbir tarafta bulunmayan bir öğretmen olarak öyküde varlık

gösterir. Her ne kadar taraf olmasa da ülkenin içinde bulunduğu koşullar onu da çatışmanın merkezinde konumlandırmaktadır. Birçok öğretmen gibi o da ideolojik doktrinler ile politize olmuş öğrencilerin kışkırtmalarıyla karşılaşmakta, derslerde bile bu türden sözlü tahriklere karşı sessiz kalarak kendini korumaya çalışmaktadır. Öyküde, ülkenin içinde bulunduğu durum, tam bir korku atmosferi olarak tasvir edilir. Ailece tiyatroya gitmeyi planlayan öykü kişileri, bombalanan tiyatro haberlerini işitip vazgeçerler. Sokağa çıkma planları ise evlerinin bulunduğu cadde üzerinde polis ve öğrenciler arasında çıkan bir çatışma nedeniyle gerçekleşemez. Hakkı'nın okula gidip gelişleri ve karısının bekleyişi şu sözlerle aktarılır:

“Akşam yaklaşınca iskemleyi pencerenin önüne koyuyordu. Sokaktan gelip geçenleri izliyordu. ‘Beş dakika sonra köşeyi dönecek. Şimdi polis noktasının orada.’ Ama hayalleri hiç rahat ettirmiyor, bir sürü görüntüyü yığıyordu belleğine. Neler duymuyordu neler... Bir protesto yürüyüşü düzenleyenlere coplarla saldıran polisler o sırada vitrini seyreden Hakkı'yı yaka paça bir cipe tıkıyorlardı. (Bu iyi bir görüntüydü). Fırının yanında üç kişi üstüne çullanıyor, kıyasıya dövmeğe başlıyorlardı. Sorularına doğru yanıt alamadıklarından öfkelenen kişiler, tabancalarındaki kurşunları boşaltıyorlardı Hakkı'ya. Tabancasını şakağına dayayan bir el, tetiği çekiyordu ve Hakkı oracıkta ölüyordu. Kovuyordu bu acımasız görüntüleri. Dualar mırıldanıyordu Tanrı'ya. Hakkı'yı köşeyi dönerken gördü mü fırlıyordu ayağı, ‘Geliyor, geliyor.’ diye bağıyor, el sallıyordu. Ama görmesi, el sallaması doymuyordu Oya'yı, elini elinde hissetmedikçe Hakkı gelmiş sayılmazdı. Çünkü pek çok kişiyi evlerinden elli altmış metre ötedeyken, evlerine on beş - yirmi adım kalmışken öldürmüşlerdi.” (Buyrukçu, 1987: 13,14)

Oya'nın her gün yaşadığı bu kaygılı bekleyişler, diğer insanlar için de geçerlidir. Hemen herkes ölüm korkusu ve güvensizlik duygusu içinde günlük yaşantılarını sürdürmektedir. Bu hissin halkta egemen bir duygu olduğu şu sözlerle ifade edilir:

“Aslında kimse kimseye güvenmediğinden, güvenmek ne kelime, birbirlerinde bir katil adayının, bir saldırganın gizlendiğini düşündüklerinden irkiliyorlar, bakışmaktan kaçınıyorlardı.” (Buyrukçu, 1987: 16)

İnsanların bu denli korku ve endişe içinde olmasının sebebi, her gün gözlerinin önünde yaşanan hadiseler, gazete ve radyolardan alınan haberlerdir. Hakkı, sabah gazeteyi eline aldığı anda okuduğu ilk haber, öğrenciler arasındaki çatışmalardır:

“Dünkü gazeteleri gözden geçirmeye başladı. Ortadoğu Üniversitesi öğrencilerini taşıyan otobüslerden birini Emek’te, ötekini Genelkurmay Başkanlığı’nın önünde durduran komandolar, tabancalarla saldırmışlar, Abidin Ertuğrul’u kolundan, kalçasından, Semih Erbek’i karnından yaralamışlardı. (Semih Erbek sonradan ölecekti.) (Buyrukçu, 1987: 5)

İçinde bulunulan kaos ortamının sorumluları ise siyasiler olarak yansıtılır. Hakkı ve öyküde mevcut durum hakkında değerlendirme yapan tüm kişiler (Babası Sadık, karısı Oya, apartman görevlisi Yunus) hükümeti ve siyasileri suçlar. Onların uzlaşmazlığı ve çözüm odaklı politika üretememeleri bu çatışmaların asıl sebebi olarak vurgulanır. Şartların düzelmesi için kurtuluş ümidi olarak görülen ise askerî bir müdahaledir. Hakkı’nın karısı Oya “Tanrım, gençliğimize acı! Öldürme onu!” diye dua ederken içinden askerler bir an önce yönetime el koymalı diye geçirir. (Buyrukçu, 1987: 15) Aynı şekilde Hakkı’nın babası emekli memur Sadık Bey de politikacılardan ümidi kesmiştir. Apartman görevlisi Yunus Efendi ise bu arzusunun en açık şekilde dile getiren kişidir. “*Bu böyle sürüp giderse herkes silahlanacak, Allah göstermesin... Paşalar şunlara sopayı gösterecekler ya.* (Buyrukçu, 1987: 27) Yunus Efendi’nin bu beklentisi Hakkı tarafından “Merak etme, o da olacak bir gün” sözleriyle onaylanır. Öyküdeki bu tablo, 12 Eylül darbesinin halkın tüm kesimleri tarafından adeta tek kurtuluş yolu olarak beklendiğini düşündürür. Nitekim öykü kişileri, toplumun birden çok kesimini temsil edecek nitelikte kurgulanmıştır. Metinde, dikkat çeken bir husus da öykü kişilerinin kolluk kuvveti olarak görev yapan polise güvenmemeleridir. Bir sokak çatışmasında evlerinin zarar görmesi akabinde yaşananlar bu duruma örneklik eder. Babası Sadık Efendi’nin polisi arayıp şikâyetçi olmalarını istemesi hem Hakkı hem de karısı Oya tarafından itirazla karşılanır:

“ ‘Boşuna çaba dedi’ Hakkı, ‘Hem gelseler bile – Bize ne camı biz kırmadık ki- diyecekler. ‘Öyle şey olur mu? Kurşunları çıkartsınlar, muayene etsinler, hangi tabancadan atıldığını anlasınlar, atanları yakalasınlar’ dedi Sadık

efendi, söylediği sözlerin doğruluğu onaylansın diye baktı kızlara. ‘Ya polislerin tabancalarından çıkmışsa?’ Canım tedbir alsınlar, asayiş düzeltsinler. Canımıza kastediliyor birader’ dedi Sadık efendi. ‘Şöyle güzelce bir azarlayım hepsini’ Hakkı güldü. ‘Baba çok safsın. Demezler mi sana – Evleri kurşunlayanları biz de arıyoruz, bulamıyoruz. Kaçtılar- O vakit ne yapacaksın?’ Sadık efendi baktı baktı, akli yatar gibi oldu. ‘Öyle mi? Faydasız mıdır diyorsun? ‘Hem faydasızdır hem de tehlikelidir. Bütün evi alt üst edecekler, kitaplarımın arasında yasak yayınlar arayacaklar. Hele benim öğretmen olduğumu öğrendiler mi yandı gülüm keten helva. Hiç bakmaz götürürler.’ ” (Buyrukçu, 1987: 74-75)

Öyküde, olayların yansıtılma biçiminde yazarın politik görüşlerinin baskınlığı da kolayca fark edilir. Söz gelimi çatışmalardan söz edilirken daima saldırgan tavırlar içinde bulunan tarafın “komandolar” ifadesiyle ülkücü, sağcı gençler olduğu okuyucuya telkin edilir. Devrimci gençlerin polisle çatışmaları üniversitede okuyabilmek, eğitim haklarını ellerinden alan merkezi idare ve anarşist grupların saldırılarına karşı bir direniş olarak ifadesini bulurken “komandolar” daima şiddeti doğuran taraf olarak kurgulanır. Okula giremeyen ve teyzesinin evine sığınan Neşe, “*Komandolar okulu basmış. Ders yapan öğrencileri döğmüşler, epey yaralı varmış*” bilgisini teyzesiyle paylaşırken polisle öğrenciler arasındaki çatışmayı da “*Ortalık ana-baba günü. Devrimci öğrenciler hem polislerle hem de komandolarla döğüşüyorlar*” sözleriyle aktarır. (Buyrukçu, 1987: 52) Öyküde, döneme dair yer verilen gerçek haberler de bu politik yaklaşımı tahkim edecek şekilde metne dâhil edilmiş gibidir. Otobüslere saldıranlar, okul basanlar hep aynı ideolojik gruba mensup kimselerden seçilir.

Muzaffer Buyrukçu’nun öyküsünde gördüğümüz, terör korkusuyla evden çıkamayan insanlara Ayşe Kulin’in “Sami Bey’in Ruhı” öyküsünde de rastlarız. Öykü, Sami Bey’in ölüm odasında başlar. Bedeninden ayrılan ruh, dünyadan ayrılmadan önce yaşadığı şehirde dolaşmak, anıları olan mekânlarda gezinmek ister. Böylece 12 Eylül öncesindeki sokaklara, anarşiye, güvenlik güçlerinin olaylar karşısındaki tutumu ve insanların korkularına tanıklık ederiz. Korku ve endişe halinin öyküde yer bulduğu bölümlerden biri şu cümlelerdir:

“Hemen hemen her akşam bir davet var. Daha doğrusu vardı. Son günlerde terör yüzünden bir durgunluk oldu, haliyle. Kimsenin canı gezmek istemiyor artık. Ne zaman ne olacağı, nerede bir bombanın patlayacağı, silahların boşalacağı belli değil ki! (...) ‘En çok da eğlence yerlerine bomba atıp duruyorlar birader,’ dedi Sami Bey.” (Kulin, 2000: 67)

Muzaffer Buyrukçu’nun öykü kahramanları gibi, Ayşe Kulin’inkiler de içinde buldukları koşullardan şikâyet ederken en çok siyasetçileri suçlarlar. Seçilemeyen cumhurbaşkanından ve otorite boşluğundan yakınır. Polise duyulan güvensizlik “Bugün evine hırsız girse, başvurabileceğin, güveneceğin bir karakol bile kalmadı ortada. Devlet yok ki, polis olsun” (Kulin, 2000: 70) cümleleriyle bu öyküde de karşımıza çıkar. Birçok açıdan ortaklık göstermesine rağmen Kulin’in öyküsündeki başkişinin bir iş adamı olması, öğretmen Hakkı ile Sami Bey arasında büyük bir fark doğurur. Sami Bey, kapitalist bir zihniyete sahiptir. Bu yüzden bozulan istikrar onu gençlere karşı da büyük bir öfkeyle doldurur:

“‘Ne mi olacak? Asacaksın pezevenklerin hepsini,’ dedi Sami Bey, ‘sağcısını da solcusunu da sallandırdım mıydı ipin ucunda, bak nasıl hizaya gelir hepsi. Elime geçirsem kafalarını kopartacağım. İşlerim alt üst oldu bu serserilerin yüzünden. Her gün sokaklara dökülür eylem yaparlar, bir bok bilirlermiş gibi. Neymiş? Düzeni değiştireceklermiş! Siz ne anlarsınız düzenden müzenden, piç kuruları. Çoğunun eli ekmek bile tutmamış. Asacaksın hepsini. Hepsini asacaksın!’” (Kulin, 2000: 68)

Sami Bey bu sözleri kendi ölümünden önce dile getirir. Ruhunun sokaklarda dolaştığı bir anda onun da düşünceleri değişecektir. Duvara slogan yazmakta olan gençler gözleri önünde vurulduğunda, asılmalarını istediği kişilerin hazin ölümü karşısında öfkesi merhamete dönüşür.

70’li yıllardan sonra görülen ideolojik çatışma ve şiddetin “gizli eller” tarafından manipüle edilen insanlar sebebiyle ortaya çıktığını ima eden metinler de vardır. Adnan Özyalçın’ın “İkinci Arka”, Talip Apaydın’ın “Öğretmen Hayri” ve Metin İlkin’in “Zor Zaman” öyküsü bu metinlerdendir. “İkinci Arka”nın öykü kişisi Habip

topraksız bir köylüdür ve Almanya'ya işçi olarak gitme hayalleri kurmaktadır. Köyelerine gelen birtakım adamlar 100 lira karşılığında şehirdeki bir eyleme katılmak üzere köylüleri ikna ederler. Habip de biraz para kazanmak umuduyla bunların arasına katılır. Habip gibi köylerden kamyonlarla toplanan insanlar şehre getirilir. Akşamdan topladıkları taşlarla “komünistlerin” toplantı yapacakları otele gelerek kendilerine gösterilen hedefleri taşlamaya başlarlar. Bu hadise sonrasında polis kurşunu ile yaralanan Habip, aldığı 100 lirayı doktora vermemek için bacağındaki kurşun ve içindeki pişmanlık duygusu ile yaşamını bir hamal olarak sürdürür. (Özyalçınar, 2019b:59-72) Talip Apaydın'ın “Öğretmen Hayri” öyküsü de aynı mesajı verir. Sol görüşlü öğretmenlerin toplantısı birtakım kimselerce basılır ve salondakiler taşlı sopalı saldırıya uğrar. Öğretmen Hayri kendilerine saldıran grubu şöyle tarif eder:

“Çoğu başka yerlerden getirilmiş gençlerdi. Elbet yerli çocuklar da vardı ama onları kışkırtanlar, önlerine geçip sürükleyenler yabancıydı. Çünkü kimse tanıyamadı onları. Nasıl geldiler, nereye gittiler belli olmadı. Geceleyn kayboldular. İşin asıl ilginç tarafı saldırgan çocukların bazılarına para dağıtıldığını tesbit ettik.” (Apaydın, 1979: 153)

Benzer bir anlatı Metin İlkin'in “Zor Zaman” öyküsünde de görülür. Bu öyküde de köyden kente göç etmiş öykü kişisi Ali, işsiz ve çaresiz olduğu bir gün eline tutuşturulan 20 lira karşılığında öğrenci ve işçilerin yer aldığı bir eyleme şiddetle tepki gösterenler arasında yer alır (Bezirci, 182)

Adalet Ağaoğlu'nun “Çok Özel Küçük Şeyler” öyküsünde de, şiddetin anlamsızlığı ve hedefindeki insanların masumiyeti ön plana çıkarılır. Öyküde belli bir tarih belirteci yoktur ancak öykü atmosferinden anlaşılan 12 Eylül öncesi koşulları olduğudur. Kahvehane baskınları, yolda yürürken her an vurulmak hissiyle tedirginlik içinde olan kişiler bu çıkarımda bulunmamızı sağlar. Silahlı ve bombalı eylemlerin sıradan vakalar olduğu, bir belediye zabıtasının şu yorumları ile okura hissettirilir:

“Neyse, diyor, iyi yürekli belediye zabıta memuru, bu sefer yalnız camlar kırıldı. Bir de çayları dağıtan çocuğun eli kopmuş. Büyüme çağında,

büyümesi durmuş, ortalama bir el- soğuktan çatlamış, güneşten kararmış- bir türlü konacak yer bulamıyor; ortalıkta dolanıyor. Koptuğu yerde parlak bir kol saati. Tek bir zamanı gösteren. Patlamanın olduğu ân'ı..." (Ağaoğlu, 2016:55)

Söz konusu dönemi bir atmosfer olarak yansıtan metinlerde bu tür örneklerle çok sık karşılaşılır. Ramazan Dikmen'in 1980 yılında yayınlanan "Eski Çamlar" öyküsü de bunlar arasındadır. Öykünün teması, dile getirilemeyen bir sevdanın hatırlanışdır ancak kurguda metnin yazıldığı dönemim izleri gün yüzüne çıkar. Anlatıcı kişi, öğrencilik yıllarında oturduğu mahallede yer alan gazete bayiiinin kızına aşık olur. Kızın babası ise bir kaza kurşunu ile hayatını kaybeder:

"Anlatılanlara göre sabahleyin dolmuş durağında bekleyen gençlere ateş açılmıştı. Durak kitapçının önündeydi. Gençler nasılsa kendilerini yere atıp kurtulmuşlardı. Kör kurşun bula bula varıp, o sırada dükkanını açmakta olan zavallı kitapçıyı bulmuştu." (Dikmen, 2015: 93)

Anlatıcı kişinin maktul hakkında verdiği diğer bilgilerde de başka öykülerde de sıklıkla tekrarlanan terör olaylarının artışı ve halkın huzursuzluğu görünürlük kazanır:

"Kavgadan, kargaşadan nasıl tiksiniirdi. Okullardaki çatışmalara bir türlü akıl erdiremezdi. Dükkana uğradığım zamanlar görürdüm. Gazetelerde her günkü terör haberlerini okudukça kendi kendine söylenir dururdu. Ürküsü gözlerine uğrardı. Ne isterlerdi bilmem ki? Biz bu devleti kolay kurmamıştık. Tabii bunlar nerden bilsinlerdi. Yok başımıza bir gelecek vardı bizim canım. Bu böyle sürüp gitmezdi. Ona sorarsanız olacaktı Ahbes gibi eli kanlı biri, toplayıp sürecekti bunları taşocaklarına, bakındı bakalım, o zaman sokaklarda böyle dolaşabilirler miydi?" (Dikmen, 2015: 93)

Dikmen'in öyküsünde olduğu gibi diğer metinlerde de kaos ve şiddetin yarattığı kaotik atmosferden yorulmuş ve yaşananlar karşısında isyan eden bireylere sıklıkla rastlarız.

Araştırmamız kapsamında incelediğimiz metinler, 1970-1980 arası dönemde Türkiye'de yaşanan siyasi çalkantıların Türk öykücülüğünde yaygın bir izlek

olduğunu ortaya koymaktadır. Yazarlar, söz konusu döneme dair yaşantıyı kurgunun imkânlarıyla okura ulaştırırken ideoloji temelli şiddet karşısında bireylerin hissettiği çaresizliği ve güvenlik endişesini ön plana çıkarır. Öykülerde, siyasi otorite ve güvenlik politikalarının önleyici tedbir almakta yetersiz kalışı bireylerin başa çıkmak zorunda kaldığı güçlüklerin ana gerekçesi olarak belirir. Yaşanan olumsuzlukların yansıtılmasında çatışan taraflara karşı anlatıcı tutumunu belirleyen ise ideolojik eğilimlerdir.

2.2.7. Öykünün Tanıklığında: Maraş Olayları

12 Eylül darbe öncesi anarşi ortamında, sağ sol kutuplaşması yanı sıra mezhep çatışmasına sebebiyet vermesinden endişe edilen hadiseler de yaşanmıştır. Alevi ve Sünni vatandaşların bir arada yaşadığı şehirler olan Kahramanmaraş, Çorum ve Yozgat'taki şiddet olayları toplumsal barışı tehdit eder. İlk büyük gerilim 1978 yılının Aralık ayında Kahramanmaraş'ta yaşanır. Bir hafta devam edecek kanlı hadiselerin fitilini ateşleyen ise bir sinema filminin gösterimi sırasında salona atılan bombadır. Saldırı sırasında gösterimde olan film, ideolojik sinemanın sağ cephesindeki ilk örnekleri arasında kabul edilen “Güneş Ne Zaman Doğacak” adlı yapımdır (Küpçük, 2019: 85). Bu saldırının ardından, 21 Aralık'ta iki öğretmen öldürülür ve onların cenaze merasiminde tırmanan gerilim 25 Aralık gecesine kadar devam eder. Güvenlik güçlerinin olayları kontrol altına almakta yetersiz kaldığı bir haftalık zaman dilimi içinde 111 kişi hayatını kaybeder ve yüzlerce insan yaralanır. (Aydın ve Taşkın, 2018: 300) Yerel yetkililerin sonlandıramadığı olaylara çevre illerden gelen zırhlı birliklerin müdahalesi ile olaylar son bulur. Böylece hükümetin iradesiyle 12 Eylül öncesinde sıkıyönetim uygulamaları başlarken Kahramanmaraş dâhil 13 ilde, ordu iç güvenliği sağlamakta aktif rol üstlenir (Ahmad, 2020: 361). 12 Eylül darbesine zemin hazırlayan en önemli hadiseler arasında kabul edilen bu olayların izlerini Türk öykücülüğünde en net şekilde iki müstakil eserde görürüz. Bunlardan biri, İnci Aral'ın *Kıran Resimleri* adlı öykü kitabıdır. Diğer eser ise Şevket Bulut'un *Baharı Göremeyen Çocuklar* kitabıdır. İlki 1983, ikincisi 1996 yılında yayınlanan her iki eser de bir kitap bütünlüğü içinde Maraş Olayları'nı konu edinen öykülerden oluşur. Kitapların bir diğer ortak noktası ise gözleme dayalı olmasıdır. İnci Aral, hadiselerden kısa bir süre sonra Kahramanmaraş'a giderek

olayları yaşayan insanlarla görüşmüş ve bu görüşmelerdeki izlenimlerinden hareketle öykülerini kaleme almıştır. Şevket Bulut, olayların yaşandığı şehirde ikamet etmesinin yanı sıra, olaylarla ilgili hasar tespit komisyonunda görev yapan bir memurdur. Söz konusu eserlerde, sanatçı duyarlılığı ile yaşananları anlama ve anlatma çabası fark edilir.

İnci Aral'ın *Kıran Resimleri*'nde dokuz öykü vardır. İlk beş öykü olayların gelişim sürecini, geriye kalan öyküler ise olaylar sonrasında konu edinir. (Özdemir, 2009: 99). Öykü adları, anlatının merkezinde yer alan şahısların isimleridir. “Şerife” adlı öyküde, Maraş Olayları'nda çocuğunu kaybetmiş iki annenin hikâyesi konu edilir. Şerife'nin oğlu Şehmuz, öldürülen Alevi gençlerdendir. Zişan'ın oğlu Süleyman, Şerife'nin evini basmaya gelenler arasında olduğu düşünülen ve kendisi de olaylar sırasında hayatını kaybeden Sünni bir gençtir. Öyküdeki gerilim, evladını kaybetmiş olan biri Alevi diğeri Sünni iki kadının (Şerife ve Zişan'ın) yeniden karşılaşması üzerine kuruludur.

“- Şehmus giti, Süleyman'ım gitti. İkimiz birer kurban verdik. Acım senden az değildir. Ama bunu böyle konuşunca acımı iki kat edersin. Kuşku üzerine böyle dersin yanlış yaparsın. Süleyman kardeşine vurur mu?”

- Sana kinim yoktur Zişan. Süleyman da belki vardı, belki yoktu. Demem o ki ayrılık gayrılık soktular araya. Beklemedin yatışsın kabarmış yüreğimiz. Yatışmadı daha içim.” (Aral, 2002:24)

İki komşu kadın arasında geçen bu diyalog, yaşanan hadiselerin nasıl bir toplumsal ayrışmaya zemin hazırladığını ima etmesi bakımından önemlidir. Birlikte oturup kalkan, dostça yaşayan iki kadın olayların ardından evlatlarını kaybetmiş, birbirlerine düşman olmasalar da dost olamayacak bir ruh dünyası içinde hapsolmuşlardır. Öykü, düşmanlığın anlamsızlığı ve birlikte yaşamının yolunu işaret eden, Şerife'nin, şu sözleri ile biter:

- (...)İnsan dediğin her bir acıya dayanmalı, pes etmemeli. Sarmalı yarasını. Ezilip gittikçe tepesine biniyorlar işte. Aklın varsa otur düşün. Düşmanımızı iyi bilelim. Bizi dalamak isteyenleri bilelim. Utanmak da sana düşmez ya. Bizi bize kırdıranlar utansın.” (Aral, 2002: 25)

Şerife'nin son cümleleri, yaşanan hadiselerin mezhep taassubundan ziyade manipüle edilen kitlelerin galeyana gelmesi sonucu vuku bulduğuna yönelik bir göndermedir.

“Elif” adlı öyküde de aynı mesaj farklı bir kurgu ile tekrar edilir. Köyde coşkulu bir düğün alayı devam ederken şehre giden damat bir türlü geri dönmez. Endişe ile devam eden bekleyiş, damadın cenazesinin köye gelişi ile yerini hüzne bırakır. Yaşananlar, şu sözlerle değerlendirilir:

“Ne toprak kavgasıdır bu, ne din, ne iman. Ne düşmandır, ne talan. Nasıl bir çılgınlık ki bunlar hiç mi sevmemişlerdir insanı, kuşu, böceği, uçanı, koşanı, suyu, toprağı, yağmuru, güneşi, otu, çiçeği. Sevmemişler midir ki el vurur ateş salarlar! Kimdir bunlar ki kimi kimin üstüne salarlar?” (Aral, 2002:33)

Bir önceki öyküde olduğu gibi, bu metinde de faillerin bilinç bakımından edilgen olduğu vurgulanır. Ansızın patlak veren olaylar aklın ve sağduyunun yok olduğu bir atmosfer yaratır. *Kıran Resimleri*'ndeki her öykü, yaşanan kaosu bir parça daha detaylandırarak sunar. “Selver” adlı metinde vahşetin boyutları dramatik sahneler ile okura sunulurken olayların gelişimi de anlatılır:

“Mutfak kapısına dayanmış yanıt bekliyor çocuklarından. Üç oğlan sözcükleri birbirinin ağzından kaparak anlaşılmasız şeyler söylüyorlar. İki öğretmenin cenazeleri dün kalkacakken olaylar çıkmış ya, e biliyor ne olmuş, hani devlet kuvvetleri gelip kaldıracaktı, halk niçin karışıyor buna? Hem onların ne ilgisi vardı bütün bunlarla. Bir şeye karışmadılar ki? Bugün başka şeye mi çevirmişler, neye yani, ne demek oluyor bu?” (Aral, 2002:41)

Bu satırlarda sözü edilen cenaze töreni, nesnel gerçeklik planında da Maraş Olayları'nın başladığı günlerde vuku bulmuştur. Şehirde gösterime giren komünizm karşıtı bir film sırasında sinemada bombalı patlama olmuş, takip eden zaman dilimi içinde iki öğretmen hayatını kaybetmiştir. Bu iki öğretmenin cenazesinde yaşananlar da hadiselerin kitlesel eylemlere dönüşmesine zemin hazırlamıştır.

“Saliha” adlı öyküde, olaylar sırasında tehlike altında olan kızını kurtarmak üzere mücadele eden bir kadının yaşadıkları konu edilir. Saliha, kızını kurtarmak üzere bir mahalleden diğerine giderken yaşanan talanın boyutlarına tanıklık eder. Terörize olmuş grupların saldırısı altında olan mahallelerden kurtulmayı başarmış

olanlar valilik binasına sığınmıştır. Valilik önünde beklemekte olan askerî araçları ve güvenlik personelini gören Saliha şaşkına döner:

“Bu memleketin yok mu bir emniyet müdürü, valisi? Başımızda kimse yok mu? Bu polisler bu askerler ne durur da böyle dinlenirler?⁴⁴ Bu cipler, bu arabalar bizim değil mi de bomboş yatarlar burada, yaralımız, yanmışımız, ölenimiz kalanımız taşınmak isterken. Ne beklersiniz, ha şurda milleti kırar geçirirlerken daha ne durursunuz? Hani hanginiz bakansınız? Emir verin de asker gelsin tutsun katilleri, kurtarsın canları artık...” (Aral, 2002: 61)

Bu satırlar, öykünün mesajını oluşturur. Kurgu yoluyla oluşturulan tablo; güvenlik güçlerinin olaylara müdahale etmekteki yetersizliği ve geç kalmışlığıdır. Saliha'nın isyan dolu sözleri, dönemin mülki amirlerine yönelik eleştirel bir söylemdir.

“Özdemir” adlı metinde ise eleştirel söylem yargılama süreçlerine dönüktür. Birçok farklı şehirden bu olayı aydınlatmak ve suçluları cezalandırmak üzere görevlendirilen hâkimlerden biri olan öykü kişisi Özdemir, bir süre sonra diğer hâkimlerin bazı yerel unsurlarla gereğinden fazla içli dışlı olduğunu, aralarındaki samimiyetin hayra alamet olmadığını fark eder. Ancak bunu dile getirmeye de çekinir. Tanıkların anlattığı elim hadiseler karşısında psikolojik olarak tam bir çöküş halinde kurgulanan Hâkim Özdemir, orada bulunduğu süre içinde yargıya olan güvenini de yitirir. (Aral, 2002: 79-90)

“(…) dava başladığından beri, on ayda yedi avukat ya öldürülmüş ya saldırıya uğramıştı, sonra emniyet müdürü.../ Dolaylı bir gözdağı mıydı bu? Bunun için mi değişmişti arkadaşları, korkuyorlar mıydı? Bir yandan yargıçlarda birtakım kimselerce korundukları izlenimi uyandıracak, arkanızdayız diye sırtları sıvazlanacak, bir yandan olabilirlik kaygısı yaratılacak, sezilmesi güç bir baskı yolu... Bir araya gelip konuşabilselerdi bunları. Ama hayır, bu konu açıldığında her düşünce, öneri, söz karşısındakine altında suçlamalar varmış gibi yansıyabilirdi. Yeterince tanımayanlardı birbirlerini, ordan burdan getirilmişlerdi.” (Aral, 2002: 88-89)

⁴⁴ Cümle içi bağlamdan ve metinde konuşurulan kişiden hareketle “dinlemek” sözcüğü daha uygun görünmektedir. Ancak metinde “dinlenmek” fiili kullanılmıştır.

Hâkim Özdemir için kurgulanan bu koşullar, Maraş Olayları'nın yargılama sürecinin adaleti sağlamaktan uzak olduğuna yönelik imalardır. Nitekim bu düşünce, "Güher" adlı öyküde de pekiştirilir. Olaylar sırasında kimliği belirsiz kişilerce kaçırılan ve tacize maruz kalan öykü kişisi Güher, mağdur tanık olarak mahkemeye çıkarıldığında yaşadıklarını anlatmaz. Başına gelenlere engel olmayanların bu zulmü yapanlara ceza vereceğine inancı yoktur. Bu yüzden unutmayı, yaşananları yok saymayı seçer (Aral, 2002: 110-115).

"Zeycan" başlıklı öyküde ise olaylar bittikten sonra bir mağdur ile saldırganın beklenmedik karşılaşması konu edilir. Zeycan olaylar sırasında kocasını kaybetmiş, zulme uğramış bir kadındır. Çarşıda yürümekte olduğu sırada bir soğan satıcısı ile karşılaşır. Bu karşılaşma, Zeycan'a yaşadığı tüm kötü olayları anımsatır ve kendilerine saldıranlar arasında bu soğan satıcısının da olduğunu hatırlar. Yakasına yapıştığı adamı polis gelinceye kadar bırakmaz. Metinde olaylara karışan insanların nasıl bir motivasyonla hareket ettiklerini yansıtan şu cümleler de dikkat çekicidir:

"Kafasında önceden belirlenmiş değildi yaptıkları. Bir çılgınlık nöbetine kapılmış, kendinden geçmişti ötekilerle birlikte. Hem, kimse tutulmayacak korkmayın, aramızda büyükler var, dememişler miydi? Öyleydi de neden hemen yüzlerce insanı alıp götürmüşlerdi." (Aral, 2002:76-77)

Olaylara karışmış bir kimse olarak kurgulanan soğan satıcısının zihninde dönen bu düşünceler, yaşanan hadisenin karanlık eller tarafından organize edildiğine yönelik göndermelerdir. Taşkınlık yapanlar, kimliği belirsiz kişilerce manipüle edilmiş ve cesaretlendirilmiştir. Aynı şekilde, "Ökkeş" öyküsünde de olaylara karışmış, iç muhasebe halinde olan bir ihtiyar kurgulanır. Mahkeme heyetini suçsuz olduğuna ikna etmiş olan Ökkeş, ölüm döşeginde kendisini de ikna etmek ister ancak karıştığı eyleminin doğruluğu konusunda vicdanını rahatlatacak gerekçeler bulmakta zorlanır. (Aral, 2002: 97-109)

Yukarıda incelediğimiz İnci Aral öykülerinin kurgulanışındaki ortak nokta, Kahramanmaraş'ta yaşanan hadiselerin doğrudan Alevileri hedef aldığı ve tek taraflı bir saldırı olduğu yönündedir. Aslında yazar, röportaj öykü türünün gereksinim

duyduğu şekilde “sahada konuyla ilgili kişilerle görüşür ve izlenimlerini de ekleyerek bu malzemeyi kurmaca olarak okura aktarır.” (Yivli, 2019:32) ancak ziyaret ettiği yerlerin yalnızca Alevi köyleri oluşu, o gün Maraş’ta yaşananları tek boyutlu olarak öykülere yansıtmasını beraberinde getirmiştir.

Şevket Bulut’un *Baharı Göremeyen Çocuklar* adlı kitabında yer alan 15 öyküde ise olaylar çok daha geniş bir perspektifle kurgulanır. Kitapta yer alan altı öykü, İnci Aral’ın *Kıran Resimleri* eserinde olduğu gibi olay örgüsü ve içerik bakımından hadiselerin nasıl cereyan ettiğini ve olaylara karışan fail ya da mağdurların psikolojisini yansıtır niteliktedir. Bu öyküler, “Meydandaki Gazi”, “Tuz Ekmek Hakkı”, “Baharı Göremeyen Çocuklar”, “Kahramanmaraş’ın Yıkık Evleri”, “Ölümün Sıcak Nefesi”, “Aklıyla Oynayan Çocuk” adını taşır. Diğer öyküler ise yaşanan hadiselerin Kahramanmaraş ve diğer illerde devam eden etkilerine odaklanılır.

Kitabın ilk öyküsü “Meydandaki Gazi”de olayların patlak vermesine sebep olan iki öğretmenin cenaze töreni bir gazete metni kadar gerçeğe bağlı kalarak öyküleştirilir. Ölen öğretmenler Hacı Çolak ve Mehmet Yüzbaşıoğlu, dönemin Belediye Başkanı Ahmet Uncu, öyküde isimleriyle yer alır. Cenazelerin hastane morgundan alınıp protesto gösterileri eşliğinde Ulu Cami’ye getirilişi, orada bulunan karşıt görüşlü kimseler tarafından camiye girişlerinin engellenmesiyle tırmanan gerilime yer verilir. Olayların büyüyüp sağ ve sol görüşlü gruplar arasında taşlı-sopalı çatışmaya dönüşmesi ile öykü son bulur. Öykü iki katmanlıdır. Öykünün anlatıcısı, çizgisel bir zaman akışı içinde olayı aktarırken aynı metin içinde araya giren bölümler halinde, ikinci bir anlatı olarak Gazi Mehmet Çavuş’un dilinden Maraş’ın Fransız işgalinden kurtuluşunu okuruz. Mehmet Çavuş’un harp günlerini anlatırken değindiği anılar ile “Alevi-Sünni ayrımı yoktu birlikte kurtardık” bu vatani mesajı verilir. Mehmet Çavuş’un Maraş’ın kurtuluşunu anlatırken Alevilerin yoğunlukta olduğunu bildiğimiz Pazarcık ilçesinden gelen büyük destekten söz etmesi, Ali Rütto adındaki bir Alevi arkadaşının Fransız cephaneliğini nasıl patlattığını anlatması bu minvalde kurguya dâhil edilir. Metinde kalabalık içindeki insanların konuşmaları arasında yer alan “Şehir piyango bileti satan yabancılarla dolu. Bazı köylerden kamyonlarla eli sopalı gençler taşındı...”(Bulut, 1996: 13)

sözleri ise olayların gelişi güzel değil planlı ve gizli eller tarafından manipüle edildiğine yönelik göndermelerdir. Cami önünde bekleyen kişilerin, yanlarına gelen belediye başkanından, “Pol-Der’li polisler güvenmiyoruz, onlar meydandan çekilsinler.” talebi de dikkat çekicidir. 12 Eylül öncesi sağcı ve solcu polislerin de kendi arasında politik bir çekişme içinde oldukları vakıadır. Öyküde, polisin olayları engellemekte niçin yetersiz kaldığını anlatmak için bu diyaloga yer verilmiş gibidir.

“Tuz Ekmek Hakkı” başlıklı öykü, Alevi Vartolu Mehmet’in, Sünni Abdurrahman Efendi ve ailesini ölümden kurtarması üzerine kurulur. Bir sabah vakti kapısı çalınan Abdurrahman Efendi, hayatlarının tehlikede olduğunu Vartolu Mehmet’in şu sözleriyle öğrenir:

“Alevilerin evine sığınan militanlar, gizli toplantı yaptılar. Bazı kararlar aldılar: Sizin evlere baskın yapacaklar. Çevrede baskın yapılacak bütün evler tespit edildi. Haberin ola... Listede sen de varsın...” (Bulut, 1996: 25)

Kimseyle bir husumeti olmayan Abdurrahman Efendi, Vartolu’nun verdiği bilgiye inanmak istemez. Onun kabullenmekte zorlandığı şey Alevi komşularının militanlar ile işbirliği içinde olmasıdır. Bu birlikteliğin sebebi de Vartolu tarafından şu sözlerle açıklanır:

“Valla çoğu gönülsüz amma; yeni yetme gençler rahat durmuyor. Baba oğul karşı karşıya gelmiş durumda. Ne yapsın zavallı insanlar? Onlara baskı yapanlar var. Çarpışmadan sonra, dağıtılan silahların kendilerine kalacağını öğrenen Alevi gençleri, biraz da buna kandılar. En ucuz silah elli bin lira... Nerden geldikleri bilinmeyen militanların çoğunun Ermeni olduğu söyleniyor. Çoğu Türkçeyi bilmiyorlar...” (Bulut, 1996: 26)

Öyküde, beliren düşünce, şehirdeki kargaşanın dışarıdan gelen militanlar eliyle oluşturulduğu ve kimi Alevi gençlerin de galeyana gelerek çatışmalara katıldığı yönündedir. Bu durumun çatışmanın karşı kutbunu oluşturan Sünniler için de geçerli olduğu “Baharı Göremeyen Çocuklar” başlıklı öyküde belirginleşir. Öykü kişisi 15 yaşlarında bir çocuk olan Ökkeş’tir. Öyküde, toyluğu ve serseri kişiliği ile betimlenen Ökkeş’in Maraş Olayları sırasında ölüme yürüyüşü konu edilir. Bir annenin haykırılarıyla başlayan metin, Ökkeş ve Ökkeş’in intikamını almak isterken

kendisi de ölen Ejder'in hazin sonu ile son bulur. Sorumsuz, alkolik bir babanın oğlu olarak kurgulanan Ökkeş, olaylar başladığı anda çocuksu bir heyecanla babasının Almanya'dan gönderdiği tüfeği ile kendini sokaklara atmıştır. Gale yana gelmiş halkın arasına karışarak solcu militanlar tarafından tutulan Yörükselim ve Serdengeçti Mahallelerine doğru yönelir ve mahallede mevzilenmiş olan militanların makineli tüfeklerle yaptığı saldırılarda hayatını kaybeder.

“Kahramanmaraş'ın Yıkık Evleri” öyküsünde ise Alevi bir kadın mağdurun gözünden yaşananlar anlatılır. Anlatıcı, olaylar sırasında kocasını ve oğlunu kaybeden Gülay'dır. Ahır Dağı'na yakın bir bölgede, tek katlı kerpiç bir binada ikamet eden ailenin evi ateşe verilir ve kocası Daşo ile oğlu Hamza silahlı ve sopalı saldırılar sonucu hayatını kaybeder. Gülay kadının olayları değerlendirmesi ise son derece metanetli ve ağırbaşlıdır. Yaşananların ne denli korkunç olduğunu anlamak için yakılmış evlerin, yıkılmış mahallenin fotoğraflarının çekilmesinin yeterli olduğunu söylerken nefret edip düşman olarak gördüğü kimsenin de olmadığını söyler.

“İnsanlar gibi şehirlerin de delirdiği olur, Maraş şehri, taşıyla toprağıyla o gün delirmişti. Önüne ne çıkarsa çıksın silip süpürüyordu. Deli suç işlese ne yapılır? Zincire vurulur... Maraş şehri de kendini zincire vurdu... Evleri yıkıldı, dükkanları yandı. Nice civanı toprağı boyladı. Bundan daha büyük ceza olur mu? Kırk yıla kadar belini doğrultamayacak...” (Bulut, 1996: 49)

Olayların çıkış nedeni üzerine yaptığı değerlendirmeler ve dönemin siyasilerini suçlu-sorumlu olarak görmesi de dikkat çekicidir.

“Şöyle ölenlerin bir künyesine bak: Hepsi de fakir-fukara takımı. Hepsi de gündelikçi. Zengin olanlar olaylar başlarken, arabasına atlayıp; memleketi terk ettiler. Bize ne partiden, bize ne politikadan? Bizi birbirimize düşüren yezidlerin gözü kör olsun.” (Bulut, 1996: 48)

Bu satırlar, siyasi kışkırtmalar sonucu, gariban halkın nasıl perişan olduğuna işaret ederken olaylar sırasındaki ihmellere yönelik eleştiriler de söz konusudur: “İyi ki, imdadımıza Türk Askeri yetişti. Köşe başlarını Türk Askeri tutmasaydı, daha çok kan akardı. Madem bu kadar Türk Askeri vardı, ne deyi daha önce çağırmadınız bre

baştakiler? Akan bunca insanın kanı sizi tutmaz m?” (Bulut, 1996: 49) ifadeleri, polisin bastırmakta yetersiz kaldığı olaylara ordunun geç müdahale ettiğine yönelik eleştirel söylemlerdir. İnci Aral’ın kitabındaki “Saliha” öyküsünde de benzer bir tablo söz konusudur. Evlatlarını kurtarmak için koşuşturan Saliha kadın, valilik önünde duran güvenlik güçlerine ait araçları gördüğünde olaylara müdahale etmeyeşine isyan eder.

“Ölümün Sıcak Nefesi” öyküsü ise gerçek bir hikâyenin kurgulanmasıdır. Öykü, Maraş olaylarının şiddetli bir gününü, tasvir ile başlar. Tekke Sırtları’ adı verilen mevkide dumanlar yükselmekte, belediye hoparlörlerinden sokağa çıkma yasağı ilan edilmesine rağmen büyük gruplar hala sokaklarda taş ve sopalarla dolaşmaktadır. Bu saldırgan gruplardan biri, Şerife adlı öykü kişinin evini basmaya gelir. Şerife’nin evinin basılmasının sebebi, evinde sakladığı Fatma adındaki kadındır. Fatma’nın kocası, makineli tüfekle yakalanmış bir militan olarak kurgulanır. Bundan haberi olan kalabalık karısını da cezalandırmak isteyerek saklandığı evi basar. Ev sahibi Şerife kadının gayretleri ve okunan ikindi ezanı ile ortalık sakinleşir. Öykünün genel mesajı, Sünni Alevi çatışmasına sebep olan azgın kalabalık gruplar ve her iki taraftan da çok sayıda masum insan hayatını kaybetmiş olsa da Maraşlıların birbirini kardeşçe sevip kolladığı yönündedir. Cumhuriyet gazetesinin 24 Aralık 2016 nüshasında, Miyase İlknur’a ait "Maraş'ın Yiğit Kadınları" başlığıyla yayımlanan yazı dizisinden hareketle, öyküde isimleri geçen şahısların Şerife Karaaslan ve Fatma Şengül olduğu ve anlatının yaşanmış gerçek bir hadiseye dayandığı anlaşılmaktadır.

Şevket Bulut, söz konusu hadiselerin farklı şehirlerdeki etkilerini yansıtan öyküler de kaleme almıştır. “Korkunun Kanat Sesleri”, “İntikam Mangası”, “Küskünç Ali’nin Oğlu”, “Gölgesiz Ağaçlar”, “Zemheri Sinekleri” başlıklı öyküler bu metinlerdendir. “Korkunun Kanat Sesleri”nde radikal sol grupların Kahramanmaraşlılara karşı intikam duygusu içinde saldırılar gerçekleştirmesi konu edilir. “1979 yılının soğuk bir şubat günüydü.” (Bulut, 1996: 81) cümlesiyle başlayan öyküde olay örgüsü bir otomobil satın almak üzere Ankara’ya giden dört arkadaşın kaldıkları otelde solcu militanlarca saldırıya uğramasıdır. Saldırının münferit bir hadise olmadığı taksiciye söylenen şu ifadeler ile okura sezdirilir:

“Burada ineceksiniz ağabeyler, dedi. Karşıya geçin, şu binanın arkasını dolanın... ‘Otel Manolya’ birkaç blok aşağıdadır. Aman otomobil konusunda çok dikkatli olun! Bir konu daha var: Böyle ulu-orta Maraşlı olduğunuzu da, bağıra çağıra söylemeyin! Ankara’da son iki aydır, bazı militanlar Maraşlı avına çıktılar. Sille-tokat; tornadan çekme sopalarla, Maraşlıları hastanelik ediyorlar. Bazı aşırı solcu ve Marksist gençler, ‘Maraş Olayları’nın intikamını almaya yemin etmişler. Söylemesi benden. Bilmediğiniz, tanımadığımız kişilere fazla açılmayın.” (Bulut, 1996: 83)

İntikam duygusuyla hareket eden marjinal grupların varlığı “Küskünç Ali’nin Oğlu” öyküsünde de işlenir. Öykü kişisi İbrahim, Maraş’tan Adana’ya göç etmiş, terzi dükkânı olan bir esnaftır. 12 Eylül öncesinde, Adana’da devrimci gruplarca “kurtarılmış bölge” olarak ilan edilen bir mahallede iş yeri sahibidir. Devrimci militanlar, o bölgedeki diğer esnaflar gibi onun da, on bin lira “devrim mücadelesi”ne destek ödemesi yapmasını istediğinde bunu reddeder. O sırada İbrahim’in Maraşlı olduğunu da öğrenen militanlar, Maraşlı birinin bölgelerinde dükkân açamayacağını söyleyerek otuz bin lira vermesini ve işyerini kapatmasını isterler. Tehditlere boyun eğmeyi onuruna yediremeyen İbrahim, ne para verir ne de dükkânını kapatır. Kısa bir süre sonra, müşteri kılığında gelen bir militanın ateşlediği silahtan çıkan sekiz kurşunla cezalandırılır. Maraş Olaylarının 12 Eylül’e değin farklı şehirlerde ve uzun soluklu etkileri olduğunu işleyen metinlerden biri de “İntikam Mangası” başlıklı öyküdür. Öykü kişilerinden bir esnaf durumu şu sözlerle dile getirir:

“Maraş Olayları iki yıl önce oldu; daha etkisi devam ediyor. İşler çok durgun. Bir milyonluk evleri, beş yüz bin liraya alan yok. Geceleri, hiç kimse yola çıkmaya cesaret edemiyor, ‘46’ plakalı araçları durdurup sürücülerinden kimlik soruyorlar. Sürücülerini Maraşlı’ysa arabaları yakıyorlar. Tanınmış kişileri dağa kaçırıp, ‘Halk Mahkemeleri’nde sorguluyorlar. Bereket versin sıkıyönetim ilgilileri bu silahlı militanlara göz açtırmıyor. Allah, Türk ordusuna zevâl vermesin.” (Bulut, 1996: 123-124)

Baharı Göremeyen Çocuklar kitabındaki öykülerinde, sanat kaygısı kadar mesaj verme endişesi de taşıdığı anlaşılan yazar, bu öyküsünde de yaşanan elim olayların bir mezhep çatışması olmadığını, radikal örgütlerce tertiplendiğini öykü kişisine şu sözlerle söyler:

“- Bugüne kadar, aramızda hiçbir düşmanlık veya sürtüşme olmadı. Maraş Olayları’nda bizden onlara, onlardan bizlere sığınanlar oldu... Birbirimizin kılına bile dokunmadık. Aslında hepsi de iyi ve mert insanlar... Taşkınlık yapanlar eli silahlı militanlar. Bu militanların nerden geldikleri, kim oldukları da bilinmiyor... Galiba, bölücülük yapmak için görev üstlenmişler. Bu güzel topraklar, bize de yeter, alevî kardeşlerimize de... Kavga dövüşe ne gerek var ki?..” (Bulut, 1996: 127)

“Gölgesiz Ağaçlar”, “Zemheri Sinekleri”, “Dumansız Bacalar”, öyküleri de olay örgüsü bakımından farklı ancak işlediği konular itibarıyla yukarıda verdiğimiz örneklerin devamı niteliğindedir. Bu metinlerde de Maraş Olaylarının karanlık ellerce planlanıp icra edildiği, sol görüşlü radikal örgütlerce bir intikam gerekçesine dönüştürülerek darbeye değin masum insanları mağdur ettiği düşüncesi belirir. Yaşanan acılara edebiyat yoluyla tanıklık eden bu metinlerde, elim hadiselerin tekrarlanmaması için okuru “kardeşliğe” davet eden mesajlar verilir.

2.2.8. İşçi Olayları

Türkiye’de işçi hareketinin tarihsel seyri, dolaylı olarak Cumhuriyet dönemi darbeler tarihi ile de ilişkilidir. Osmanlı devlet geleneği tarıma dayalı ekonomik yapısı ve sanayi devrimine geç kalmış olması nedeniyle Marksist literatürün “işçi sınıfı” olarak tanımladığı toplumsal katmanı doğurmamıştır. Cumhuriyetin kuruluş felsefesinin sınıfsız bir toplumsal yapıyı ve kapitalizmin yerleşmesine olanak sağlayan niteliği nedeniyle de 1940’lara değin işçilerin eylemliliklerinden söz etmek güçtür. 1936 yılında çıkan İş Kanunu’nun grev ve lokavtı yasaklaması, 1938’de çıkan Cemiyetler Kanunu’nun bağımsız sendikalaşmaya engel teşkil etmesi de işçilerin uzun yıllar kolektif bir eylemlilik içinde olmasının önüne geçmiştir. 1946 sonrasında çok partili hayata geçiş, rekabetçi siyasetin bir verimi olarak parti programlarında işçilere grev hakkının tanınacağına yönelik vaatleri de beraberinde getirir. Ne var ki, işçilerin bir eylemlilik halinde hak ve taleplerini dile getirmelerine olanak sağlayan grev hakkının yasalaşması 27 Mayıs Darbesi’nden sonra hayat bulmuştur. (Şahin, 2010: 24-25) 27 Mayıs’ı gerçekleştiren irade, kendi meşruiyetine zemin oluşturmak için DP iktidarında talepleri geri çevrilen birden çok kesimin “gönlünü kazanacak” adımlar attı. Bunlardan biri, darbeden dört gün sonra Türk-İş

sendikasının sekiz yıldır beklediği (ICFTU) İşçi Konfederasyonu üyeliğini onaylamaktı. Kurucu mecliste sendika temsilcilerinden altı kişinin yer alması, Cemal Gürsel'in atadığı 15 senatörden birinin Türk-İş İcra Kurulu üyesi olması da aynı minvalde atılmış adımlardı. (Çelik, 2017: 635) Darbe sonrası yeni anayasa ile işçi hakları konusunda birtakım esaslar belirlendi. 1963'teki kanuni düzenlemeler ile işçilere grev hakkı da tanındı. İşçi hareketleri için, 1963 sonrası yıllar 12 Mart Muhtırası ile kısa bir süre kesintiye uğrayacak ancak 12 Eylül'e kadar devam edecek yoğun bir eylem dönemi oldu. Yalnızca 1963-1970 yılları arasında 483 grev gerçekleşti ve 70 binin üzerinde işçi bu grevlere katıldı. (Çelik, 2017: 659)

Edebiyatın hayatı kuşatan boyutu, Türkiye'de işçi meselelerinin de edebî metinler üzerinden takip edilebilmesine olanak tanır. Orhan Kemal, 1947'de kaleme aldığı "Grev" adlı metninde aynı yıllarda devam etmekte olan grev yasağı ve mesai saatlerinin fazlalığına yönelik tepkileri öykü konusu haline getirir. Reşat Enis, *Sarı İt* adlı romanında 1960'lı yıllardaki sendikal örgütlenme çabalarını ve problemleri roman konusu yapar. Hasan Hüseyin Korkmazgil, "Kavel" adlı şiiri ile 1963 yılında Kavel Kablo fabrikasındaki iş bırakma eylemini edebiyata taşır. (Makal, 2008:32-34) Adnan Özyalçiner, "Grev Bildirisi"nde 1966 yılında gerçekleşen Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası grevini öyküleştirebilir (Bezirci, 1980:199). Fakir Baykurt *Kara Ahmet Destanı* adlı romanında 15-16 Haziran işçi olaylarının çıkış nedenini detaylarıyla anlatır. Fazıl Hüsni Dağlarca ve Kemal Özer ise bu olayları şiir konusu yapan şairler arasındadır. Tiyatro eseri olarak Adalet Ağaoğlu *Kendini Yazan Şarkı*, Vasıf Öngören *Zengin Mutfağı*'nda aynı hadiseyi işler (Sezen, 2008). İsmi zikrettiğimiz yazarlar ve eserler edebiyatımızın her türünde meselenin izlerinin görülebileceğine dair birer numunedir.

1963 sonrasındaki işçi hareketleri ve işçilerin sorunları özellikle toplumcu gerçekçi yazarların kaleminde öne çıkan bir öykü konusu olarak belirlemektedir. Gözübüyük'ün konuya ilişkin araştırmasında üzerinde durduğu Hulki Aktunç'un "Beyoğlu'nun Kirli Tarihi", "Yalan Oldu Dünya", "İçimin Kuşları"; Bekir Yıldız'ın "Bir Günün Ölülere", Demirtaş Ceyhan'ın "Namlu Ağam", Metin İlkin'in "Zor Zaman", Lütfi Kaleli'nin "Lokavt", Ruşen Hakkı'nın "Grev Öncesi" öyküleri yazarların işçi meselesine karşı gösterdikleri duyarlılığı görünür kılan örneklerdendir

(2017: 80-87). Bu bahiste, öykücülüğümüzde işçi meselesinin kapsamlı bir izlek olduğunu gösteren iki antolojiyi de hatırlamamız gerekir. Bunlardan ilki 1998 yılında Şennur Sezer ve Adnan Özyalçın tarafından yayına hazırlanmış 4 ciltten oluşan *Emek Öyküleri* derlemesidir.⁴⁵ 2014 yılında, öykücü Özcan Karabulut'un editörlüğünde yayınlanan *Emek Öyküleri* de bir diğer antolojidir. Meseleyi öykücülüğümüzde işçi hareketi ve grevler başlığında ele aldığımızda oylumlu ve müstakil bir araştırma konusuyla baş başa kalacağımız özetle değindiğimiz literatürden anlaşılmaktadır. Bizim bu başlıkta gündeme getireceğimiz öyküler nesnel tarih planında 12 Mart ve 12 Eylül için hazırlayıcı sebep olarak görülen belli başlı işçi olaylarının öykücülüğümüzdeki tezahürü ve darbe süreçlerinin etkisinde yazıldığını düşündüğümüz metinlerde işçilerin ne şekilde varlık gösterdiğiyle sınırlı olacaktır.

Hulki Aktunç'un "Beyoğlu'nun Kirlili Tarihi" adlı öyküsü, 12 Mart Muhtırası'nın hazırlayıcısı olaylardan biri olarak düşünebileceğimiz kitlesel işçi eylemini edebiyata taşıyan metinlerden biridir. İki katmanlı olarak kurgulanan öyküde, üst metinde bir bekçinin Beyoğlu'nda yürüyüşü ve caddenin tarihi hakkında bir akış devam ederken bu akıştan bağımsız olarak aralara serpiştirilmiş bölümler ile bir işçi eylemi anlatıda yer bulur:

"Ayazağa yolunda da üç bin kadar işçi vardı. Zincirlikuyu yönünde yürümeye başladılar. Oradaki polis ve asker barikatlarını yarak Şişli'ye yöneldiler." (...)

"Bakırköy ve çevresinden binlerce kişi geldi, Ömüryoğurdu önünde toplandılar. Orda büyük sapaklar vardı. Onlara şiddetli ihtarlar yöneltildi. Ama Bakırköy'e kadar yine yürüdüler. Türlü yönlere dağıldılar." (...)

"Silahtarağa çevresinde fabrikalardan birçok işçi çıktı. Eyüp yolunu izledi. Taşlıtarla alanına geldiklerinde onlara çok kişi katıldı. Yedi binden fazla oldular. Alibeyköy üzerinden Silahtarağa'ya döndüler. Bir kazan fabrikasının önünde olaylar oldu. Polis Yusuf Kahraman ile işçi Yaşar Yıldırım, Mehmet Gıdak ve lokantacı Abdurrahman Bozkurt öldü.

⁴⁵ Bu derlemede, Türk yazarlar dışında John Steinbee, B. Traven, Maksim Gorki, Mihail Şolohov gibi yabancı yazarların eserlerine de yer verilmiştir.

Hastaneye kaldırılmış olan işçi Mustafa Bayram da öldü.” (Aktunç, 2019: 138-140)

Öyküye dâhil edilirken italik harfler ile belirtilmiş ve olaylara tanıklık eden bir kimsenin defterine aldığı notları andıran bu bölümlerde, hadisenin ne şekilde gerçekleştiği adım adım aktarılır. Öyküde belirtilen yer ve şahıs adları, anlatılan işçi eyleminin 15-16 Haziran Olayları olduğunu açığa çıkarır. Söz konusu hadise, AP Hükümetinin 1970 Haziran ayında 274 sayılı Sendikalar Yasası’nda yaptığı değişikliğin DİSK tarafından Türkiye genelinde protesto edilme kararıyla patlak vermiştir. İki gün devam eden eylemlere yüz bini aşkın işçi katılmış ve eylemlerin İstanbul ayağında güvenlik güçleriyle karşı karşıya gelinmesi nedeniyle işçi ve polislerden hayatını kaybedenler olmuştur. (Çavdar, 2019: 163-174) Öykü metninde yer alan özel isimler de dâhil olmak üzere hadiseler nesnel gerçeklikle örtüşecek şekilde öyküye taşınmıştır. Üst metindeki akış içinde yer alan ve olaylardan bağımsız olarak anlatıcının dile getirdiği “*Çünkü sorma akli, boktan ve kepaze de olsa, ışıltılı ve ölümcül de olsa caddelerin aklıdır.*” (Aktunç, 2019: 140) sözleri, 15-16 Haziran protestolarının hak arayışı bağlamında anlatıcı tarafından onaylandığını belirten ifadelerdir.

Hulki Aktunç’un “İçimin Kuşları” ve “Rüzgârın Önünde” adlı metinlerinde de 15-16 Haziran Olaylarından izler vardır. “İçimin Kuşları” öyküsünde, Almanya’dan gelen gurbetçi Muzaffer’in gecekonduda yaşayan tanıdıklarını ziyaret ettiği sırada, o bölgede ikamet eden erkeklerin hepsinin eylemde olduğunu öğrenerek geride kalan kadınlardan Naile ile birlikte eyleme gidişi anlatılır. (Aktunç, 2019: 170-177) “Rüzgârın Önünde” adlı öyküde ise olaylar sonrasında tutuklanan işçilerin neşeli ve mağrur tavırları karşısında eyleme destek vermediği halde yanlışlıkla gözaltına alınmış bazı işçilerin de korku ve “eziklik” içinde arkadaşları hakkında suçlayıcı ifade vermeye çalışmaları söz konusudur.

“Yanlışlıkla getirilmiş birkaç iş çavuşu, söze uzamış sakallarından, kirli tulumlarından özürle başlayarak, gizli görüşme isteyip gammaz vererek kendilerini kurtardılar.” (Aktunç, 2019: 186)

Öyküde, işçiler arasında kurgulanan bu ayrışma durumu, söz konusu olaylarda Türk İş ve DİSK sendikaları arasındaki tutum farklılığına bir gönderme olarak da okunabilir. Zira 15-16 Haziran Olayları sonrasında tıpkı hükümet gibi Türk İş sendikası da protestoları “komünistlerin işçileri kışkırtması” olarak değerlendirmiştir (Çavdar, 2019: 174).

İşçi haklarının savunulması konusunda sendikalar arasındaki yöntem ve ideoloji farklılığının, 12 Eylül’e giden süreçte işçiler için huzursuzluk ve çatışma ortamı doğurduğunu düşündüren bir metin olarak Sevinç Çokum’un “Kimliği Bilinmeyen Kişiler” adlı öyküsü de üzerinde durulması gereken bir metindir. Salih ve Hüseyin adlı iki fabrika işçisinin günlük yaşantılarına odaklanan öyküde, Salih’in grevlerden ve sendika baskısından bunalmış hali amcasına yazdığı mektupta şu sözlerle ifade edilir:

“Kıymetli büyüğüm, sevgili amcam. Benim durumumu soruyorsun. Bize burada öteki sendikaların adamları çok eziyet ediyorlar. Üretim düşüktür. Iskarta üretiliyor. Bunlar bırakmıyorlar ki çalışalım. (Çokum, 1984: 77)

Öykü boyunca, ülkedeki sağ-sol çatışması ve terör olaylarına göndermeler yapılırken işçilerin baskı altında olduğu ve iş yerinde güven ortamını tesis etmesi gerekenlerin de sendikal taassupları nedeniyle kutuplaşmada pay sahibi oldukları dile getirilir:

Şefler, müdürler de bunlardan tarafa. Bizim işimiz tehlikeye girdi. Öteki sendikanın adamlarına silah dağıtıldığını duyduk. Her gün tehdit ediliyoruz. Sokağa her adım atışımda, acep başıma bir iş gelir mi diye düşünüyorum. Sabahları babamla, anamla helalleşiyoruz.” (Çokum, 1984: 78)

Fabrika işçisi Hüseyin’in faili meçhul bir cinayete kurban gitmesiyle son bulan öykü, işçi olaylarını proletarya-burjuvazi ya da işçi sınıfı- iktidar çatışması klişesi dışında özgün bir bakışla yansıtması bakımından diğer örneklerden ayrılır.

Bir 12 Mart öyküsü olan Adalet Ağaoğlu’nun “Sen De Sor” adlı metninde de mesai arkadaşları tarafından dışlanan bir işçiyle karşılarız. Bir küçük şehirden kente göç etmiş olan genç adam, tesadüfen karşılaştığı çocukluk arkadaşının apartman dairesinde kalmaya başlar. Arkadaşı, askere gittiğini söyleyerek evini ona bırakmıştır

ancak güvenlik güçleri tarafından yapılan baskın sonrası gerçek ortaya çıkar. Öykünün genel akışından anlaşılan, ev sahibi genç ideolojik eylemleri nedeniyle aranmakta olan biridir. Her şeyden habersiz olarak gözaltına alınan ve dört gün boyunca işkenceye maruz kalan işçi, asıl şoku salıverilmesi sonrasında yaşar. Arkadaşının evine yerleştiği günden beri onunla aralarına mesafe koymuş olan diğer işçiler, bu kez hiçbir şekilde iletişim kurmazlar. Haftalıkların dağıtıldığı gün soğukluğun sebebi anlaşılır. İş arkadaşları onun “ajan” olduğunu düşünmekte ve ustabaşına ya o gidecek ya biz demektedir. Haksızlık ediyor olma ihtimallerine karşı kendi aralarında para toplayıp ustabaşına teslim eden ve işten atılmasını istedikleri kişiye vermesini söyleyenler de yine aynı işçilerdir. Mahallede “düzen bozucu” işyerinde “ajan” olarak görülen anlatıcı bu kelimelerin ne anlama geldiğini de yıllar sonra öğrenecektir. Kendine durmadan sorduğu şu soruyu, bir kez de okuyucuları için tekrarlar:

“Bir çocukluk arkadaşının size yürekten bir iyilik yapmasına engel olan ne? Sizi, ilk kez bulduğunuz bir işle tepenizdeki bir tavandan eden ne? Yoksa böyle bir iş ve böyle bir tavan hiç olmamış mıydı o zamanlar? İşte dost, sana bunları anlattım. Cevabın ne? Sen de başkalarına anlat ve sor cevabını. (Ağaoğlu, 1996:118)

Öykü bu cümleler ile son bulurken “sınıf bilinciyle” hareket etmeye çalışan işçilerin, dönemin koşulları gereği anksiyete halinde kendi arkadaşlarını tehdit olarak algılayıp işsiz bırakmaları, huzur ve güven ortamının ortadan kalkmış olduğuna yönelik bir mesaj olarak belirir.

12 Mart 1971 Muhtırası öncesinin işçi eylemleri bahsinde 15-16 Haziran’ın öne çıkması gibi 12 Eylül 1980 darbesi öncesindeki işçi eylemleri için de TARİŞ Olayları önemli bir duraktır. İzmir’de 4 Ocak 1980’de başlayıp belli aralıklarla devam eden hadiseler 14 Şubat’a kadar sürmüştür. İzmirli öykücü Ahmet Büke, “Dev-Genç Suzi” adlı metninde 12 Eylül öncesi toplumsal koşulları farklı zaviyelerden metnine yansıtarken TARİŞ olaylarına da yer verir.

Anlatıcı, incir almak üzere TARİŞ satış noktasına gitmek istediği bir gün şahit olduğu hadiseyi şu şekilde betimlemektedir:

“Yolları panzerler kesmiş. Bir iki yerde barikat. Furukolar- toplum polisi- sağda solda insan çeviriyorlar. Tam pek kimsenin bilmediği ara yoldan gidecektim ki, iki teyze kafam kadar taşlarla bir ekip arabasını yoldan çıkardılar. Arkadan daha genç kadınlardan oluşan kortej geliyordu. Polisin biri silahının emniyetini açtı. Namluyu havaya kaldırdı. Ama kadın kalabalığını görünce vazgeçti. Ortalık yeniden gaza boğuldu. Gazetelerin iri iri yazdığı Tariş Olayları'nın göbeğine düşmüştüm.” (Büke,2016b:48)

Bu kısa bölüm, söz konusu hadiseler hakkında önemli bir gönderme yapar. Ara yolların kapatılması, “teyzelerin” taşla polise saldırması, olayların yalnızca işçilerin özne olduğu herhangi bir grev ya da protesto yürüyüşü olmadığını, toplumsallaşan bir meseleye dönüştüğünü ima etmesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim nesnel tarih de bu kurguyu doğrulamaktadır. “12 Eylül askerî darbesi geçiş sürecinde İzmir şehri” üzerine araştırma yapan Uğur Pınar, TARİŞ hadisesini üç evrede ele alır. Olayların çıkış noktası, 4 Ocak 1980’de Mehmet Özbek isimli sağ görüşlü bir işçinin TARİŞ Üzüm Tesislerinde öldürülmesidir. Katil, DEV-YOL üyesi bir işçidir. İkinci evre; terörize olduğu düşünülen tesislerde güvenlik güçleri tarafından yapılmak istenen silah aramasını engellemek için işyeri işgalleriyle başlar. Polisin, işgal edilmiş fabrikalara yapacağı operasyon günlerinde, İzmir’in birçok noktasında olaylar patlak verir. Böylece, mesele “işçi direnişi” boyutunu aşmış tüm sol örgütlenmelerin destek verdiği “kurtarılmış bölgeler” oluşturulmaya çalışılan bir isyan girişimi halini almıştır.(Pınar, 2020) Nitekim öyküde, sokaklara girmesi engellenen polislerden söz edilmesi de bu koşulların metne bir yansımasıdır.

Darbe dönemlerini bir atmosfer olarak yansıtan öykülerde işçilerin etkin olduğu grev, işgal ve protesto yürüyüşlerine birkaç cümle ile değinen öyküler olduğunu da belirtmemiz gerekir. Selim İleri'nin “Eski Bir Kalbim” (İleri, 2017: 130) Orhan Duru'nun “Kesit” (Duru, 1991: 103), Nezihe Meriç'in “Marangozdur Adı Ahmet Usta” (Meriç, 1993: 128) öyküleri bu metinlere örneklik edebilir. Özgentürk'ün “Turna Kanatlarında Türküler” (Özgentürk, 2011: 11) ve “Dinle Yavrum” (Özgentürk, 2011: 55) metinlerinde ise işçi grevlerine destek veren üniversiteli öğrenciler öyküleştirelmıştır.

Darbe süreçlerindeki toplumsal devinim içinde işçilerin eylemleri, öğrenci olaylarından sonra önemli başlıklardan biri olmasına rağmen darbelere ilişkin metinlerde işçi olaylarının öğrenci eylemleriyle aynı yoğunlukta olduğu söylenemez. Bu durum, roman türü için de geçerlidir. 12 Mart romanlarında, işçi meselesi “yüzeysel” bir şekilde işlenmiştir (Topkaya, 2015:113). Özer’in 12 Eylül romanları üzerine yaptığı incelemede de aynı tablo karşımıza çıkar (2011,67-71).

12 Mart’tan 12 Eylül’e uzanan sürecin etkisinde kaleme alınmış metinlerde dikkat çeken bir husus da sendikacılık yahut bireysel hak arayışının “komünistlik” olarak değerlendirilmesinden doğan mağduriyetlere değinilmiş olmasıdır. Bu duruma örneklik eden metinlerden biri Selim İleri’nin “Ağlayan Kiremitler” öyküsüdür. Bildircin fabrikasında işçi olarak çalışan Recep Usta ve iki arkadaşı maaşlarının artırılmasını istediklerinde beklemedikleri bir akıbetle karşılaşır. Öyküde yer alan gazete haberi yaşananları şu şekilde özetler:

“Hadise pazartesi günü sabah saat yedide vuku bulmuştur adları Mehmet Recep ve İsa olan üç işçi Bildircin fabrikasının mürettebatını ayaklandırmışlar aldıkları parayı yetersiz bularak işvereni linç etmek istemişlerdir. Elebaşlarının komünist fikirler taşıdıkları tespit edilmiş haklarında kavuşturma açılmıştır.” (İleri, 2017: 94)

İlkokulu zor bitirmiş Recep Usta’nın ne komünistlikle ne de başka bir ideoloji ile ilgisi yoktur. Ama devrin içinde bulunduğu şartlar onu komünist fikirlere sahip olmak gerekçesiyle hapseder. Adnan Özyalçiner’in “Buluşma” adlı öyküsündeki Hasan karakterinin yaşadıkları da Recep Usta’nınki ile benzerlik gösterir. Bir fabrikada çalışmakta olan Hasan, fabrikadaki arkadaşlarını kışkırttığı gerekçesiyle tutuklanır. Tutuklanma sebebi dağıttığı bildiri metnidir. Bu bildirin, onu fabrikadan kovmak isteyen fabrika sahibi tarafından hazırlandığını dahi anlayamadan mahkûm edilmiştir.(Özyalçiner,2019b:43-57) Metinde açıkça söylenese de dağıtılan bildirin “komünizm tehlikesi” gerekçesiyle sakıncalı bulunduğu anlaşılır.

Türkiye’de anti-komünizm, komünist hareketin tebarüzüyle eş zamanlı olarak başlamıştır. Bu minvalde; Selim İleri, “Mustafa Suphi”⁴⁶ adlı öyküsünde, rejimin komünizm hassasiyetini ironi ile öykü kişisine şöyle söyler: “Türk komünist olmaz, Cumhuriyetin temeli atılırken komünistlik fitneliğine buraya gelen Mustafa Suphi hayatıyla ödedi cezasını.” (İleri, 2014:161) Yazar, 1971’ tarihli bu öyküsüyle, metnin kaleme alındığı süreçteki komünizm karşıtı iradenin tarihsel sürekliliğine atıfta bulunmuş olmalıdır. Nitekim, Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, komünizme karşı mesafeli olduğunu devletin kuruluşundan önce beyan etmiştir: “*Mustafa Kemal Paşa [...] 1919 yılında Kuva-yı Milliye olayını açıklarken, komünizmin Türkiye’de yerleşme, uygulama meselesini de açıklamıştır. Buna göre, ‘bizim memleketimizde bu doktrinin hiçbir şekilde yeri olamaz. Dinimiz, adetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz tamamiyle böyle bir fikrin yerleşmesine müsait değildir,’ demektedir.*” (Dağıstan, 1996:181) Cumhuriyet rejiminin temelinde komünizme karşı koyulan bu mesafe yeni bir dönemin başlangıcı sayılan çok partili hayata geçiş ve Batı bloğuna yaklaşma sürecinde daha da artmıştır (Bora ve Ünüvar, 2020:159). Anti-komünist duyarlılığın darbelerle ortaya çıkmadığı açıktır ancak rejimin tehlikede olduğu iddia edilen darbe süreçlerinde komünizm-sosyalizm gibi doktrinlere karşı alarm seviyesinin yükseltildiği anlaşılır. Kamuoyunun genel algısındaki, sendika ile komünizmi mezceden anlayış ise cezalandırılarak kapatılan ilk sendikal örgütlenmelerde komünist-sosyalist eğilimlerin mevcut olması nedeniyledir (Mahiroğulları, 2019:19). Bu zaviyeden bakıldığında; yukarıda değindiğimiz örnekler dışında, Erdal Öz’ün “Kurt”, Necati Mert’in “Kervan”, Osman Şahin’in “Muvakkat Koğuşu”, Demirtaş Ceyhun’un “Apohan” öykülerinde de karşımıza çıkan sendikacı olmakla komünist olmanın; komünist fikirlere sahip olmakla suçlu olmanın aynı şey olarak değerlendirilip öykü kişilerine mağduriyetler doğurması, kurgusal boyutu ile bir dönemi yansıtmaları bakımından daha anlamlı hale gelmektedir.

⁴⁶ Mustafa Suphi, 1920 yılında kurulan Türkiye’nin ilk Komünist Partisi komite başkanıdır. Ankara Hükümetinin müsaadesiyle Rusya’dan Türkiye’ye gelen Mustafa Suphi ve arkadaşları geri gönderilmek üzere buldukları Trabzon’da öldürülmüştür. Katilin Kayıkçı Yahya olduğu bilinmektedir ancak öldürme sebebi, öldürme emrini kimden aldığı netlik kazanmamıştır. Siyasi çıkar çatışması nedeniyle İttihatçılar tarafından öldürtüldüğü söylene de kesin bir bilgi ya da belge yoktur. Detaylı bilgi için bkz. DAĞISTAN, A. (1996). “Millî Mücadele’de Mustafa Suphi Olayı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 12 (34), 171-193.

2.3 28 Şubat Süreci

2.3.1. İslami Görünürlük Karşısında Seküler Endişe

90'lı yıllar, İslami duyarlılığın siyaset ve kamusal alanda yükselişe geçtiği bir dönemdir. 28 Şubat Darbesi sonucu kapatılacak olan Refah Partisi'nin 1996'da koalisyon yoluyla iktidara gelişi ise siyaset sahasındaki somut göstergesi olur. Böylece, parlamentoda en yüksek seviyede temsil edilen kesimler arasında dindar çevreler de yer alır. Bu gelişmelerin seküler hayat tarzını benimseyen kimseler için bir tehdit olarak algılandığı ya da böyle bir algı yaratılmak istendiği düşünülür. (Özipek, 2005: 641) Seküler endişe olarak da ifade edebileceğimiz bu durumun öykülerde de yansımalarını görmek mümkündür. Muzaffer Buyrukçu'nun "Mayhoş Şeylerle Birlikte", Ayşe Kulin'in "Adil Düzen", Mustafa Kutlu'nun "Karakoncolos" öyküleri bu metinlerdendir.

Muzaffer Buyrukçu, "Mayhoş Şeylerle Birlikte" öyküsünde, komşuluk ilişkileri ve evli bir erkeğin aldatma hikâyesi üzerine kurguladığı anlatıyı Mükrimine karakterini de öyküye dâhil etmek suretiyle politik alana taşır. Öykünün kalabalık kişi kadrosu içinde Mükrimine dışında herkes (Fatma, Zehra, Yücel vd.) seküler yaşamı benimseyen kimselerdir. Mükrimine'nin başörtülü olması ve pardösü giymesi içine girdiği yeni çevrede onu "öteki" kılar. Fatma'nın "*seni kimse istemediği halde aramıza alan benim*" (Buyrukçu, 2004:208) cümlesi de komşular arasında Mükrimine'ye dair öteki algısının açıkça dile getirilişidir. Öykü atmosferinde, Fatma'nın alicenaplığıyla aşılış görünen "ötekilik" durumu, Mükrimine'nin dindar bir hayat yaşama teklifini dile getirmesiyle çatışmaya dönüşür ve mahalleyi terk etmesine sebep olur. Anlatıcı sesin yaşananları değerlendirme biçimi, seküler bir bakışla 90'lar Türkiye'sinde dindar görünürlüğün ve siyaset sahasında yaşanan gelişmelerin nasıl algılandığına örneklik eder:

"Bu kaçış, Mükrimine'den yakınan herkesi sevindirmiş, ama bir yandan da uyarılmıştı: İleride böyle kişilerle karşılaşırlarsa takınacakları tavrı belirlemelerini sağlamıştı. Ve bir gün, Mükrimine'nin kendilerinden uzakta nasıl çalıştığını ve örgütçülüğünü öğrenince çok kızmışlardı. Buradan ayrılmadan önce köyden kente göç eden on dört yaşlarında iki kızla hasta, yaşlı kimsesiz üç kadının akıllarını yiyecek, içecek, giyim, para, altın gibi şeylerle çelmevi, çarşaf altına sokmayı başarmıştı. Başka bir şey daha

öğrenmişlerdi. Mükrime Türkiye’yi din kurallarına göre yönetmeyi amaçlayan bir partinin üyesi ve ateşli militanıydı; mitinglerde, toplantılarda, yürüyüşlerde, gösterilerde, türban eylemlerinde, Cuma propagandalarında, en öndeydi. Bıkıp usanmadan semt semt dolaşıyor, yoksulların, işsizlerin, kocalarından yakınlardan, analarıyla, babalarıyla araları soğuk olanların beyinlerini yıkamaya çalışıyordu.” (Buyrukçu, 2004:210)

Alıntıladığımız kısımda görüldüğü üzere, toplum içinde İslami yaşam tarzının yaygınlaşması inanca yaslanan bir eğilim değil, birtakım maddi çıkarlara tav olma olarak algılanır ve lanse edilir. Mükrime’nin yoksul ve dezavantajlı kimseleri ikna edebilmiş olmasının belirtilmesi bu maksatlardır. İslami yaşam tarzını önermek “aldatmacılık”, bu öneriyi benimseyerek hayat tarzını düzenlemek ise “beyni yıkanmışlık” olarak değerlendirilir. Öyküdeki anlatıcı tutumu, 28 Şubat sürecinde darbeye toplumsal rıza üretmek için basın-medya yoluyla yapılan kara propagandayla da örtüşmektedir.

28 Şubat Darbesi’ni destekleyen zihniyetin perspektifinden, ülkedeki İslami görünürlüğün artışını edebiyata taşıyan bir metin de Ayşe Kulin’in “Adil Düzen” adlı öyküsüdür. İronik anlatımın egemen olduğu öykü, yazıldığı tarihte (1996) iktidarda olan Refah Partisine ve tabanına yönelik bir hiciv niteliğindedir. Bir mahkeme salonunda başlayan anlatı, Adil Düzen adlı öykü kişinin adını değiştirmek istemesinin sebeplerini hâkime anlatması yoluyla kotarılır. “*Sayın hakimim, ben isimimden memnundum. Ne zamanki bu Adil Düzen’e bir parti sahip çıktı, başıma gelmedik kalmadı.*” (2018:133) diyerek yaşadıklarını anlatan öykü kişisi, isminden dolayı örgüte davet edildiğini, kendisine vaat edilen aylık otuz milyon karşılığında cüppe ve sarık giymeye başladığını, karısının ve kızlarının da aynı örgütün para teklifi karşılığında peçe taktığını dile getirir. Öykü kişisi ile aynı devlet dairesinde çalışmakta olan kimi memur kadın ve erkeklerin de kendilerine sağlanan maddi destek karşılığında başörtüsü, cüppe, sarık gibi kıyafetler giymeye başladığından söz eder. Ne Adil ne de aile üyeleri yeni hayat tarzını içselleştirmiş değildir. Örgüt içinde yükselerek vaazlar vermeye başlayan ve gayrimeşru ilişkiler sayesinde servet edinen kızının “*Baba, ben inanmıyorum ki onlar inansın, (...) ama herkesin paraya ihtiyacı var bu dünyada*” (2018:141) ifadeleri ironi ile dindar kesimi hedef alan ve dönemin egemen güçlerinin inançlı insanlara dair oluşturmaya çalıştığı algıyı tahkim eden

cümlelerdendir. 28 Şubat darbecilerinin antidemokratik dayatmalarını meşrulaştırmak için öne çıkardığı Kemalist söylem de “*Her gece mavi gözlü bir zat rüyama giriyor ve bana ‘Oğlum Adil Düzen, ya adını ya düzenini değiştir’ diyor*” (2018:143) sözleriyle metinde varlık gösterir. Adil’in rüyalarına giren ve ismini değiştirmesini isteyen “mavi gözlü zat” Atatürk’tür. Darbecilerin, rejimin tehlikede olduğunu öne sürerek Atatürkçülük söylemiyle demokrasiye müdahale etmelerine koşut olarak öyküde de Adil’i uyaran zat ismi belirtilmeksizin Atatürk olur.

Yukarıda değindiğimiz her iki öykü de seküler kesimin dindarlaşıma bağlamında ülkedeki toplumsal değişimi, kamusal alanda İslami görünürlüğü artması ve bu yöndeki talepleri sığ bir bakışla algıladığını ve olgunun gerçekliğine uzak olduğunu ele verir mahiyettedir.

Mustafa Kutlu’nun “Karakoncolos” öyküsünde ise sekülerlerin duyduğu endişenin karikatürize edilerek metne yansıtıldığını görürüz. Bir okul müsameresindeki sahne gösterilerini izlemekte olan öykü kişisi kadın, çocukların “Şol Cennetin İrmakları” ilahisini söylemeye başlamasıyla çılgına döner ve salonu terk eder. Meydanda bir bank üzerinde oturduğu sırada üzerine düşen gölgenin minareye ait olması onu rahatsız eder. Otobüste kendisine yer veren genç kızın başörtüsü, komşusunun takkeyle camiden gelişi, asansöre binen birinin besmeleyle hareket etmesi öykü kişisi kadının öfke nöbetleri geçirmesine sebep olur:

“Geliyor, her yandan, her yerden geliyorlar. Gazete manşetlerinde beliriyorlar. Mağazalarda, marketlerde, sergilerde, kitabevlerinde, açıkoturumlarda, sokakta, televizyonda. Böylece uykusunu kaybediyor.”

(2017:15)

Bu bir endişeden çok paranoya halidir. Dönemin atmosferi içinde ötekileştirilen dindarlara karşı kibir ve güvensizlik duyguları taşıyan öykü kişisi kadın, toplumsal hayatta dine dair algıladığı tüm göstergelerden rahatsızlık duyar. Bu yönüyle öykü, seküler endişelerin anlamsızlığı ve aşırılığına yönelik bir mesaj içerir.

Bu başlık altında incelediğimiz üç öykü, farklı bakış açılarıyla 28 Şubat sürecine dair seküler endişe olgusunun öykücülüğümüzdeki iz düşümüne örneklik eder. Buyrukçu ve Kulin’in öyküleri 28 Şubat darbe sürecini organize eden “üst aklın” medya ve diğer etki gruplarını kullanarak yaratmak istediği dindarlar ve

dindarlık algısıyla örtüşen bir toplumsal manzara sunar. Bu öykülerde, din ve dindarlığa dair her türlü eylem bir tür gizli ajandanın, menfaat ilişkisinin sonucu olarak kurgulanır. Bu yönüyle öyküler darbeyi destekleyici ve meşrulaştıran bir söyleme sahiptir. Mustafa Kutlu'nun "Karakoncolos" öyküsü ise her türlü dini görünürlüğü kendi yaşam alanına bir tehdit olarak değerlendiren öykü kişinin davranışları üzerinden 28 Şubat etkisindeki seküler çevrelerin din ve dindarlık algısındaki problemleri yönlere vurgu yapar.

2.3.2. Başörtüsü Yasakları

90'lı yıllarda Türkiye'de yaşanan kutuplaşma milliyetçi-muhafazakâr kesim ile laik-modernist çevre arasındadır. (Sezer Şanlı ve Coşgun, 2020: 382) Kutuplaşmanın, laik-modernist çevreler lehine bir hesaplaşmaya dönüştüğü 28 Şubat sürecinde ise başörtülü kadınlar açık hedef olarak belirir ve kamusal alandan dışlanmak istenir. Zira başörtüsü, laikliğin muhafızlığı iddiasında olan darbeciler tarafından bir inanç meselesi yahut dini pratiğin beden üzerinde görülen "işareti" değil, siyasi bir "simge" olarak değerlendirilir (Türküne, 2007: 110). Bu durum, kamusal alanda varlık göstermek isteyen başörtülü kadınlar için aşılabilir bariyerler oluşturur. Öykü türünün hayatla olan sıkı bağı nedeniyle, 28 Şubat'ın Türk öykücülüğüne yansımada da ağırlık başörtüsü yasaklarına dair anlatılar olarak karşımıza çıkar. Harmancı'nın ifadeleriyle söyleyecek olursak "28 Şubat edebiyatı, büyük oranda bir başörtüsü edebiyatıdır." (2018:173) Başörtüsü yasaklarına doğrudan ya da dolaylı olarak birden çok öyküsünde değinen öykücüler arasında Cihan Aktaş ve Fatma Barbarosoğlu ön plana çıkar. Bu isimler dışında, en az bir öykü ile başörtüsü yasakları konusuna değinmiş yazarlardan: Abdullah Harmancı, Ahmet Sarı, Ali Ural, Handan Acar Yıldız, Hüseyin Akın, Kamil Yeşil, Köksal Alver, Mehmet Harmancı, Mihriban İnan Karatepe, Mukadder Gemici, Müzeyyen Çelik, Nehir Aydın Gökdoğan, Sadık Yalsızuçanlar, Sibel Eraslan, Suavi Kemal Yazgıç, Yıldız Ramazanoğlu ve Yunus Nadir Eraslan'ın isimlerini sayabiliriz. İsimlerini zikrettiğimiz yazarların dindar-muhafazakâr çevrelerden olması, öykülerdeki anlatıcı tutumunun "mağdurları benimseyici, onaylayıcı, mağduriyetlere sebep olan otoriteleri ise olumsuzlayıcı" olmasını beraberinde getirir (Harmancı, 2018:174).

Cihan Aktaş; “Büyüsü Eksik Bir Orman Masalı”, “Beni Kaybeden Sokaklar” ve “Basamaklar” metinlerinde başörtüsü yasaklarını farklı boyutlarıyla öykü gündemine taşır. “Büyüsü Eksik Bir Orman Masalı”nda, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin başörtüsü sebebiyle okula alınmaması ve okul önünde oturma eylemi yaptıkları sırada polis müdahalesiyle karşılaşmaları konu edilir. Lise öğrencisi olan anlatıcı kişi Rabia’nın gözaltına alındıktan sonra Belgrad ormanlarına bırakılması ve genç kızın korku ve endişe ile evine ulaşmak için verdiği mücadele öykünün entrik yönünü güçlendirir. Metinde, dindarlara yönelik baskının tarihsel sürekliliğine de vurgu yapılır:

“Benim doğduğum yıl başörtülü öğrencileri derse aldı diye hapse atılmış babam, izah edemediği bir temkinli hâli var olup bitenler karşısında, Allah’ım, nasıl da şüpheyle karşılıyor bana heyecan veren haberleri! Annem bitiremediği okulların, edinemediği mesleklerin hesabı açısından görüyor dünyayı, bir ahşap boyama kursuna koşuyor bir şehrin öteki ucundaki dil kursuna. O da başka türlü kuşkuyla koruma altında tutmaya çalışıyor beni.”
(Aktaş, 2018c: 56)

Bu satırlardan, Rabia’nın anne ve babasının da 12 Eylül Darbesi sonrasında çıkarılan "Kamuda Kılık Kıyafet Yönetmeliği" kapsamındaki yasaklar nedeniyle mağduriyetler yaşadığı anlaşılır ve sorunun yeni bir darbeye tekrar nüksetmiş olmasına değinilir.

“Beni Kaybeden Sokaklar” öyküsünde ise yasaklamaların kamu personelleri için sebep olduğu zorluklar bir doktorun başından geçenlerin kurgulanmasıyla verilir. İşine devam edebilmek için peruk takmak zorunda kalmak, her teftiş zamanı hastaneden uzaklaşmak ya da beyaz önlüğü çıkarıp bir hasta ya da hastanedeki herhangi bir insan rolüne bürünmek öykü kişisini psikolojik olarak yıpratır. Öyküde, aile bireyleri ve sosyal çevresinin tutumları da yer alır:

“İyi de güzel kızım, dedi Ayten Hanım, herkes gönlünün istediği gibi yaşayamıyor ki bu dünyada! Bizler istemediğimiz halde nelere nelere boyun eğdik bu yaşımıza kadar, değil mi? Ama insan bir karar alırken önce kendi vicdanının sesini dinlemeli, gibi bir şey söyleyince ben, gördünüz mü işte,

dedi annem, ona laf anlatamazsınız, keçi inadı vardır benim kızım da.”
(Aktaş, 2019: 112-113)

Öykü kişisi, yakın çevresi tarafından da başörtüsünü çıkararak hayatına devam etmesi konusunda uyarılır. Vicdanı ile baş başa kalmak ve kararları hakkında hiçbir destek görememek onu yalnızlık ve çaresizlik duygusu içinde bocalamaya sevk eder. Bir tepki olarak kirli beyaz peruk takması, saçlarını kazıtmayı düşünmesi, Kanada’ya gitme planları kurması bu şartların bir sonucudur.

“Basamaklar” adlı öyküde ise başörtülü olmanın bireyin yalnız şahsını değil, kamu ile ilişkisi olan diğer aile fertlerini de olumsuz etkileyebildiğini görürüz. Öykü kişisi kadının başörtülü olması, kaymakam olan kocasının kariyer “basamaklarındaki” yükselişine engel teşkil eder. Bu yüzden kadın, peruk takmak zorunda kalacak ancak kocası bürokraside “merkeze” doğru yaklaştıkça karısından uzaklaşacaktır (Aktaş, 2017c: 17-24). Öykünün temas ettiği asıl nokta da burasıdır. Tıpkı “Beni Kaybeden Sokaklar” öyküsünde olduğu gibi, “Basamaklar” öyküsünde de başörtülü kadın yalnızlığa ve çaresizliğe itilir. Zorluklar karşısında tek başına mücadele etmek zorunda olan bir birey olarak kurgulanır.

“Basamaklar” öyküsündeki anlatıyla örtüşen bir metin de Suavi Kemal Yazgıç’ın “Öznesiz” adlı öyküsüdür. Bu kez anlatıcı kişi bir kadın değil erkektir ve karısının başörtüsü, kendi kariyeri için tehlike oluşturduğunda ondan vazgeçer.

“Sonra mecralar tersine döndü. Ayşe’nin başörtüsü benim için ayak bağı olmaya başladı. Davetlerde eşimle görünmem, vals yapmam lazımdı. İçki içmeliydim. Başka, bambaşka şeyler söylemeliydim. Yoksa durduğum zemin ayağımın altından kayıp gidecekti ve benim kaybolmaya hiç mi hiç niyetim yoktu. Beni buraya eşimin başörtüsü getirmişti, ama sonrası yoktu. Fakat benim kaybetmeye niyetim yoktu. Kaybolmayacaktım”. (2019: 55)

Bir aşk evliliği yapmış olan çift, görünüşte tüm zorluklara karşı birlikte mücadele etmiştir ancak fedakârlık yapan daima kadın olur. Kadın, başörtüsü yasağı nedeniyle doçentlik düzeyindeki akademik kariyerine son verip ev hanımı olmayı tercih etmiş, çocuklarına annelik yaparken İslami eğilimlerin politik ve sosyal alanda güçlendiği

bir evrede “mağdur kimliğiyle” kocasının yükselişine de katkı sağlamıştır. 28 Şubat sürecinin baskılarında ise yalnızlığa terk edilen taraf olur.

“Ben başörtülü eşimi terk ettim, ama başörtüsü beni terk etmedi. Zirveye yaklaştığım, her şeyi avucumda bildiğim an eşim için kaleme aldığım yazılar, konuşma bantları ortalığa saçıldı. Dava üstüne dava açtılar benim için. Değer verdiğim her şeyi kaybettim. O zaman anladım içine girdiğim ihanet yumağını.” (Yazgıç, 2019: 56)

Öykü boyunca anlatıcı erkekte beliren derin pişmanlık hali, ihanet etmiş olmanın sonucudur. Bu ihanet, yalnızca eşine karşı değil, inandığı ve savunduğu ideallere karşı da sergilenmiş tutum olarak belirir.

Başörtüsü yasakları ve doğurduğu olumsuz sonuçlara birden çok öyküsünde değinen yazarlardan biri de Fatma Barbarosoğlu’dur. “Kapanmayan Yaralar Antolojisi”, “İlân”, “Eksik Kalan”, “Büyü(mek)”, “Dazlak” bu öykülerdendir. “Kapanmayan Yaralar Antolojisinde” başörtüsü nedeniyle sürgün edilen ve gittiği yerde okuldaki meslektaşları tarafından ötekileştirilen bir kadın öğretmenin yaşadıkları konu edilir. (Barbarosoğlu, 2019a: 49) “İlân” öyküsünde ise yasaklara karşı direnişte ön plana çıkan bir eylem modeli olarak oturma eylemlerini öyküye taşır. Genç kadınların direnişi karşısında ailelerin tutumu da metinde beliren hususlardandır. Metnin kurgusu, aynı konuyu işleyen diğer metinlerle kıyaslandığında oldukça ilginçtir. Medyatik olmak isteyen ruh hastası bir adam, hiç tanımadığı bir genç kızın fotoğrafını kullanarak çocuklarının kaçan annesini arıyorum haberleriyle medya gündemini meşgul eder. Bir eylem sırasında yaralanan genç kız, hastaneye gittiğinde fotoğraftaki kişinin kendisi olduğunu öğrenir:

“Başörtüsü eylemleri vardı. Polis tarafından epey tartaklandık. Hiç sebep yokken omzuma bir job yedim. Sol kolum romatizmalı olduğu için arkadaşlarım beni sigorta hastanesine götürdü. ‘Niye eylem yapıyorsunuz, başınızı açın’ filan türünden bir sürü akıl ile karşılaşırız biz. O gün pansuman yapan hemşire ‘Eylem yapıp job yiyeceğine kocanın yanına dön’ dedi. Arkadaşlar ile birbirimizin yüzüne bakakaldık. ‘Adamı kendine bu kadar aşık et kaç, sonra da eylemlere katıl. Sen öğrenci filan da değilsindir. Ne işin var öğrenci eyleminin içinde?’ Bir türlü mânâ veremediğim abuk

sabuk bir sürü şey söyledi hemşire. Allah Allah. En son ‘Başın açıkken daha güzelsin’ dedi. İyice şaşırđım. ‘Beni herhalde birisiyle karıştırıyorsunuz’ dedim. ‘Ben mi?’ dedi hemşire kendinden gayet emin bir edâda. Söz söylemeyi lüzumsuz bulup gazetedeki ilânı gösterdi. Hepimiz şaşırđık.” (Barbarosoğlu, 2019a: 123)

Bu pasajda, eylemler sırasında şiddete başvurmayan gençlerin, polisin orantısız güç kullanması sonucu yaralandıkları, eylemlerinin toplumun bazı kesimleri tarafından desteklenmediği gibi hususlar görünürlük kazanır. Gazetede yer alan görselleri photoshop marifetiyle dönüştüren fotoğrafçının (aşağıda yer verdiğimiz) beyanları ise 28 Şubat sürecindeki başörtüsü yasaklarının başka bir boyutuna gönderme yapar:

“Evet bu fotomontajı ben yaptım. Karısının resmi olduğunu söyledi. Karısı işe girecekmiş. Başörtüsünün yerine saç montajı yapmamı istedi. Hiç garipsemedim. Başörtü yasaklarından dolayı her gün buna benzer işler alırız.” (Barbarosoğlu, 2019a: 120)

Döneme dair pek çok meseleye değinilen öyküde, temas edilen asıl sorun (diğer metinlerde de sıklıkla karşılaştığımız gibi) başörtülü genç kızın içine düştüğü zor durum ve gösterdiği direniş nedeniyle yalnızlaşmasıdır:

“Ondan sonraki günleri anlatacak dermanım bile yok. Bana ait olmayan bir hayatın yükü altında geçen kâbus dolu günlerdi. Olanları babam da duymuştu tabii. ‘Bütün bunlar başörtüsü direnişine katıldın diye oluyor’ deyip başka bir şey söylemiyordu.” (Barbarosoğlu, 2019a: 124)

Öykü kişisi genç kız, yaşadığı tüm talihsizlikler sebebiyle ailesi tarafından da tepkiyle karşılanır. Başörtüsü eylemlerine katılmış olması, başına gelen tuhaf hadisenin de sebebi olarak algılanır.

Barbarosoğlu’nun “Eksik Kalan” öyküsünde de anlatıcı Dilek ve annesinin yaşadıklarından hareketle başörtüsü yasaklarının birey üzerindeki olumsuz etkisi ve toplumun meseleye yaklaşımı irdelenir. Lisede, son derece çalışkan bir öğrenci olan Dilek, okulu birincilikle bitirmiş ancak dört kez girdiği üniversite sınavlarında bir türlü başarılı olamamıştır. Öykünün genel atmosferinde çalışkan kişiliği, okumaya olan azmi ile varlık gösterir ancak başörtüsü yasağının travmatik etkisi onu

başarısızlığa sevk eder. Sınav günlerinde içine düştüğü ruh hali şu sözlerle okura aktarılır:

“Telkin ediyordu kendisine. Başını açıyormuş gibi değil. Eldivenini çıkarıyormuş GİBİ. Eldivenini çıkardığını düşün. Hadi düşün. Herkes tek tek içeri girerken ona ‘Çıkart şu başındakini’ diyorlardı.

Başındakini çıkarıyordu.

Başındakinin içinde kalbi kalıyordu.

Aklı kalıyordu.

Onuru kalıyordu.

Herkes annesini babasını bırakıyordu sınav salonun dışında. Dilek bütün uzuvlarını.

‘Onlar sana çıkart demeden çıkart’ demişti üçüncü girişinde annesi. ‘Bahçede çıkart.’

Çıkartmıştı. Sürekli başını yokluyordu. Sanki her şey başının üstünden geçiyordu. Başı üşüyordu. Başından sonra bütün bedeni titremeye başlamıştı. Hayatının en uzun on beş dakikasıydı. Kendisini erteleyememişti. Oysa kendini ertelemesi gerekiyordu.

Sınavı kazanmak için kendisini ertelemesi gerekiyordu. Yaşadıklarını yaşamamış gibi yapması.” (Barbarosoğlu, 2019b:53)

Sistemin dayatmaları karşısında kendisi gibi değil, olmadığı bir kimse gibi hareket etmesi beklenen Dilek, bunu başaramaz. İstemediği bir şeyi yapmaya zorlanması, üniversiteye gidebilmek için kişisel bir tercih olarak takındığı başörtüsünden vazgeçmek zorunda bırakılması, onu bir açmazın içine sokar. Aynı öyküde, Dilek’in babaannesinin annesi için ettiği nasihatler de başörtülü olmanın zorluklarına ilişkindir.

‘İhtilal oldu’ diyorlar. Postmodern ihtilalmiş bu! Karısının başı kapalı olanlara neler neler yapıyorlarmış... Hak ver kocanın sıkıntısına. Hadi aç başını. Günahın benim olsun evladım. Bak Şadiye Hanımın kızı açmış başını. Kocasını üniversitedeydi biliyorsun. Devir fedakârlık devri. Sedat bu kadar yükün altından kalkamaz.” (Barbarosoğlu, 2019b:49)

Bu satırlar, eşlerinin başörtüleri nedeniyle iş hayatında zorluk yaşayan devlet memurlarının durumunu yansıtan bir başka örnektir.

“Büyü(mek)” adlı öyküde ise çocuğuyla birlikte Beyazıt’taki oturma eylemine katılan bir anne vardır. Üç bölümden oluşan öykünün ilk iki bölümünde anlatıcı kişi çocuktur. Birinci bölümde annesinin, konuşkanlığı, neşeli tavırları, hayat dolu kişiliği çocuğun dilinden aktarılırken ikinci bölümde ise annenin değişimine şahit oluruz. Çocukta şaşkınlık uyandıran annenin suskunluğu, içine kapanışı, neşeli tavırların yerini kedere bırakması üçüncü bölümdeki şu son cümlelerle anlamlı hale gelir:

“Birazdan buz gibi taşların üzerine oturacağız, hayatta hiçbir şey dilenmek zorunda kalmadığımızı şükrederek. / ‘Biz temiz dilencileriz değil mi anne!’ / ‘Hayır, biz dilenci değiliz. Sadece elimizden alınanları istiyoruz başkasına ait olanları değil.’ / Sana bir şiir okuyayım mı ha oğlum! / Tarihi ve talihi birbirinin üstüne düşmüş bir ülkeden./ Kendi ülkemizden. / Yani gurbetimizden ” (Barbarosoğlu, 2019b:63)

Bir otobüste geçen bu diyaloglar, anne ile oğlunun düzenli olarak katıldığı oturma eylemlerinden birine gitmekte olduğunu düşündürür. Bunun bir “hak talebi” olarak belirtilmesi de önemlidir. Aslında bu, konuya ilişkin hemen her öykünün karakteristiğidir: Anayasal hakları gereği eğitime ve diğer kamusal alanlara katılma hak ve özgürlükleri gasp edilmiş insanlar yılgınlık ve direniş arasında gelgitler yaşarken, bazen her iki durumu aynı anda bazen de bir taraf baskın olmak üzere kurgulanırlar.

Barbarosoğlu’nun “Dazlak” öyküsünde yasaklar karşısında öğrencilerin direniş biçimleri, çözüm arayışları ve ailelerin durumunu görürüz. Öyküde, iki başörtülü öğrenci ve iki farklı aile vardır. Öyküdeki başkişi, özel bir üniversitede İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencisidir. Üçüncü sınıfta okumakta iken başörtüsü yasaklarının kendi üniversitelerinde de uygulanacağını öğrendiğinde okulu bırakmaya karar verir. Ailesinin bu kararı benimsememiş olması, aykırı bir direniş fikrini doğurur. Başörtüsünü çıkarır ancak saçlarını kazıtarak okula gider. Bu ilginç direniş eyleminin okul idaresindeki algılanış biçimi de dönemin baskıcı atmosferini ve korku iklimini yansıtır:

“ ‘Örtün başınızı’ dedi Dekan elleri titreyerek. ‘Örtün!!! Başörtülü olmanız, dazlak olmanızdan daha az tehlikeli bizim için. Maazallah dazlaklar eylemi yayılırsa, ilk örneğinin bizim fakültemizden çıkmış olması bizi zora sokar. Zora sokar. Dara sokar. Teamüller. Evet teamüller. Hadi örtün başınızı. Örtün!!!” (Barbarosoğlu, 2019b:74)

Yasaklara karşı yeni bir direniş eyleminin kendi fakültesinden çıkması durumunda başına neler geleceği konusunda ciddi kaygıları olan dekan, dazlak olarak okula girmiş genç kıza biran önce başını örtmesi için bağırmaktadır.

Aynı öyküdeki Seher karakteri ise başörtüsü yasağı nedeniyle eğitimine yurtdışında devam etmek zorunda kalan öğrencileri temsil eder. Seher’in annesi ile arasında geçen diyaloglar, ailesinin bu fikre çok sıcak bakmadığını anlamamızı sağlar. Annenin itirazlarında toplumsal bir bilinç de söz konusudur. Herkesin yurtdışına gidemeyeceğini düşünen anne, burada kalmayı ve yasaklar ile mücadele etmeyi daha doğru bulmaktadır. Öyküdeki bu mesaj, annenin oturma eylemi yapan gençlere kurabiyeler götürerek onların yanında ve destekçisi olmasıyla pekiştirilir.

Üniversitelerdeki başörtüsü yasaklarına değinen öykülerden biri de Sadık Yalsızuçanlar’ın “Örtünen”, adlı metnidir. Gurbetçi bir ailenin çocuğu olan ve Türk İslam kültürüyle yetişmesi için Türkiye’ye gönderilen öykü kişisi, özel bir liseden mezun olup üniversite sınavını kazandığında başörtüsü yasaklarıyla yüzleşir. Sözlü ve yazılı uyarılar karşısında başörtüsünden vazgeçerken kendisini ikiyüzlü bir kimse addederek yaralı bir benlikle hayatına devam eder. Öyküde, suçlanan ve kınanan yasaklar karşısında pes edenler değil, bu yasaklarla insanları mağdur eden iradedir. “Okul özgürlüğe karşı örtündü. Ben açılıyorum, okul örtünüyor” (2017: 80) sözleriyle, özgür düşüncenin egemen olması beklenen yerlerin başında gelen üniversitelerdeki ayrımcılık ve ötekileştirici uygulamalar eleştirilir. Kurgudaki başörtüsü yasağı mağdurunun Türk İslam kültürüyle yetişmesi için Avrupa’dan vatanına gelmiş bir öğrenci olması da yaşananların trajik boyutuna göndermedir.

Handan Acar Yıldız’ın “Yokuş” adlı öyküsü de başörtülü öğrencilerin iç dünyalarını yansıtır. Yasakların cari olduğu günlerde, okul yolunda olmak, belirsizliklere doğru yol almak olarak kurgulanır. Fakültesine gitmekte olan öykü

kişisi içeri girmek ya da kapı önünden çevrilmek ihtimalleriyle okula ulaşır ancak yaşadığı psikolojik gerilimin etkisiyle baygınlık geçirir.(2017:115-120) Öykü, ötekileştirilerek eğitim hakları ellerinden alınmak istenen gençlerin ruhsal yorgunluklarını görünür kılar.

Ahmet Sarı “İkna Odası” başlıklı metninde, başörtüsü yasaklarının sebep olduğu akıldışı uygulamaları küçürek öykü formunda edebiyata taşır.

“Kırmızıya boyalı bir telefon kulübesi./ Clark Kent gir Süpermen çık.
/Okulun girişinde garip bir oda./ Odanın içinde büyük bir ayna. / Tesettürlü kız/ Hadi gir şu odaya. Tesettürünü aç/ Tesettürünü kapa. /Tesettürünü aç/
tesettürünü kapa. / Aç kapa aç kapa/ Sanki Artema. (2017:107)

28 Şubat baskılarının devam ettiği yıllarda okulların girişinde başörtülü memur, öğretmen ve öğrencilerin başlarını açması/örtünmesi için koyulan kabinler ya da aynı amaca hizmet eden güvenlik kulübeleri öyküde bu sözlerle varlık gösterir. Bir reklam filminin bilindik repliği olan “aç kapa Artema” ifadeleriyle, insan ruhunu dışlayan, özne olan bireyi bir nesne gibi değerlendirip onu dışarıdan değiştirerek tehdit olarak gördüğü inanç ve iradeyi yok ettiğini düşünen egemenlerin akıldışı uygulamalarına eleştirel bir gönderme yapılır.

Yukarıda değindiğimiz öykülerde de görüldüğü üzere, 28 Şubat’ın Türk öykücülüğüne yansımada temel izlek yasaklar nedeniyle başörtüsü sorunu yaşayan kadınlardır. Okulunu bırakmak zorunda kalan öğrenciler, başörtüsünü çıkarmak yahut peruk takmak gibi ara formüllerle sorunla baş etmeye çalışanlar, yasak nedeniyle işini kaybetmiş olan öğretmenler ve diğer memurlar, eşinin başörtüsü nedeniyle kariyer planı riske giren kocalar, yasaklara maruz kalmış ve travmayı üzerinden atamamış bireyler öykülerdeki başlıca kişilerdir. Söz konusu metinlerde; yasakların birey üzerindeki etkileri, toplumun olayları algılayış biçimi, yasaklara karşı direniş, başörtüsü mağdurları ve ailelerinin tutumu kurmacanın dünyasından okura aktarılır.

2.3.3. Akademisyen ve Öğretmenlere Yönelik Baskılar

28 Şubat süreci, hukuksuz uygulamaları nedeniyle yalnızca öğrencilerin değil, akademisyenlerin de mağdur olduğu bir dönemdir. Dindar, muhafazakar kimselerin hedef alındığı bu dönemde, antidemokratik uygulamaların bir parçası olmak istemeyen akademisyenler de kamu hizmetlerinden men edilmeye varan ağır cezalarla mağdur edilir. Kaç akademisyenin görevden uzaklaştırıldığı tam olarak bilinmemektir ancak dönemin YÖK başkanının talebi doğrultusunda muhtelif üniversitelerde yüzlerce öğretim üyesi hakkında soruşturma açıldığı iddia edilir. (Karahana, 2013) Bu tarihi olguyla ilişkili olarak akademiye dönük baskıların ve bu nedenle ortaya çıkan mağduriyetlerin izlerini de edebî eserlerde görmek mümkündür. Roman türünde Mehmet Kara'nın *Düşte Kördüğüm*'ü;⁴⁷ öykü türünde Yıldırım Türk'ün “Bir Deli Rüzgâr”, Abdullah Harmancı'nın “Kitaplar ve Çiçekler” ve Köksal Alver'in “Saklı Yara İnce Sızı” metinleri 28 Şubat'ın akademisyenler için sebep olduğu baskıcı ortamı ve mağduriyetleri yansıtır.

“Bir Deli Rüzgar” adlı öyküde, edebiyat ve akademi ekseninde yolları kesişen ancak 28 Şubat sürecinin getirdikleriyle her biri farklı noktalara savrulan üç akademisyenin hayatından kesitler buluruz. Anadolu'da küçük bir üniversitede çalışmakta olan üç arkadaşın ikisi görevinden ihraç edilirken biri kariyer basamaklarını hızla çıkar. Kamu hizmetinden men edilerek intihara sürüklenen bir akademisyen, üniversiteden uzaklaştırıldıktan sonra taşrada bir okulda öğretmen olabildiği için kendini şanslı hisseden bir öğretim üyesi ve dekanın fişleme çalışmalarına sunduğu destek sayesinde akademik kariyerinin zirvesine hızla ulaşan öykü kişileri, 28 Şubat sürecine dair üzerinde fazlaca durulmayan meseleleri öykü gündemine taşır. Öyküde herhangi bir tarihe yer verilmez ancak alıntılanacağımız şu satırlardan, kurgulanan hayat hikâyeleri ile 28 Şubat arasındaki ilişki netlik kazanır:

⁴⁷ *Düşte Kördüğüm* romanındaki iki mağdur akademisyenden biri Sabire Kutlu'dur. Kampüs dışında taktığı başörtüsü ve yazdığı kitabın başında “besmele” lafzının bulunması nedeniyle üniversitedeki görevine son verilir. Döneme dair gazete haberlerine bakılırsa romandaki Sabire Kutlu'nun hikâyesi nesnel gerçeklik planında Prof.Dr. Alev Erkilet'in yaşadıklarıyla örtüşmektedir. Erkilet, 28 Şubat baskılarının devam ettiği 2000'li yılların başında doktora tezinin girişindeki besmele ibaresi ve “Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler” başlıklı tezinde ‘İran devrimini kültürel bir silkiniş olarak yorumlaması gerekçe gösterilerek kamu görevinden ihraç edilmiştir. İhraç Haberi için Bakınız: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/besmeleci-docente-yokten-ihrac-39185512>

“Arada bir gazetede üniversitelerle ilgili küçük haberler çıkıyordu. Görevden alınan rektörler, direnen hocalar, başörtülü öğrenciler... Cılız eylemler yanıp söniyordu. Camiler dolup taşıyor; semaya açılan eller, secde eden alınlar suskun, şaşkıncı. Ülkenin her yerinde benzer olaylar oluyordu. Hocalar endişeyle odalarına kapanıyordu.” (Türk, 2018: 92)

Bu cümleler, 28 Şubat’ın baskıları altındaki üniversite atmosferini betimler. Başörtüsü yasaklarının en önemli başlık olduğu süreçte akademisyenler de huzursuzdur. Hukuksuzluklar karşısında açıktan direniş gösterenler görevden uzaklaştırılırken İslami duyarlılığa sahip olanlar da fişlemeler yoluyla tespit edilmeye çalışılır ve görevine son verilir:

“Daha önce selam vermeyen hocalar odasına geliyor, teklifsizce oturuyordu. Birbirlerine anlamlı bakışlarla haksızlık olduğunu söylüyorlar, onun tepkisini merak ediyorlardı. Kitaplığını gözleriyle didik didik ederek çıkıyorlardı.” (Türk, 2018: 93)

İnsanların özel hayatlarının araştırılması, dekan odasının bir istihbarat merkezine dönüşmesi ve muhabirlik görevini üstlenen akademisyenlerin makam ihtirasıyla bizzat kendi arkadaşlarını saf dışı bırakması dönemin trajik yaşantısını eleştirel bir açıdan metne taşır.

Abdullah Harmancı’nın “Kitaplar ve Çiçekler” öyküsünde ise yardımcı doçent kadrosuna atanmayı beklerken istifa etmek zorunda kalan genç bir akademisyenin ruh dünyası kurgulanır. Alev adlı öykü kişisi, başörtülü bir kadındır. Kısa bir süre içinde yeni kadrosuna atanmayı beklerken rektörün daveti üzerine gittiği görüşmede hayal kırıklığına uğrar. Alev’in unutamadığı ve istifa etmesine sebep olacak bu görüşme, 28 Şubat döneminde akademisyenlere yönelen baskılar üzerine düşünmemizi sağlar:

“Rektör bey, gerginliğinden kurtulup, işbilir ve sakin ve otoriter bir sesle, size bir hafta süre Alev hanım, demişti, rahmetli babanızın hatırı var, ama ben de emir kuluyum, bu şekilde devam edemezsiniz, bunu ben söylemesem başka biri söyleyecekti, inanın elimden bir şey gelmiyor, bu süreyi bile bin bir risk olarak veriyorum, bakın kadroları da ilan etmek üzereyiz, çiçeği

burnunda bir öğretim üyemiz olacaksınız, birlikte güzel güzel çalışacağız, lütfen şimdi bir şey söylemeyin, haydi hayırlı cevaplarınızı bekliyorum...”
(Harmancı, 2017:227)

Rektörün, genç akademisyene başörtüsünden vazgeçmesi için bir hafta süre verirken kendisini risk altında hissetmesi baskıların boyutunu açığa çıkarmaktadır. “Batı Çalışma Grubu” gibi illegal yapılanmalar ile 28 Şubat kararlarının uygulanıp uygulanmadığının denetlendiğini bildiğimiz günlerde, bir haftalık bekleme süresi rektörü kaygılandırır. Zira başörtülü bir akademisyenin üniversite çatısı altında kalmasına müsaade etmesi dönemin koşulları içinde, kendi makamını da kaybetmesi için yeterli bir sebeptir.⁴⁸ Rektörün babacan tavırlarla başörtüsünden vaz geçirmeye çalışması ise bir baba dostunun şefkatli nasihatleri olarak okunabileceği gibi 28 Şubat’la özdeşleşen “ikna odalarına” bir anıştırma olarak da değerlendirilebilir.

Onurlu bir duruş sergilemek niyetiyle istifa ederek görevinden ayrılmış olan Alev’in iç dünyasını yansıtan şu satırlar ise mağdurun psikolojisini anlamamıza olanak tanır:

“(...) Rektör beyin odasına girdiğim günden beri, her Allahın günü kendime acımıştım. Acınmakta haklıydı bana. Yaptığım doğruydu. Hatta kitlelerin önünde kahraman olmuştum. Dergilerin onur konuğu olmuştum. Yatağıma uzandığım her gece, aslında mezara uzandığımı düşünürdüm ve meleklerin bana gülümsediklerini, beni kutsadıklarını düşünürdüm. İmanım denenmişti. Ve ben denenmeyi kazanmıştım. Ama acınmakta haklıydı bana. Bu dünyaya iki kez gelinmezdi.” (Harmancı, 2017:227)

İnandığı dinin buyrukları ve akademisyenlik hayalleri arasında sıkışıp kalan öykü kişisi, inancının gereklerini yerine getirmeye karar verir ancak bu kararın sonuçlarına katlanmak kolay değildir. Öyküde, bu mesaj, Alev’in yerine atanmış olan akademisyenle karşılaşması esnasındaki iç monologdan anlaşılır:

⁴⁸ 28 Şubat’ın tekinsiz atmosferinde üniversite idarecilerinin makamlarını kaybetmek kaygısıyla zor günler geçirdiğini ima eden bir metin de Fatma Barbarosoğlu’nun “Dazlak” öyküsüdür. Başörtüsünü çıkararak ancak protesto amacıyla saçlarını kazıtarak fakülteye giren öğrencisini fark eden dekan, büyük bir endişeye kapılır. O güne kadar hiç görülmemiş bir protesto eyleminin kendi fakültesinde başlamış olması dekanı korkutur.

“Sen o koltuğa otururken benim hatıralarımın üzerine de oturdun. Sen o duvarlara bakarken, benim sesimin değdiği yerleri fark etmedin. Sen benim bütün bir ömrümün sığıdığı odaya bunlardan habersiz olarak girdin. Suçlamıyorum seni. Ama orada ben olmalıydım. Benim sesimden çoğalıp duvarlara çarpan Asaf Halet, benim düşüncelerimden süzülüp genişleyen Halide Edip.” (Harmancı, 2017:226)

Bu satırlar, öykünün kurmaca dünyası içinde tekil bir örnek olarak Alev’in hisleri olduğu kadar bir dönemin adı bilinmeyen binlerce mağdurunun iç sesi olarak da okunmalıdır.

Yukarıda değindiğimiz örnekler, akademisyen mağdurların perspektifinden onların yaşadığı psikolojik gerilimi yansıtan öykülerdir. Köksal Alver’in “Saklı Yara İnce Sızı” öyküsünde ise olup bitenler karşısında kendini suçlayan ve sorgulayan bir özneyle döneme tanıklık edilir. Fakülteadaki odasından dışarıyı seyretmekte olan öykü kişisi, bir yanda neşeyle dolaşan gençleri görürken öte yanda kapı önlerinde başörtüsünü açmak zorunda kalan ve bir suçlu gibi okuluna giren öğrencileri anımsar. Görevden uzaklaştırılan meslektaşlarını düşünür. Kendi konfor alanını bozmamak için hiçbir şey olmamış gibi hayatına devam ettiğini fark ettiğinde derin bir muhasebe içinde boğulur. Muktedir bir özne gibi adımladığı fakülte koridorlarında, büyük bir özgüvenle bulunduğu kürsülerde kendisini bir zavallı gibi hissetmeye başlar. Öğrencilerinin karşısında konuşacak cesareti bulamadığı bir an söylemek isteyip de söyleyemedikleri, 28 Şubat baskıları karşısında sinen, içine kapanarak kendini korumaya çalışan kimi akademisyenlerin ruh hallerini yansıtır:

“Sevgili öğrenciler, hep değişik maskelerle içinizde oldum, sizin gördüğünüz aslında ben değildim; korkularıyla, acılarımla, cesaretsizliğimle, öfkemle, hırsıyla çizilen asıl yüzüm, gördüğünüz bu yüz değildi. Amirinden zılgıt yememek için pür dikkat davranan, bir hata yapmaktan ödü kopan yüzümü görmediniz. Bir meslektaşının işine sudan sebeplerle son verilirken, aman bir yanlış yapmayalım da kapı önüne konmayalım diye bin bir dikkatle konuşan, hiçbir yüksek makama çıkıp hak aramayan özgüvenden yoksun tarafımı sizlerden sakladığımı hissetmediniz. Düpedüz korkaklığımı büyük bir maharetle sakladığımı sezmediniz.” (Alver, 2017: 87)

Bu metinlerde kristalize olan tarihsellik İslami duyarlılıklara sahip kimselerin yalnızca öğrenci olarak değil akademisyen kimliğiyle de 28 Şubat baskıları altındaki üniversitelerde çeşitli mağduriyetlerle karşı karşıya kaldıklarıdır.

Numan Altuğ Öksüz'ün “Şeref Madalyası” ve Ali Güney'in “İz” öykülerinde ise baskıların Milli Eğitim bakanlığı cephesindeki yüzü görünürlük kazanır. Her iki öykü de işinden atılan öğretmenleri konu edinir. “Şeref Madalyası”ndaki öykü kişisi Sadık Mülksüz başarılı bir okul idarecisidir. 90'ların başında milli eğitim müdürlüğü göreviyle taltif edilmiş, doksanların sonuna gelindiğinde ise işinden atılmıştır. Öyküde, sürecin nasıl işlediği ve politik gündemler, örtük bir şekilde okuyucuya hissettirilir. Anlatıcının çocukluğuna tekabül eden doksanlı yılların gerilimi, TV ekranlarındaki haberlerle, eve gelmeyen babayı kaygılı bekleyişle kurguda belirir. İşine son verilen öykü kişinin ismi de semboliktir. Mesleğine, inanç ve mefkûresine “Sadık” bir öğretmen olan öykü kişisi, kiralık evi, eski televizyonu ve yokuşları zor çıkan arabasıyla “Mülksüz”dür. İşinden ayrıldığı gün evine getirdiği masaüstü isimliğini “şeref madalyası” (Öksüz, 2017:189) olarak adlandırması da onurlu kişiliğine yönelik bir göndermedir.

Ali Güney'in “İz” (2017:209-2012) öyküsü de anlatıcı kişinin geçmişe dönük hatırlamalarıyla 28 Şubat atmosferini yansıtır. Çocuğunun okula adım atacağı ilk günün heyecanı dolu olan baba, geçmişin dehlizleri içinde kaybolur: Çocukluk arkadaşı Abdullah'ın mahalleden ayrılışı, gizlice namaz kılmaya çalışan ve öğrencisine yakalandığı için korkuya kapılan öğretmen, önünden geçmesinin bile sakıncalı bulunduğu öğrenci yurdu aydınlatılması gereken karanlıklardır. Çocukluk yıllarında anlam verilemeyen bu yaşanmışlıklar, otuzlu yaşlarda bir kez daha sorgulanır. 90'ların bıraktığı “izler” din ve dindarlara dair her şeyin baskı altında olduğu bir süreç ve benlikte “yara” olarak belirir.

2.3.4. 28 Şubat Medyası

28 Şubat Darbesini öncüllerinden ayıran önemli başlıklardan biri, darbe sürecinde medyanın üstlendiği rol olmuştur (TBMM, 2012: 923). Zehra Doğan'ın ifadeleriyle “...-medya kamuoyu oluşturmaya yönelik bir psikolojik savaş aracı olarak etkin ve yoğun bir şekilde kullanıl-”mıştır (2019:42). Antidemokratik dayatmalarla sivil siyasete yön vermek isteyen kesimler, bir rıza üretim mekanizması

olarak medyadan yararlanır. Medyanın görevi, “irtica tehlikesi” söyleminin altını doldurmak ve İslami yaşam tarzını hedef alan uygulamalar için toplumsal mutabakat sağlamak olarak değerlendirilebilir. 28 Şubat’a ilişkin öykülerde de medyanın üstlendiği bu rolün yansımalarını görmek mümkündür. Fatma Zehra Sunay’ın “Ürkek”, Cemal Şakar’ın “Ana Haber Bülteni” ve “Kendisi Bir Upuzun”, Mehmet Harmancı’nın “Örtülü Öyküler”, Yunus Nadir Eraslan’ın “Kendine Övgü” öyküleri 28 Şubat sürecinde medyanın üstlendiği rol üzerine değinmeler içeren metinlerdendir.

Fatma Zehra Sunay’ın “Ürkek” adlı öyküsünde, sözde irtica tehlikesine karşı kamuoyu oluşturmak üzere üretilen haberlerin toplumsal sonuçları ve İslami yaşam tarzını benimseyen bireyler üzerindeki olumsuz etkisini görmek mümkündür. Anadolu’nun küçük bir şehirden üniversite eğitimi için Ankara’ya gelen öykü kişisi, başörtüsü yasakları nedeniyle zor günler geçirmektedir. Genç kadının baskılar karşısında pes ederek okulunu bırakması medya etkisinde ortaya çıkan toplumsal koşullar bağlamında kurgulanır:

“Camiden çıkıp bir T cetveli ile yürüyorum. Köpeğini gezdirmeye çıkmış bir kadın önce kolumdan tutup durduruyor beni. Sonra kolumu bırakıp başörtüme ilişiyor elleri, köpeği bile düşmanmışım gibi çemkiliyor. ‘Çıkar şu başındakini, gördük akşam senin gibilerini televizyonda!’ diyor. Televizyonumuz bile olmadığı için akşam gördüm dediği şeylere anlam veremiyorum.” (Sunay, 2017: 183)

Alıntıladığımız pasajda görüldüğü üzere, bir kadının hiç tanımadığı bir başka kadına yalnızca kıyafetleri nedeniyle öfke nöbeti halinde saldırılması medya motivasyonu olarak metinde varlık gösterir. Fadime Şahin, Müslüm Gündüz, Ali Kankancı gibi tiyatral kişiler üzerinden kurgulanan haber içerikleri, başörtülü kimseler ile Fadime Şahin’i; dini gruplarla sözde Aczmendi tarikatını toplumun zihin dünyasında bir kefeye koymak istemiştir (Doğan, 2019a: 271). Nitekim, öykü kişisi kadının uğradığı saldırı da bu minvaldeki haberlerin etkisiyle olur.

Yunus Nadir Eraslan’ın “Kendine Övgü” öyküsü ise manipülatif ve yalan haberlerin, darbe sonrası süreçlerde kamuoyunu yaşananlara razı etmek adına

kullanıldığına yönelik göndermeler içerir. Bir köy okuluna öğretmen olarak atanan anlatıcı öykü kişisi, sene başı öğretmenler kurulu toplantısında konuşan İlçe Milli Eğitim Müdürü'nün sözlerini şu şekilde aktarır:

“Ülke karanlık bir geleceğe doğru adım adım ilerlerken vaktinde bir müdahaleyle ülkeyi aydınlık yarınlara çıkarmak için çok sağlam adımlar atılmış. Ülke şeyhler, dervişler, meczuplar ülkesi olamazmış. Şeyh dedikleri de sapığın biriymiş zaten. Bu şeyh bozuntuları sapıklıkta o kadar ileri gitmişler ki biçare bir kadını kirli emellerine alet etmiş...” (Eraslan, 2017: 204)

Darbe sonrası günleri yansıtan bu satırlar, demokrasiye yönelik askerî müdahalenin kamu vicdanında oluşturduğu olumsuz algıyı düzeltip meşrulaştırmak için manipülatif haberlerden yararlandığını imâ etmektedir. Diğer tutum ve davranışlarıyla da 28 Şubat zihniyetini temsil ettiği belirginleşen müdürün öyküdeki varlığı, bir tip inşa eder ve bu tür söylemlerin yaygınlığını gösterir.

Kimi öykülerde de haber retoriğinin metne yansıtılması yoluyla “28 Şubat medyasına” gönderme yapılır. Cemal Şakar'ın “Ana Haber Bülteni” ve “Kendisi Bir Upuzun” öyküleri bu metinlerdendir. Genel anlamda bir medya eleştirisi olan “Ana Haber Bülteni” öyküsü, bir televizyon kanalının anonslarından oluşur. Darbe bakiyesi olan başörtüsü yasaklarının protesto edildiği eylemlere dair haberlerin sunuluş şekli, medyanın süreçteki pozisyonunu açığa çıkarır niteliktedir:

“Bazı kentlerdeki türban gösterilerinden şok görüntüler... Gösteriler bugün de sürdü... ‘Başörtüsü Allah’ın Emridir’, ‘Hak Verilmez Alınır’, ‘Eğitim Hakkı Engellemez’ gibi pankartların dikkat çektiği gösterilerde, küçük çocukların da bulunması akla kimi soruları getirdi: Çocuklar da kullanılıyor mu? Sayın seyirciler, bu görüntülerden açıkça çocukların gözlerindeki korku, endişe okunuyor. Bu gösterilerin, atılan sloganların; daha bu yaşta polisle yüz yüze gelen miniklerin yüreklerinde ne şekilde yaralar açacağı düşünülüyor mu?” (Şakar, 2017: 97)

Alıntıladığımız kısımda da görüldüğü üzere, haber dili ve kurgusu hak ve özgürlük taleplerinin meşruiyetini gölgeleyen, mağdurları töhmet altında bırakan bir söyleme

sahiptir. Şakar, “Kendisi Bir Upuzun” (2019: 68-72) adlı öyküsünde de, Salih Mirzabeyoğlu’na dair dönemin Star gazetesinde yer alan bir habere anıştırma yapar. Gözaltı sürecindeki işkenceler sebebiyle oluşan yara izlerinin çirkin bir mizahla gazete manşetine taşındığını okura anımsatarak 28 Şubat medyasının haber retoriğine bir kez daha vurgu yapar.⁴⁹

Mehmet Harmancı’nın “Örtülü Öyküler” metninde de gazete haberinden hareketle 28 Şubat ve medya ilişkisine gönderme yapılır. Profesör Mualla’nın namaz kılarak örtünüp üniversite koridorlarında dolaşırken çıkarmak zorunda kaldığı başörtüsü nedeniyle okuldan uzaklaştırılmasının basına yansımaları şu şekildedir:

“Haberde, yılların profesörü saygın, aydın bir bayanın bunu nasıl yaptığını anlayamadıklarını yazmıştı muhabir. Bu bayanın başını örterken ki amacı neydi? Bu işin ardında dış mihraklar olabilir miydi? Provokasyon muydu amacı” (2017: 113)

Gazete, haber içeriğini oluştururken “saygın” ve aydın” sıfatlarının başörtülü bir kadına yakışmadığını ima ederek örtünmeyi inanç bağlamından koparır ve provokasyon, dış mihrak etkisi şeklinde sunar.

2.3.5. Katsayı Problemi

28 Şubat darbe sürecinde, toplumun geniş bir kesimini etkileyen uygulamalar arasında darbeciler tarafından dayatılan eğitim politikaları yer alır. Zorunlu eğitim sürecini kapsayan ilköğretimin sekiz yıl kesintisiz olarak planlanması ve meslek lisesi mezunlarının üniversiteye giriş sınavlarında dezavantajlı hale getirilmesi, militarist baskılar etkisinde gerçekleşir. Din ve inanç dairesi içinde kalıp kamusal alanda görünür olan hemen her şeyin “irtica tehlikesi” olarak algılandığı süreçte, sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitim kararıyla Kuran kurslarının öğrenci potansiyeli azaltılmış ve İmam Hatip liselerinin ortaokul kısımları fiilen kapatılmıştır. Meslek lisesi mezunlarının üniversiteye yerleşme puanları hesaplanırken alan dışı tercihlerinde geçerli olan dezavantajlı katsayı sistemiyle de İmam Hatip liselerinin ortaöğretimdeki etkinliği azaltılmak istenmiş ve mezunlarının ilahiyat dışındaki

⁴⁹ Öyküye dair diğer detaylar için bkz: Gözaltı, İşkence ve Tutuklamalar Bölümü

fakültelerde öğrenim görmesi engellenmeye çalışılmıştır. Darbenin doğurduğu mağduriyetlere odaklanan öykülerde de söz konusu katsayı uygulamasının bireyler üzerindeki etkisinin metinlere yansıtıldığını görürüz. Bu bağlamda, Mehmet Kahraman'ın “Eksik Zaman”ı öne çıkan örnekler arasındadır. Bir aile buluşmasında yaşanan gerginlikler üzerine kurgulanan öyküde, katsayı adaletsizliği nedeniyle üniversite okuyamamış bir kadının ruh dünyasındaki derin yara şu sözlerle açığa çıkar:

“Anlayamazsın Gülşah. Anlayamazsın. Hukuka puanın yeterken ve onu hayal ederken okuyamamak nasıl bir şeydir hayal edemezsin. Herkes ilahiyat yaz diyor teselli olsun diye. Ben ilahiyat okumak istemiyorum ki. Ben avukat olmak istiyordum. Puanım da yetiyordu. Katsayı diye bir şey çıkarmasalar da bugün avukattım.” (Kahraman, 2017: 220)

Öykünün vaka zamanı bakımından, katsayı sisteminin yürürlükten kalktığı ve adaletsizliğin giderildiği bir zaman diliminde, kırılmalı ve öfkeli ruh haliyle kurgulanan karakter, telafisi mümkün olmayan mağduriyetler yaşandığına işaret eder. Katsayı adaletsizliğini konu edinen bir metin de Müzeyyen Çelik'in “Uzaktan Cumartesi” adlı öyküsüdür. “Eksik Zaman”da olduğu gibi bu metinde de üniversite eğitiminden mahrum kalmış olmak öykü kişisinde bir ukdedir. Anlatıcı kişinin dile getirdiği “Bi bilsen içim yanıyor o Beyazıt'tan geçerken. Biz yüksek puanlarla bir yere yerleşemezken bizden düşük puanlılar üniversiteye girdi.” (2017:188) ifadeleriyle, katsayı adaletsizliğine vurgu yapılır.

Fatma Zehra Sunay'ın “Ürkek” öyküsünde ise sınavda çok iyi dereceler elde etmiş olmasına rağmen katsayı dezavantajı nedeniyle hak ettiğinden çok daha azına ulaşabilmiş kimselerin varlığına dikkat çekilir: “Sınıfın yarısı farklı illerdeki teknik liselerden mezun olmuş, ek puanlarla kolaylıkla bölüme yerleşmişti. O ise katsayı problemine takıldığı için kim bilir hangi bölümlerin hayalini kurmuşken bizim bölüme razı olmuştu” (2017:180) ifadeleriyle yaşanan mağduriyetin bir başka boyutuna tanıklık edilir.

2.4. Darbe Süreçlerine İlişkin Gerçek Şahsiyetlerin Öykülerdeki İzdüşümü

2.4.1. Celal Bayar

Çok partili hayata geçişle birlikte Türkiye siyasetinde güçlü bir aktör olarak beliren isimlerden biri Celal Bayar'dır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan komitacı geçmişi ve politikacı kimliğiyle 1946'da kurulan Demokrat Parti'nin kurucu genel başkanlığını üstlenmiş ve 1950 genel seçimleri sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. cumhurbaşkanı olmuştur. Bayar, 1960 yılına değin cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmüştü ve 27 Mayıs darbe sabahı gözaltına alınmıştır. (Aydın ve Taşkın, 2018: 64) İncelediğimiz öyküler içinde, bir cumhurbaşkanı olarak ismi anılırken darbe sonrasında hapsedilmesi ve takip eden yıllardaki af talepleriyle varlık gösterir. Necati Güngör'ün "Çürümüş Yapraklar", Mahmut Makal'ın "Mektup", Hüseyin Korkmazgil'in "Ben Var Sizi Sevmek Çok" öyküleri Bayar ismine rastladığımız metinlerdir.

Necati Güngör "Çürümüş Yapraklar" öyküsünde, yoksulluk içinde hayata tutunmaya çalışan İlyas'ın yaşamından kesitler sunar. Bebeklik çağında babasını kaybetmiş olan İlyas, şehrin ileri gelenlerinden Selahattin Bey'in konağındaki bir bölmede annesi ve ablasıyla birlikte kirada oturmaktadır. İlyas'ın hikâyesi dul ve yetimlerin yaşadığı zorluklardan haber verir ancak İlyas'ın tanık olduğu ve anlamakta zorlandığı bir gelişmeyle 27 Mayıs'a da göndermeler yapılır. Öyküyü, 27 Mayıs'a değinen diğer metinlerden ayıran en önemli fark, darbeyi Celal Bayar'a yönelik bir girişim olarak yansıtmasıdır.

"27 Mayıs günü evinin kapısına bayrak asmıştı. O gün taksilerle adamlar gelip gitmişti eve. Celal Bayar'ı tahttan indirdikleri gün. Mahalle teneke çalmış, bayram etmişti. Kapılara bayraklar, İsmet Paşa resimleri asılmıştı... Yukarı kattakiler radyoyu sonuna kadar açmış dinliyorlardı. Hepsi birden uyanmışlardı. (Güngör, 1995: 37)

CHP'li Selahattin Bey ve mahalledeki diğer kişiler, darbeyi sevinçle karşılarken kendisinden kurtulduklarını düşündükleri kişi DP Genel Başkanı ve Başbakan Menderes değil, dönemin parlamenter sistemi gereği icracı bir pozisyonda olmayan

Celal Bayar'dır. Bir bayram havasında sokak aralarında koşturan çocuklar bile Celal Bayar tekerlemeleriyle oynar:

“Ce-lal, Bayar
İskemleden kayar
Ce-lâl bay-dı
İskemleden kaydı!...” (Göngör, 1995: 38)

Metinde dikkat çeken bir husus da diğer öykülerde darbeyi hüznle anımsayan kimseler olarak kurgulanan “dindar” kişilerin, bu metinde sevinç içinde varlık göstermesi ve Celal Bayar'ın gidişini kutlamasıdır. Mahallenin dua kapısı olan İlyas'ların komşusu Elifhan Nine bunlardan biridir:

“ ‘Nine!’ demişti İlyas. Namazını bozmamıştı o. Duasını mırıldanarak eğilip kalkmıştı; ama, ‘Nine müjdem ver Nine, Celal Bayar tahttan düştü’ sözünü işitince, namazı bozuvermişti birden! İnanmamış, hışımla üstüne yürümüşü ilkin İlyas'ın, yalan yere namazı bozdu sanıp... Sonra yalan olmadığını anlayınca İlyas'ı iki gözünden öpmüş, iki buçuk lira vermişti.” (Göngör, 1995: 38)

Bir öykü için kalabalık kabul edebileceğimiz kişi kadrosu içinde hemen herkes darbeden memnundur. Bilhassa CHP parti örgütü ve sempatizanları büyük bir sevinçle yargılamaları takip eder. Selahattin Bey'in İstanbul'dan getirdiği Yassıada fotoğrafları elden ele dolaşır. Yargılamalar bahsinde de anlatının odağında Bayar vardır.

Hüseyin Korkmazgil'in 1964 yılında yayınlanan “Ben Var Sizi Sevmek Çok” adlı mizah öyküsünde ise metnin kaleme alındığı tarihlerdeki politik gündemin önemli başlıklarından olan af meseliyle anlatıya dâhil olur. Yalnızca bir cümleyle olmayacak bir iş anlamında Bayar'ı da kapsayan af taleplerine gönderme yapılır (Korkmazgil, 1964: 45) Mahmut Makal'ın “Mektup” öyküsünde ise köylülerin kendisini merak ettiği ve gazilerin maaşlarına zam yapmasını umduğu bir kimse olarak metinde yer alır.

2.4.2. Cemal Gürsel

27 Mayıs darbesinde, cuntanın en kıdemli ismi olan Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, 1961 sonrasında yeniden dizayn edilen sivil siyasetin de ilk cumhurbaşkanıdır. Tarihî akış içinde son derece önemli bir figür olmasına rağmen öykülerde yeterince yer bulmamıştır. İncelediğimiz metinler içinde Mahmut Makal'ın “Alattirik” ve Necati Mert'in “Paytoncu Şevki Amca” öykülerinde ismi geçse de metindeki varlığı yüzeyseldir. Makal'ın öyküsünde, köylülerin devletle olan ilişkilerinde bir çıkmaza düştükleri anda son çare olarak hatırlanan kişi olur.

“Ne demişler, bir umut şu dağın ardında kaldı. “O hesap bir umut Cemal Paşaya kaldı. Bu işi kökünden keser atarsa o atar. Başka kimselerin gücü yetmez bu leşi tutup da galdırmaya.” (Makal, 1965: 38)

Bu sözler, darbe sonrasında Gürsel'in sahip olduğu gücü betimleyici ifadelerdir. Öte yandan, öykünün genel atmosferi itibarıyla kendisine güvenilen bir devlet büyüğü imajı da söz konusudur.

Türkiye'de 1950 sonrası sosyoekonomik değişim ve teknolojik gelişmelerin dar gelirli çevrelerdeki etkisinin konu edildiği Necati Mert'in “Paytoncu Şevki Amca” adlı metninde de öykü kişisi Şevki Amca, ekonomik koşulların zorluğundan bahsederken: “Hoş Cemal Paşa da bi şey yapamamıştı ya! Hatta yoğurt ihtilalden hemen sonra ikiden iki buçuğa çıkmıştı” (Mert,2014: 42) der. Buradaki söylem de bir önceki metnin bir benzeridir. “Cemal Paşa da bir şey yapamamıştı” ifadesi, ekonomik olarak iyileştirme yapamadığını işaret ettiği kadar kendisine duyulan güven ve ümidi de vurgulayıcı niteliktedir.

2.4.3. 12 Mart Sürecine Dair Şahsiyetler

12 Mart 1971 Muhtırası, hazırlayıcısı olaylar ve sonrasında yaşanan gelişmeler ile uzun bir süreci kapsar. Sol hareketlerin 68 Kuşağı olarak ifade edilen, 1960'ların sonunda başlayıp 12 Eylül'e kadar devam edecek olan eylemlilikleri öykücülüğümüzde de geniş bir yer bulur. Bu süreçte sol fraksiyonlar içinde gençlik lideri durumunda olan bazı isimlerin öykülerde de yer aldığı görülür. Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan, Mahir Çayan gibi isimler kurgusal metinlerde gerçek

şahsiyetler olarak sıklıkla zikredilen kimselerdir. 12 Mart Muhtırası sonrası kurulan hükümetin başbakanı Nihat Erim, başbakan yardımcısı Sadi Koçaş da öykülerde ismi geçen politikacılar arasındadır. Bu isimlerin yanısıra dönemin önemli olaylarının merkezinde yer alan İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom ve ABD'nin Ankara Büyükelçisi Robert Komer de öykü kişileri tarafından hatırlanan kimselerdendir.

İşıl Özgentürk; “Karabasan” ve “Yine Dans Et Anne” öykülerinde, idamları sonrası kendileri için yas tutulan üç isim olarak Deniz, Yusuf ve Hüseyin’i öykülerine taşır. “Karabasan” öyküsü, bir gazete haberi nedeniyle hüzne boğulmuş olan anlatıcının, okuduğu haberi anlatmasıyla başlar. 25 Şubat 1985 tarihli Cumhuriyet gazetesinin haberine göre, Cafer Yıldırım adlı bir vatandaş, Cuma namazına gittiği sırada evine geri dönerek banyoda kendisini asmıştır. Cafer Yıldırım’ın oğlunun idam cezası almış bir genç olduğu ve hapishanede bulunduğu da haberde yer alan bilgiler arasındadır. Böylece anlatıcı, çocukluğundan itibaren şahit olduğu idamları anımsamaya başlar. Bu idamlardan biri şu sözlerle aktarılır:

“Çaresizliğin bizi kuşattığı ve idamların radyo haberlerinde art arda okunduğu o güne geldik. Hıdırellez’di. 6 Mayıs’tı. Deniz’i, Yusuf’u Hüseyin’i astılar. O gün hiç vapurlara bindiniz mi? Konuşan, gülen insanlar gördünüz mü? Çok yaşlı bir adamın hiç durmadan ağladığını, bir ananın korkunç çığlığını duydunuz mu? Yitip giden bir gençliği gördünüz mü?”
(Özgentürk, 2011: 20-21)

“Yine Dans Et Anne” öyküsünde de benzer bir hatırlama söz konusudur. Anlatıcı, hayatını kaybetmiş annesinin ardından onunla geçen son günlerini bir mektup formunda anlatır. Çocukluk ve gençlik yıllarında annesiyle olan ilişkilerinden şu sözlerle bahseder:

“Sen kötü söz söylemezdin; ama bir kere söyledin anne. Bana söyledin. ‘Tanrı sana, senin gibi bir çocuk versin!’ dedin. Bu senin söylediğin tek kötü sözdü. Hak etmiştim, benim yaşındaki genç ölümlerinin her gün gazetelerin sayfalarını süslediği günlerde, bazan ölümler de sayfaları süsler, hiç habersiz günlerce eve gelmemiştim. Sen günlerce endişeyle kıvranmıştın, başkalarına hiçbir şey belli etmeden, içinden, sessizce... Beni daha sonra sapasağlam karşında gördüğünde önce ağladın, sonra kendince beddua edip, günlerce

konuşmadın. Ta ki, Deniz'in, Yusuf'un, Hüseyin'in asıldığı o uğursuz güne kadar. O gün sabahtı odama geldin, hiçbir şey söylemeden usulca bana sarıldın. Anlamıştım. Ağlamaya başladım. 'Ağla yavrum,' dedin. 'Ağla, için yıkansın... Acım hafifler' ” (Özgentürk, 2011: 128-129)

Anne ve kızı arasındaki uzlaşmazlığın üç ismin idamı sonrasında bir dayanışma halini alması söz konusudur. Her iki metin de 12 Mart'tan çok sonra yayınlanmış öyküler olduğundan, söz konusu isimlerin bir dönemi anıştırmak adına kullanılan semboller olarak öyküde varlık gösterdiği görülür.

Oya Baydar'ın “Bir Düğün Fotoğrafı” öyküsünde de Deniz ve Mahir isimleriyle karşılaşılır. Almanya'da yaşayan iki işçinin bir işret sofrasında bir araya geldiği ve eski günleri anımsadığı bir tablo sunan öyküde, konuşanların ideolojik eğilimleri ve sol fraksiyonlar içinde yer aldıkları grupları belirginleştirmek için bu isimler öyküye dâhil edilir. Sofrada bulunan bir çocuğun, babasının en sevdiği arkadaşları kim sorusuna verdiği "Lenin, Deniz ve Mahir" cevabı, işlev olarak öykü kişinin hangi grup içinde ve bir zamanlar nasıl bir devrimci eylemlilik halinde olduğunu anlamamızı sağlar. (Baydar, 2021: 48)

Sevgi Soysal'ın henüz yaşananların etkisi yoğun olarak devam edip sürecin son bulmadığı bir dönemde yazdığı “Bir Görüş Günü” (1976) adlı öyküde ise söz konusu kişilerin daha derinlikli olarak metne taşınması söz konusudur. Bir hapisane atmosferinde geçen öyküde, sol fraksiyonların ayrışma noktaları irdelenir. Öykü kişisi Güler'in kocası Murat'tan ayrılma sebebi olarak “*Güler ordu'dan kocasıysa PDA'cı, birlikte olmaları mümkün değildi*” (Soysal, 1976: 133) ifadeleriyle iki farklı grup isimleriyle zikredilir. “Ordu”dan kastedilen Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının da yer aldığı silahlı bir sol örgüt olan THKO'dur. PDA ise Aydınlık dergisini çıkaran gruptur. (Beyaz aydınlık olarak da bilinir). Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının silahlı eylemleri önceleyen tutumları ima edilirken onlara yönelen ilginin sebeplerine ise şu sözlerle gönderme yapılır:

“Tartışmalardan hoşlanmayışı, bilgi satanlara kızması belki biraz Murat'a tepki. Deniz'lerin doğal, sıcak ve hiç bilgic olmayan tavırlarına yakınlık duyması da. Artık Güler, devrimci bir kızın 'cav cav' konuşmaktan çok

oturup eylem için bir şeyler üretmesine, örneğin bir uyku torbası dikmeyi öğrenip bunu yapmasının daha yararlı olacağına inandı ve böyle şeyler yaptı.” (Soysal, 1976: 131)

Öykünün bütününde ortaya koyulan düşünce, sol fraksiyonlar içinde başlangıçta radikal bulunan grupların zaman içinde diğerlerini de etki alanına aldığı şeklindedir. Deniz Gezmiş ve arkadaşları da bu gruplardandır.

12 Mart sürecinde yaşananları, öne çıkan isim ve olayları sol bir bakışla ve detaylı bir şekilde edebiyata taşıyan metinlerden biri de Leyla Erbil’in “Eski Sevgili” adlı uzun hikayesidir. Bu metinde, Yusuf Küpeli, Mahir Çayan, Deniz Gezmiş, İbrahim Kaypakkaya, Ulaş Bardakçı gibi döneme dair birçok isim zikredilirken onların eylemleri öykü kişisi Nigâr’ın gözüyle değerlendirilir. (Erbil,2017:107-224) Bu metinde, Nigâr’ın dile getirdiği bazı düşünceler ise yazarın metin içinde niçin bu kişilere kendi isimleriyle yer verdiğini açıklayıcı niteliktedir. Öykü kişisi Nigar, ressam arkadaşı Suret’ten öldürülen militan gençlerin resimlerini yapmasını isterken: “Unutmamalı adlarını çocukların, Suret varsın öyle desin, o mücadele biçimini kabul etmesek bile onlar bizim ölülerimiz, yerde kalmamalı kanları” (s. 144) demektedir. Bu bağlamda yazarın yaptığı da aynı isimleri edebî esere taşımak ve hikâyelerine değinmek suretiyle onları kalıcı kılmak, yarınlarımıza taşıma niyeti olarak düşünülebilir.

Kimi öykülerde ise açıkça isimleri zikredilmeksizin 12 Mart sürecinde idam edilen üç gence yönelik anıştırmalar yapılır. Feride Çiçekoğlu’nun “Yanık Fotoğraflar” öyküsü ve Ahmet Büke’nin “Yüz Elli İkilikler”i bunlara örneklik eder. Feride Çiçekoğlu’nun “Yanık Fotoğraflar” öyküsündeki anlatıcı, eski bir fotoğrafa bakarak oradaki suretlerle konuşurken 27 Mayıs sonrası gerçekleştirilen idamlardan bahsettikten sonra: “Siz, yüreğiniz artık o kadarını kaldıramayacağını bilir gibi, ikinci üç idamı görmeden, efendi efendi ölmüşsünüzdür” (Çiçekoğlu, 1996: 39) der. Öyküde isimleri hiç zikredilmese de ikinci üç idamdan kast edilenin Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan olduğu anlaşılır. Nitekim sol gruplar içinde, bu idamların Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idamları için bir rövanş olduğuna yönelik algı söz konusudur. Daha önce değindiğimiz Ağaoğlu’nun “Yasemin İşçileri” öyküsündeki tutuklu gencin “Bizden bizim, kendimizin değil,

Menderes'in hesabını soruyorlar. Menderes asıldığında ben on yaşındaydım.” (Ağaoğlu, 1996:119) sözleri de bu durumun öykülerdeki bir başka yansımasıdır.

Ahmet Büke'nin “Yüz Elli İkilikler”inde de isimleri zikredilmeksizin üç idama anıştırma söz konusudur.⁵⁰ Türkiye'deki komünist hareketin 1950'li yıllardan 1970'lere uzanan serüvenini iki örgüt üyesinin İzmir'deki faaliyetleri üzerinden kurguya taşıyan metinde, hücre yapılanması şeklinde çalışan ve merkeziyle irtibatını yitirdikten sonra yirmi yılı aşkın bir süre yeni bir görev bekleyen iki örgüt üyesinden biri okuduğu bir gazete haberinden idamları öğrenir ve arkadaşına aktarır:

“Ne zaman sonra ilk kez dün gece odama geldi. Gözleri kızarmış, saçları ıslaktı. ‘Biliyor musun,’ dedi. ‘Geçen ay o üç delikanlıyı astılar... Gitti çocuklar.’ Yatağımdan doğruldum. ‘Kimi astılar? Bizim sokaktan mı? Neler oldu?’ Elleriyle ıslak saçlarını geriye yatırdı. Derin aldığı nefesini yine uzatarak verdi. ‘Evet bizim sokaktan sayılırlar’, dedi. (Büke,2017: 62)

Öykünün son bölümünde yer alan bu satırlarla, “1951 Tevkifatı” ile 12 Mart Muhtırası arasında politik bağ kurulur. Bu bağ, devletin komünizme karşı refleksinin tarihsel sürekliliğiyle ilgilidir. Söz konusu üç idam öyküde bu bağlamda yer bulur. 1951 tevkifatı ile 12 Mart sürecini aynı öykü içinde kurguya taşıyan bir başka metin de Erendiz Atasü'ye aittir. Atasü'nün “Hayatın En Mutlu An'ı” öyküsünde anlatının merkezinde 12 Mart süreci yer alırken Erim Hükümeti'nin bir bakanı olarak kurgulanan öykü kişisi, 51 Tevkifatını hatırlayarak 1970'lerdeki sol harekete mensup gençlerin ruh dünyalarını çözümlenmeye çalışır (Atasü, 2010: 87).

12 Mart sürecinin izlerini öykülerinde yoğun olarak gördüğümüz yazarlardan biri olan Necati Mert'in “Muzaffer Ağbi'm” başlıklı öyküsünde de dönemin politikacıları isimleriyle yer alır. 12 Mart Muhtırası sonrasında kurulan teknokrat hükümetin Başbakanı Erim bu isimler arasındadır. Anı öykü özelliği gösteren bu metinde, muhtıra sonrası tutuklanan sosyalistlerin, tutukluluk sürecinde, ülkede olup biteni anlama çabası vurgulanır. Öykü şu cümleler ile başlar:

⁵⁰ Ahmet Büke, “Dedem ve Babaannem İçin Sözlük” adlı öyküsünde de “Sen de kaç yaşına geldin, artık başının çaresine bak. Mahirler'i gömdüğümüz yaştasın.” cümlesiyle idam edilen üç isme anıştırma yapar. (Büke, 2016a: 25)

“Muhtıra verildi. Ardından ‘Beyin Kabinesi’ kuruldu. Başbakan, Nihat Erim. Birçok insan –bizim öğretmenler de dahil- umutlu. Hatta köy enstitülerinin yeniden açılması için 17 Nisan’da imza toplayıp bunları Bakanlığa gönderenler bile oldu. Yanıldılar. Çünkü ‘Balyoz Harekâtı” gecikmeden geldi. Partili, sendikalı, ne kadar okuryazar varsa içeri alındı” (Mert, 2020: 83)

Bu cümleler, muhtıra sonrasında sol hareketlerin içine düştüğü yanılgıyı yansıtan ifadelerdir. Muhtırayı sol görüşlü subayların verdiğini düşünen çevreler oldukça ümitlidir. Üstelik, yeni hükümetin başbakanı Nihat Erim’in de CHP’de uzun yıllar politika yapmış ve İsmet İnönü’nün “ortanın solu” açılımına destek vermiş biri olması sol hareketlere alan açılacağı düşüncesini pekiştirir. Ancak öyküde de yer aldığı şekliyle, “Balyoz Harekâtı” olarak adlandırılan süreç solun lehine işleyen bir dönem olmuştur. Öykülerde, sol hareketler açısından 12 Mart sürecinin “kötü adamı” olarak görünen Erim’in ölümü de nesnel gerçeklik planında bu birikmiş öfkenin neticesiyle olur. 20 Temmuz 1980’de Dev-Sol militanları tarafından gerçekleştirilen bir suikast sonucu hayatını kaybeder (Aydın ve Taşkın, 2018: 316). Erim, öykülerde bu hazin ölümüyle de hatırlanır. Muzaffer Buyrukçu’nun “Helikopterli Güzel’in İşkembe Çorbası ve Aşk” adlı fantastik öyküsünde, olay örgüsü ve teması siyasi boyut taşımaya da politik tarihe yönelik göndermeler ile karşılaşılır ve bunlardan biri de “Başbakan Nihat Erim’e benzemesin kaderi heyhat” (Buyrukçu, 2004:186) cümlesiyle 12 Mart’ın sembol ismi maktul başbakandır.

Demir Özlü, “Ötedeki Ülke” metninde, bir avukat olarak kurguladığı anlatıcı kişiyi ABD Büyükelçisi Robert Komer’in arabasını yakan gençleri savunan bir hukukçu olarak sunar ve sosyalist hareketler için bu eylemin değerini vurgular (Özlü, 1974: 106) Komer, Amerikan emperyalizmine karşı mücadelede sembolik bir düşman olarak öyküde varlık gösterir.

Cihan Aktaş, “Üç İhtilal Çocuğu” öyküsünde, Elrom’un kaçırılması hadisesinin kamuoyundaki yankısına değinir (Aktaş, 2017a: 49). Necati Mert de “Muzaffer Ağbi’m” (Mert,2020:85) öyküsünde sosyalist çevreleri hedef alan sert güvenlik uygulamalarında Elrom’un kaçırılmasının etkisi üzerinde durur (Mert,2020:85).

2.4.4. Kenan Evren

Türkiye Cumhuriyetinin 17. Genel Kurmay Başkanı olan Kenan Evren, 12 Eylül 1980 darbesiyle elde ettiği devlet başkanlığı ve cumhurbaşkanlığı sıfatlarıyla Türk siyasi tarihinin de en tartışmalı isimleri arasında yer alır. Bir darbenin en üst düzey komutanı olması, Milli Güvenlik Konseyine başkanlık etmesi, darbelere ilişkin öykülerde de varlık göstermesine sebep olur. İncelediğimiz öykülerde Kenan Evren'in varlığı ve onun şahsıyla bütünleşen MGK, korku atmosferinin imgesi olarak belirir. Ayşe Kulin'in "Vitrinde" öyküsü bunun bir örneğidir. Öykü kişileri, bir mağaza vitrinindeki cansız mankenlerdir. Kişileştirilen mankenler arasında geçen konuşmalar darbe sonrası dönemin baskıcı atmosferini yansıtırken bir leitmotif olarak "evren" sözcüğü daima vurgulanır.

"Bir cam koza örülmüş insanların çevresine. Cam kozanın içindeki dünyaya 'Evren' deniyordu. Evren'den kaçmayı göze alanlar, bunu başarabilenler, camın dışında tehlikelerle, kötülüklerle, hastalıklarla, dolu bir dünyaya geçiyorlardı. Yaşam tecrübeleri olmadığı için, gittikleri yere uyum sağlamayarak pişman olup geri dönenler de vardı. Evren'de kalanlar, vitrindekiler emniyetteydi." (Kulin, 2000: 78)

Metin, bir darbe sonrası anlatısıdır ve toplumun özgürlükler bağlamında köşeye sıkıştırıldığını, cunta ideolojisinin bedenden başlayıp düşünceye uzanan bir tahakküm ile birey üzerinde egemenlik kurma çabasını ima eder. İki vitrin mankeni arasında geçen şu konuşmalar da dönemin yasakçı zihniyetini yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir:

" 'Sarı saçlarımı çok seviyordum' dedi kız. Keşke saçlarımızın biçimlerini ve rengini seçme hakkımız olsaydı. Sarı saçlı insanların yaşadığı bir ülke ile sorunları varmış diye duydum, Evren'lilerin. O yüzden, kahverengiye boyadılar hepimizin saçını. Senin de bıyıkların vardı geçen yaz' 'Kestiler' dedi genç adam, 'bir kanun çıkmış, bütün bıyıkları kestiler.' 'Yazık, bıyık yakışıyordu sana.' 'Ben bıyıksızlığa razıyım, yeter ki düşünmemize engel olmasınlar' dedi genç adam. 'Sus artık. Bir duyan olursa konuştuğumuzu, mahvoluruz. Tüm bu yaptıklarımızın hepsi yasak, Evren'de' dedi kız." (Kulin, 2000: 80)

Alıntıladığımız bölümlerde de görüleceği üzere, özgürlükleri sınırlandıran tahakkümlerin tamamı “Evren” sözcüğüne yapılan vurgu ile ifade edilir. Evren sözcüğünün; “kozmos” ya da “kişinin içinde bulunduğu ortam” anlamı dışında bir darbenin sembol ismi olan Kenan Evren’e yaptığı atıf çok açıktır. Öykü boyunca, ismi açıkça zikredilmesede de ülkedeki baskıcı rejimin mimarı olarak betimlenen Kenan Evren’dir ve yarattığı korku ikliminin imgesi olmuştur.

12 Eylül sonrasındaki cunta korkusunu yansıtan bir metin olarak Ahmet Büke’nin “Herkes Her Şeyleşiyordu...” öyküsü de kayda değer bir metindir. Öykü, bir suikastın hikâyesidir ancak Kenan Evren’in başkanlık ettiği Milli Güvenlik Konseyi’nin yarattığı korku da ustaca bir kurgulama ile metne yansıtılır. Mahallenin kahvesinde asılı olan konsey fotoğrafının sağa sola eğilmesi karşısında, kahveci Recep’in kaygıları şu sözlerle ifade edilir:

“Kesiğin Recep, elinde dolu, boş çay tepsisi olduğu halde, bu ‘kaymayı’ görür ve hafif korkuyla karışık sinirle duvara koşar çerçeveyi doğru yerine alırdı. Hatta bir vakit, duvar saatini çerçevenin tam dibine çakmayı ve bu münasebetsizliği toptan önlemeyi düşündü.” (Büke, 2020: 65)

Bu öyküdeki tabloyu andıran bir kurgulama da Cemal Şakar’ın “Patlayan İki Tüfek” öyküsünde görülür. Büke’nin öyküsündeki kahvecinin eğik çerçeve nedeniyle (konseye hakaret kabul edilip) başına bir iş gelmesinden çekinmesi gibi, “Patlayan İki Tüfek” öyküsündeki köy muhtarı da kahvedeki televizyonu kapattığı için derin bir pişmanlık yaşar:

“Muhtar kapat şu televizyonu, zır zır edip duruyor diye öfkeyle bağırdı. Kahveci emir gibi algılayıp hızla koşup kapattı. Muhtar kıpkırmızı oldu. Böyle yapmazdı. Kendine neler oluyordu. Bu devirde televizyonu, radyoyu kapatmak olacak iş miydi? Emirlere kulağını tıkamak gibi bir şeydi. Geri adım atamazdı. Başçavuşun kulağına gitmemesini umdu.” (Şakar, 2019b: 29)

Metinde yer alan “bu devir” ifadesi 12 Eylül darbe sürecidir. Televizyondan okunan bildirimler ile halka açıklamalar yapılmakta ve uyulması gereken kurallar bildirilmektedir. Kimi zaman Kenan Evren’in bizzat kendisi kimi zaman da MGK başkanı olarak onun adına okunan emirler söz konusudur. Halk bu emirleri, dikkatle takip etmekte, emirlere kulak

tıkamanın kötü sonuçlarından korkmaktadır. Muhtar bu korku nedeniyle, bildiri okunmadığı bir anda bile televizyonu kapatma talebinde bulunduğu için pişman olur.

2.4.5. Necmettin Erbakan

Türkiye siyasi tarihinin öne çıkan isimlerinden biri de Necmettin Erbakan'dır. 27 yaşında İTÜ'nün en genç doçenti olan ve Aachen Teknik Üniversitesi'nde yaptığı çalışmalar ile mühendislik alanında saygın bir yer kazanan Erbakan, Konya'dan bağımsız milletvekili seçilerek siyasete girmiştir. 1970 yılında kurulan Milli Nizam Partisi'nin liderliğini üstelenmiş ancak 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında partisi kapatılmıştır. Türkiye demokrasisinin yeniden normale döndüğü 1973 yılında kurduğu Milli Selamet Partisi de 12 Eylül Darbesi'yle kapatılır. 12 Eylül cunta mahkemeleri tarafından siyasi yasakla cezalandırılan Erbakan, 1987 yılında Refah Partisi'ni kurar. Refah Partisi de 28 Şubat darbe sürecinde anayasa mahkemesi kararıyla kapatılır ve bir kez daha siyasi yasakla cezalandırılır. (Arpacı, 2017) Erbakan, siyasi hayata katılımı sonrasında gerçekleşen her darbenin doğrudan ya da dolaylı olarak hedefinde olan bir lider olmasına rağmen edebiyatın öykü hafızasında geniş bir yer tuttuğunu söylemek güçtür. İslamcı yazarların metinlerinde; darbeye maruz kalmış bir siyasi lider yönüyle değil, politik bir figür olarak zikredilir. Cemal Şakar'ın "Bağdat Kudüs Kabil"; Cihan Aktaş'ın "Üç İhtilal Çocuğu" ve "Göç Hazırlıkları" öyküleri Erbakan ismine rastladığımız metinlerdir. Sol görüşlü yazarların eserlerinde ise, Erbakan ismi zikredilmeksizin siyasi aksiyonlarının politik meseleler olarak metinlere yansıdığı görülür.

Cemal Şakar'ın "Bağdat Kudüs Kabil" öyküsünde, Türkiye sosyolojisi ve ideolojik gruplara ilişkin birçok diyalog vardır. Bunlardan biri de Erbakan'la ilgilidir. İsmi belirtilmeyen öykü kişisi, Türkiye'deki politik gelişmeler ve toplumsal dönüşüm üzerine konuşulurken: "*Acı olan da bu zaten, 28 Şubatı Erbakan'la, Apo meselesini Bahçeli'yle, Dinde modernleşmeyi de sizin nesille hallettiler.*" (Şakar, 2015: 63) sözleriyle 28 Şubat'ı ve hedefindeki Erbakan'ı zikreder. Öykü, 28 Şubat ve Erbakan isminin geçtiği birkaç metinden biridir ancak alıntılarımız cümlede de görüleceği üzere öykü kişinin değerlendirilmesi oldukça müphemdir. Erbakan'ı

hedef alan 28 Şubat darbesinin örtük gerekçeler ile yapıldığını ima eden bu sözleri daha anlamlı hale getirecek bir bulgu öyküde yoktur.

Cihan Aktaş'ın “Üç İhtilal Çocuğu” öyküsünde ise Erbakan'ın Türk siyasetinde hangi toplumsal tabanı temsil ettiği görünürlük kazanır. Öykü kişisi, İslam'ı referans alan hayat tarzını benimsediği günlerde, sosyal çevresinden gelen tepkileri şöyle aktarır:

“Okuduğum kitaplar yüzünden dernek arkadaşlarımın nasıl tepki gösterdiklerini de hatırlıyorum. Beni ‘yeşil komünist’ diye çağırışlarını, davaya ihanetle suçlayışlarını hiç unutmadım. Zaten bir zamandır vara yoğa suçlamaları hatta okuduklarımı denetlemeye kalkışmaları yüzünden onlardan uzaklaşmaya başlamıştım. Beni nelerle suçladıklarını hatırlamak istemiyorum. Yalnızca biri... Dernekten kızlar ille de bir erkeğin dikkatini çekmek için örtünüp namaza başladığımı iddia ettiler. Güyâ Erbakancı birine aşık olmuşum da ondan böyle değişmişim... Çok şaşırdım ve kırıldım.”
(Aktaş, 2017a: 55)

Öykü kişisinin, dindar yaşam tarzını benimsemesinin “Erbakancı” birine sentimental yakınlık duymuş olma ihtimaline bağlanması (kadının “bireyliğinin” yadsınmasını işaret ettiği gibi) Erbakan liderliğindeki siyasi oluşumların toplumsal tabanını yansıtan bir durumdur. Milliyetçi-mukaddesatçı anlayış sağ partilerin ortak eğilimi olsa da Erbakan'ın 1971 sonrasında varlık gösteren siyasi hareketi, İslami duyarlılığın ön plana çıktığı bir oluşumdur. Işıl Arpacı'nın” (2012: 473) tespitiyle, *İslam ilkelerine uygun bir yapılanmayı öngörmektedir*. Dolayısıyla da dönemin sağ partileri içinde yer alan dini hassasiyeti yüksek kimselerin teveccühünü görmüş ve sağ içinden Milli Görüş'e yönelenler eski çevrelerinde “davaya ihanet” ile suçlanmıştır. Öykü kişisinin sosyal çevresi tarafından “yeşil komünistlik” ile itham edilmesi de dönemin politik atmosferini Erbakan ekseninde yansıtmaktadır. 1970'lerin siyasi denkleminde sağ partiler içinde yer alan Erbakan liderliğindeki MSP, 1974 yılında solun merkez partisi CHP ile koalisyon hükümeti kurmuş ve bu nedenle sağ blok tarafından dillendirilen “yeşil komünist yaftalamasına” muhatap

olmuştur⁵¹ (Durgun, 2021: 506). “Komünistlik” yaftası, sol ile kurulan CHP-MSP koalisyonunu ve 12 Mart süreci tutuklularının serbest kalmasına sebep olan 1974 affıyla ilişkilendirilirken “yeşil” sıfatı ise İslami eğilimlere vurgu yapar. Öykü kişinin aynı ifade ile itham edilmesi dönemin siyasal söyleminin öyküye taşınmasıdır.

Türkiye siyaseti için önemli bir merhale olan CHP-MSP koalisyonu, Adalet Ağaoğlu'nun “Gün Üç Dakika”; Erhan Bener'in “Kapıcı Haydar” öykülerinde de yer alır. Ağaoğlu'nun 12 Mart sonrasında genel af beklentisinde olan sosyalistleri konu edinen metninde, “böyle bir ortakla hiçbir yere gidilemez” (Ağaoğlu, 1996:177) diyen öykü kişisi siyasi tablodan memnuniyetsizliğini dile getirir. Bu satırlar, sol görüşlü kimseler tarafından da tasvip edilmeyen bir koalisyon olduğunu ima eder. Bir tarafta İslami siyaset anlayışına sahip Erbakan ve diğer yanda ortanın solu iddiasındaki Ecevit'in olması, o günkü konjonktürde, tabanda kabul edilmesi zor bir gelişme olarak metne yansır. Bu bahiste, mizahi bir söylem de söz konusudur:

“ ‘Abdestlen namaza giden...’

Seyfi söylüyor bunu. Çok gülünüyor. Hemen de anlıyor herkes değişikliğin neden gerektiğini.” (Ağaoğlu, 1996:180)

Meclisin gündeminde olan af konusunu müzakere eden öykü kişileri arasındaki bu konuşmalar, söz konusu koalisyonun sol çevrelerde nasıl karşılandığını mizahi bir dille yansıtırken 1974'ün politik tartışmalarına bir gönderme olarak da okunabilir. Erbakan liderliğindeki MSP'nin ülkenin normalleşmesi adına demokrasi zemininde verdiği mücadele hem sağ blokta hem de parti içinde eleştirilmiştir. Anti-komünist duyarlılıkta bir taviz olarak görülen bu birlikteliğin MSP'li bir yönetici tarafından “Solcular bizim namaz kılmayan kardeşlerimiz” (Göze 2007); “CHP'lilerin bizim namaz kılmayan kardeşlerimiz olduğunu öğrendik” (Bora, 2018:472) gibi sözlerle savunulduğu ifade edilir. Dolayısıyla öykünün, bu politik gündeme gönderme yaptığı da düşünülebilir.

⁵¹ Yeşil Komünist ifadesi ilk kez 1965 yılında AP içi bir çekişmenin konusu olarak Demirel'e muhalif parti içi unsurlar için kullanılmıştır. Siyasetçi ve gazeteci Tekin Erer, AP içindeki liderlik kutuplaşmasında Demirel muhaliflerini hedef alan bir yazı kaleme alır ve eleştirdiği kimseleri İslami duyarlılıkları nedeniyle “yeşil” komünist olarak niteler. Ergun Göze'nin de taraf olduğu sert polemikler, Erer'in geri adım atmasıyla son bulur. (Göze, 2007: 36).

Buraya kadar değindiğimiz örneklerde görüldüğü gibi, darbelere ilişkin metinlerde Erbakan'a değinilmiş midir soruna evet diyebiliriz ancak metinlere yansımada darbeye maruz kalmış bir siyasetçi değil, siyasi hareketi ve aksiyonları görünürlük kazanır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DARBELERE İLİŞKİN ÖYKÜLERDE ORTAK YÖNELİMLER

3.1. Gözaltı, İşkence ve Tutuklamalar

Darbe dönemlerine ilişkin öykülerin içerik bakımından ortak yönleri tespit edilmek istendiğinde başat olarak gözaltı, işkence ve tutuklamaları ele aldıkları fark edilir. 27 Mayıs Darbesini dışarıda tutarsak 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat sürecinin öykücülüğümüze yansımaları bağlamında anlatıların kesişen kümesinde kötü şartlar altında mahkûmiyet, sorgulama sırasında işkence ve uzun tutukluluk sürelerinin yer aldığı görülür. Nesnel tarih planında, 27 Mayıs Darbesi sonrasında da tutuklamaların, kötü şartlar altında mahkûmiyetlerin varlığı bir vakiyettir ancak tespit edebildiğimiz öyküler içinde, Ramazan Dikmen'in "Sessiz Güvercinler" metnindeki değinmeler hariç, tematik bir karşılığı yoktur. Orhan Kemal'in "Üçüncü" öyküsünde ise yalnızca bir cümle ile mahkûmiyetlere değinilir. Bunun başlıca sebebi, 1960 darbesinin edebî kanon tarafından büyük ölçüde desteklenmesi ve 27 Mayıs'a ilişkin öykülerin diğer darbelere kıyasla sınırlı sayıda oluşudur. Öte yandan, bir başbakan ve iki bakanın idamı anlatı planında diğer tüm olumsuzlukların önüne geçmiştir. Tutuklamaların, daha sonraki darbelerde olduğu gibi geniş kitleleri kapsayıcı boyutlarda olmaması da hayat edebiyat ilişkisi bağlamında bir diğer etkidir.

"Sessiz Güvercinler" öyküsü istisna metinlerden biri olarak 27 Mayıs sürecindeki tutuklamalara ve kötü muameleye gönderme yapar. Bu öykü, darbeden 33 yıl sonra (1993 yılında) yayınlanmıştır. Öyküde, 27 Mayıs ifadesi geçmez ancak ele aldığı konu ve anlatıcı tarafından dile getirilenler 1960 darbesine gönderme yapıldığını açığa çıkarır. Sahaflarda tesadüfen rastlanan Arap harfli metinlerle yazılmış kitap anlatıcı kişiyi çocukluğuna götürür. Zira bu kitabın sahibi, anlatıcı kişinin kasabasında yaşayan Yahya Efendi'dir. Osmanlı medreselerinde yetişmiş son âlimlerden biri olarak tanıtılan Yahya Efendi, devrimler sırasında çocuklara Kur'an öğrettiği için sekiz yıl hapis yatmış bir hocadır. Hapisten çıkıp kasabasına döndüğünde de kasabanın en saygın insanı olarak uzun bir hayat sürer. Anlatıcının

çocukluk günlerine dair anımsadıkları sayesinde özetlediğimiz nitelikleriyle Yahya Efendi'yi tanırız. Yahya Efendinin ölüm sebebi ise şu sözlerle açıklanır:

“Zaten ona dair söylenenler geçip duruyor zihnimden: Epeydir hasta yattığı. Bir yıl kadar önce, hani Bakkal Yakup'un radyosunda marşların çalındığı, yurttaşlarım yurttaşlarım diye bağırarak ürküntü verici bir erkek sesinin sık sık konuştuğu günlerde, bir akşam evine gelen jandarmaların onu yaka paça götürdüğü. Altı ay hapis yattıktan sonra serbest bırakıldığı, ama içeride ağır bir hastalığa yakalandığı. Aslında darbe diye bir şey yapılmamış olsa, başına onca derdin açılmayacağı... Gerçi kimse bana darbenin anlamını açıklamıyor: ne okulda öğretmenim, ne sorularımı, büyüyünce öğrenirsin diye geçiştiren babam, ne kendisine çok güvendiğim ninem. Yine de onun hocalara pek iyi gelmeyen bir şey olduğunu anlayabiliyorum.” (Dikmen, 2015: 189-190)

Yaşlı bir din âliminin, darbe sonrasında tutuklanmasına ve altı ayın ardından salıverilmesine bu sözlerle değinen öykü, anlatıcının yetişkinliğinde şahit olduğu bir başka darbenin haberiyle son bulur.

Orhan Kemal'in 1968 yılında yayınlanan *Önce Ekmek* kitabındaki “Üçüncü” öyküsünde de yazıldığı dönem için oldukça açık ancak bugünkü okurun dikkatle fark edebileceği bir anıştırma söz konusudur. Öykü zamanı 1963 kışıdır. İki serserinin bir gaspa hazırlık anlarının konu edildiği metinde, eski hapislik günleri de anımsanır. Öykü kişileri arasında geçen bir diyalog şu şekildedir:

“ ‘Cigaran var mı?’

‘Yok.’

‘İçeride izmaritine barbut atardık!’

‘Gözünü seveyim içerinin.’

‘Hem de izmaritler kefal gibiydi. Eski Demokratlar yarım yarım atardı sigaraları’ ” (2019:25)

Öykü zamanınının 1963 kışı olarak belirtilmesiyle eski Demokratların 27 Mayıs Darbesi sonrasında tutuklanan Demokrat Parti mensupları olduğu anlaşılır. Ancak öykü boyunca bu ifade dışında başka bir gönderme yer almaz.

12 Mart muhtırasına dair anlatılarda ise gözaltı, tutuklama ve işkence konusu öykülerin en belirgin içerik unsurudur. Berna Moran'ın, 12 Mart romanlarının ortak yönleri arasında tespit ettiği “başına gelenlere katlanmak zorunda olan solcu” devrimci tipi (Moran, 1994: 14) öykü türü için de geçerlidir denebilir. Söz konusu sürecin etkisinde ve sürece dair kaleme alınmış öykülerde, tutuklanmış bir genç öğrenci, öğretmen ya da işçi öykü kişileri arasında sıklıkla yer alır. Bu tutuklamaların gerekçesi, az sözcükle çok şey anlatmanın esas olduğu öykü türünün doğasına uygun şekilde ideolojik göndermeler içeren anahtar kelimelerle okurun anlayışına bırakılır. Adalet Ağaoğlu'nun 1974 yılında yayınlanan *Yüksek Gerilim* kitabındaki “Adi Suçlu”, “Yol”, “Gün Üç Dakika” öyküleri bu örneklerdendir. Erdal Öz'ün “Kurt,” “Güvercin” ve “Sığırcıklar”; Sevgi Soysal'ın “Bir Görüş Günü,” “Barış Adlı Çocuk” ve “Zulmet Sevinci” öyküleri de tutukluların gözünden 12 Mart sürecini öyküye taşır. Örnekleri yazar ve eser bağlamında çoğaltmak mümkündür zira 1970'li yıllar, sosyalist gerçekçilik/ toplumcu gerçekçilik anlayışının edebiyat ikliminde hâkim olduğu ve yazarların yoğun bir şekilde devlet baskısını, işçi ve öğrenci olaylarını işlediği bir evredir (Tosun, 2023: 409). Bununla birlikte, süreçten yıllar sonra yazılmış metinlerde de 12 Mart'a dair hatırlananlar arasında tutuklamalar ve işkence konusu ağırlıktadır. Işıl Özgentürk'ün “Dinle Yavrum” (1996), Demir Özlü'nün “Arkadaki Oda”(2000), Necati Mert'in “Muzaffer Ağbi'm” (2020), öyküleri bu metinlerdendir.

“Adi Suçlu”da, 12 Mart sürecindeki tutuklamalar ve işkence konusu öykünün izleğidir. Metin, apandis ameliyatı sonrası hastane odasında yatmakta olan öykü kişisinin iç monologları ve aynı odadaki diğer hastanın konuşmalarından hareketle tutukluların gördüğü kötü muamelenin dışı vurulduğu bir anlatıdır. Tanıdığı genç insanların başına gelenlere karşı isyan eden bir ruh dünyasına sahip öykü kişisi, her an içeridekileri düşünür. Anlatıcı kişi dışında, odada bulunan diğer hasta kadın, 12 Mart sürecinde yaşanan acı olaylara karşı duyarsız kalan bireyleri temsilen kurguya dâhil edilmiştir. Anlatıcı kişinin zihin dünyasını meşgul eden aktüel gelişmeler ile yan tarafında yatmakta olan hastanın gündemi arasındaki fark, karikatürize edilmiş bir toplumsal manzara sunar. Kadınlardan biri, kocasının büyük göğüslerden hoşlandığından bahsederken diğeri (anlatıcı kişi) tanıdığı genç bir kızın işkence

sırasında göğsüne elektrik verildiğini anımsamaktadır. (Ağaoğlu, 1996:32) Kurmaca denklemi içinde anlatıcı kişi işkenceye uğrayan değildir fakat tutukluların başına gelenleri tüm detaylarıyla bilir. Namahrem bölgelere elektrik verme, falakaya yatırma, hem psikolojik hem de fizyolojik bir işkence çeşidi olarak silah zoruyla kendi arkadaşlarına karşı kötü muamele yapmaya zorlanma ve tecavüz tehditleri bunlardan birkaçıdır. Öykü kişisindeki ideolojik bilinç, içeride olanlarla bir dayanışma göstergesi olarak hayatın güzelliklerine karşı mesafe koyma çabasını doğurur. Kocasının getirdiği çiçeklerden rahatsız olması da bu minvaldedir. Genç insanların tutuklandığı ve işkence gördüğü bir ortamda dışarıda olmak içsel bir suçlanmaya sebep olur: Öykünün tamamına yayılmış olan bu suçluluk duygusu “Biz dışardakiler de... İşte ancak kör bağırsağa irin toplamayı biliyoruz. [Hastaneden] Çıkar çıkmaz Yavuz’a bir börek yapayım. İçimizi başka nasıl sustururuz.” (Ağaoğlu, 1996:33) ifadeleriyle açıkça dile getirilir. Öykü atmosferinde beliren bir başka husus da tutuklanmaların aynı ideolojiye mensup kimseler arasında ayrışmaya sebep olduğudur. Öykü kişisi, işkence görmüş olmanın, devrimci örgütlenmeler içinde bir üstünlük olarak algılanabileceğini kendi içinde tartışır: “Her noktada kesin ayrılıklar. Farkındadırlar. Ama onların da bilemeyecekleri şeyler kalacak. Eğer buradan bir üstünlük payı... yani, ne bileyim, şöyle tepeden bakma gibi bir... bir.....”(Ağaoğlu, 1996:42) sözleriyle içeride olanlarla acıyı-zorluğu paylaştığını buradan bir üstünlük çıkarılmaması gerektiğini düşünse de arkadaşı Süha’nın 18 yaşındaki kızının nasıl işkence gördüğünü anımsadığında “Şimdi Süha ile ben onun yanında salak buluş yaşı çocukları gibi kalıyoruz. Artık asla aynı olamayız. Bütün birlikteliklerin içinde kesin bir ayrılık bu.” (Ağaoğlu, 1996:37) kanaatiyle, işkence görmüş kimseleri “yüceltmekten” kendini alıkoyamaz. Bu tutum, Murat Belge’nin 12 Mart romanları üzerine yaptığı değerlendirmede tartışmaya açtığı “sorun”un içinde olmak meselesini akla getirir. Belge, “Hapse girmiş olmanın bir devrimciye fazladan bir şey kazandırması gerektiğine hiç inanmıyorum” (2012:115) derken Ağaoğlu’nun “Adi Suçlu” öyküsünde de kristalleşen, tutuklananları ve işkenceye maruz kalanları devrimcilik bağlamında idealize etme durumuna itiraz etmektedir.

“Adi Suçlu”da içerideki devrimci genci “kahramanlaştırma” şeklinde gördüğümüz anlatıcı tutumu, Ağaoğlu’nun “Yol” öyküsünde de yinelenir. Öykü,

hareket halinde olan bir trende geçer. Anlatıcı kişinin bakış açısından kompartımandakilerin tasviri ile başlar ve birkaç durak sonra trene binecek bir tutuklu genç ve güvenlik güçlerinin kurguya dâhil edilmesiyle 12 Mart anlatısına dönüşür. Anlatıcı, trene binen üç kişiyi şöyle betimler:

“Ortalarına ancak lise öğrencisi olabilecek yaşta bir delikanlıyı almışlardı. Delikanlının bir eli polisin öteki eline bitmişti. Ellerinin birleştiği yerin üstüne ceket gibi bir şey atılmıştı. Ama anladım. Çocuk polise kelepçeliydi. Yüzü morarmıştı. Burnundan ince bir kan sızmış, dudaklarının üstünde kurumuştu. Belki de buz tutmuştu kan. Kanın ne zamandan kaldığını anlamak güç. Gözleri çok kırmızıydı çocuğun. Şişti. Bir kişinin hem ayakta duramayacak denli bitkin, hem de böyle dimdik oluşunu bir arada gördüm ilk kez. Kitaplarda anlatılır da, insan tam gözünün önüne getiremez. ‘Bitkin ama dik,’ denir. Bu gövde de bitkindi ama ona böyle dik görünüm veren, kasların, kemiklerin dışında başka bir şey olmalıydı.” (Ağaoğlu, 1996:82)

Genç adamın şiddete maruz kaldığı, fiziksel betimlemeler ile okura aktarıldıktan hemen sonra onun “dik duruşu” devrimci kişiliğinden aldığı bir güç olarak sezdirilir. Tıpkı, “Adi Suçlu”da Süha’nın kızının yaşadıklarını düşündüğünde, kendileriyle asla bir tutulamayacağına yönelik bir aydınlanma yaşayan anlatıcı kişi gibi, “Yol” öyküsünün anlatıcısı da tutuklanmış genci gördüğünde “bitkin ama dik duruşun” ne demek olduğunu keşfeder.

“Gün Üç Dakika” öyküsü ise, “Adi Suçlu”da parça halinde bulunan mesajın bir öykü bütünlüğüne dönüştürülmesi olarak değerlendirilebilir. Bu kez öyküde işkence konusu yoktur ancak “Adi Suçlu”da parçalardan biri olarak beliren “dışarıdakilerin” “içeridekilerle” duygu birliği içinde yaşama çabası öykünün izleğidir. Öykünün başkışisi, tutuklu olmayan ancak tutuklu arkadaşları olduğu için hayatın zevk ve neşesinden kendini men eden bir kimsedir. Evinin balkonu için aldığı hasır koltukları hapisneden çıkacak arkadaşları için bir hazırlık olarak görür. Evinin temizlemekten, patlayan mutfak lambasını değiştirmekten imtina eder. Bütün bunlar bir duyarlılık göstergesi olarak ortaya konur. Anlatıcı kişinin “Saçımı yıkamayacağım. İpsiz sapsiz duyarlıklar günü, evet.” (Ağaoğlu, 1996:177) sözleri de bu durumun en açık ifadesidir. Öykünün “Gün Üç Dakika” adını taşıması

hapistekilerin serbest bırakılması adına telgraf çekmek için harcanan zamanı imgeler. İçerdekilerin keyifle yaşayamadığı günü dışarıdaki devrimciler de yaşamamak üzere gayret etmektedir. “Adi Suçlu” öyküsünde “ötekileri” temsil eden, suçlanan ve kınanan kimseler olarak ülkede olup bitenlerden “habersiz yaşayanlar” bu öyküde de yer alır.

Ağaoğlu’nun “Yasemin İşçileri” ve “Sen de Sor” öykülerinde de tutuklamalar öykü konusu edilmiştir ancak bu metinlerde politik tartışmaların ön planda tutulması söz konusudur. “Politize Gençlik ve Ebeyveniler” başlığında değindiğimiz “Yasemin İşçileri”nde gençlerin ideolojik eğilimleri ve ailelerinin tutumları ön plana çıkar. “Sen de Sor” öyküsünde ise diğer metinlerden farklı olarak bir işçinin gözüne alınıp sorgulanması söz konusudur. Öykünün girişinde, “Anlatacaklarımı iyi dinle. Beni unut, ama, anlatacaklarımı unutma.” (Ağaoğlu, 1996:97) diyerek okura seslenen anlatıcı kişi, ismi belirtilmeyen bir Anadolu şehrinden yine ismi belirtilmeyen bir büyük şehre çalışmak üzere gelmiş bir işçidir. Anlatıcı kişi, yaşadığı süreci şu sözlerle ifade eder:

“O zamanlar kentin tepesinde sanki kocaman; bütün evlere, caddelere, sokaklara, parklara aynı anda nişan alabilen bir tüfek asılıydı. Ya da şöyle anlatayım sana: Bir el, gökten durmadan dağ gibi taşlar yağırdırıyordu insanların üstüne. Taşlar rastlayana rastlıyor, rastlamayan, koca bir taşın tepesine düşebileceği ânı bekliyordu. Kimileri girebilecekleri en ücra deliklere giriyorlardı. Sanki o deliklerin de bir tepesi yokmuş, o tepeden de aynı irilikte taşlar yağmıyormuş gibi... Kimileri de, ya gerçekten yiğit oldukları, ya yiğit görünmek istedikleri için ya da uğraşları kaçınılmaz biçimde ortada dolaşmak, alanlardan geçmek, caddeleri katetmek olduğundan, o iri taş yağmuru altında, ya da kocaman; bütün bir kenti bir anda, aynı anda boy hedefi alabilen namlunun ateş çemberi içinde, artık bir daha asla kendi adlarına bir yarınları olamayacakmış gibi gidip geliyorlardı.” (Ağaoğlu, 1996:97-98)

Bu satırlar ile 12 Mart sürecindeki şiddet sarmalı ve tutuklamaların yaygınlığı betimlenir. Kurgudaki olaylar da bu betimlemeyi teyit edecek şekilde düzenlenir.

Öykü kişisi, hiçbir örgüt ya da ideolojik yapılanma ile bağlantısı olmadığı halde gözaltına alınacak, darp edilip sorgulanacak ve ardından salıverilecektir.

Erdal Öz'ün 1973 yılında yayınlanan *Kanayan* kitabındaki “Kurt,” “Güvercin” ve “Sığırcıklar” adlı öykülerde de tutukluluk süreçleri anlatının merkezindedir ancak Ağaoğlu'nun metinlerinden farklı olarak bu öykülerde, tutuklu psikolojisinin açığa çıktığını söylememiz gerekir. Aslında bu durum, yazar ve eser arasındaki ilişkiden kaynaklanır. Erdal Öz, söz konusu üç öyküyü de cezaevinde yazmıştır (Yıldırım, 2015: 21). Bu yönüyle metinleri, içeriden bir bakışla birincil yaşantıdan beslenen otobiyografik öyküler olarak değerlendirmek de mümkündür. “Kurt” adlı öyküde, sendikal faaliyetler nedeniyle tutuklanan ve ağır işkencelere maruz kalan İsa'nın, 65 günün ardından karısı ve babası ile hapisanenin görüş odasında konuşması kurgulanır. Öyküye ad olan kurt, İsa'nın köpeğidir. İşkenceler nedeniyle ayakta duramayacak derecede bitkin olan İsa, geride bıraktığı 65 gün içinde köpeğinin hiçbir şey yemeyerek hastalanıp öldüğünü öğrendiğinde manen çöker. Öyküde, bir “kahraman” değil, merhamet ve sevgi dolu bir insanla karşılarız. “Güvercin” ve “Sığırcıklar” öykücülerini için de benzer bir durum söz konusudur. Öykü kişileri korkularıyla, endişeleriyle baş etmeye çalışan, kötü şartlar altında hayata tutunma azmi gösteren kimselerdir. “Güvercin” öyküsünde, Küçük bir hücrede kalmakta olan anlatıcı, hücre sine giren güvercinlerde bir dost yakınlığı arar. Gardiyanların odaya giren güvercini almak istemeleriyle öykü son bulur. Öyküde, işkence halinde sorgulamalar, tabutluk adı verilen yerin nasıl bir yer olduğu da betimlenir. Şiddetin egemen olduğu sorgulamalarda, anlatıcının şaşkırtan durumlardan biri de işkenceyi yapanın “ ‘Çabuk söyleyeceksen söyle ulan’ ‘vapuru kaçıracağım’ ” (Öz, 2016: 58-59) sözleridir. Kurgu yoluyla verilmek istenen mesaj işkence ile sorgulamanın sıradan bir mesai gibi yerine getirilen görevlerden olduğudur. “Sığırcıklar” öyküsü de hücrede geçen zamanın kişinin psikolojisini altüst edişine yoğunlaşır. Çevreden duyulan sesler, akıbetinin ne olacağını bilememek duygusu endişeli ve korkulu bekleyişlere sebep olur. Yalnızca bir yatağın sığabileceği penceresiz bir hücrede kalan öykü kişisi, koridor ve tuvalet temizliği görevini adeta bir ödül olarak görür. Tutukluluk sürecinde sağlıklı kalabilmenin yolu ise şu sözlerle

ifade edilir: “Bu dört duvar arasında en büyük düşmanın duygu olduğunu çok iyi biliyordu artık; ama onsuz, duygusuz kalmayı başaramamıştı hâlâ.” (Öz, 2016: 69)

Sevgi Soysal’ın “Bir Görüş Günü” ve Barış Adlı Çocuk” öyküleri ise sol ideolojiye mensup örgütlerin fikir ayrılıklarını da yansıtacak şekilde, yazıldığı yılların güncel politik tartışmalarına atıf yapan mahkûmiyet süreci anlatıdır. Öyküler, bir hapishanenin kadınlar bölümünde geçmektedir. Siyasi suçlu olarak zikredilen Güler, suça yardım ve yataklık etmekten hüküm giymiştir. Güler ve diğer mahkûmların diyalogları, sol fraksiyonlar arasındaki tartışmaların içeride de devam ederek kutuplaşmalara sebep olduğunu metne yansıtır. Siyasi suçluların diğer mahkûmlar nezdinde itibarlı bir konumu olduğu, “devlete kafa tutacak kadar cesur” olmalarına bağlanarak başka metinlerde de karşılaştığımız “kahramanlaştırma” tutumunu açığa çıkarır. “Zulmet Sevinci” öyküsü ise Ağaoğlu’nun “Adi Suçlu”sunda da beliren bir husus olarak aynı ideolojiye mensup kimseler arasındaki içeride ve dışarıda olmak ayrımına odaklanır. Yıldırım tutukevinde kalan bir kadın tutuklunun mahkemeye gidiş günü zihninde beliren düşünceler şu sözlerle ifade edilir:

“Birbirimize nice yakın olduğumuzu, her şeyleri paylaştığımızı sansa da, şu anı paylaşmıyoruz, daha birçok şeyi. Şimdi nerde olursa olsun, bu güzel bahar sabahı, elleri önden kelepçeli değil, yalnız bu bile onu benimkinden çok değişik koşullarda kılıyor. Günde üç kez, hazrol durumda baskıcılarına “Sağol!” diye bağırılmamak, polis Zafer’e selam vermek zorunda olmamak, bunlar ve buna benzer nice şeyler ayırıyor bizi. Günde üç kez sayıma çıkmak zorunda değil o. Bu ‘değil’ler o kadar çok ki. Aramızda açılması zor bir parmaklık örebilecek kadar çok. Bir suçlama değil bu. Onun aynı acıları çekmesini istemek hiç değil. Ama bulaşmaya inanırım ben. Bulaşmanın beraberliğine. Sevmek bulaşmaktır. Ne kadar birbirimizi sevsek de başka şeylere bulaşır olduk. Bambaşka şeylere.” (Soysal, 1976: 182)

Anlatıcı kişinin aralarındaki ayırmadan söz ettiği kişi kocasıdır. Kendisinin tutuklanmış ancak kocasının özgür olması fiziksel uzaklaşmanın yanında duygusal bir kopuşu da beraberinde getirir.

12 Mart sürecine ilişkin otobiyografik öyküler yazmış ve tutuklamalar meselesini işlemiş yazarlardan biri de Necati Mert’tir. Ankara Öykü Günlerinde, 12

Mart sürecinin yazarlık serüvenindeki etkisine de değinen Mert, başına gelenlerin onu yazmaya yönelttiğini belirtir (1998: 94). Hayattan beslenen bir öykücü olarak 12 Mart'a ilişkin metinlerinde de gerçekçi tablolar ortaya koyar. 1974 yılında kaleme aldığı “Kürsü” öyküsünde, bir mitinge katılarak konuşma yapan öğretmenin gözaltına alınışı anlatılır. Mekân tasvirleri oldukça detaylı, tutuklulara yönelik şiddetin yaygınlığına yapılan göndermeler ise ilginçtir:

“Hücreyi gözledi bir süre. İki buçuk metre kare ya var ya yok. Yatar gibi uzanmak, odanın köşegen doğrultusunda bile olanaksız. Sırtını dayadığı duvar, kireçlerini yer yer dökmüş, yer yer de nemden pamuklanmış. Yan duvarlar, aykırı ağaçlarla çakılmış kontrplaklarla örtük. Küfü, nemi, betondan yükselen soğuğu kokladı bir an. (...) Kapıdaki küçük pencerenin tahta sürgüsü açıldı sinsi sinsi. İri bir burunla bir çift göz kapladı pencere boşluğunu. Kapı ardından sermayelere bakan genelev müşterisi kadar iştahlıydı. Belki birkaç kez daha gidip gelecek, süzecek, laf atacak, arzuları kabardığında da copla girecekti içeriye. Öğretmen de baktı ona. Ne olacağını kestirmeden donuk donuk. (Mert,2014: 31-32)

Güvenlik görevlilerinin, komünistlik gerekçesiyle tutuklanan öğretmene nefretle bakmaları ve ağır hakaretlerle muamele etmeleri, dönemin koşulları olduğu kadar yazarın yaşadıklarının metne yansması olarak da değerlendirilebilir. Necati Mert de Türkiye'nin zorlu on yılında devlet görevinden ayrılmış bir öğretmendir. Belki de bu yüzden çalışmamızın diğer bölümlerinde değindiğimiz “Domates” ve “Muzaffer Ağbim” öykülerinde de yine öğretmenlerin tutuklanması söz konusudur. “Kürsü”, “Domates” gibi öyküleriyle, 1970’li yıllarda yaşananları, olayların sıcaklığı ile kaleme alan Mert, 2020 yılında yayınlan *Fincan Fincanla* eserindeki “Muzaffer Ağbi’ m” öyküsüyle 12 Mart Muhtırasını yeniden öykü gündemine taşır. Bu kez, kesin tarihler ve döneme ilişkin özel isimler vererek anlatıyı kurgular ve mesele yine tutuklamalar etrafında tartışılır. Öyküde döneme ilişkin hadiselerin okura hatırlatılması için, Muzaffer isimli TİP üyesi bir gazeteci ile hapisteki diğer tutuklar arasında geçen konuşmalardan ve haberlerden yararlanılır. Başbakan Nihat Erim, Sadi Koçaş, Efraim Elrom, Balyoz Harekâtı gibi gerçek isim ve olaylar zikredilir. Tutuklular arasında bulunan anlatıcı öykü kişisi ve iki arkadaşı öğretmendir.

Cezaevinde dinledikleri bir haberde, Başbakan yardımcısı Sadi Koçaş'ın "Mâkabline şamil kanunlar çıkaracağız." sözü büyük merak konusu olur. Koğuştakiler "makabline" sözünü anlamayınca yaşça kendilerinden büyük, bilgi ve kültür yönüyle de koğuştakilerden daha ileri olan Muzaffer Ağbi: "Öncesini de içine alan kanun yapacaklarını söylüyor." diyerek konuya açıklık getirir. Öykü kişileri arasında tartışma konusu olan bir husus da hukuken bunun mümkün olup olmayacağıdır. Böylece öykünün tartışmaya açtığı asıl mesele gündeme gelir:

"Muzaffer Ağbi'm "Çocukluğu bırakın!"dedi, Cezalar geçmişe dönük olmaz. Hukuk prensibidir bu." Ferahladık ama, öylesine. Çünkü bu sefer devletin yerine koyup öyle sıkıştırıyoruz kendimizi: 'Ulan, siz yapıyorsunuz ya!' diyoruz. "Elçiyi kimin kaçırdığı ilgilendirmez devleti!' diyoruz. 'Yakaladığımı öperim bilmiş olun!' diyoruz. Muzaffer Ağbi'mi görecektiniz; bir dövmediği kaldıydı bizi. 'Cezaların şahsiliği vardır' dedi, 'Örgütlü suçlarda bile ceza ilgili örgüte kesilir, bir başka örgüt ortak edilmez cezaya.' Doğru. Doğru da ya uyulmazsa buna? Soruyoruz yeniden: 'Siz ince düşünmüyorsunuz da ben mi devlet olarak ince düşüneceğim lan?' diyemez mi devlet?' Yenice'sinden bir yenice daha yakıp cevapladı bizi Muzaffer Ağbi'm: 'Diyemez!' dedi. 'Gerillanın kanunu yoktur. Ama devlet kanuni örgüttür. Kanuna uymak zorundadır. Uymazsa devlet olmaktan çıkar.' "

(Mert,2020:85)

Bu satırlar, olayların sıcaklığı geçtikten sonra yazılabilecek cümlelerden oluşur. 70'li yılların söylem pratiğinde, sosyalist anlayışla kaleme alınmış ve bizim tespit edebildiğimiz metinlerde, öykü kişilerinin "İçeride olmamıza sahici bir gerekçe olabilir mi?"yi ihtimal dairesine aldıklarını göremeyiz. 70'li yılların ikliminde yazılmış öykülerde, içeride olan bireyler için salt masumiyet esastır. Devrimci eylemler içinde olmak insanî bir görevken tutuklamalar ise hiçbir gerekçesi olmayan faşist uygulamalar olarak kurgulanır, anlatı bunun ötesine taşınmaz. Elbette bu öyküde beliren düşünce de tutuklamaların haklı ve doğru olduğu yönünde değildir ancak meselenin tartışmaya açılıyor oluşu, daha açık bir ifadeyle, niçin içeride olduğunu "faşist rejim baskıları" klişesinin dışına çıkararak anlama/anlatma çabası zamanın bir verimidir.

Buraya kadar değindiğimiz metinler, 12 Mart sürecinin Türk öykücülüğüne yansımada tematik yönelim olarak gözaltı, işkence ve tutuklamalar bahsinin ağırlıklı olduğunu ortaya koyan örneklerdir. Yukarıda yer verdiğimiz yazarlar ve eserler dışında, bir kısmı çalışmamızın diğer başlıkları altında incelenen öykülerde de gözaltına alınıp işkence gören yahut tutuklanan öykü kişileri ihtiva eden çok sayıda metin vardır. Birkaç örnek vermek gerekirse Aysel Özakın (1976) “Yunus İle”, Erendüz Atasü (2010) “Hayatın En Mutlu An’ı” “Sır” ; Fakir Baykurt (2008) “Camekanda Bir Gün”; Füzûzan (2019) “Su Ustası Miraç” ; Necati Tosuner (2012) “Sisli”, “Güvercin” ; Necdet Ökmen (1980) “Fırtına”; Nezihe Meriç (1993) “Dumanaltı”, “Tedirgin”, “Tan’ın Öyküsü”, “Umut’a Tezgah Kurmak”; Salim Şengil (2008) “Gecenin Uzadığı An”; Selçuk Baran (2020), “Umut”, Selim İleri (2019) “Yarın Olsun”, “Kırlangıç Masalı”; Tomris Uyar (2019a) “Güneşli Bir Gün”, öykülerinde 12 Mart tutuklamalarını kurguya dâhil eder.

12 Eylül Darbesi’ne ilişkin öykülerde de tutuklamalar tematik açıdan önemli bir yer tutar. Osman Şahin *Kolları Bağlı Doğan*’da; Feride Çiçekoğlu *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* adlı eserlerinde, 12 Eylül dönemi gözaltı süreçlerini, sorgulamaları ve hapisane koşullarını kitapların tematik bütünlüğü içinde edebiyata taşırlar. Bu kitapların ayırt edici niteliklerinden biri de otobiyografik öyküler içermesidir. Osman Şahin, 2010 yılında Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan röportajında, “17 Haziran sabahı zırhlı sevk arabasıyla beni, ilkin Bursa Muvakkat Koğuşu’na, oradan da Yalova cezaevine naklettiler. *Kolları Bağlı Doğan*’da yer alan ‘Muvakkat Koğuşu öyküsünde tokatlanan, aşağılanan kişi benim.’⁵² açıklamasıyla kurgusal metin ile hayatı arasındaki ilişkiye dair bilgi verir. Feride Çiçekoğlu ise 1980 Darbesi sonrasında tutuklanmış ve dört yıl hapis yatmış bir mimar-akademisyendir. Yazarlık serüveni de 1984 sonrasında başlar. Kaleme aldığı roman ve öykülerinde temel konu tanıklık edebiyatı bağlamında değerlendirilebilecek hapisane yaşantısıdır.

Kolları Bağlı Doğan’da, öykünün imkânları ölçüsünde; hüküm belli olmadan önceki uzun tutukluluk süreleri, hapisanenin fiziksel anlamdaki kötü koşulları, cunta yahut sıkıyönetim idaresindeki adalet sisteminin aksayan yönlerini ve bu

⁵² Röportajın tamamı için bkz. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ne-kurtcu-ne-de-irkci-turkcu-ben-ataturkcuyum-126216>

durumun olumsuz sonuçları eleştirel bir şekilde metinlere yansıtılır. Kitaba ismini veren “Kolları Bağlı Doğan” öyküsünde, Almanya’ya işçi olarak giden ve on yılın ardından Türkiye’ye dönen anlatıcı kişinin ansızın tutuklanması ve polis merkezinde geçirdiği seksen gün kurgulanmıştır. Özel bir polis merkezine götürülen öykü kişisi, seksen gün boyunca ailesine haber verilmeden burada tutulur. Tutukluluk sürecinde maruz kaldığı ve şahit olduğu işkenceler insanlık onurunun ayaklar altına alınmasına örneklik eder. İşkenceye uğrayan insanın kendi bedenine yabancılaşması, mahkemelerdeki hâkimlerin işkence karşısında sağır olması, hukuk sisteminin çarpık yapısı öyküde görünürlük kazanan hususlardır.

“Şifreli Öter Keklikler” öyküsünde de farklı bir kurgu ile benzer durumlar anlatılır. Anlatıcının “Bu olay, 12 Eylül 1981 kışında başıma geldi.”(Şahin, 2010: 121) diyerek tarihlendirdiği hadise suçsuz bir köylünün tutuklanmasını ve sorgulamalar sırasında maruz kaldığı işkenceyi konu edinir. Mersin’in bir dağ köyünde hayvancılık ile uğraşmakta olan Halil Başpınar sebebini anlamadığı bir şekilde jandarma karakoluna çağrılır. Sekiz nüfuslu bir ailenin reisi olan Halil Bey, şehirden bol miktarda aldığı sigara, çay gibi gıda maddeleri ve birden fazla tüp kullanması nedeniyle şüpheleri üzerine çekmiştir. Bir kızı ve iki oğlu ile keklik avlamak için sık sık dağdaki mağaralara gitmesi de orada saklanan teröristlere yardım ettiği kanaatini pekiştirir. Aslında böyle düşünülmesine sebep olan aynı köyde yaşayan Kamil isminde biridir. Kamil’in jandarmaya yaptığı ihbar karakol çavuşu tarafından fazlasıyla ciddiye alınınca karakola davet edilmiş ve dayak atılarak sorgulanmıştır. Masum olan Halil kendisine dayatılan suçları kabul etmeyince Mersin il merkezinden özel bir sorgu ekibi gelir. On kişilik bu ekip işkencenin her türlüünü denese de olmayanı söyletmezler. Öykü, Halil’in hasta ve pejmürde bir halde serbest bırakılması ancak hayatı boyunca bir şüpheli olarak yaşamak zorunda kaldığı bilgisiyle son bulur. Buraya kadar değindiğimiz iki öykü de tutuklamalar ve işkenceyi konu etmesi bağlamında 12 Mart anlatıları ile ortaklık göstermesine rağmen 12 Eylül darbe sürecine ilişkin öykülerin karakteristiği olarak işkencenin bir suçu kabul ettirmek üzere uygulandığına işaret eder. Daha açık bir ifadeyle 12 Mart öykülerinde işkence ile sorgulanan kişiler, konuşmaları için kötü muameleye maruz

kalırken 12 Eylül’e ilişkin öykülerde ise daha çok üzerlerine atılmış bir suçu kabul etmeleri için zorlanan kimseler olarak kurgulanır.

Osman Şahin’in öykülerinde öne çıkan bir husus da hapisyanenin fiziksel açıdan kötü koşullarıdır. “Güneşi Kazanmak” ve “Muvakkat Koğuşu” öykülerinde, yatacak yer bulamadığı için kuru beton üzerinde kalan, yahut bir yatağı nöbetleşe kullanmak durumunda olan mahkûmlar, yüzlerce insan için yalnızca iki tuvaletin olması ve ortamın pisliği ön plana çıkar. Bütün bunlar, anlatıcının rasyonel değerlendirmeleriyle tartışmaya açılır:

“Devlet, yasalar, bu insanları ne diye içeri atardı? Suç işlediler, ıslah olsunlar, sonra da dışarı çıkınca topluma uygun birer insan olsunlar diye değil mi? Bu insanlar bu ortamda ıslah mı olurlardı, yoksa topluma kazandırılmış yeminli birer düşman mı olurlardı?” (Şahin, 2010: 91)

“Muvakkat Koğuşu”ndan alıntıladığımız bu satırlar, yazarın maksadının içeride olmanın zorluklarını iletme değil, hapisyane sisteminin toplumsal barışa sağlayamadığı katkıyı düşünmeye davet etmek olduğu anlaşılır. “Güneşi Kazanmak” öyküsünde de mahkûmiyet koşullarını sorgulayan bir öykü kişisi ile karşılaşılır.

“Meriç boylarında devriye gezen Türk-Yunan askerinin bile selamlaşıp bakıştığı, cigara alıp verdiği dünyada, biz aynı ülkenin çocukları, hem de on dakikacık zaman dilimi içinde birbirimize bakmayacak, selamlaşmayacağız.” (Şahin, 2010: 75)

On dakika gibi yetersiz bir zaman dilimi içinde havalandırmaya çıkarılan ve o esnada da baskı altında tutulan mahkûmlar dayak, küfür ve hakarete karşı açlık grevi ile isyan ederler. Hapisyane yönetiminin grevle mücadelesi ise koğuşlara lezzetli yiyeceklerle gelip grev yapanların karşısında yemek şeklinde kurgulanır. Açlık grevi meselesi, 12 Eylül dönemine ilişkin anlatılarda mahkûmiyet koşullarına karşı isyanı ortaya koymak üzere birden çok öyküde temas edilen bir husustur. Osman Şahin’in “Güneşi Kazanmak” öyküsünde olduğu gibi, Feride Çiçekoğlu’nun “Kimini Şahin Tırmalar” öyküsünde de açlık grevleri ve hapisyane yönetiminin mücadele şekline değinilir ve birbiriyle örtüşen bir anlatı söz konusudur:

“Mamak’ta bir açlık grevi. Dokuzuncu gün olmalı. Sayımda limon yalıyor bir görevli, h p rdeterek çay içiyor bir başkası. Saçlarında aklar var. Ya ından ba ından da utanmıyor diye geçiyor insanın aklından. En yetkili, kan kırmızı: Ko u ların koridorunda cızbız köfte pi irtip mazgalın önünde avurtlarını Ői irerek  i niyor, lokmaları göstere göstere yutuyor.” (Çiçekoğlu, 1994. 31)

Feride Çiçekoğlu’nun  yk lerinde 12 Eylül sürecindeki işkence sorununun ana tema olduğunu da belirtmemiz gerekir. Yazar; “İdrarlarını İçen Tutuklular”, “Bülbülcü”, “Tarak”, “D  uk”, “ ylece” ve “Muhayyel Bir Mektup”  yk lerinde işkence meselesini öykü gündemine taşır. Kimi  yk lerinde, ironiye kaçan ifade biçimleriyle izahı yapılamayacak kötülüklerin mizah yoluyla aktarılmaya çalıŐıldığı da fark edilir. “İdrarını içen tutuklular” öyküsündeki polis müdürünün İstanbul’dan Ankara’ya sevk edilecek tutukluya söyledikleri bu türdendir:

“Bakın, burada tüm suçlamaları reddetti iniz gazeteye de geçti. Ankara’daki işkenceye dayanamayıp suçlamaları kabullenirseniz sizi vururuz. Ankara polisi karşısında itibarımızı beş paralık etmeyin!” (Çiçekoğlu, 1996: 67)

Bu satırlarda, 12 Eylül anlatılarının karakteristik özellikleri arasında de indi imiz, i kencenin elde bulunmayan delilleri tamamlayıcı bir yöntem olarak atılı suç kabullendirmek üzere baŐvurulan bir eylem olduğu düşüncesi açığa çıkarken cunta idaresindeki güvenlik politikalarında Şiddetin yaygınlığı da ortaya koyulur. “Bülbülcü”  yk s  ise işkence bağlamında hukuksuzlu un bumerang etkisi üzerine kurulur. Herkesi konuŐturmakla meŐhur olduğu için kendisine b lb lc  denilen öykü kişisi, işlemediği bir suçla itham edilerek yakalanıp işkenceye maruz kalır ve üzerine atılı suçu kabul etmeye zorlanır. Savcılık ifadelerinden oluşan metinde, işkenceye dair jargonlara da yer verilir:

“Düşmez kalkmaz bir AllahmıŐ, savcı bey. İnan olsun beni bile yatırdılar tezgaha. Tezgah nedir mi? Şimdi sen sahi mi diyorsun bilmediğini savcı beyim? Yok, ne demek esta furullah. Tezgah imbi in hasıdır. Adamı s zer, ci erini çıkarır ortaya. Sırat köprüsü m  desem kıyamet günü m  desem... Hani bilmesem, ben bile sanaca ım ki her yanım lime lime yırtılıyor. Ya hu kaç kere g rm Ől  m var: Adam oraya tek parça yatar, tek parça kalkar.

Yok savcı bey, yok! İnanır mısın şaşım, kalkıp da kolumu bacağımı yerli yerinde görünce...” (Çiçekoğlu, 1994. 25)

Metinde geçen “tezgah” ifadesi, 12 Eylül’e dair metinler kaleme almış farklı yazarlar tarafından da işkence sembolü olarak kullanılır. Cemil Kavukçu’nun “İşsizliğin Uzun Günlerinden Biri” öyküsü bu örneklerdendir:

“ ‘Herkes içerde,’ dedi yumruğunu masaya vurarak ve ince bıyıklarını çekiştirip boşluğa keder dolu bakarak. ‘En çok da İlhami’ye bozuldum. Kendi ayaklarıyla gidip teslim oldu. Lan gel seni saklayayım, dedim; yurtdışına çıkarayım. Çevrem var benim. Yok. İlle tezgahtan geçip kahraman olacak...’ ” (Kavukçu, 1990: 57)

Bu satırlarda, “tezgahtan geçmek” sözüyle işkenceye uğramış olmak kastedilmektedir. İdeolojik örgüt üyelerinin işkence görmüş olmayı idealleri uğrunda bedel ödemek ve testten geçmiş olmak bağlamında bir tür ayrıcalık ve üstünlük olarak algılamaları da “kahraman olma” ifadesiyle vurgulanır. “Kahraman” olmanın şartı ise konuşmamak, jargona uygun ifade biçimiyle söyleyecek olursak “çözülmemek”tir. Sol ideolojik yapılanmalar içinde nesnel gerçeklik planında bir tartışma konusu olduğunu düşündürecek şekilde, hem 12 Mart hem de 12 Eylül’e dair anlatılarda “sorguda konuşmak” meselesi sıklıkla işlenir. “Adi Suçlu” öyküsünde, işkencede birbirini ele veren örgüt üyelerinin tahkir edilip edilmemesi bahsinde “*Onları ancak yine kendileri yargılar. Biz yargılayamayız.*” (Ağaoğlu, 1996:46) kanaatine yer verilir. Işıl Özgentürk “Dinle Yavrum” öyküsünde, konuşanın pişmanlığı üzerinden konuya değinir. Sorgulama sonrası hücreye getirilen öykü kişisi: “*Beni öldür, diye yalvarıyordu. Beni öldür, herkesin adını verdim, her şeyi söyledim. Ölmeliyim sen öldür beni!*” (Özgentürk, 2011: 59) sözleriyle nedamet duygusunun uç noktalarında gezinir. Sevgi Soysal’ın “Barış Adlı Çocuk” öyküsünde, iki tutukludan biri diğerine: “*Bol bol da öttünüz işkencede. Şimdi burda gak guk dinlemeyiz. Ölülerimizin hesabını yapıyoruz biz.*” (Soysal, 1976: 143) sözleriyle öfkesini belirtir. Feride Çiçekoğlu’nun “Öylece” öyküsünde ise mesele oylumlu bir şekilde tartışılır. Hikmet adlı kişinin işkencelere dayanmak ve baskılar karşısında çözülmemek konusunda çevresindeki insanlardan çok kendisine güvendiği halde işkenceye maruz kalıp pes edişi dile getirilir. Anlatıcı kişi, bu durumu yadırgamaz.

Bunun bir an meselesi olduğunu kendisinin de buna çok yaklaştığını söyledikten sonra Hikmet'i ve Hikmet gibi çözülmüş olanları kınayanları şu sözlerle eleştirir:

“Sevgili Ömer... Hep gürültülü sözcüklerle konuşan Ömer. Nasıl da küçümseyen bir ifade var yüzünde Hikmet'i sorarken. Sence öldü o. Adı anılamaz, çiçek yollanamaz, görüşüne gidilemez. Oysa sen hepimizden fazla yüceltirdin onu bir zamanlar. Hep yüceltecek birilerini bulursun sen. Belki hepimiz öyleydik kim bilir! Onun yerine beni geçirmeseydin gözlerin yine de güler miydi böyle? Ama bilmiyorsun ki. Sesim titredi benim haberin var mı? ‘Abi’ demedim onlara hiç doğru. Ve bir tek ben biliyorum, onlara göre hiç boyun eğmemiş görünüyorum. Ama sesim titredi o bir an. Hem de nasıl!” (Çiçekoğlu, 1994. 18)

Direnen bir kişi olarak kendisini sorgulayanlara “Efendim” diyerek seslenmiş olmasından büyük utanç duyan anlatıcı, tüm suçlamaları kabul etmeye ve kendisinden istenilenleri anlatmaya ramak kaldığını belli eder. Bunu yapmamış olmasını ise şansa bağlar.

“İşte böyle Ömer. O anda üsteselerdi ne olurdu? Bilinmez. Ama belki beni de silkeleyip atıverirdin, Hikmet'i yaptığın gibi. Hikmet'in sesi o bir anda, o en zayıf anda yakalanmasaydı ne olurdu? Belki büsbütün ilahlaştırırdın onu. Belki değil mutlaka putlaştırırdın iyice. Tapardın ona.” (Çiçekoğlu, 1994. 20)

Çiçekoğlu'nun “Muhayyel Bir Mektup” öyküsünde ise konuşmamanın bir direniş göstergesi olarak takdir edilen meziyet oluşu şu sözlerle metne yansıtılır: “Ağabey, kızının tavrı karşısında ben ve benim gibi düşünen, hatta düşünmeyen meslektaşlarım o zaman şapka çıkarmıştık. Kaç hafta geçmişti gözaltına alınalı bilmiyorum, bacımda çıt yok. (Çiçekoğlu, 1994. 147) Bu sözleri söyleyen bir polistir ve işkenceler karşısında çözülmemenin örgüt içi dayanışmada önemli bir mesele olduğunu işaret eder. Cemil Kavukçu da “Yanılsama” öyküsünde, işkencede konuşmuş ve arkadaşının ismini vermiş bir başkişi kurgular. Pişmanlık duygusu içinde yaşayan öykü kişisi, sarhoşluğun esrikliği içinde aynaya baktığında kendi yüzü yerine yaralı

bir hayvan silueti görür (Kavukçu, 1990: 95). Bu, benliğini esir alan pişmanlık ve utanç duygusunun bir sonucu gibidir.

12 Eylül darbe sürecinde görülen mahkûmiyet öncesi uzun tutukluluk sürelerini, işkence ve baskıcı idareyi kara mizah ile öyküleştiren yazarlar da vardır. Söz konusu süreçte, insanların içine düştüğü çaresizlik halleri komik ile dramatik arasında gezinen ince çizgide kurgulanır. Ahmet Büke ve Demirtaş Ceyhun bu tür anlatıların başarılı örneklerini verir. Büke'nin, "Eşim Narin Bir Kadındır" öyküsünde anlatıcı kişi bir gazetecidir. Kendisini okuyan ve yazılarını beğenen bir emekli generalin yarım kalan hatıratını yazmak üzere iş teklifi alır. Emekli general şu sözlerle tanıtılır:

"Harp okulunu birincilikle bitirmiş. Kıbrıs Harekâtı'nda uçar birlikleri sevk ve idare etmiş Cephede, yakınında patlayan havan mermisi ölümün kıyasına kadar getirmiş. Dükkânda bütün eski fotoğrafları koydular önüme. Bir süre yurt dışında görev yapmış. 12 Eylül olunca geri dönmüş. Gizli görevlerde çalışmış". (Büke,2016b:137)

Bu cümlelerden, anlatının 12 Eylül sonrası olup bitene dair olduğu netlik kazanır. Gazeteciye teslim edilen evrak ve günlüklerde yazarlar ise trajik durumun komik sunumudur:

"Süt Kurumu'nun buzhanelerinin bize tahsis edilmesi için yazı yazdım. (bkz... kutu, evrak no...) Geri zekâlî herifler iki hafta beklettiler talebimi. Bu sırada gözaltı ve sorgu yeri için feci sıkıntılar çekiyorduk. Bir kadını mecburen eve getirttim. Çok çalışmaktan alnımda yumrular çıkmıştı. Tıpkı boynuz gibiydiler. Nefret ediyordum bu görüntüden. Kadın ifade metnini imzalamayı reddetti yine. Bodruma indirmelerini söyledim. Çocukları, eşimi de çağırdım. Onlara, birbirine bağlı bir ailenin nasıl olması gerektiği üzerine uzun bir konuşma yaptım. Çok çalışmam gerektiğini, bunun beni yıpratmış, belki de ailemi ihmal ettiğimi ama bunun da bir aile vazifesi olarak görülmesi gerektiğini anlattım. Kadın inliyordu. Eşim narindir. Dayanamadı. Gitmek istedi fakat izin vermedim. Yaptığım işi bütün detaylarıyla görmeli ve anlamalıydılar. O sırada kadın aniden öldü. (Büke, 2016b:138-139)

Bu satırlar, işkencenin yaygınlığından, zorla imzalatılmak istenen ifade tutanaklarından ve işkence nedeniyle hayatını kaybeden insanlardan haber verir. Generalin olayları değerlendirme biçimi, notlardaki üslup ve gazetecinin okuduğu günlüklerden sonra kaçmaya karar vermesi ise kurgudaki kara mizahı doğurur.

Büke'nin "Hong Kong Pamuk Helva Inc." öyküsünde de uzun tutukluluk süreleri ve polisin keyfi uygulamaları mizah içeren bir kurguyla öyküleştirebilir. Ürettiği pamuk şekerler ile birtakım objelerin şekillerini yapabilen ve bu yolla belediyenin çok sayıda kültür faaliyetine ürünler satan Selim Usta, bu mahareti sayesinde devlet ricali içinde çevre edinir. Bu ilişki ağının sağladığı avantajlardan biri öyküde şöyle anlatılır:

"Mesela, 'Ceyar' lakaplı siyasi şube komiseri için altın renginde bir Alman çıplağı tabanca yaptı. Bakkal Nihat ve Berber Kâzım, kadife kaplı ahşap bir kutuda bu hediyeyi götürdüler. Karşılığında seksen küsur gündür gözaltında olan Arap Hatçam Teyze'nin kızı Nuran'a annesinin mektubunu ulaştırdılar. Nuran Abla'nın da iki satırlık notunu almak mümkün oldu elbet. *'Anneciğim, beni merak etme. Burada sadece banyo sorunumuz oluyor, onun dışında her şey yolunda. Sağlığım ve emniyetim tamdır. Sakın merak etme. Kızın Nuran'*. Yıl 1982. Bu notun bir anneye geri gelebilmesi mucize gibi bir şeydi işte." (Büke, 2016a: 115)

Yazarın, tarih belirterek açıkça dile getirdiği durum, 12 Eylül sonrasındaki uzun tutukluluk sürelerine ve gözaltı süreçlerindeki belirsizliğe vurgudur.⁵³ Gözaltındaki kişilerden haber alamama durumu birçok öyküde karşımıza çıkar. Cemal Şakar'ın 12 Eylül atmosferini yansıtan "Güneşe Yürümek" adlı öyküsü de buna örneklik eder. Anne babası tutuklanan anlatıcı kişi, dedesinin onlar hakkında haber alma çabasını şu sözlerle aktarır:

⁵³ Gözaltı, uzun tutukluluk süreleri ve işkence sorununu kara mizah örneği olarak kabul edebileceğimiz şekilde öykülerine taşıyan isimlerden biri de Muzaffer İzgü'dür. "Dayak Birincisi", (1979:7-12), "Birinci Gelen Öcü" (2009: 39-44), "Kanlı Gülmece" (2009: 45-50), "İşkenceciler" (1980-23-30) bu öykülerdendir. Bu öyküler, kaleme alındığı dönem itibarıyla darbe süreçlerinin bir iz düşümü olarak değerlendirilebilir ancak metinlerde doğrudan darbelere ilişkin bir atıf olmadığından bölüm içinde yer verilmemiştir.

“Günlerce onları göremedik, biz de dedemler de perişandık. Şimdi geçmişi düşündüğümde; dedemin, durumlarından sağlıklı bir haber alabilmek için telaşlar içinde tanıdık birilerini aradığını hatırlıyorum. Eve hep üzüntüyle döner ve nineme yine girişimlerinin sonuçsuz kaldığını anlatırdı.” (Şakar, 2015: 104)

Ahmet Büke'nin “Yesiç Abi İyidir” öyküsünde ise gözaltı süreçlerinde kaybolarak bir daha kendisinden haber alınamayan kişilere değinilir. *İnsan Kendine de İyi Gelir* adlı kitapta, anlatıcının değişmediği otuz sekiz öyküden biri olan bu metinde, dedesi ve babaannesiyile birlikte yaşayan anlatıcı kişi, ebeveynleri hakkında şunları anlatır:

“Dedem bir defasında onların tutulduğu yere götürdü beni. Altay-Gençlerbirliği maçı vardı ve Yesiç ceza sahasının hemen dışından serbest atışa hazırlanıyordu. ‘Sana bunu söylemem lazım evladım.’ dedi. ‘Bu stadyumu kullandılar. Tam orta saha çizgisinden tel örgüyle ayırmışlar. Bir tarafta kadınlar, öteki tarafta erkekler ters kelepçeliydi yerde. Bakkal Nihat’ın tanıdığı bir komiser vardı, o soktu beni. O zaman gördüm. Babanın beli kırık olduğu için kımıldayamıyordu. Anneni hiç fark edemedim o kalabalıkta ama buradaydı.’ (Büke,2016b:36)

Öğrendiği bu bilgi karşısında futboldan soğuyan çocuk, babasının ve annesinin niçin mezarları olmadığını ise bir türlü anlayamaz. Öyküde açıkça dile getirilmese de öykü kişinin ebeveyninin gözaltı süreçlerinde kaybolan ve bir daha kendisinden haber alınamayan siyasi tutuklulardan olduğu anlaşılır.

Gözaltında kaybolan kimselerin konu edildiği bir başka öykü de Cihan Aktaş’ın “Boşluk” adlı metnidir. Öyküde, evladını kaybeden bir annenin on beş yıllık bekleyişi anlatır.

“Darbeden sonra nezarete alındıydı, yani bize öyle dediler, sonra kayboldu. On beş yıldır bir şey öğrenemedik. Nezarete alındığı günden sonraki günü yaşıyoruz hep. Mutlaka dönecek, bir yanlışlık olmaması mümkün değil.” (Aktaş, 2018b: 62)

Yetkililer; kaybolmuş, kaçırılmış ya da intihar etmiş olabileceğini söylediklerinde inanamaz. Mahalledeki gençlere Kuran öğreten birinin intihar etmeyeceğini, yirmi

bir yaşında birinin kaybolmayacağını ve kaçırarak düşmanları olmadığını düşünür. Böylece acı dolu bir bekleyişin pençesinde yaşamak zorunda kalır.

“Ya gelirse, diye beklenince, gelmeyecekmiş gibi yaşanmıyor. İçimde yılların yarası. Gözaltında mı öldürüldü? Pencereden mi atıldı? Gözaltında öldürülmüş bir adamı hiç gözaltına alınmamış gibi göstermek mümkünmüş, diyorlar. Herkes bir şey soruyor, her soru bıçak gibi işliyor içime. İşkenceyle mi öldürdüler? Kafasına dipçikle vuruldu mu, vücuduna elektrik verildi mi, falakaya yatırıldı mı? Hiç değilse bunu bileyim istiyorum. Ben sanıyordum ki, böyle şeyleri sadece komünistlere yaparlar. Keşke, diyordum, öldürmüşlerse bile, işkence etmeden öldürmüş olsalar. Keşke mezarını bilen biri çıksa karşıma. Bir şey olsa, bir haber gelse de bu sessizliği bitirse.”
(Aktaş, 2018b: 65-66)

Yıllarca gelmesi beklenen evladın anne yüreğinde bıraktığı boşluğu derinleştiren ise belirsizlik halidir. Oğlunun başına ne geldiğine dair hiçbir bilginin bulunmaması acıyı sürekli hale getirir. Öykü boyunca bir leitmotif olarak karşımıza çıkan “Hiç değilse mezarını bilseydim” ifadesi de bu belirsizliğin onulmaz yarasını açığa çıkarmak için kullanılmıştır.

Demirtaş Ceyhun’un, *Ayı İzi* kitabında yer alan kimi öykülerde de tutuklamaların ve işkence meselesinin kara mizahtan yararlanılarak öykü konusu edilmesi söz konusudur. “Rüşvet” ve “Yok Gençlikli’lerden Biri” bu yöntemle kaleme alınmış öykülerdendir. “Rüşvet” öyküsünde, Diyarbakır Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından tutuklanan ve birçok kez mahkemeye çıkarıldıktan sonra serbest bırakılan bir köy ağası başkışidir. Ağa, niçin tutuklandığını anlamaz ve içeride kaldığı uzun zaman dilimi sonrasında salıverilmesine sevinemeyecek bir duruma gelir. Öykünün kara mizah boyutu; oğlunun da gözaltına alındığı haberinin gelmesiyle başlar. Oğlunun, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından tutuklanmasına hiçbir tepki vermeyen ağa, Diyarbakır’a sevk edilme ihtimali ortaya çıktığında ivedilikle Ankara’ya gider. Ağanın çabası, oğluyla aralarında geçen şu diyaloglar ile ortaya koyulur:

“ – Hele söyle bakayım, davan n’oldu? Duruşmaların filan bitti mi? Mahkûm oldun mu?”

- Yoo... Daha duruşmalar sürüyor.

- Öyleyse kurban, şimdi beni iyi dinle. Nasıl olsa burada itibarlı tanıdıkların vardır. Senin yoksa, avukatının vardır. Tamam mı? Şimdi onları bulacağız hemen. Bize yol gösterecekler. Senin mahkemende sözü geçen hatırlı kişiler kimlerdir? O hatırlı kişiler için de, biz kimlere başvuracağız? Yani, şimdi senin avukatın veya dostların bize o kişilerin adını, adresini filan verecek. Bizler de o hatırlı kişilere gideceğiz. Gayri ne isterlerse vereceğiz. Tamam mı? Üç milyon, beş milyon, on milyon, her neyse işte... Tek istediğimiz var onlardan; seni burada mahkum ettirecekler. Beş yıla, on yıla, her neyse artık, seni mutlaka burada mahkûm ettirecekler.

- Anlamadım_ O niye o? Niçin?

- Niçini mi var bre?.. Şimdi de Diyarbakır Sıkıyönetim Komutanlığından arıyorlar seni, haberin var mı? Daha ne olsun? (Ceyhun, 1997: 15-16)

Ağanın, oğlunun beraatını değil, beş-on yıl ceza almasını sağlamak üzere rüşvet vermeye çalışması kara mizah yoluyla kimi bölgelerde işkencenin yaygınlığına ve ağırlığına yapılan bir göndermedir. Ağanın Diyarbakır'da tutuklu olduğu süre içinde yaşadıkları, oğlunun oraya getirilmemesi için gösterdiği çaba ile yansıtılır.

“Yok Gençlikli’lerden Biri” öyküsünde ise darbe sonrası günlerde yapılan kimi gözaltıların anlamsızlığı ve garipliği mizah içeren bir kurguyla öyküleştirilir. Öyküde, anlatı mekânı bir koğuştur. Koğuşta, toplumun tüm kesimlerinden insanlar vardır. Gençler, akademisyenler, gazeteciler ve bir grup otobüs şoförü de tutuklular arasındadır. Öykünün merkezindeki kişi ihtiyar bir simit satıcısıdır. 13 Eylül günü, her şeyden habersiz simit tezgâhını alıp sokağa çıkan ihtiyar adam; 23 kişilik bir anarşist grubu yakaladığını karakola bildirmiş olan astsubayın yolda bir kişiyi elinden kaçırmaması nedeniyle “sayıyı tamamlamak üzere” gözaltına alınır. İhtiyar; çaresizlik içinde, kendisine yol yordam göstermesi için koğuştaki herkesten yardım ister. Böylece koğuştaki birçok kişinin de absürt gerekçelerle hapiste olduğu ortaya çıkar. Konuştuğu kişilerden biri, oğlunun yerine tutuklanmıştır; bir başkası, gayri meşru ilişki yaşadığı bir hayat kadının aynı zamanda bir komünist ile ilişkisi olduğundan içerdedir; bir diğeri elli küsur yaşında olmasına rağmen isim benzerliği nedeniyle tutukludur; eski bir sendikacı da hali hazırda yönetiminde olmadığı halde sendikacılık faaliyeti nedeniyle gözaltına alınmıştır. Koğuştaki İETT şoförleri ise tutuklamaları karikatürize eden unsurların başında gelir. 12 Eylül sabahı otobüsleriyle yola çıkan şoförler, gün içinde idareyi ele alan terminal komutanının

yeni emir ve talimatlarından habersiz işlerini bitirip evlerine dönerler. Yeni kurala göre, tüm şoförler tekmil verip sayım yapıldıktan sonra evine gidecektir. Beş şoför, sayım ve tekmile katılmadan ayrıldığı için “12 Eylül’e karşı bir toplu başkaldırı girişimi” gerekçesiyle tutuklanır. Başta ihtiyar simitçi olmak üzere öyküdeki tüm kişilerin başına gelenler absürt ve trajikomiktir.

Demirtaş Ceyhun’un öyküsünde kurgulanan ihtiyar simitçinin başına gelenlerle benzer bir durum, Şevket Bulut’un “Tabanca” öyküsünde de karşımıza çıkar. İhtiyar simitçinin durumuyla örtüşen olaylar zincirinde bu kez karakter yaşlı bir çobandır. Ali Haydar adlı çobanın, şehre gitmek üzere otostop çektiği sırada sıkıyönetim komutanının da içinde bulunduğu askerî konvoy oradan geçmektedir. Çoban, konvoyun önüne atlayıp durdurur ve şehre gitmek istediğini söyler. Yaşlı adamın ricası kabul edilir ancak tutukluların bulunduğu bir cemseye bindirilir. Şehre varıldığında, unutmama ve hatalar silsilesiyle çoban da tutuklularla birlikte gözaltına alınır. Ceyhun’un öyküsündeki simitçi ihtiyarın koğuştaki kalanların maskarası olması gibi çoban Ali Haydar da diğer tutukluların hem haline acıyıp hem de güldükleri bir kimse olarak kurgulanır. Her iki öyküde de, anlatının ortaya koyduğu tablo, kazara gözaltına alınan insanlar üzerinden tutuklamaların yaygınlığıdır.

12 Eylül’e dair tutuklamalar ve işkence konusunun anlatının merkezinde yer aldığı kimi öykülerde, hafıza mekânları da görünürlük kazanır. Bunların başında Mamak Cezaevi gelmektedir. Feride Çiçekoğlu yukarıda değindiğimiz dört öyküsünde Mamak Cezaevini mekân adı olarak zikreder. Hüseyin Su’nun “Yemen Treni Gözlerinden” ve Ayşe İlker’in “Bir Hikâye” adlı öykülerinde ise Mamak Cezaevinde kalan gerçek kişilerin ifadelerinden haberdar olduğumuz “kafes” adlı bölümden bahsedilir. Burası, sorgulamalar sırasında mahkûmların ilk durağı olur. “Yemen Treni Gözlerinden” adlı öyküde, kafesin mekânsal nitelikleri ve ilk görüşte oluşturduğu duygu şu sözlerle ifade edilir:

“Zaman zaman üç beş kişi kalıyorlardı, zaman zaman da kırk elli kişi hep birlikte ayakta, daracık bir ağıla tıklımlı hayvanlar gibi birbirlerine sürünerek, kıpırdayamadan ter ve nefes kokularına, bir insan yüzüne bu kadar yakından bakmanın dayanılmazlığına katlanarak ne kadar süre

geçirdiklerini bile kestiremeden duruyorlardı. Onları iki arkadaş buraya getirdiklerinde kafeste beş kişi vardı yalnızca ve kim bilir kaç kez dolup boşalmıştı. Dimdik aşağıya inen ve bir tünelin girişi gibi merdivenlerden sonra her sesin çınlayarak yankılandığı ve duvarlardan çok uzayıp giden karanlık koridorların boşluklarıyla ilk anda insana uçsuz bucaksız bir vadinin ıssızlığının ürüntüsünü hissettiren geniş bir salona çıktıklarında, orta yerdeki kafesin karşısındaki banklara oturtup, işte buraya gireceksiniz, dercesine bir süre bekletmişlerdi onları.” (Su, 2019: 34)

Kafes, psikolojik işkencenin başladığı yerdir. Görülemeyen odalardan bağırma, feryatlar, acı çığlıklar duyulur ve gelip geçen her görevli kafestekilere hakaretler savurarak yanlarından geçer. Kafeste geçen günlerde, temel ihtiyaçlar da birer işkenceye dönüşür. Kuru ekmek ve su verilirken insanlık onurunu hiçe sayan emirler de verilir. Yere dökülen ekmek kırıntılarını, tutuklulara yalatarak temizletmek bunlardandır. (Su, 2019: 43) Tuvalet gitmeyi istemek yol boyunca dayak yemeyi göze almak anlamına gelir. İşkencenin en ağırısı ise bu kafeste sıranın kendine geleceği anı beklemektir. Ayşe İlker’in “Bir Hikâye” başlıklı öyküsünde de kafesten söz edilir. Bu kez kafes, sorgulamaya çağrılmak anlamına gelir. “Bir ranza üç vücûda mekân. Dirsekler temas halinde. Kımıldayış, düşüş olur. Bir el, doksan el tutar, tutar da tutmaz birini. Bir işaret kafese iniş olur.” (İlker, 2020: 106) sözleriyle mahkûmların koşullarına değinilir.

Darbelere ilişkin öykülerin tematik yönelim bakımından kesişen kümesinde tutuklamalar ve işkence bahsinin yer aldığından söz etmiştik. Bu bağlamda, 28 Şubat’a dair öykülerden Cemal Şakar’ın “Kendisi Bir Upuzun”, Selvigül Kandoğmuş Şahin’in “Yangına Uğramış Kitaplar” ve “Her Adım Ölüm” öyküleri örnek metinler arasındadır. Cemal Şakar’ın “Kendisi Bir Upuzun” adlı öyküsünde, 28 Şubat sürecindeki tutuklamaların sembol isimlerinden olan Salih Mirzabeyoğlu’nun⁵⁴ gözaltı sürecinde yaşadıkları konu edilir. Öyküde, bir bilinç akışı halinde anlatıcı kişi

⁵⁴ “ Salih Mirzabeyoğlu ya da gerçek adıyla Salih İzzet Erdiş (d. 10 Mayıs 1950; Erzincan, Türkiye – ö. 16 Mayıs 2018; İstanbul, Türkiye), İBDA-C örgütü lideri olduğu suçlamasıyla 28 Şubat sürecinde DGM tarafından ömür boyu hapse mahkûm edilen ve 16 yıl cezaevinde kaldıktan sonra yeniden yargılanıp 2 Mart 2016’da beraat eden, İBDA düşüncesinin kurucusu, Kürt asıllı İslamcı düşünür, şair, yazar.” https://tr.wikipedia.org/wiki/Salih_Mirzabeyo%C4%9Flu

ile öykü kişisi iç içe geçer. Anlatıcının konuşması devam ederken ansızın bir öykü kişinin iç sesiyle karşılaşırız. Bu iç ses, işkenceye maruz kalan, hücrede yalnızlığın ruhsal acıları ve işkencenin fiziksel sancuları içinde kıvranan bir kimsedir. Öyküye konu olan bu kişinin Salih Mirzabeyoğlu'nu işaret ettiği, öykü metninde yer alan şu cümlelerden anlaşılır:

“ Gazete kupürlerinde yüzünü gördü: Tıraş olurken kestiği yüzünü; 1- Jandarma koğuşa dalınca uyanıp alnını ranzaya çarptı. 2- Sendeleyerek kalktı, ayağı kayınca burun üstü düştü. 3- Kalkayım dedi, uyku sersemiydi. Dipçiğe, gözünü vurdu. 4- Kendini topladı. Kapıdaki askılığı görmedi, kulağını taktı. 5. Jandarmaya sıkı sıkı sarılınca boynuna kan toplandı. 6- Koğuştan çıkıyordu, kapıyı açık zannetti.” (Şakar,2019: 70)

Bu cümleler, nesnel gerçeklik planında Salih Mirzabeyoğlu'nun tutuklandıktan kısa bir süre sonra medyaya yansıyan fotoğraflarının, Star gazetesinin ilk sayfasında yer alan spotlarıyla örtüşmektedir. Yapılan işkenceyi “mizah” haberi gibi servis eden gazete 28 Şubat'ı destekleyen bir kısım medya organlarının ruhunu yansıtması bakımından hafızalarda iz bırakmıştır. Öykü, bu ifadeleri metne taşımakla 28 Şubat sürecindeki tutukluların işkenceye maruz kaldığına vurgu yaptığı kadar, 28 Şubat medyasına da eleştirel bir göndermede bulunmaktadır. Medya diğer darbelerde olduğu gibi 28 Şubat'ta da tutukluların gördüğü kötü muameleler karşısında hak ve adaletten yana değil güç odakları tarafında durmaktadır. Çiçekoğlu'nun “İdrarlarını İçen Tutuklular” öyküsünde de 12 Eylül'e dair: “*Savaş Ay, Milliyet gazetesinde benim için 'Basının da katıldığı siyasi şubede yapılan toplantıda tüm suçlamaları reddetti' alt başlığını atma yürekliliğini göstermiş.*” (Çiçekoğlu, 1996: 67) sözleriyle basının durumuna tanıklık edilir.

28 Şubat sürecindeki tutuklamaların öyküye yansımada Selvigül Kandoğmuş Şahin'in “Yangına Uğramış Kitaplar” öyküsünden de söz etmemiz gerekir. Bu öyküde de “bir şubat” soğuydu gibi ifadelerle döneme işaret edilerek bir ev baskını, tutuklanan bir baba ve salıverilmesi sonrasında içine düştüğü ruhsal ve fiziksel çöküş kurguda yer alır. Tutuklanan adamın kâbuslar sırasındaki sayıklamalarıyla başından geçenler okura sezdirilir:

“Germeyin... Kollarım kopacak germeyin ne olur, insaf... GERMEYİN... Ne olur bir örtü, utanıyorum... Örtün üstümü... Yazıktır. Yapmayın hiç mi insanlık yok sizde. (...) Donuyorum... Dizlerim çok acıyor...Otursam bir otursam ne olur...(2017: 130)

Öyküden alıntıladığımız bu cümleler, işkencenin boyutlarını ortaya koyarken kurgusal bağlamda tutukluluk sonrası fiziksel çöküşünü ve hayatını kaybetmesini de okur için anlamlı hale getirir. Kandoğmuş Şahin’in “Her Adım Ölüm” öyküsünde de anlatıcı kişi tutuklanmış ve işkence görmüş bir kimsedir. İthaf bölümünde yer alan: “28 Şubat zulmünden dolayı haksız yere hapis yatan Mardinli İbrahim Akar Hocama ithafen tüm mazlumlar için...” ifadeleriyle kurgunun gerçekte olan ilişkisi beyan edilir. Camide vaaz verdiği sırada tutuklanan ve on sekiz yıl hapis yattıktan sonra özgürlüğüne kavuşan imam, Filistin askısında geçirdiği günleri, aşağılama ve hor görülmeleri büyük bir hüznle anımsar. İşkenceciler hakkındaki düşünceleri ise diğer darbe öykülerinde de sıklıkla gördüğümüz kendisine zulmedeni anlayamama halidir:

“Nasıl bir vicdanı vardı bu insanların, bu insanların vicdanı, ruhu var mıydı Allah’ım. Bu insanlar yaşıyorlar mıydı? Çocuklarının saçlarını okşarlar mıydı akşam olduğunda, eşlerinin, sevdiklerinin gözlerinin içine bakarlar mıydı? Bir kedinin yumuşak tüylerini okşamış, bir köpeğe dokunmuşlar mıydı şefkatle.” (Şahin, 2018:121)

Bu sorular, nesnel gerçeklik planında tutuklanan ve işkence gören mağdur kişilerin zihinlerini meşgul eden meseleler olmayabilir ancak işkencenin çirkinliğini ve bir insan vasfı ile onu yapana yakışmadığını okura hissettirmek için kaleme alınan ifadelerdir. Bu başlık altında değindiğimiz örnek metinler, Türk öykücülüğünün darbelere ilişkin anlatılarda tematik yönelim olarak haksız gözaltılar, kötü şartlar altında mahkûmiyet, sorgulama sırasında işkence ve uzun tutukluluk meselesinde yoğunlaştığını göstermektedir.

3.2. Toplumsal Duyarsızlık Eleştirisi

Edebiyat, diğer iletişim biçimlerinden farklı olarak sanat katından seslenen, kendine has yapısal nitelikleriyle çağına ve yarınlara yapılmış bir konuşmadır. Her edebiyat eseri (müessiri bu niyeti taşısın ya da taşımasın) okuruna kaçınılmaz olarak

mesaj verecektir. Elbette bu mesaj roman ya da öyküde, kurgunun imkânları çerçevesinde okura ulaşmaktadır. Bu bağlamda, 12 Mart sonrası ve 28 Şubat sürecini bir atmosfer olarak yansıtan öykülerde de “haksızlıklar karşısında susma”, “isyan et” mesajının belirgin bir ileti olarak yer aldığı görülür. Bu mesaj, toplumun çevresinde olup bitene karşı duyarsız/tepkisiz olmasının eleştirilmesiyle ortaya çıkar. Genellikle, kolluk kuvvetlerinin “baskısı” altında olan bireylerin merkez kişi olduğu bu metinlerde, kitleleri temsil edecek şekilde kurgulanan diğer öykü kişilerinin şahit olduğu hadiseler karşısındaki ilgisizliği, toplumsal duyarsızlık eleştirisine dönüşür. Adnan Özyalçınar’ın “Baskın” adlı öyküsü, bunun en tipik örneklerinden biridir. 1977 yılında yayınlanan öyküde, olay zamanına dair herhangi bir tarih belirteci yoktur ancak anlatılan hadisenin anarşinin yoğun olarak yaşandığı 1971 sonrası yıllarda geçtiğini tahmin etmek mümkündür. Öykünün konusu, bir öğrenci evinin güvenlik güçleri tarafından basılmasına tanıklık eden apartman görevlisi Veysel Çavuş’un olaylara karşı isyan edişidir. Öykü kişileri Veysel Çavuş ve karısı Elmas, toprak sahibi olmadıkları için şehre göç etmiş köylülerdir. Veysel Çavuş, bir sabah uyandığında kimseye zararları dokunmadığına inandığı öğrencilerin yaralı olarak derdest edildiğini görür. Baskın yapılan dairede, kahvaltı masasında yarım kalmış bir su bardağını fark ettiğinde koşarak kapıcı dairesine gider ve elindeki testi ile tutuklanan yaralı gence su yetiştirmeye çalışır. Ancak buna müsaade edilmez ve Veysel Çavuş tartaklanarak polis aracının yanından uzaklaştırılır. Apartman sakinlerinin olaya seyirci kalışı Veysel Çavuş’u şaşkına çevirirken isyan halinde apartmanı terk eder ve öykü son bulur. Öyküde, politik hiçbir gösterge yoktur. Baskının neden yapıldığı, gençlerin kim olduğuna dair bilgiye rastlanmaz. Ancak genel atmosfere bakıldığında, metinde topraksız bir köylü olduğu belirtilen Veysel Çavuş’un beklenmedik bir şekilde yaralı genç ile dayanışma içinde bir tavır sergilemesi, öykünün yazıldığı dönemdeki sosyalist hareketlerin köylü ve işçi sınıfı ile dayanışma çabalarının bir yansıması olarak düşünülebilir. Öyküde, halkın yaşananlara sessiz kalışı şu sözlerle eleştiriye dönüşür:

“Çevreyi dolduran kalabalık, onun yaptıklarına da delikanlıların vurulurken baktıkları gibi bakıyor, götürülüşlerini izledikleri gibi izliyorlardı onları. Veysel Çavuş’un testiyi parçalayışına, cambazhane seyircisi gibi hayretle

bakmışlar, ilgiyle seyretmişlerdi. Evet seyretmişlerdi. Hepsi o kadar.”
(Özyalçın, 2019b:39)

Yazar, okuruna ne yapması gerektiğini söylemez ancak tıpkı Veysel Çavuş gibi “gençlerden” yana bir eyleme geçmeleri gerektiğine kurgusal bir dille çağırır.

Selçuk Baran’ın “Umut” adlı öyküsü de topluma dönük bir eleştiri olarak okunabilir. Öykü 1971’de yazılmıştır. Öykünün anlatıcı kişisi, televizyon izleyerek keyifli vakit geçirmek üzere akşam oturmasına komşusuna giden bir kadındır. O gece, evin oğlu Mehmet’in tutuklandığı öğrenilir. Haberi getiren kişi Mehmet’in nişanlısı Filiz’dir. Filiz de Mehmet ile birlikte gözaltına alınmış ancak gece geç vakitte salıverilmiştir. Anlatıcı, Filiz’in eve gelişini şu ifadelerle aktarır:

“Derken kapı çalındı. Evin küçüğü Sevgi açtı kapıyı. Gelen Filiz’di. Yalnızdı. Bir tuhaf durdu kapının önünde. Görünüşü de bir tuhaftı. Saçları karmakarışık, yüzü kirli gibi. Yağmurluğunun bir yakası içeri dönmüş, öteki dışarıda. Kış kıyamette çorapsız. Bir yabancı gibi durdu, bir yabancı gibi baktı. Ayıp bir şey yapıyorduk da suçüstü yakalamıştı bizi sanki. Ve bunun utancını duymayı doğrudan bize bırakmıştı. Kendi aldırıyor, ayıplamayı bile gereksiz buluyordu.” (Baran, 2020:109)

Anlatıcı kişinin kendini utanılacak bir eylem içinde hissetmesi, gençlerin tutuklanıp işkenceye maruz kaldığı bir süreçte insanların hiçbir şey yokmuş gibi hayatına devam etmesine yönelik bir göndermedir. Metinde geçen “utanç” ve “kendine dönük ayıplama” anlatıcıdan okura geçmesi beklenen duygulardır.

Işıl Özgentürk’ün 1981 yılında yayınlanan *Hançer* kitabındaki “Dümbelek Deniz Anaları ve Acı Şeyler” öyküsünde de benzer bir durum söz konusudur. Bir vapurda seyahat etmekte olan anlatıcı, vapurun güvertesinde çılginca eğlenen gençlerin mutluluklarını aşırılık olarak değerlendirir ve onlara öfke duygusu içinde bakar. Öfkenin nedeni, anlatıcının karşısında oturmakta olan bir başka genç hakkında dile getirdiği şu ifadeler ile açıklık kazanır:

“Uzanıp dizleri üstünde sımsıkı iki yumruk olan ellerini açıyorum, tutuyorum ellerini, tırnakları yok, tırnaklarının yerinde morluklar var.”
(Özgentürk, 2011: 198)

Öyküde, kurgunun imkânlarıyla yalnızca kendi zevkleri için yaşayan gençler ile ideolojik eylemleri nedeniyle tutuklanıp işkenceye maruz kalanlar arasında bir kıyas yapılırken ilk gruptakilerin yerildiği, ikinci gruptakilerin ise kahramanlaştırıldığı fark edilir. Özgentürk'ün “Türkü Pencerenin Dışında Kaldı” öyküsü de bu durum için bir başka örnektir. Öyküde, televizyon haberlerini izleyen dar gelirli bir ailenin “üç anarşistin” öldürülmüş olmasına verdikleri “hak etti bunlar, iyi olmuş” türünden tepkiler detaylarıyla yer alır. Öldürülen kişiler, anlatıcı tarafından;

“Irmak kenarına uyur gibi uzanmışlardı. Gençtiler. Sakalları uzamıştı. Küçük bir çocuk gülümseyişi vardı yüzlerinde. Irmağa sevdalı küçük dağ çiçekleri kollarından, bacaklarından, gövdelerinden başlarını uzatmışlardı.”
(Özgentürk, 1984: 21)

sözleriyle betimlenirken, bu haberi izledikten sonra ölümleri onaylayan yahut duyarsız kalan aile üyelerinin bencil ve tutarsız kimseler olarak kurgulanması tesadüf değildir. Okur; güvenlik güçleriyle girdiği çatışmada ölen kimseler için üzölmeye davet edilirken bu tür hadiselerle karşı tepkisiz olmak zayıf karakterli kimselere özgü bir tutum olarak yansıtılır. Bu yansıtma biçimi yazarın ideolojik duyarlılığının metin üzerindeki etkisi olarak da okunmalıdır.

Demir Özlü'nün “Arkadaki Oda” adlı öyküsünde ise gözaltında işkenceye maruz kalanların hukuk önünde hakkını arayamamış olması konu edilir. Öykü kişinin yurt dışına kaçma nedeni olarak ““Böyle aldırıışsız bir toplumda yaşamaktansa..’ Kaçmalıydı buradan.” (Özlü, 2001: 24) ifadelerine yer verilmesi yukarıda değindiğimiz öykülerle aynı doğrultuda bir mesajdır. Anlatıcının “aldırıış” beklediği şey işkencelere karşı bir tepkidir. 12 Mart Muhtırasının baskıcı uygulamalarının yoğun olarak hissedildiği günlerde, elinde bulunan işkence belgelerini saklaması için bir arkadaşına emanet eden öykü kişisi, rejimin etkisi azaldığında işkencecilerin hukuk ve toplumun vicdanı önünde hesap vermesini beklemiş ancak bu gerçekleşmemiştir.

“Ne işkence yapmanın sorumluluğu, ne işkenceyle ilgili belgeler ortalığa dökölünce halkın üzerinde yaratacağı irkilme, ne işkencenin yasaklanması için sorumlu davranışlar... hiçbiri, hiçbiri pek umurunda değildi kimsenin. Bir politikacı çıktı, “Geçmişe sünger çekelim.” dedi. Yaşam kaldığı yerden

sürecekti. Yaşamın nerede bırakıldığına da dikkat etmiyordu kimse. Hiçbir soru yoktu. Hiçbir şey olmamıştı. Herkesin razı olduğu buydu.” (Özlü, 2001: 25)

Öyküde yer alan bu ifadeler ile toplum ve siyaset kurumu eleştirilir. Adalet Ağaoğlu'nun “Adi Suçlu” ve “Gün Üç dakika”, Selim İleri'nin “Bir Gönül Gurbetinde” öykülerinde de 12 Mart sürecinde toplumun baskılar karşısındaki sessizliği ve mağduriyetlere karşı duyarsızlığına yönelik eleştirel anlatıcı tutumu söz konusudur.

28 Şubat sürecini yansıtan öykülerden olan Yıldız Ramazanoğlu'nun “Rüya Gibi Bir Akşam Üstü” ve Selvigül Kandoğmuş Şahin'in “Her Adım Ölüm” adlı metinleri de bu başlık altında değerlendirebileceğimiz öykülerdir. “Rüya Gibi Bir Akşamüstü”nde bir polis baskını konu edilir. Öykü kişileri, İhsan ve Hacer isimli bir çifttir. İhsan katıldığı protesto eylemleri nedeniyle gözaltına alınır. İhsan'ın evine yapılan ikinci baskında, Hacer'in ruh hali şu cümlelerle aktarılır:

“Tüllerin arkasından olanları sessizce izleyen mütedeyyin olan olmayan komşulara el sallamaya başladı. Gündelik, olağan yaşamlarını renklendiren bu müstesna dakikaların kahramanı olarak onlara bir temennada bulunmak geldi içinden. Gülümsedi hatta. İhsan'ın, disketlerin, polislerin, kıpır kıpır tüllerin ardından. İşte buna gülümsenir. Bu zehri her içen gülümser bunu yaparken. Biz suçlu olarak bunları yaşarken suçluluk duygusundan iyice uzaklaşıyoruz ey millet diye bir söylev yükseliyordu içinde. Gerçekten suçlu olsak daha mı iyiydi. Dışımız benzer de içimiz aşına değil sizinle dedi sessizce.” (Razamanoğlu, 2018: 94)

Bu alıntıda okuduğumuz son cümlelerde, komşulara yöneltilen sitem, bir nüvesi olarak temsil ettikleri topluma dönüktür. Darbenin, özgürlükleri kısıtlayıcı uygulamaları ile değerleri çiğnenirken sessiz kalan toplum, mağduriyetler karşısında duyarsız olmakla eleştirilir. Hacer'in aşağıda yer verdiğimiz düşünceleri de aynı bağlamda okunacaktır:

“Hangi kapıda toplanacak komşular acaba. Tomurcuklu çaylar demlenecek. Huzurlu bir gün. Ağrısız, sızısız. Nakışlarını işleyerek yazın memlekete gitmeyi, yaylalara çıkmayı konuşacaklar. İhsan hiç çıkamayacak belki de.

Onlar çıkacaklar. Bir zikir de yaparlar şimdi muhtemelen. İtikatlı kadınlar. Kokuyu izleyerek kapıyı bulsam. Dualara karışsam. Beni tehlikeli biriymişim gibi tedirginlikle karşılamasalar. Ben de biraz uyumlu olsam. Mesela ötekilerin başına gelenlere aldırılmazsak bize de olacak gibi saçma laflar etmesem. Umacı olmadan karışsam aralarına.” (Razamanoğlu, 2018: 95)

Bu satırlar, duyarsızlığın sebeplerine dair bir göndermedir. Darbe süreçlerinin hukuk bağlamındaki tekinsiz atmosferinde insanlar, “bela”dan uzak kalma, huzurunu bozmaktan kaçınma dürtüsüyle kendisine suç isnat edilmiş olan herkesten kaçarken idealist söylemlere karşı da mesafeli durmaktadır.

Öykülerde, darbe süreçlerinde tutuklanan yahut kaçak durumda olan kişilerin aile bireylerine yönelen toplumsal ve kurumsal baskının izleri de görülür. Toplumsal baskı; yalnızlaştırma, sosyal hayattan dışlama şeklinde tebarüz eder. Kurumsal baskı ise potansiyel suçlu muamelesi görmek üzerine kurgulanır. Bir 28 Şubat öyküsü olarak okuyabileceğimiz “Telmih”; bu duruma örneklik eden metinlerdendir. Öykücü Cihan Aktaş, bu metninde yıllar sonra tekrar görüşen orta yaşlı iki kadının hayatından kesitler sunar. Kocasını işlemediği bir suç nedeniyle örgüt üyesi olmak gerekçesiyle tutuklanan öykü kişisinden biri, yurtdışına göç ettikten sonra tekrar İstanbul’a dönmüştür. İki kadın arasında geçen konuşmalar; diğer darbe öykülerinde de sıkça karşılaştığımız, işkence, baskı ve tehdit ile bir suçu kabul ettirme gibi olaylar içerir. Öyküde dikkat çeken önemli bir husus ise darbe dönemlerinde aranan ve sorgulanan bir kişinin yakını olmanın toplumsal sonuçlarıdır. Dayanılması güç olan bu zor durum öykü kişisi tarafından şu şekilde dile getirilir:

“Ortalıkta bir sürmanşet tedhişi vardı. Sivil polisler eve geldiler, gittiler. Aranıp da bulunacak bir şey yoktu, ama bir şeyler açığa çıkmış da Muzaffer örgüt üyesi hükmü giymiş gibi davranıyordu insanlar. Perdeler kapılar aralanıyor geçerken, selam sabah yok. Telefonları cevapsız kalıyor. Herkes işinde gücünde, yolculuğa çıkmış ya da hasta.” (Aktaş, 2016: 30)

Bu yalnızlaşma hali, arkadaşının evine kadar giden öykü kişisinin kapıdan çevrilişinin de kurguya dâhil edilmesiyle pekiştirilir. İnsanlar, kendi güvenli alanlarını tehlikeye atmak istememekte, darbenin hukuku askıya aldığı bir

atmosferde kocası sorgulanmış birini evine kabul etmekten çekinmektedir. Kimi öykülerde, bu korku ve endişenin yalnızca komşu, dost, arkadaş çevresi değil, bizzat aile yakınlarının bile zanlılardan uzak durmasına sebep olduğu yönündedir. Örneğin bir 12 Mart öyküsü olan Nezihe Meriç'in "Umut'a Tezgah Kurmak" metnindeki Nesrin öğretmen, kardeşleri ve yakın akrabalarının kendisini ziyarete bile gelmeyişiinden öfkeyle yakınırken korktuklarından söz eder (Meriç, 1993: 101) Korkunun gerekçesi, komünizm propagandası yapmaktan tutuklu bulunan Nesrin'i ziyaret etmiş olmanın kendileri için de kötü sonuçlar doğurma ihtimalidir.

Selvigül Kandoğmuş Şahin'in "Her Adım Ölüm" öyküsünde de, 28 Şubat sürecinde tutuklanıp yargılanan ve bir suçu olmadığı halde 18 yıl hapis yatan "İbrahim Hoca"nın yaşadıkları konu edilir. İbrahim Hoca kürsüde vaaz ettiği sırada camiye giren askerler tarafından cemaatin önünde tartaklanarak gözaltına alınmıştır. Tutukluluk sürecinde gördüğü ağır işkenceler, aşağılanma ve hor görülmeler İbrahim hocada derin yaralar açarken onu asıl inciten şeyin, cemaatinin tepkisizliği oluşu bir leitmotif yoluyla okura hissettirilir. İbrahim Hoca, yaşadığı acı hadiseleri hatırladıkça "Cemaatim çil yavrusu gibi dağılmıştı" (Şahin, 2018:116,118) diyecektir. Nitekim on sekiz yılın ardından gelen özgürlük sonrasında görev yaptığı camiye tekrar gitmekten onu alıkoyan da cemaatiyle yüzleşme korkusudur. Diğer öykülerde olduğu gibi "Her Adım"da da baskılar karşısında duyarsız ve tepkisiz toplum eleştirinin odağında yer alır.

3.3. İdeallerden Kopuş Değışimleri

Askerî darbeler, siyasi rejim üzerinde zora dayalı ani değışiklikler yaparken ortaya çıkan baskı ve korku atmosferinde belli idealler etrafında bir araya gelen sivil yapılanmalarda da çözümlere sebep olur. Bu çözümlenin her bir grup ve süreç için kendine has nedenleri olsa da darbelerin hedefindeki parti ya da ideolojilere yönelik tehdit ve cezai yaptırımlar önemli bir faktör gibi görünmektedir. 27 Mayıs sonrasında sabık iktidarın üyelerine yakınlık duymak ve politikalarını savunmak baskıları göze almak demektir. 12 Mart atmosferinde sosyalist, devrimci hareketler içinde yer almak bedel ödemek anlamına gelmektedir. 12 Eylül; sağ, sol ya da İslamcı ayrımı yapmayan, tüm ideolojik yapılanmaların ve sivil örgütlerin tehdit altında olduğu bir

darbedir. 28 Şubat postmodern darbesi, İslami yaşam tarzını benimseyen tüm kesimleri hedef alır. Bu koşullar içinde, bireyin aidiyet duyduğu fikir ve eylem hareketlerinden uzaklaşmasını konu edinen öykülerde, söz konusu uzaklaşmanın ideallerden kopuş eleştirisi olarak yansıtıldığı görülür. Kopuşların sebebi zorluklar karşısında pes etme ya da darbeler sonrasında oluşan yeni düzenin fırsatlarından istifade etme çabası olarak belirir. Işıl Özgentürk'ün “Eski Bir Dost”u, Özcan Karabulut'un “Hey Aşklar”ı, Oya Baydar'ın “Elveda Alyoşa”sı, Cemal Şakar'ın “Güneşe Yürümek” ve “Çember”i, Fatma Barbarosoğlu'nun “Kapanmayan Yaralar Antolojisi”, Mustafa Kutlu'nun “Huzursuz Bacak” ve “Satılık Huzur”u, Cihan Aktaş'ın “Alnındaki Işığın” ve “Üç İhtilal Çocuğu” öyküleri ideallerden kopuş değinmelerine örneklik eden metinlerdendir.

Işıl Özgentürk'ün “Eski Bir Dost” adlı metninde, işleri yolunda giden, konforlu bir orta sınıf yaşantısına sahip öykü kişinin, ansızın eski bir arkadaşı ile karşılaşması konu edilir. Bu karşılaşma, öykü kişisine yıllar önceki eylemci kişiliğini, ideallerini hatırlatırken içinde bulunduğu koşullar ile geçmişi arasındaki ilişkiyi fark etmesini sağlar.

“Orta yaşlılığa geçiş döneminde pek çok kişiyi imrendirecek bir düzen kurmuştu kendine. Karısı, kızı, işi, dostları, plakları, kitapları, televizyonu, 8 mm.'lik sinema makinası, hatta evlilik dışı ilişkisi bile vardı. Sıkıldığı zamanlar oluyordu. Tanıdık bir yüzün ölüsünü gazetelerin ilk sayfalarında gördüğü günler suratı asık, sıkıntılı gidiyordu işe. Ama işin hızlı temposu sıkıntısını dağıtıyordu. Günlük çarka çok geçmeden kaptırıyordu kendini. (...) Giderek eskiden kızdığı insanları haklı buluyor, kusurlarını görmezlikten geliyor, onların küçük kişisel sorunlarını gülerek, dostça dinlemeye alıştıyordu. Kendi kişisel sorunlarını da çok önemser olmuştu. Tatili nerede geçireceğine karar vermek için, yeni elbisesi için epey kafa patlatıyordu.” (Özgentürk, 1984: 53)

Kurguda, öykü kişinin farkındalığı eski bir dosttan gelen yardım talebiyle iç çatışmaya dönüşür. Eski dostun yardım talebi belirsizdir ancak istenilenin radikal bir örgütün çıkarları için olduğu okura sezdirilir. İkilemler içinde evine gelen öykü

kişisi, eski dosyaları karıştırmaya ve arkadaşıyla çekilmiş fotoğraflarını aramaya başlar:

“Bir cenaze töreninde çekilmişti fotoğraf. Polis kurşunuyla öldürülen arkadaşlarının ölüsünü memleketine uğurluyorlardı. Yan yanaydılar. Başkaları da vardı. Hepsi ne kadar da birbirlerine benziyordu. Alınlarında henüz çizgiler belirmemişti. Bıyıkları körpecikti” (Özgentürk, 1984: 50)

Anılarla yüzleşme öykü kişisini rahatsız eder. Ne yapacağını düşündüğü, yardım edip etmemek konusunda kaygılarla boğuştuğu bir an, üst komşusundan gelen sesler kararını vermesini sağlar.

“Yukarıdaki adam için söylenen sözler bir kez daha kafasına takıldı. Birilerini ihbar etmiş bu adam. Övünüp duruyormuş her yerde. Gözlerini kısıp kahkahalar atıyormuş, ‘Enayiler fare gibi kısıtıldılar. Benim gözümden kaçır mı?’ diyormuş. Rezervuar kolunun çekildiğini duydu. Su gürül gürül aktı. Su, bu denizanasına benzeyen bu iğrenç gövdeyi silmek için böyle gürül gürül akıyor, diye düşündü. (...) Ansızın gözleri aynaya takıldı. Böyle şey olmaz! Yüzü değişmişti. Yukarıdaki adamın alaycı, içten pazarlıklı gülüşü gelip ağzına yapışmıştı sanki. Aynı şişman, aynı biçimsiz gövde. Aynı sinsî bakışlar. Bağırarak için ağzını açtı. Sesi de değişmişti. Kısık, kişiliksiz, her an köpekleşmeye ya da aşağılamaya hazır bir ses. Su gürül gürül akıyordu.” (Özgentürk, 1984: 56)

Alıntıladığımız bölümdeki son cümleler, ideallerden kopuş eleştirisinin çok net bir şekilde dile getirildiği kısımlardır.

12 Eylül sonrası apolitize olmuş gençlik ve ideallerden kopuş eleştirisinin görüldüğü metinlerden biri de Özcan Karabulut’un “Hey Aşkılar” öyküsüdür. “Sen” diliyle yazılmış olan metin, okura dönük bir sesleniş niteliğindedir.

“Hey genç kuşağın utangaçlığı, sağımızdan solumuzdan geçen acılı yüzler. Söyleyin, bu hayat girdabında, yalnızlığınızdan, ezikliğinizden, gece ürpertilerinizden kurtulmak için mi aşkın yollarında yürüdünüz, hapisane görünümündeki binalarda tutsak olduğunuz için mi susuyorsunuz- ki bir zamanlar, bu bölümler, bu temsilcilikler, bu yurtlar, bu insanlar başka bir

hayatı anlatır, stadyumda ‘DEVİRİM’ yazar, devrim ateşi yükselirdi her yandan-, hangi cehennem duraklarında okşuyorsunuz dünyayı? Günlük senaryolara bağlılığımız ki, rollerinizi benimsiyor gibi görünüyorsunuz.” (Karabulut, 2003: 60)

Alıntıladığımız satırlardan anlaşılacağı üzere, sol devrimci hareketlerin 12 Eylül Darbesi sonrasında gençlik içinde karşılık bulamaması, öykünün anlatıcı kişisi tarafından duyarsızlık ve asıl önemli olana karşı ilgisizlik olarak değerlendirilir. Öykünün en dikkat çekici yönü ise sol görüşlü yazarlar tarafından 12 Mart atmosferinde yazılmış öykülerin ortak bir niteliği olan “kavgaya ve isyana” çağıran cümlelerin seksen sonrası yayınlanan bu metinde de yer almasıdır:

Yalnız gecelerin, uzak aşkların, emir komuta zinciri içindeki serseriliklerin hesabını sorun! Müzik sussun, yüzler çekilsin, camlar kırılsın, masalar devrilsin! Ne duruyorsunuz, her yanda tutsaklık, her yanda özgürlük!” (Karabulut, 2003: 63)

Bu satırlardaki mesajlar, 12 Eylül sonrasında yayınlanan metinlerde rastlamadığımız türdendir. Zira 12 Eylül öncesinin kaotik atmosferi, gençler sokağa döküldüğünde nedenli büyük acılar yaşanabileceğini herkese göstermiştir. Bu acıya tanıklık eden yazarların pek çoğu, 70’li yılların atmosferini yansıtan bu söylemlerden vazgeçmiştir.

Özcan Karabulut’un “Meltemin Ölüm Duyurusu” öyküsünde de ideallerden kopuş öykü diliyle tartışmaya açılır. Üniversiteden arkadaşı Meltem’i mezuniyet sonrası ziyarete giden anlatıcı, onun yeni hayatını “ölümü” olarak ifade eder. Meltem Hacettepe’den mezun olduktan sonra memleketine dönmüş ve mutsuz bir evlilik gerçekleştirmiştir. Evlilik ailesinin baskısı altında ve Meltem’in beklentilerinin dışında bir hayat yaşamasına sebep olur. Anlatıcı, “Sevgili Meltem, yeryüzünü değiştiremedik ama biz değiştik!” (Karabulut, 2003: 30) sözleriyle ideallerden kopuşa dönük somut göndermelerde bulunur.

Oya Baydar “Elveda Alyoşa”da nostalji ve romantizmin sınırları içinde gezinen bir anlatıcı öykü kişisi kurgulayarak 80 öncesinin kesin inançlı devrimcilerini özlemle anımsar. Darbe etkisiyle silikleşen radikal kimliklerin yeni

liberal dünya ile uyumlanmasını gören ve bu nedenle hüzünlü anlatıcı, toplumsal dönüşümü sol devrimci yapılanmalar içindeki ideallerden kopuş olarak yansıtır:

“Ne olur bu kadar doğru, gerçekçi, akıllıca konuşma Alyoşa! Ne olur en pahalı, en nadide içkileri musluğa dök. Böyle kibar bir doygunlukla oturma, oburca saldır yemeklere. Tüm aşk şiirlerini duvarlardan değil kitaplardan bile söküp at istersen! Ne olur eskisi kadar aldırılmaz, coşkulu, hesapsız, aceleci, öfkeli, uzlaşmasız ol. Siyasal hasımlarına söv, say! Yalan söyle, ‘Hiçbir şey değişmedi, dimdik ayaktayız’ de!” (Baydar, 2021: 38)

Cihan Aktaş ise “Alındaki Işığın” adlı öyküsünde, 12 Eylül sonrası kaybolan idealizmin sebepleri üzerinde durur. Öykünün anlatıcı kişisi, yirmi yedi yaşında bir kadındır. Öykünün merkez kişisi olan anlatıcı genç kadın, eylemlerde görüp cesareti ve aksiyoner kişiliğine hayranlık duyduğu bir erkeğe âşık olur. Sevdiği adamın beş yıl hapis cezası aldığını öğrendiğinde ona mektuplar yazarak ilişkilerini başlatır ve evlenir. Öyküde, doğrudan doğruya herhangi bir darbe ismi ya da tarih belirtilmez ancak, metin içinde eleştirel bir dille yer alan yeni reklam piyasası ve hapisteki gencin İstiklal Marşını ezberlemeye zorlanmış olması gibi kimi ipuçları, metnin 12 Eylül darbe süreciyle ilişkili olduğunu anlamamızı sağlar. Büyük bir umutla, beş yıl boyunca sevdiği adamın cezasının son bulmasını bekleyen genç kadın, tahliye sonrası hayal kırıklığı yaşar. Cesaretine hayran olduğu, tüm eylem ve mitinglerde en ön sırada “alında ışık”la gördüğü genç adam, sinmiş, korkmuş, ideallerini ve ufkunu kaybetmiş bir kimse olarak tahliye olur.

“Korkuyordu, geri dönmekten, yine kapatılmaktan, çıkış umudunu yitirmekten korkuyordu. Yalnız başına sokağa çıkmaktan korkuyordu. Peşini bırakmayan bir gölge vardı sanki... Faili meçhul olmaktan korkuyordu. Bana yazamadığı öyle çok şey yaşamıştı ki... İşkence günlerine geri dönmekten, bir yerinin sakatlanmasından korkuyordu. Falaka, askı, elektrik en klasik yöntemlerdi. Dışarıdan çılgınlıkların duyulmasına kimse aldırılmazdı. Çılgınlıklar duyulsa da, değişen bir şey olmuyordu. Üstelik de, çekilen acının boşu boşuna olduğunu düşünmeye başlamıştı. Geriye doğru dönüp bakınca, katettiği bütün o mesafe, yani o meydanlar, yürüyüşler, sloganlar, romantik bir rüyanın kırıntıları gibi dağılıp gidiyordu ve geriye sadece boşa geçirilmiş yıllar kalıyordu.” (Aktaş, 2018b: 58-59)

Bu satırlar, siyasal kriz dönemlerinde hapisane ortamında olmanın bireyin psikolojik dünyasında yaptığı tahribatı da gösterir. Geçmiş, hiç geçmeyen bir korku ve endişe hali olarak iç dünyalarında devamlı bir akış halindedir. Hapisten çıkmak, işkenceden kurtulmak acılara son vermez. Bu ruh hali, bu öyküde olduğu gibi, ideallerden, değerlerden kopuşu da beraberinde getirir. Anlatıcı kişinin kendi yazdığı bir reklam metnini eşine verdiğinde beklediği tepkiyi bulamaması, dönüşümün en açık örneğidir. Kapitalist düzenin egemenliğinde, İslami değerlerin bile bir reklam metnina dönüşmesine örneklik eden reklam kağıdını yırtıp atmasını uman anlatıcı, tepkisizlik karşısında hayal kırıklığına uğrar.

“İşin başında, muhalefet fikrini geliştirmek için, sürekli mutlu bir hayatı resmeden ilanları tersine çevirmek istemiştım. Kolajlarla, grafitilerle, yeni sloganlarla hâkim ideolojiyi lime lime edecektim. Ama tek eserim, iskelelerde ve tren istasyonlarında, otobüs duraklarında dağıtılırken aynı anda yerlerde sürünen, kısa sürede çöp haline gelen bu ilan olmuştu. İlanı elinde tutuyordu ve orada ne yazıldıysa beğenmeye hazırdı ama neyi beğendiğini, niye beğendiğini söyleyemezdi. Sadece, ilanda yazılı olanların dışarının şartlarına uygun olduğunu sanıyordu. Çok hareketli, değişken ve güvenilmez bir dünya vardı dışarıda.” (Aktaş, 2018b: 58)

Beş yıl boyunca hapisten çıkmasını beklediği, gönderdiği mektuplar ve içeride çekilmiş fotoğrafları ile bağlandığı adam artık aynı kişi değildir. Herhangi bir davaya bağlı olmaya ve bedel ödemeye dair inancını yitirmiştir. Tutuklandığı gün gülerek gittiği yerden, sönmüş yüzü ve inancıyla geri gelir.

Cihan Aktaş’ın “Üç İhtilal Çocuğu” metninde de 12 Eylül sonrasında sağ ve İslamcı gruplar içindeki çözülme eleştirel bir dille yansıtılır. Öyküdeki genel tabloya bakıldığında, 12 Eylül sonrası tüm ideolojiler için bir yıkım süreci olur. Tüm ideolojik çevrelerde günün adamları belirmeye ve avantajlar elde etmeye başlar. Geride kalanların çoğu ise bir tür yenilmişlik psikolojisi içinde sürekli inanç ve ideallerinden taviz vererek yaşamaya gayret eder.

“Birden bire karıştı ortalık. Birden bire de duruldu görünürde. O durgunluk görüntüsünün neleri örttüğünü, nelere mal olduğunu, hangi sesleri boğup susturduğunu ucundan kıyısından yaşadım. Yanımızda durup da çok

kahraman sayılıp alkışlanıp da çok yüksek sesle konuşup da onca tanınıp sevilip omuzlara alınıp da davaya bizim kadar inanmayan ama inaniyor gözüken, ustaca inaniyor gözüken insanları tanıdım. Kimi insanlar her zaman güçlü olanın yanında yer alacak şekilde oynarlarmış kelimelerle, bunu anladım. Yeni çevremde de eski dernek arkadaşlarımda yaşadığıma benzer hayal kırıklıkları yaşadım ya, yine de beceremedim insanlar için hayal kırıklığı payı bırakmayı.” (Aktaş, 2017a: 56)

Bu sözleri dile getiren anlatıcının kocası da korku iklimi içinde sakalını kesmiş, kravat takmaya başlamış, daha önce inandığı ve savunduğu ne varsa bunlarda bir kusur, hata arar hale gelmiştir.

“Ona kalırsa, söylediğimiz her söz vakti saati gelince aleyhimize dönebilir. Bu günlerde kimin ne olduğu anlaşılmıyor, dikkatli ol günlerin neler getireceği belli olmaz, yerin kulağı vardır diyor.” (Aktaş, 2017a: 69)

Darbelerin ideallerden kopuşu beraberinde getirmesi darbe sonrasında da devam eden korku atmosferidir. Cesareti kırılan bireyler, darbeyi ya da darbecileri değil kendilerini sorgulamaya başlarlar.

“Yanılmışız diyor, üslûbumuzda dilimizde yanılmışız bir kere. Yeni yöntemler bulma zamanı çoktan geldi. Solcular gibi biz de birbirimize kırdırılacaktık, diyor. Artık sloganlar devri gerilerde kaldı, yeni bir dönem bu dönem, diye, kıyasıya eleştiriyor İslami dergileri, hiç birini evde görmek istemiyor. Bunların hepsi tuzak, tuzak bunlar, birileri tarafından yönlendiriliyorlar, masum olduklarını sanma, diyor. Herkese karşı kuşkulu kocam, hayatının düzenini tehdit edebilecek her şeye karşı. Bizim için en iyisi yine de bu partinin iktidarda kalması diye noktılıyor konuşmasını genellikle.” (Aktaş, 2017a: 70)

Bu ruh dünyası darbelerin etkisinde zulüm altında olan insanları da görmezden gelmeyi, unutmayı beraberinde getirir.

“Biliyorum, kimse bir on sene önceki yerinde olmak zorunda değil. Ama hâlâ içeride olanlar, kaçaklar, yurduna hasret yaşayanlar var. Geçmişine lanet okuyanlar, geçmişini müzayedeye çıkaranlar da var.” (Aktaş, 2017a: 70)

Anlatıcı kişinin dile getirdiği bu sözler ile eleştirilenin zihniyet bakımından değişimden ziyade kendine yabancılaşmak ve yalnızca kendi çıkarlarını düşünerek haksızlıklar karşısında sessiz kalmak olduğu anlaşılır.

Metinlerinde ideallerden kopuş değinmeleri görülen bir yazarımız da Mustafa Kutlu'dur. *Ya Tahammül ya Sefer*; *Sır* ve *Huzursuz Bacak* adlı kitaplar, ideallerden kopuş değinmelerinin anlatımın odağında olduğu metinlerdir. *Ya Tahammül ya Sefer*'de yükseköğrenim için taşradan yola çıkan ve İstanbul'da dernek, dergah, dergi gibi idealizmin yoğun olarak yaşandığı mahfillerde bir "dava" etrafında toparlanan genç insanların dünyanın nimetlerini tatmaları ardından savruluşlarına rastlarız. Gençliğinde kimsenin cesaret edemediği zamanlarda sakal bırakıp okulundan mezun olmayı başaran, ibadetlerinde şeyhinin bir kopyası gibi olan Yunus'un milletvekilliği ile başlayıp bakanlığa uzanan hikâyesinde eşinin başörtüsünden rahatsız olan bir insana dönüşmesi ve bir salon adamı olarak hayata karışması (Kutlu,2011:70); içinde bulunduğu çevrede memleketin makus kaderini değiştirecek gençlerden biri olarak görülen Asım'ın, profesörlüğe kadar ulaşan akademik kariyeri sırasında aşk ve evlilik sonucu değişen yörüngesi, kaybolan idealizmin nedenlerini sorgulayan kurgulamalardır. Kopuşların ne denli sert ve radikal boyutlarda olduğunu görmemizi sağlayan ise Asım'ın oğlu İlhan'dır. Babasının kütüphanesinde bir gençlik heyecanının kırıntıları gibi kalmış olan eski dergileri, kitapları ve fotoğrafları karıştıran İlhan, babasının terk ettiği yola talip olur ve bu nedenle aile içi çatışmaların da kapısını aralar. Eserin ilk kez 1983 yılında yayımlandığı dikkate alınırsa anlatımın 12 Eylül Darbesi sonrasında gelişen yeni toplumsal durumun bir kritiği olduğu anlaşılacaktır. Darbe sonrası toplumsal dönüşüm dün ile ilişkilendirilmekte, savrulmaların nedenleri belki de henüz tam anlamıyla ortaya çıkmadan bir sanatçı duyarlılığıyla sezilmekte ve yarınlar için İlhan örneğinde bir projeksiyon sunulmaktadır. Eserde, 12 Eylül'e ilişkin belirli bir tarihe ya da olaya doğrudan atıf yapılmaması Türkiye'nin yakın tarihi için genel bir manzara ve durum tespiti niteliği taşımasını da sağlar. Alpay Doğan Yıldız'ın ifadeleriyle: "Hikâyede anlatılan olaylar, gerçek hayatla ilişkilendirildiğinde dava, muhafazakâr, milliyetçi, dindar çevrelerin davası olarak düşünülürse 1950 sonrası Türkiye'sindeki zaman diliminden herhangi bir yere yerleştirilebilir." (2021: 29) Bu ilk eserde Asım'ın genç

idealist oğlu olarak tanıdığımız İlhan, *Sır*'ın “Satılık Huzur” bölümünde bir yetişkin olarak belirir ve bu kez 12 Eylül'e açık göndermeler içeren bir anlatı söz konusudur. Yurtdışında doktorasını tamamlayarak ülkesine dönen İlhan karakteri, bambaşka bir toplumsallıkla yüzleşir. Ülke bir darbeyi daha geride bırakmış ve bu kez darbenin potasında tüm ideolojiler erimiş insanlar adeta tek tipleşmiştir. Tanıdığı mekânlar ve yıllar sonra karşılaştığı insanların onda bıraktığı ilk intiba ekonomi ve ikbalin en muteber mesele haline gelmiş olduğudur. İdeallerden kopuş eleştirisi olarak okunacak satırlar ise şunlardır:

“Yeni kurulan derneklere uğradım, panellere katıldım. Çatlak sesler duydum; çatlaklığın hiçbir kıymet-i harbiyesi kalmamış idi. Babama rüyada çektiğim nutkun bir parçası zihnimde dolaşıyordu. ‘Ruhumun bir kısmını satarak seçimlere girsem ne fark eder?’ demişim. Babam, ‘Ne seçimi’ dedi. ‘Sen yolunu çizmemiş miydin?’ Haklısın baba. Yolumuzu çizmiş idik. Ama ben yurtdışında iken bu yolu iptal etmişler. Tek yol falan kalmamış. Daha doğrusu yol-mol yok.” (Kutlu, 2012: 82-83)

“Satılık Huzur”da sahneleme tekniğine uygun olarak verilen toplumsal dönüşüm, 2008 yılında yayınlanan *Huzursuz Bacak* adlı uzun öyküde, daha oylumlu bir şekilde yeniden ele alınır. “Siz bu hikâyeyi daha önce okumuştunuz” cümlesiyle başlayan metin, ilk üç sayfasında doğrudan “Satılık Huzur”u iktibas eder. *Huzursuz Bacak*'ın başkışisi Ömer Faruk'tur. O da İlhan gibi, yurtdışında doktorasını tamamlamış ve ülkesine geri dönmüştür. Fakat hiçbir şeyi bıraktığı şekilde ve yerde bulamaz. “Ben gidince meğerse memleketi bir cehennem sıcağı kaplayıvermiş. Millet, aman bir gölge olsun da isterse süngü gölgesi olsun diyeyiymiş.” (Kutlu, 2011:8) sözleriyle kaos ve kargaşanın egemenliğinde geçen yıllar ardından darbeye rıza gösteren halkın durumu betimlenir. Darbe, yalnızca siyasal düzeni değil, zihniyetleri de değiştirmiş dönüştürmüştür. Ömer Faruk, eski dost ve arkadaşlarıyla karşılaştıkça yeni toplumsallıkta eski ideallerin yeri olmadığını fark eder. Bir dava etrafında bir araya geldikleri dernekten arkadaşları politikada ve ticarete oldukça mesafe kat etmişlerdir ancak eski idealizmden eser kalmamıştır. Söz gelimi, bir zamanların mücadelecisi Dadaş Mehmet'i, iktidar partisinin milletvekilidir ancak üretilen politikalar itibarıyla küresel kapitalist sistemin parçası haline gelmiştir. Dernekten tanıdığı bir başka

arkadaşı olan Kemal, ticari faaliyetlerini artırmış, büyük sermaye sahibi olmuştur fakat adalet ve herkes için refah idealinden kopmuş, sömürü düzeninin parçası haline gelmiştir. Ömer Faruk'un tanık olduğu bu değişim ve dönüşüme olan isyanı ve kendini içinde bulduğu yeni toplumsal düzene ayak uydurmayı reddederek yeni bir arayış girmesiyle anlatı son bulur.

Cemal Şakar'ın "Güneşe Yürümek" adlı öyküsünde ise komünist devrim hayaline gönül vermiş ve 12 Eylül Darbesi'nde tutuklanarak on yıldan fazla hapis cezası alan bir çiftin yaşadıkları konu edilir. Gençlik yıllarından itibaren büyük idealler uğruna çaba göstermeye, başkaları adına yaşamaya alışmış olan karı-koca hapis sonrasında da bu tutumlarını sürdürmek ister. Hapistekiler ve tutuklu yakınlarının eşleriyle irtibata geçerek kooperatif usulü çalışan bir tezgâh kurmak üzere girişimde bulunulur. Buradan elde edilecek kazanç hapistekilere ve onların yakınlarına paylaşılacaktır. Bu hayal gerçekleşir ancak başlangıçta herkes için kazanç sağlayan bu faaliyet hapistekiler tahliye oldukça sekteye uğramaya başlar. Yeni ürünlerin gelmeyişi, hapisten çıkanların hayatın farklı mecralarına savruluşu bu idealist aile için felaket olur.

"Ağlıyordu. Bunca şey yaşamış kadın, ağlamamış... Şimdi böyle... Benim karşımda... İşsiz kalma korkusundan daha derin şeyler vardı ağlayışında. Tahmin edersiniz; inandıkları... Arkadaşları... Dava... Terk edişler... Yalnızlıklar... Bunca yıl sonra..." (Şakar, 2015: 109)

Bu sözlerle, öykü kişisi kadını üzen şeyin, işini kaybetmekten çok dayanışma ruhunun, bir ideal uğruna birlikte hareket etme inancının yitirilmesi olduğu anlaşılır.

Cemal Şakar'ın bir 28 Şubat öyküsü olan "Çember"inde de darbeye karşı gösterilmeyen direniş ve darbe sonrasında ideallerden kopuş eleştirel bir açıdan yansıtılır:

"O gün gece yarısıydı; palet sesleri altında sokaklar inliyordu. Geç kaldığımı sandım; kendimi nefes nefese attım sokaklara. Neredesiniz diye bağırmıştım. Yön duygumu kaybetmiştim. Mekan, ayaklarımın altında titriyordu. Önce omzumdan, sonra başımdan, ayaklarım, ellerim. Yaralar içindeydim. Toplandığımız, birikerek çoğaldığımız yerlere baktım. Çın çın. Her yanda

metal bir ses, çelik çeliğe değiyordu. Ensemde hissettim, çeliğin soğukluğunu; kulaklarımda çınladı.” (Şakar, 2017: 51)

Öykü kişisinin toplandığımız mekânlar diye söz ettiği cami avluları, kubbe altlarıdır. Ancak hem darbe günlerinde hem de hapisten çıktıktan sonra buralarda kimseyi bulamaz. Demir parmaklıklar ardından umutla baktığı ve hayaller kurduğu gökyüzü serbest kaldıktan sonra hapisteki rahatlatıcı etkisini kaybeder.

“Yaklaştıkça camdan binalarımıza pis bir koku duymaya başlamış ama önemsememiştım. Alışırım zannemiştım. Birinci kat, ikinci kat, üçüncü kat, sekreterler, sekreterler, sekreterler; koku gittikçe kesifleşiyordu. Nefes alamaz olmuştım; o zamanlar nefes alamaz olunca hemen küçük pencere atardım kendimi: Bir avuç masmavi göçü vaat eden, beni alıp yükselten, yüreğimi genişleten. Şimdi her yer camdandı ama pencere yoktu. Ben yokum artık, diye bir not; masalardan birine bırakıvermek istediğim: Ben yokum artık; ne zaman olduk ki zaten, diye. Ama yokluğum, yokluğunuz, yoksunluğumuz; cami avluları, kubbe altları...” (Şakar, 2017: 53)

12 Mart ve 12 Eylül’de olduğu gibi 28 Şubat’a ilişkin öykülerde de bedel ödeyenlerin ağır bir yenilmişlik duygusu içinde dışarıdaki hayata isyan ettikleri görülür. İsyanın kaynağı “dava” ve “idealler” uğruna bir araya geldikleri kimselerin darbe sonrasında değişmesi, dönüştürmesidir. Fatma Barbarosoğlu’nun “Kapanmayan Yaralar Antolojisi” de ideallerden kopuş eleştirisi olarak okunabilecek örnek bir metindir. 28 Şubat sürecinde, başörtüsü nedeniyle İstanbul’dan bir Anadolu şehrine sürgün edilen öykü kişisi öğretmenin annesinden aldığı mektup durumu ifade etmede bir imkân olarak kullanılır:

“ Anadolu nasıl bilmiyorum. İstanbul herkesin kendinden başka bir şeye dönüşmek için türlü türlü ilaçları, usuller denediği bir simya merkezi. Yere göre sığdıramadığın Nüzhet Ağabey’in ‘Vizyon değiştirmem gerek’ diyerek karısı Emine’nin başını açmasını istemiş. Erkeklerin vizyonu hanımların görüntüsünden ulaşıyor dört bir yana. Emine hafızdı biliyorsun. Vizyon için hafız hanım nasıl bir yüксе, ‘Çocuklarım var’ diyerek başını açtı Emine. Önce ağladı. Sonra elinde bir sigarayla görmeye başladım orda burda. Dün saçları civciv sarısına bulanmıştı. Oturma eylemi sırasında size en yaman

desteği yapan AĞABEYLERİNİZ vardı hani. Şimdi her birinin odasında mini etekli bir sekreter.” (Barbarosoğlu, 2019a: 54)

Bu satırlar, 28 Şubat baskıları karşısında mevcut konumlarını korumak ya da oluşan yeni Şartlarda daha iyi bir pozisyona kavuŐmak için değişen, dönüşen insanlara yönelik eleştiriler olarak okunmalıdır.

Bu bölümde değindiğimiz ykler, Türk ykclğnden birer numene olarak darbe dönemlerini yansıtan öykülerde ideallerden kopuŐun ortak bir izlek olduğunu haber verirken tüm ideolojik çevreler için her darbeyle birlikte kopuşlar, fikirsel deđiŐimler, dönüŐümler olduğunu da düşündürür. Olguyu metinlerine taşıyan yazarların anlatıcı tutumu ise kişisel menfaatleri önceleyen kopuŐlara karşı bir kınama niteliğindedir.

3.4. Yasaklanan ve Yakılan Kitaplar

Kitap yakma ve yasaklamaların tarihi dünya genelinde binlerce yıl geriye gider (Polastron, 2015). Türkiye’nin yakın tarihinde ise bilhassa darbe dönemleri yasaklı kitapların yoğun olarak gündemde olduğu zaman dilimleridir. Bu tarihsel realiteyi darbelere ilişkin öykülerin içeriklerinde de kesişen bir küme olarak görürüz. Yazarlar, darbe dönemlerini kurguya dâhil ederken sıklıkla yasaklı kitaplara, sahip olunan kitaplar nedeniyle gözaltına alınan öykü kişilerine, güvenlik güçlerince yapılan baskınlarda kitapların suç unsuru nesnelere olarak değerlendirilmesine ve kütüphanesini yakarak/ saklayarak suçlanmaktan kurtulmaya çalışan bireylere yer verirler. 12 Mart ve 12 Eylül’e ilişkin öykülerde başat bir içerik unsuru olan bu durum, 28 Şubat’a dair öykülerde de karşımıza çıkar.

Necdet kmen’in “Fırtına” adlı öyküsünde, bir tema olarak 12 Mart sürecinde sahipleri tarafından yakılan kitaplar işlenir. yk, bir ğretmen olan Cahit’in gece boyunca yaşadığı gergin bekleyiş, kitapları yüzünden başına gelmesinden korktuğu kötü neticeler üzerine kurulur. Cahit, bir direniş biçimi olarak kitaplarından vazgeçmez ve 12 Mart rejiminin baskısı karşısında gösterilmesi gereken bir tepki olarak kitaplarını muhafaza etmeyi seçer. Bunu bir onur meselesi olarak görmesi ise eŐiyle aralarında geçen Şu diyalog ile okura sunulur:

“ – Cahit, bu seninki kendini kandırmak. Nurten’ler de, Şakir beyler de dün banyo kazanında yaktılar kitaplarını.

- /(...)/ Biliyorum daha çok kişi yaktı. Ama ben yakmam. Oğlumun, babasını banyoda kitap yakan bir korkak olarak görmesini istemem. Tüm yaşamı boyunca kitap yakan bir babanın oğlu olarak utanmasını istemem.” (Ökten,1980: 24)

12 Eylül Darbesinden kısa bir süre önce Somut dergisinde yayınlanan ve sıkıyönetim uygulamalarının da cari olduğu bir süreçte okura ulaşan bu metin, geçmişe dair bir hatırlamadan ziyade içinde bulunulan zamana bir sesleniş niteliğindedir. Yazar, okurundan kitaba ve düşünceye sahip çıkmasını bekler.

Talip Apaydın’ın “Üstümde Bir Ağırılık” öyküsünde de 12 Mart atmosferi, tanıdığı herkes ifadeye çağrılıp baskınlar ile gözaltına alınırken kendi sırasını kaygıyla bekleyen bir öğretmenin dilinden yansıtılır. Anlatıcı kişiyi kaygılandıran hususların başında kitaplarını ne yapacağını bilemeyişi gelir:

“Çok tedirgin edici bir şey, hangilerini kaldırmalı ve nereye götürmeli? Fikri arkadaş, yaşlı bir akraba evinin bahçesine gömmüş. Ama yaşlı akraba korkmuş, yakalarlarsa ben de giderim okkanın altına demiş, gitmiş sıkıyönetim savcılığına ihbar etmiş. Canını kurtaracak adam. Kendi açısından haklı. Askerler bahçeyi kazmışlar. Bir sandık içinde kitapları bulunca çok şaşırılmışlar. Onlar silah falan bulacaklarını sanıyorlarmış. Daha tehlikelisini bulunca ne yapacaklarını bilememişler. Haber bomba gibi patlamış. Radyo bütün dünyaya duyurmuş. Bir evin bahçesinde yapılan aramada yere gömülü olarak çok sayıda yasak kitap ele geçirilmiştir. Dinleyenlerin de ağız açık kaldı elbet. Ülkenin ne büyük bir tehlikeden kurtulduğu anlaşıldı. Bizim Fikri, Mamak Cezaevini boyladı. (Apaydın, 1980:14)

Apaydın, öyküye dâhil ettiği bu kesit ile yasaklı kitaplar üzerinden 12 Mart’ın baskıcı atmosferini görünür kılmak isterken güvenlik güçlerince ele geçirilen kitapları “silahtan daha tehlikeli” addetmekle dönemin zihniyetini ironik bir söylemle eleştirir.

Öykücü Necati Mert de birden çok metninde, darbe dönemlerinin düşünceyi hedef alan baskıcı uygulamalarını kitap yasakları üzerinden metnine yansıtır. “Sıkıyönetimle Gelen” öyküsünde, bir ev baskını ve kitaplara odaklanan teftiş sahnesi kurgulanır. Öykü kişileri içinde bulunan küçük kızın çocuk saflığıyla yaptığı muhakeme üzerinden bir güvenlik politikası olarak kitapların denetlenmesi eleştirilir:

“Kitapların başlarına üşüşmeleri pek şaşırttı Fatoş’u. ‘O kadar çok okul var! Okula giden ablalar, ağbiler var! Onların da hepsini aradılar mı? Kitaplarını aldılar mı acaba?’ diye düşündü. ‘Öyleyse neden okul açıyorlar? Hem sonra kitaplar olmasa kör kuyudan nasıl kaçılacağını nereden öğrenirdik? Devi de şışleyemezdik. Tilkinin tuzağına düşmekten nasıl kurtulacağımızı da bilemezdik!’ ” (Mert, 2014: 126)

Öyküde, çocuğun masallardan hareketle ifade ettiği kitapların öğretici niteliği de sembolik anlamlar taşır. Güvenlik güçlerince el koyulan kitapların “Amerikan poşetlerine” doldurulduğunun belirtilmesinden hareketle, Amerikan emperyalizmi karşısında sosyalist düşünceyle mücadele edilebileceği, toplumları kandıran tilkinin emperyalizm, mücadele edilecek devin de onun yayılmacı politikası olduğu yazar tarafından okura sezdirilmek istenmektedir. Necati Mert “Domates” adlı öyküsünde de yasaklı kitaplar meselesine yer verir. “Domates” öyküsünde, cezaevinde görevli bir subayın yeni gelen tutuklulara söyledikleri bu bağlamda dikkat çekicidir:

“Hepiniz iş güç sahibi insanlarsınız! Ne mirasyedisiniz ne de aylak! Bu işlere nasıl bulaştınız anlamadım! Gorki’yi Dostoyevski’yi okumakla ne geçecek elinize! Okumasanız ne olur! Hiç! Neyse, geçmiş olsun! Ben yargılayacak değilim sizi! İnşallah mahkemede beraat edersiniz!” (Mert,2014: 134)

Daha önce tanımadığı ve niçin tutuklandıklarını bilmediği üç öğretmene cezaevinde görevli binbaşı tarafından söylenen bu sözler, yasaklı kitaplara dayalı tutuklamaların yaygınlığını belirtmek üzere metne dâhil edilmiş gibidir.

Kitap ve yayın sansürlerinin belli bir darbeye sınırlı olmayıp ülkedeki politik kriz dönemlerinde sıklıkla karşılan bir durum olduğunu yansıtan metinler de söz konusudur. Söz gelimi, Necati Mert’in “Tozlu Topraklı Kitaplar” öyküsündeki kişi,

sahibi bilinmeyen ve tesadüfen bulunan bir kutu dolusu eser için: “(...)kitaplarını askeri darbelerde her nasılsa yakmamış bir sosyal demokratın” (Mert,2015:119) olabilir diye düşünür. Cihan Aktaş da “eksik birkaç harf ve annem” metninde öykü bütünlüğünde bu konuyu irdeler. Harf devriminde bazı hatalar olduğuna, belirlenen 29 harfin Türkçenin ses özelliklerini yansıtmakta yetersiz kaldığına inanan eski bir Osmanlı mualliminin zorla emekli edilmesine varan serencamına yer verilen metinde, darbe söylentilerinin sebep olduğu korku, evde bulunan kitapların ne yapılacağıın bilinemeysi üzerinden okura sezdirilir. Babasına ev sahipliği yapan devlet memuru oğul, bu kitapların kendileri için büyük sorunlar doğuracağından kaygılıdır. Bu nedenle kitaplar, öğretmen dedenin kız evladının evine taşınır. Memur oğul, kitapların seçilip tasnif edilme işlerinin bile kız kardeşinin evinde, kardeşi tarafından yapılmasını ister. Anlatıcının annesi, uzun süre bu kitapları seçmekle meşgul olurken eve gelen dayımın söyledikleri şöyle aktarılır:

“Ertesi gün dayım geldi baktı, elenmiş kitap sayısını düşük buldu; annemi bu işi elinin ucuyla yapmış olmakla suçladı. İşin şakası yoktu, darbe olacağı muhakkaktı ve böyle zamanlarda gönüllü muhbirlerle kaynardı ortalık. Kutsal değil ya bu kitaplar ablacığım, yakalım gitsin, yoksa başımız derde girecek, diyordu dayım. Siyaset yine gergindi son günlerde, 100 turun üzerinde oylama yapıldığı halde hükümet bir türlü kurulamıyordu ve nedense, gazetelerde irtica haberlerinden geçilmiyordu. Bu kitaplar sözde birer hazine de olsalar, darbe söylentilerinin alıp başını gittiği günlerde evde tutmak büyük bir risk almaktı. Şaka değil. Geceleri kabus görüyorum. Evi jandarma polis basıyor. Ciddi söylüyorum abla, hepimizin başı belaya girebilir bunların yüzünden:” (Aktaş, 2018c: 149)

Bu satırlar, ailenin içinde bulunduğu durumun 12 Eylül öncesinde yaşanan bir tedirginlik nöbeti olduğunu düşündürür. Siyasetteki açmazlar ve ülkenin içinde bulunduğu şartlar bir darbe ihtimali doğurduğu anda öykü kişinin evindeki kitaplardan kurtulmaya çalışması toplumsal hafızasının darbeler ve yasaklı kitap arasında kurduğu münasebet sebebiyledir.

Cihan Aktaş’ın “babam o yağmurlu günü hiç unutmuyor” öyküsünde de kitap yakma meselesi bu kez 12 Mart süreci üzerinden öyküye taşınır. İdealist bir mimarlık

öğrencisi kızın üniversite yılları ve hayatın gerçekleriyle yüzleşme serüveninin konu edildiği metinde, anlatıcı kişi o günleri şu sözlerle aktaracaktır:

“ Meral iki büyük dolu torbayla geliyor bizim eve. ‘Yine mi sabahlara kadar çizeceksiniz?’ diye soruyor annem, kağıt, kitap dolu torbalara endişeyle bakarak. Çay yapıyor, kahve yapıyor; sonra, bir kez daha çay yapıyor ki uykumuz gelmesin. Meral üşüdüğünü söyleyince babam sobayı yakıyor. Gece yarısından sonra Halkın Kurtuluşu gazetelerini, broşürlerini, Mao Zedung düşüncesini anlatan kitapları, kitapçıkları yakmak çok zaman alıyor.” (Aktaş, 2018a: 53)

Politik atmosferi olan öykülerde, iki darbe arasında geçen zamanda genç ya da yetişkin olan öykü kişilerinin geçmişe dair hatırladıkları olayların başında kitap yakma konusu gelir. Fatma Barbarosoğlu’nun “İncir Ağaçlarının Gölgesi” öyküsü de bu örneklerdendir. Altı bölümden oluşan bu öyküde, anlatıcının geçmişinde yer alan ve her birinde bir incir ağacının da yer aldığı anılarını okuruz. Bu anılardan biri, 12 Eylül öncesinde ağabeyi ile birlikte Manisa’da geçirdiği günlere dairdir:

“Ağabeyim hiç konuşmuyordu. Hukuktan dersleri vardı. Kitaplar küçük odanın değişmeyen dekoru olarak üst üste duruyor, ağabeyim onların olduğu tarafa bile bakmıyordu. Elinde hep başka kitaplar. İhtilal olup da evlerin basılıp, bir kağıt parçasından dolayı karakolda sabahlanan günlerin korkusu geldiğinde, babamın bir gece sabaha kadar tek tek yakacağı kitapları okuyordu.” (Barbarosoğlu, 2018: 18)

Yukarıda bahsettiklerimiz dışında, 12 Mart ve 12 Eylül’e ilişkin öykülerde, yasaklı kitaplar ve kitap yakmaya değinen çok sayıda örnek metne rastlamak mümkündür. Necati Tosuner “Özgürlük Alanı”, Nezihe Meriç “Dumanaltı” , “Umut’a Tezgah Kurmak”, Selim İleri “Yarın Olsun”, Kırılma Fırtınası”, Erdal Öz “Kurt” öykülerinde bu hususa gönderme yapar. Söz konusu dönemleri bizzat yaşamış ve yazar olmak münasebetiyle hayattaki birinci öncelikleri kitaplar olan bu isimlerin ürettikleri edebî metinlere bu meseleleri yansıtmaları pek tabiidir.

28 Şubat’a ilişkin bir öyküde de darbe günlerinin baskıları altında, kitaplar nedeniyle karşılaşılacak kötü sonuçlardan kaçınan bir öykü kişisine rastlanır.

Selvigül Kandoğmuş Şahin'in "Yangına Uğramış Kitaplar" öyküsünde, tutuklanan aile reisinin kütüphanesi, endişeye kapılan karısı tarafından sobada yakılarak yok edilir. Bu eylemin tarihsel hafızayla bağlantılı olduğu, tutuklu babanın oğluna söyledikleriyle açığa çıkar:

"Biliyor musun Akif, ne kadar sevindim şu büyük dedemin kitaplarını okumaya başlamana. Büyük dedem âlim birisiymiş, onca eser yazmış. Harf inkılabının olduğu yıllarsa alıp götürmüşler dedemi. Bir daha haber alınmamış. Yalnız tek bir mektup göndermiş Cemile Nineme... Sonrasında asıldığını öğrenmişler. Cemile Ninem deli gibi olmuş. O da tıpkı annenin yaptığı gibi, ocak başına büyük dedemin tüm kitaplarını yığıp yakmış. / (...)
/ 'Oğlumu da götürmeyin, bir uşağım kaldı... Yaktım tüm kitapları yaktım' diye avaz avaz bağıryormuş. İşte senin elindeki kitaplar o küllerden, yani ilk yangından, toprak altına gömülerek bu günlere kalmış eserlerdir..." (Şahin, 2017: 129)

Bu ifadelerle işaret edilen tarihsel hafıza, benzer kriz anlarında bellekten sökün etmekte ve güvenlik kaygıları taşıyan kadın, suç unsuru olarak kabul edilme riskine karşı ivedilikle kitapları yok etmektedir.

Yukarıda değindiğimiz öyküler dışında darbeler bağlamında, yasaklı kitaplar ve kitap yakmaya değinen çok sayıda örnek metne rastlamak mümkündür. Necati Tosuner'in "Özgürlük Alanı", Nezihe Meriç'in "Dumanaltı" ve "Umut'a Tezgah Kurmak", Selim İleri'nin "Yarın Olsun" ve Kırlangıç Fırtınası", Erdal Öz'ün "Kurt" öyküleri tespit edebildiğimiz başka örneklerdendir. Söz konusu dönemlerde bizzat yaşamış ve yazar olmak münasebetiyle hayattaki birinci öncelikleri kitaplar olan yazarların ürettikleri edebî metinlerde bir nesne olarak kitaba, neticesi itibarıyla da düşünceye dönük baskıları yansıtmaları pek tabiidir.

3.5. Travma Sonrası Hayatlar

Darbeler bağlamında Türk öykücülüğünün tematik yönelimlerinden biri de travma sonrası dramatik hayatların kurgulanmasıdır. Bu metinlerde, psikolojik ve fizyolojik şiddete uğramış ve bu travmanın etkisiyle hayatı altüst olmuş öykü kişileriyle karşılaşırız. Travmanın kaynağı kimi zaman darbe öncesi süreçlerdeki

kaotik koşullarken kimi zaman da darbe sonrası tutuklamalar ve gözaltılar sırasında yaşananlardır. Sıklıkla akıl sağlığını yitiren öykü kişilerinin kurgulandığı bu metinlerde gerçek hayat hikâyelerinden esinlenmeler de söz konusudur. Ahmet Sarı'nın "Oğuz'un Oku" adlı öyküsü bu metinlerden biridir. 12 Eylül döneminde üniversite öğrencisi olan Ahmet Avcıoğlu, "Oğuz'un Oku" adlı öykünün kurmaca başkişisidir. Öykü kişisi, elinde okuyla sokaklarda dolaşan bir kimse olarak kurgulanırken gözaltı süreçlerinde gördüğü işkenceler karşısında aklını kaybetmiş olduğuna vurgu yapılır. "Bitmek tükenmek bilmeyen bir enerji. İdealizm, yıkılan hayatlar, düşmanlıklar, ölümler. Sağ-sol kavgası, düşmanlıklar ve kin. Ahmet ağabey de bu dönemin insanı" (Sarı,2017: 60) ifadeleriyle öykü kişinin makûs kaderinin tekil bir örnek olmadığı okuyucuya sezdirilir.

Ali Kemal Temizer'in bir kitap bütünlüğü içinde 12 Eylül öncesinin toplumsal durumlarını yansıtan *Feveran* eserindeki "Üşümek" adlı öykü de şiddetin sebep olduğu travma nedeniyle önce aklını sonra da hayatını kaybeden bir öğretmeni konu edinmektedir. Kimliği belirsiz kişilerce evine yapılan bir baskında kitapları yakılan ve darp edilen öğretmen, akli melekelerini yitirerek bir meczup olup şehrin sokaklarına karışır ve bir kış günü sokak ortasında donarak ölür. 1980 yılının mayıs ayında yayınlanan öykü, dil ve üslup bakımından da dönemin koşullarını yansıtır.

"O zamanlar da, karların vurulmuş ve yaralı bir kuş gibi döne döne toprağa doğru her adımda daha bir ölgün, daha bir yalnız düşüşünü seviyor ve bunun tüm varlıkların renklerini sileceğini, yollarda her izden bir parça isyan, bir parça öfke taşıırken, kimilerine ilham, kimilerine zevk, kimilerine de soğukluk vereceğini biliyordu." (Temizer,2002:31)

Kar tanelerinin "vurulmuş yaralı kuşlara" benzetilmesi öykü atmosferindeki kaotik ortamı pekiştirdiği gibi metnin kaleme alındığı dönem koşullarının üslup ve dil üzerindeki etkisi olarak da okunabilir.

Darbe öncesinin kaotik atmosferinde travmalar ile hayatı alt üst olan bireylere odaklanan bir metin de Şevket Bulut'a aittir. Bulut'un *Baharı Göremeyen Çocuklar* kitabında yer alan "Aklıyla Oynayan Çocuk" öyküsü, 12 Eylül öncesinin katastrofik hadiseleri arasında yer alan Maraş Olayları'nda aklını kaybetmiş bir çocuğun

hikâyesine odaklanmaktadır. Öykü, anlatıcı kişinin şehirlerarası otobüs yolculuğunda tanıdığı bir dede ve torunu üzerine kurulur. Kurguda, anlatıcı kişinin mesleği de yazar olarak belirtilir. İstanbul'dan Maraş'a giden otobüste, çevresindeki herkese zarar veren, cinnet geçirdiği anda sağa sola bir şeyler fırlatan küçük bir kız çocuğu ve dedesi vardır. Çeşitli taşkınlıklar yapan bu kız çocuğunun çevresine zarar verdiği anlarda “Cam kırınlar geliyor.” diyerek bağırdığını fark eden anlatıcı, dedesiyle konuşur ve sebebini anlar. Maraş Olaylar'ında annesiyle birlikte evde olan ve baskın sırasında banyoya sığınan kız ve annesi kırılan camların ardından içeri giren sopalı adamlar tarafından darp edilmiştir. Yazarın Maraş Olayları hasar tespit komisyonunda yer alması, trajik vakanın gerçekte olan ilişkisini de güçlendirmektedir. Nitekim öykü şu sözlerle biter:

“Bizlere ileride kin besleyeceğine, camları, şişeleri kır daha iyi. O acı günlerin, ruhlarımızda bıraktığı derin izleri, bir ömür boyu taşıma cezası bizlere yeter... Emin ol, yeni cezalara katlanmaya gücümüz yok! N' olur bizi bağışla! Ey aklıyla oynayan zavallı çocuk; seni yaşadığım sürece hiç unutmayacağım...” (Bulut, 1996: 171)

Aziz Nesin'in “Korkma” öyküsü ise gözaltı süreçlerinde işkence nedeniyle aklını yitiren öykü kişileri için bir örnektir. İfade vermek üzere bir güvenlik binasına giren öykü kişisi, metnin sonunda aldığı son darbe ve duyduğu son sözler dışında yaşadığı hiçbir şeyi hatırlamayan bir kimse olarak belirir (Nesin, 2009: 22-31). Cemil Kavukçu'nun “Önlem” (1990: 106-113) adlı öyküsü ise paranoya halinde bir yaşamdan haber verir. Bir arkadaşının daveti üzerine buluşmaya giden anlatıcı kişi, arkadaşının her şeyden ve herkesten kuşku duyan tavırları karşısında şaşkına döner. Paranoid kişilik bozuklukları sergileyen adam en sıradan sohbetleri bile gizli saklı yapmak ister ve bütün bu davranışları “önlem” olarak ifade eder. Bu ruh halinin travmatik yaşantı sonucunda olduğu okurun sezgisine bırakılır.

12 Eylül'ün bireyler üzerindeki kısıcılığını belirgin kılan bir metin de Ahmet Büke'nin “Vesikalıklar” adlı öyküsüdür. Öyküde, anlatıcı kişi durumundaki bir çocuğun dilinden öncesi ve sonrası ile 12 Eylül atmosferi yansıtılırken kristalleşen olgu, sert güvenlik uygulamalarının geride bıraktığı ağır hasarlarıdır:

“Duvarların ıgık attıgını bilmiyordum. Hele elektirik sobasındaki tel gibi kızarıp çatırdadığını ve çizgi çizgi döküldüğünü hiç görmemiştim./ Siyah ceketli ve çamurlu ayakkabılı birisi annemi omuzlarından yere bastırıyordu. Arka cebinden çıkardığı kelepçeyle ensesine vurdu. /‘Sussana be orospu!’ / Kaç kişi girmişti içeriye. Masanın üzerindeki telsizler süt şişesini devirmişti. /Koşturan, fotoğraf çeken asık suratlılar. / Birisi omuzlarımdan tutup arka odaya sürükledi. O anda kitaplığı devirdi iki kişi. Eğilip kitap yığınlarına bakmaya başladılar. / ‘Otur.’ / Divana öktüm. Ağlamam gerekiyordu ama sağ elimin titrediğini gördüm. Kuru bir yaprak gibi parmaklarım kırılıyordu. / İçeriye kravatlı birisi girdi. Önümde diz çöktü. /‘Korktun mu?’ / ‘...’ / ‘Aaa, kocaman delikanlı korkar mı hiç. Ben içerideki hayvanlara söyledim, anneni işi biter bitmez geri getirecekler. Ama babanı bulmamız lazım. O gelmezse anneni bırakmaz bunlar. Baban seni ararsa bunları söyle olur mu?’” (Büke, 2020: 54)

Evlerine yapılan polis baskınının dehşet uyandıran etkisi nedeniyle yürüme ve konuşma yetisini kaybeden ocuk komşularının refakatinde hayata tutunmaya çalışır.

3.6. Tekrar Eden Darbeler Vurgusu

1960-1997 yılları arasında ortalama on yılda bir gerçekleşen darbelerin kimi öykülerde sürekli tekrar edişleri yönüyle de ele alındığı görülür. Darbelerin sıklığına ve sürekliliğine yapılan vurgu, anlatı planında öykü kişilerinin babasıyla aynı kaderi paylaşması, aynı kişinin birden çok darbenin olumsuzluklarından etkilenmesi yahut çocukluğunda dinlediği birtakım olumsuz hikâyeleri yetişkinlik döneminde bizzat yaşaması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Ahmet Büke'nin “6440/2” başlıklı öyküsü sürekli tekrar eden darbeleri mizahi bir kurguyla öyküleştiren metinlerden biridir. Fantastik bir öykü olan bu metinde, mahalledeki 6440/2 numaralı arsa kendi kendine büyük bir gürültü ile çöker ve yeniden ortaya çıkar. Çökme hadisesiyle hiçbir ilgisi bulunmayan mahalleli her seferinde güvenlik güçlerince tartaklanarak sorgulanır. Tekrar eden darbeler vurgusu ise şu cümlelerde belirir:

“Fakat bugünlerde hepimizin içinde müthiş bir korku var. Geçen ay yine asker yönetime el koydu. Muhtemelen bu aralar arsa tekrardan kaybolacak ve bir sonraki darbede yine yerine düşecek.” (Büke,2016b:160-161)

Öyküde, darbelerin ekonomik hayatı olumsuz etkilediğine yönelik imalar da söz konudur. Arsanın altındaki sıcak su kaynağı darbeler nedeniyle bir türlü ekonomiye kazandırılmaz.

“Hatta Reis Bey, bizzat geldi. ‘Bu işe bizzat ben el atıyorum. Bu kaynak başıboş bırakılmaz’ diye nutuk çekti. Fakat bir ay sonra darbe oldu memlekette. Reis koltuğundan oldu. Yerine geçen albay konuyla ilgilenmedi. Hatta mahalleden imza topladılar. Ama dilekçedeki imzalar kağıdın sol kenarına üç santim içeride başlamıyor ve alt alta gelme nizamını bozuyor diye kabul bile olmadı.” (Büke,2016b:157)

Cunta yönetimlerinin idari anlayışına yönelik mizahi bir eleştiri içeren bu satırlar, ülke kaynaklarının siyasi çalkantılar nedeniyle heba edildiğini de açığa çıkarır.

Muzaffer İzgü’nün “O zaman Sıkıyönetim Vardı” adlı öyküsünde ise despot idare ve şiddetin sürekliliği darbeleri de içeren ancak darbe süreçleri dışında da varlık gösteren bir ülke gerçeği olarak belirir. Yaşlı bir şairin, Deniz adlı gazeteci ile yaptığı söyleşi üzerine kurulu olan öyküde, ihtiyar adamın defalarca tutuklandığını, işkence gördüğünü öğreniriz. Tutuklanma, işkence ve hapis cezalarının sebepleri ise yayınlanan eserleriyle ilgilidir:

“Tam içeri alıncağım gün darbe oldu... Hangi darbeydi dur bakalım, ha o darbe işte. Nihat okuldan mezun oldu, çok rahatladım, altıncı kitabımı yayınladım. Kitabım hemen toplatıldı, o şeyden üç yıl sonraydı galiba evet evet.../ İki yıl bey./ İki yılmiş... İşte benim altıncı kitabım yayımlandıktan hemen sonra toplatıldı, o zaman sıkıyönetim vardı./ Yoktu bey.../ (...) / Canım ama o kitabım sıkıyönetim mahkemesinde yargılanıp da ben sekiz yıl hapis cezasına çarptırılmadım mı? / Senin kitabın sıkıyönetim ilanına sebep olarak kabul edildi mahkemece./ Haaa, ya ya, önce yoktu. Benim kitabım yayımlandığında örfi idare yoktu, amma benim, kitabım yayımlandıktan sonra, kitabım sıkıyönetimin ilanına sebep olduğu için hapis cezasıyla cezalandırıldım.” (2009: 37-38)

Düşünce ve fikir özgürlüğünün hiçbir zaman tam anlamıyla var olmadığını şairin hayat hikâyesinden hareketle soyutlayarak görünür kılan öykü, darbe süreçlerini de bu zihniyet problemi içinde sürekli tekrar eden olumsuz gelişmeler olarak yansıtır.

Demirtaş Ceyhun'un "Halil ya da Hartwig" öyküsünde ise farklı darbelerde benzer durumlar yaşayan bir baba ile oğlunu görürüz. Öykü adında yer alan "Hartwig" ismi, Halil'in Hartwig adında bir Alman'ın pasaportuyla kaçmaya çalışmasıyla ilgilidir. Trende seyahat etmekte olan Halil, yolculuk boyunca iç muhasebe halindedir. Yaşadıklarını ve Türkiye'de olanları düşündüğü bir sırada aklından geçenler şu şekilde dile getirilir:

"Gerçekten, polisler hep sabaha karşı mı basarlar acaba evleri? Babasını da, 12 Mart'ta sabaha karşı evi basıp, itiş kakış götürmüşlerdi, nasıl unuttur... Uyanıverip karşısında eli silahlı zebella askerlerle polisleri birden görünce, zangır zangır titremeye başlamıştı korkudan. Daha çocuk... (Ceyhun, 1997: 47)

Bu satırlar, tekrar eden darbelerin sürekliliğine ve her darbe sürecinde benzer hadiselerin yaşandığına yönelik mesajlardır. 12 Mart'ta babası tutuklanan Halil 12 Eylül'de tutuklanıp işkence görmemek için kaçan bir kişi olarak kurgulanır.

Ramazan Dikmen'in "Sessiz Güvercinler" öyküsünde ise çocukluğu 27 Mayıs darbesine rastlamış bir yetişkinin 12 Eylül'e tanıklığı söz konusudur.

"Gene genç insanların birbirini boğazladığı üniversite yıllarından sonra. Vaktiyle Bakkal Yakup'un radyosundan dinlediğim marşların, nutukların radyolardan, televizyonlardan bütün ülkeye bangır bangır yayımlandığı baskı ve boğuntu dönemlerinden sonra. Babamın dediği gibi büyüdükten sonra." (Dikmen, 2015: 197)

Tekrar eden darbelerin hafızalarda bıraktığı izlerin toplumda darbe karşıtlığını güçlendirdiğine ve toplumsal bir direnç uyandırdığına temas eden metinler de söz konusudur. Bu metinlerin daha çok 15 Temmuz 2016 darbe kalkışmasından sonra yazıldığını da belirtmemiz gerekir. Sivil direnişin darbenin engellemesinde büyük oranda etkili olduğu bu kalkışma sonrasında yazılan metinlerde, geçmişten ders

çıkaran ve aynı kadere razı olmak istemeyen öykü kişileriyle karşılarız. Emine Acar'ın "Sihirli Silgi" ve "Pamuk Şeker" öyküleri bu bağlamda örneklik edecek metinlerdendir. "Sihirli Silgi'de babaannesinin Menderes için sessiz ağıtlarına tanıklık etmiş, babası 12 Eylül'de gözleri önünde suçsuz yere tutuklanmış ve 28 Şubat'ta da kendisi öğretmenlik mesleğinden ihraç edilmiş bir öykü kişisi vardır. Babaannesinin "keşke sihirli bir silgim olsa" zihnindeki kötü anıları silebilsem sözü 15 Temmuz darbe gecesinde öykü kişinin zihninde yeniden belirir:

"Çoluk, çocuk, konu komşu, hısım akraba yollara dökülmüştük. Kabus mu görüyordum, bir film karesinin içine mi düşmüştüm? Yayan yapıldak meydana doğru yürürken sala sesiyle dirildim ve sihirli silginin olmayışına şükrettim" (Acar, 2021: 37)

Bu cümleler ile son bulan öykü, hafızalarda iz bırakan darbe acılarının tüm halkı sokaklara döktüğünü düşündürür. Emine Acar'ın "Sihirli Silgi" öyküsünde olduğu gibi "Pamuk Şeker'de de diğer darbeler ile bir ilişki kurulur. 15 Temmuz sonrası "demokrasi nöbetlerinde" meydana çocuklarıyla bekleyen bir anne, evladı kendisinden pamuk şeker almasını istediğinde çocukluğunu ve babasını anımsar:

"Er değilse de geç bıraktılar babamı. Bir akşam vakti çıkageldi. Yüzü ve elleri bir tuhaftı. Karanlık, dedim ondandır gülmeyişi. Sabah olsun hele. Sabah oldu, çok sabahlar oldu. Babam ne konuştu, ne güldü. Sesini, gülüşünü ve tırnaklarını çalmışlar. Bir insan başka bir insanın tırnağını, gülüşünü, sesini neden çalar ki?.. Kaburgalarını kırmışlar. Bir canlı başka bir canlının kemiğini niçin kırar ki?" (Acar, 2021: 40)

Hatırlanan yaşanmışlıklar, 12 Eylül Darbesi'nde gadre uğrayan bir babanın varlığından haber verirken öykü kişinin küçük çocuklarıyla darbe karşıtı gösterilerin içinde yer almasını da daha anlamlı hale getirir.

3.7. Kaçaklar ve "Gönüllü Sürgünler"

Darbelerin Türk öykücülüğüne yansımada, anlatı planında keşişen kümelerden biri de kaçaklara dair değinmelerdir. 1970 sonrasında farklı yazarlarca kaleme alınmış birden çok öyküde, ülke içinde güvenlik güçlerinden kaçan yahut

yurtdışında yeni bir hayat kuran öykü kişileriyle karşılarız. 12 Mart'a ilişkin öykülerde devrimci eylemlilik halini betimleyen ve tutuklama furyasını görünür kılan bir kurgu malzemesi olarak varlık gösteren kaçaklık durumu, 12 Eylül'e ilişkin öykülerde ise tematik boyut kazanır ve “gönüllü sürgünlük” anlatılarına dönüşür.

Nezihe Meriç “Dumanaltı öyküsünde, 12 Mart sürecindeki tutuklama furyasını metnin tematik bütünlüğü içinde yansıtmak isterken başkışı Murat'ı kaçak bir öğrenci lideri, aynı kentteki Ülker öğretmeni de kocası tutuklandıktan sonra aynı akıbeti yaşamamak için izini kaybettirmeye çalışan bir kimse olarak kurgular. (1993: 25-42) Bu kimseler, anarşi gerekçesiyle haklarında yakalama kararı bulunurken kurtulmaya çalışan “masum” kimseler olarak anlatının merkezindedir ancak kaçak olmanın psikolojik boyutları öyküde belirmez. Meriç'in “Tedirgin” öyküsünde de benzer bir durum söz konusudur. Öyküdeki merkez kişi Nurhan, burjuva bir hayat sürmesine rağmen kocası ve komşusunun devrimci ideallere sahip genç akrabalarıyla kurduğu dostane ilişki nedeniyle bir polis baskını neticesinde gözaltına alınmış ve tutuklanmıştır. İçeride geçirdiği zaman diliminde tutuklanmasını anlamlı kılacak bir eylemi olup olmadığını düşünür. Bu aşamada, kocası ve yakın çevresiyle olan münasebetleri ve aralarında geçen konuşmaları anımsar. Böylece 12 Mart sürecinin politik tartışmaları ve yaşananlar öyküye dâhil edilir:

“Bu kaçak çocuklar var ya.. Bir gece... kapı çalınsa, gelseler... ne yaparız? Hiç düşündün mü? Yanıt hemen gelmedi Arif'ten. Nurhan başını çevirip bakamıyordu. Cesareti yoktu buna. ‘Açar kapıyı alırız. Alırız içeri ve kapıyı sıkıca kapatırız.’ Sesi şakacılığından sıyrılmış. Kesin. Hem de güven verici. İçtenlikle söylüyordu. ‘Başka ne yapılır birader. Zaten ayrıca bu çocukların suçu mu... Allah kahretsin!’ Nurhan, yanaklarından sevinçle süzülen gözyaşlarını göstermemek için, kapatıvermişti ışığı.” (1993:49)

Nurhan'ın, kocası Arif'le aralarında geçen bu konuşma, kaçakların öyküde varlık gösterdiği kısımdır ancak tıpkı “Dumanaltı”nda olduğu gibi bu metinde de yalnızca söz konusu tarihlerdeki toplumsal duruma bir gönderme niteliğindedir. Mesele kaçakların perspektifinden değil, olayları değerlendirilen diğer insanların gözünden yansıtılır ve devrimci eylemlere katılanlar için edebiyatın imkânlarıyla “masumluk” imgesi inşa edilir. Bu yansıtma biçimini, “Umut'a Tezgah Kurmak” ve “Acıyı

Aşmak” öykülerinde de görürüz. “Umut’a Tezgah Kurmak” öyküsündeki Boncuk Hanım, kaçakları evine almak nedeniyle tutuklu bulunan yaşlı bir kadın olarak kurgulanır ve bu eylemi nedeniyle olumlanır. (Meriç, 1993: 78) “Acıyı Aşmak” öyküsünde ise aksi bir anlatıyla yine kaçaklarla dayanışma halinde olmanın erdemli bir tutum olduğu mesajı verilir. Bir grup kaçak gencin vurularak öldürülmesinin konu edildiği “Acıyı Aşmak”ta, merkez kişilerden biri olan kadın, saklanan gençlere yardım etmemiş olmanın pişmanlığını yaşar. ((Meriç, 1993: 151- 152) Bu öyküde, kaçaklar bahsinde üzerinde durulan bir husus da ihbar olayı ve “muhibir vatandaş” meselesidir. Gençleri ihbar eden ve öldürülmelerine sebep olan kişinin basınının antikomünist propagandasından etkilendiği ima edilir:

“İster mi gelsin alsın komünistler elinden bir avuç toprağını da. Onun da yok mu parlak bir usu, bir sezme gücü. Yorgun da değil kafası. Bir yanda radyo, bir yanda televizyon, gazeteler yıkarken beynini, usunu çalıştırıp demez mi ‘var nenenin yanında birileri’ Demez mi!” (1993:155)

12 Mart’a ilişkin ve kaçakların metinde varlık gösterdiği öykülerde bir sorunsal olarak beliren “muhibir vatandaş” değinmeleri Nezihe Meriç ile sınırlı değildir. Demir Özlü’nün “Kıyıda” adlı öyküsü bu bağlamda bir başka örnektir. Bir sahil kasabasına ikinci kez giden anlatıcı kişi, daha önceki gelişinde yerel halkla kurduğu teması şöyle anımsar:

“Geçen gelişimde, geniş bahçeli evin önündeki beton sahanlıkta arkadaşlarla oturup, İstanbul’daki olaylardan söz ediyorduk. Olaylar, henüz yeniydi, kısıtlayıcı bir yönetim biçimi yürürlüğe konmuş, bazı aydınlar tutuklanmış, uzun uzun aranan genç aydın listeleri radyo ile yayımlanmaya başlamıştı. Yanımda olaylarla hastalanmış kardeşim de vardı.⁵⁵ Bahçıvan konuşmalarımızı, sahanlığın altından, dinliyordu, pek açık bir şey konuşmuyorduk ama, kurnaz bir güneyli olduğu belliydi.” (1974:129)

⁵⁵ Kurgudaki hasta kardeşin, nesnel gerçeklik planında öykücü Tezer Özlü’nün rahatsızlığıyla ilintili olması muhtemeldir. Demir ve Tezer Özlü’nün kardeşi Sezer ile evli olan Orhan Duru, Ferit Edgü’ye yazdığı bir mektupta, Tezer’in metne yansıtıldığını düşündüğümüz psikolojik rahatsızlığından şu sözlerle bahseder:

“Kriz geldiği gün elimle bulup eve getirdim. Evden kaçmıştı. (Ortanın solu iktidara geldi, ihtilâl yaptık diye.) Ben eve getirdim. Sonra bir doktor falan. Ama ne kadar güç, ne kadar güç, ne kadar güç...” (Duru, 2015: 140)

Ülkenin içinde bulunduğu koşullar (diğer öykülerde de gördüğümüz şekilde) bir tutuklama furiasının egemenliği altında betimlenirken bir bahçivanın konuşulanları dinlemesi kuşkuyla karşılanır. Bu kuşku, sol devrimci hareketler karşısında geniş halk kitlelerinin gönüllü muhbir olma potansiyeline vurgu yapar:

“Sonradan çok zaman geçti, çok kişiyi saklayan çok kişi çıktı, halktan da çok kişi çıktı, ispiyonculuk yapan sanıldığından az çıktı, ölenle beraber ölen, halktan da insanlar çıktı.” (Özlü, 1974: 130)

Selim İleri'nin “Kırlangıç Fırtınası” öyküsünde ise muhbirlik meselesi, 12 Mart rejiminin hatalı bir güvenlik politikası olarak belirir. Vatandaşların, ihbarcılığa teşvik edilmesinin toplumsal barışı kalıcı olarak tehdit ettiği şu sözlerle vurgulanır:

“Radyo, ihbar edenlerin ödüllendirildiğini, ihbar edeceklerin ödüllendirileceğini söylüyordu durmadan. Üç milyonluk şehirde herkes birbirine kara çalıyordu. Ve sevgiye geri dönebilecek miydik? Bütün bir toplum, yeniden, bir kez daha duygu ve ülkü birliğinde... O hayal.” (2019:137)

Buraya kadar değindiğimiz metinler, 12 Mart etkisinde ve sürece dair kaleme alınmış öykülerdir ve kaçakların öyküde varlık gösterme şekli tutuklama furiasını görünür kılar niteliktedir. 12 Eylül Darbesi sonrasında kaleme alınmış öykülerde ise kaçakların durumu, gönüllü sürgünlük hali olarak anlatıda yer bulur ve metinlerde sürgünlük psikolojisi belirir. Demirtaş Ceyhun'un “Körebe” adlı metni bu örneklerden biridir. Öyküde, darbe sonrası yurt dışına kaçmayı başarmış orta yaşlı bir adamın yaşadığı zorluklar konu edilirken iç dünyasındaki gelgitler okura hissettirilir. Öykü kişisi, işkence ve hapisten kurtulmuş olmanın verdiği esenlik içinde yaşarken öte yanda geride kalanlara ihanet etmiş olma duygusunun ağırlığı altında ezilmektedir. Öykü kişinin sürekli devam eden iç muhasebesi anlatıcı tarafından şu sözlerle ifade edilir:

“12 Eylül darbesi ansızın iniverince tepelerine çil yavrusu gibi dağılmışlar dört bir yana. Arkadaşlarının kimi Belçika'ya sığınmış, kimi Prag'da partiyi bulmuş, çalışıyor, kimi taa Stokholm'e gitmiş./ Gerçekten, salt işkenceden mi kaçıyor böyle can havliyle? Tutuklanmaktan, hapse tıklılmaktan mı kaçıyor? Ama, bunca sıkıntı, bunca acı, bunca özveri... Salt kişisel özgürlük uğruna olamaz

hayır... Ne arıyor öyleyse? Neyi arıyor? Seyyah cezasına çarptırılarak gurbete sürülmüş toy bir derviş gibi diyar diyar dolaşarak neyi arıyor böyle? Kişisel özgürlüklerinin çoğundan kendi istenciyle vazgeçmemiş mi zaten bu kavgaya katılmakla? Amaç, kavgayı diri tutmak, hiç kuşku yok... Kavgayı buraya taşımak..." (Ceyhun, 1997: 65)

Öykü kişinin Almanya'daki yeni hayatına uyum sağlamak konusunda pes etmek üzere olduğu zamanlarda, arkadaşı Metin tarafından ısrarla vurgulanan şey de yine bu "kavgayı" burada sürdürmesi gerektiği düşüncesidir. Böylece, kaçak olmanın zorlukları "ideolojik mücadele" gerekçesiyle baş edilebilen meseleler haline gelirken geride bırakılan eş ve arkadaşlara ihanet etmiş olmak duygusundan da kurtulmak istenir. Öyküde, her darbe döneminde benzer kaçışların yaşandığı, "(...) seni 12 Eylül fırtınası attıysa buraya, bizi de 12 Mart fırtınası attı, unutma. (Ceyhun, 1997: 69)" diyalogu ile belirlenir.

Avrupa'daki kaçak hayatlara odaklanan metinlerden biri de Özcan Karabulut tarafından kaleme alınmıştır. "Yüzünde Hep O İnce Gülüşünle" adlı bu öyküde de kaçışın yalnızca kendi adına bir kurtuluş için değil, politik idealleri daha uygun koşullarda sürdürmek maksadıyla olduğu vurgulanır.

"Sokağa çıkma yasaklarının ilan edildiği katlanılmaz sıkıyönetim günleriydi; telefonlar dinleniyor, ilişkiler kesiliyor, ülkeni bir karabasan sarıyordu. Evet, yalnızlığın başka yalnızlıklara benzemediği bir dönemde, yurtdışına, uzak ülkelere, bilmediğin kentlerin kalabalık bulvarlarında, metrolarında kaybolmak için değil, gözaltında yaşamamak, insanlar arasında örülen duvarları yıkmak için olsa olsa, biraz zaman kazanmak ve henüz açığa çıkmayan başka şeyler için de gittin." (Karabulut, 2012: 8)

Oya Baydar, 1991 yılında yayınlanan *Elveda Ayoşa* kitabında, son otuz yılın politik muhasebesini ve sol devrimci hareketlerin içine düştüğü yenilmişlik halini "gönüllü sürgün"lerin perspektifinden öykülerine taşır. Kitapta yer alan 12 öykünün sekizinde anlatıcı kişi ve öykü kişileri politik nedenlerle yurtdışına kaçmış kimselerdir. Aslında bu durum, yazarın yaşantısıyla da ilişkilidir zira Baydar, 12 Eylül'den kısa bir süre önce Almanya'ya gitmiş ve 12 yıl orada kalmıştır. "Çantan Neden Ağır Postacı", "Bir Duraktır Frankfurt", "Madrid'de Ölmeyi Özlediğimiz

Akşam”, “Bir Düğün Fotoğrafi” başlıklı öyküler, 12 Eylül darbesi sonrasında yurt dışına kaçmış bireylerin memleket özlemini, politik eylemlerine dair iç muhasebelerini en açık şekilde yansıtan metinlerdendir. “Çantan Neden Ağır Postacı” adlı öyküde, Türkiye’den gelen gazete ve dergileri heyecanla bekleyen, okuduğu her acı haberde yüreği yanan öykü kişisiyle gönüllü sürgünlerin memleket özlemi öyküleştirilir. (Baydar, 2021: 13-18) “Bir Duraktır Frankfurt” öyküsünde, saatini Türkiye saatine göre ayarlamaktan vazgeçmeyen, evine çiçek almak yahut bir kediyi sahiplenmekten orada kalıcı olma hissine kapıldığı için kaçınan öykü kişileriyle karşılaşırız. Bu ruh hali kaçarak gidilen yerlerde kalıcı olma endişesi içinde hayata tutunmaya çalışan ve her geçen gün kendine de yabancılaşmakta olan bireylerden haber verir. (Baydar, 2021: 19-24) “Bir Düğün Fotoğrafi” ve “Ölü Bir Sincaba Ağıt” öykülerinde ise yurt dışında yenilmişlik duygusunun ağırlığı altında hayata tutunmaya çalışan insanları görürüz.

“Cihan Aktaş’ın “Fıstıkağacı’ndaki Ev” adlı öyküsünde de bir başka boyutuyla kaçak hayatlar kurgulanır. 12 Eylül sonrasında, kocası yurtdışına kaçan Macide Hanım, gönüllü sürgünlüğün dolaylı mağduru olarak öykünün merkez kişisidir.

“Bir gece kocası çıkıp gitmişti. Daha doğrusu gitmiş olduğunu o daha sonra öğrendi. Darbeden sonra tutuklanacaklar arasında olduğunu haber almıştı. Arkasından huzursuz günler başladı. Gece baskınları, aramalar, soruşturmalar, itip kalkmalar. ‘Bilmiyorum, bilmiyorum’ diyordu sorulanlara. Kocasının nasıl bir suç işlediğini anlayamıyordu ki anlatsın. Sabaha kadar konuşuyorlardı, ama hep dinden, İslamiyet’ten, ibadetten, Hz. Peygamber sallallahüaleyhivesellimden, ashabı kiramdan, Asrı Saadet’ten söz ediyorlardı. Bunların suç olabileceğini hiç düşünmemişti. Gerçi eskiden beri konuşulurdu çevresinde, hani, dini kitaplar okudukları için hapsilere girenler olduğunu duymuştu.” (Aktaş, 2017b: 119)

Bu satırlar ile Macide Hanımın kocasının İslamcı harekete mensup bir kimse olduğu anlaşılır. Kendi halinde mütedeyyin bir hayat yaşayan Macide Hanım’ın sürgünlüğü de kocası nedeniyle olur. Aile bütünlüğünü korumak için kocasının ardından Almanya’ya gitmesiyle öykünün odağında yer alan memleket özlemi ve gurbette yaşamamanın psikolojik çöküntüsü görünürlük kazanır. Her an geri dönmek hayaliyle

yaşayan ve “evinde olmak” duygusunun rahatlığından uzak bir ömür geçiren Macide Hanım’ın hisleri, gönüllü sürgünlerin dolaylı mağdurları olan aile yakınlarını temsil edecek şekilde öyküleştirilir.

Yukarıda yer verdiğimiz örnekler dışında; Cihan Aktaş’ın “Telmih”, Necati Mert’in “Düğün ve Bebekler”, Özcan Karabulut’un “Adın Neydi”, Demirtaş Ceyhun’un “Halil ya da Hartwig” öykülerinde de darbeler sebebiyle yurt dışına kaçan insanların hikâyelerine değinilir. Türk öykücülüğünün verimleri bütünlüklü olarak tarandığında, bu başlık altında değindiğimiz metinlerle tematik açıdan kesişen çok daha fazla öyküyle karşılaşmak mümkündür.

SONUÇ

Darbeler bağlamında, toplumsal ve politik meselelerin Türk öykücülüğündeki tezahürlerini ele aldığımız araştırmamızda varılan sonuçları şu noktalarda toplamak mümkündür.

Türk öykücülüğü için darbe dönemleri, kayda değer bir içerik unsuru olarak belirlemektedir. Darbe süreçlerine dair politik gelişmeler, toplumsal olaylar, ismi darbe dönemleriyle özdeşleşen şahıslar, darbe süreçlerinde yaşanan mağduriyetler, bir edebiyat verimi olduğu kadar "hafıza mekânı" olma niteliği de olan "öykülerde" yarınlara taşınmaktadır.

Bu bağlamda, 27 Mayıs darbe sürecine öykücülüğümüzün araladığı pencereden bakıldığında, iktidar ve muhalefetiyle çok partili hayata uyum sağlamakta zorlanan siyasetçiler ve demokrasi kültüründen yoksun bir toplum görülen ilk manzaradır. Öykülerde, halkın Demokrat Parti'ye gösterdiği teveccüh, yeni bir toplumsal/siyasal düzen inşa etmede kendisini ilk kez bir özne olarak hissetmesiyle ilişkilendirilirken bunun sağlıklı bir politik bilinçten uzak olduğu da sıklıkla ima edilir. Darbeyle iktidardan uzaklaştırılan Demokrat Parti; nepotizm, hatalı ekonomi politikaları uygulamak gibi olumsuz çağrışımlarla kurgulara yansır. Öykülerdeki Menderes figürü ise inançlı/dindar kimseler için özgürlüklerin teminatı olmuş, sevgi ve özlemle hatırlanan bir lider profili çizer.

27 Mayıs darbe sürecinin bir tezahürü olarak öykülerde sıklıkla karşımıza çıkan toplumsal olaylar, İstanbul ve Ankara'da gerçekleştirilen öğrenci eylemleridir. Söz konusu eylemler, (genellikle) sol hareketlerin" Türkiye'deki tarihsel serüveninin anlatıya aktarımında bir edebiyat malzemesi olarak kullanılır. Bu eylemlere dönük anlatı ve anıştırmalarda, 27 Mayıs darbesinden sonra gelişen politik süreçlerin sol ideolojiye mensup çevreler için ifade ettiği anlam da ortaya çıkar. Öykülere yansıyan boyutuyla; darbeyi destekleyen sol çevrelerin, adalet, özgürlük ve ekonomik kalkınma bağlamında olumlu gelişmelerin görüleceği yeni bir Türkiye'nin kurulmakta olduğuna olan inançları vardır. Bu yöndeki talep ve eylemlilikleri darbe sonrasında da devam ettiğinde, hayal kırıklıklarıyla sonuçlanır. "Darbe" değil,

“devrim” olarak değerlendirdikleri 27 Mayıs’tan arzu ettikleri sonuçları alamamak hayal kırıklıklarının başlıca sebebidir.

27 Mayıs bağlamında Türk öykücülüğünde izine rastlanılan mağdur gruplar, darbe sonrasında re’sen emekli edilen subaylar ve üniversitelerden ihraç edilmiş olan akademisyenlerdir. Emekli İnkılap Subayları (EMİNSULAR) olarak adlandırılan askerlerin ordudaki görevlerine son verilmesi nedeniyle yaşadığı bunalım ve sivil hayata uyum sağlama çabaları kurgularda belirir. Öykü kişisi emekli subayların yüzleştiğı duygusal zorluklar ve travmalar, ihraç sonrasında kişisel kimliklerini ve onurlarını koruma mücadelesi verdiklerini düşündürür.

147’liler olarak adlandırılan ve 27 Mayıs darbesi sonrasında görevine son verilen akademisyenlerin EMİNSULAR’a kıyasla, öykücülüğümüzdeki iz düşümü sınırlıdır. Kendisi de bir 147’li olan Haldun Taner’in “Rahatlıkla” adlı öyküsündeki değinmeler, darbenin üniversitelerdeki olumsuz etkisini ve 147’lilerin psikolojisini yansıtan bir örnektir. 27 Mayıs sonrası ve etkisindeki Türkiye’de, akademideki açmazları eleştirel bir bakışla öykü konusu yapan Taner, akademisyenler arasındaki klikleri “cuntacılar” ve “147’liler” olarak kurgularken 147’lileri politik yönlerden birbirinden ayrılırsalar da aynı darbeden gadre uğramış olmak nedeniyle grup psikolojisiyle hareket eden kimseler olarak betimler.

Türk öykücülüğünün verimleri içinde, 27 Mayıs sonrası başarisız kalkışmaları olan Talat Aydemir darbe girişimleri de karşımıza çıkar. Bu hadiselere anıştırma yapan/ değinen öykülerde, darbelerin basit gerekçeler ile yapıldığına dair göndermeler vardır ve 27 Mayıs’la birlikte yerleşik hale gelme tehlikesi olan hukuk dışı mikro iktidar alanlarına da dikkat çekilir. Meşru olmayan mikro iktidar alanlarının halkın algısı ve durumu kabullenişle sürdürülebilir hale geldiğı de ima edilir.

Öncesi ve sonrasıyla, 12 Mart 1971 Muhtırasından 12 Eylül 1980 Darbesine uzanan tarih aralığındaki toplumsal ve politik meseleleri Türk öykücülüğüne yansımaları bağlamında sekiz başlık altında toplamak mümkündür. Bu sekiz başlık, öykülerin tematik boyutu ve söz konusu döneme ilişkin yaşanmışlıkların metinlerdeki iz düşümünden hareket edilerek “Devrimci Gençlik ve Eylemleri”,

“Politize Gençlik ve Aileler”, “Sol İçi Tartışmalar”, “Eleştirilerin Odağında Bir Tip Olarak Kof Devrimci”, “Okullardaki İdeolojik Kamplaşma”, “Kaos ve Şiddet Sarmalında Toplum ve Birey”, “Öykünün Tanıklığında Maraş Olayları” ve “İşçi Olayları” olarak tespit edilmiştir.

68 Kuşağı olarak adlandırılan ve yalnızca Türkiye’de değil, farklı ülkelerde de boy gösteren devrimci sol hareketler ve ortaya koydukları eylemler öykücülüğümüz açısından önemli bir konu başlığı olarak belirlemektedir. 12 Mart sonrasında yazılan metinlerde, 68 Kuşağının aksiyonları ve onları takip eden genç kuşakların eylemleriyle sıklıkla karşılaşırız. 12 Mart’ın hazırlayıcısı olaylar arasında sayılan Altıncı Filo’ya karşı protesto gösterileri ve “Kanlı Pazar” olarak adlandırılan hadise kurgusal metinlerde “devrimci” mücadelenin sembolik eylemleri olarak varlık gösterir. Sol örgütlerin gerçekleştirdiği anarşizm ve şiddet içerikli eylemlerden Komer’in arabasının yakılması, Efraim Elrom’un kaçırılması gibi olaylar da öykülerde yer bulur. İstisnalar dışında, bu eylemlerin de genellikle anlatıcı tutumu bakımından olumlayıcı nitelikte oluşu dikkat çeker.

Türk öykücülüğünün verimleri göz önünde tutulduğunda, gençler ve aileleri arasında politik nedenlerden ötürü ortaya çıkan çatışma ve dayanışma durumlarının da sıklıkla konu edildiği fark edilir. İncelediğimiz metinlerden hareketle denebilir ki bunlar büyük oranda 70’li yılların toplumsallığının metinlerdeki iz düşümüdür. Politize genç ve aile içi çatışma/dayanışma durumlarının görüldüğü metinlerde iki şablonun tekrarlandığı fark edilir. Bunlardan ilki “devrimci” gençler ve babaları arasındaki politik görüş ayrılıkları ve bu sebeple ortaya çıkan gerilimdir. Burjuvazi taraftarı baba, sınıfsız toplum idealleri kuran devrimci genç tipiyle çatışma halinde kurgulanır. İkinci grupta ise köylü, işçi, emekçi baba tipinin eğitim seviyesi bakımından kendisinden daha yüksek olan evladıyla dayanışma içinde kurgulanması söz konusudur. Bu metinlerde öyküsel çatışma unsuru politik görüş ve eylemleri nedeniyle gadre uğrayan genç ve siyasal erk arasındadır. Öykü atmosferinde anneler, genç kızların onaylanmayan evliliklerinin konu edildiği metinler dışında, evlatlarının yanında ve onlarla dayanışma halinde ya da ev içinde sözü hükümsüz olan kimseler olarak belirir.

70'li yılların öykücülüğümüzdeki tezahürlerinde sol içi tartışmaların da öykülerde yer aldığını söylememiz gerekir. Marksist Leninistler, Maoocular, Sosyalist Devrimciler, Enver Hocacılar gibi farklı fraksiyonlara ayrılan ve kendi içinde çatışma halinde olan sol örgütler, öykülerin satır aralarında varlık gösterir. Kimi öykülerde fraksiyonlar arasındaki görüş ayrılıklarının ideolojik temelleri üzerinde de durulur. Ancak öykülere yansıyan boyutuyla, sol sosyalist devrim arzusu ve bunun hangi yöntemle gerçekleşeceği meselesinin solun temel tartışma konusu olduğu fark edilir. Silahlı bir devrimi savunanlar ile demokratik yollarla hedeflerine ulaşmak isteyenlerin uzlaşmaz bir noktada olduğu betimlenir.

Solun iç meselelerinin öykü konusu yapıldığı metinlerde; oportünistlik, zorluklar karşısında “dava”dan vazgeçme gibi özellikleriyle kurmaca dünyada varlık gösteren bir tip de dikkat çeker. “Kof devrimci” olarak adlandırdığımız bu tip, söylem ile eylem arasındaki uyumsuzluğu ve ideolojik olarak savunulan değerler ile kişisel çıkarlar arasındaki çatışmayı temsil eder. Eleştirel bir bakışla kurgulanan kof devrimcilerin tutum ve eylemleri, önlerine çıkan fırsatlar ya da yüzleşmek zorunda oldukları zorluklarla ilişkilendirilerek fırsatları tercih etmeleri ya da zorluklara göğüs germemeleri nedeniyle eleştirilir.

12 Eylül Darbesi öncesinde uzun yıllar ülke gündemini meşgul eden sağ-sol çatışması, okullardaki ideolojik kamplaşmalar ve sokaklara taşan şiddet olayları da öykücülerimizin duyarlılık gösterdiği ve metinlerinde geniş ölçüde yer verdiği meselelerdendir. İncelediğimiz öykülerden hareketle denilebilir ki yazarların bu meseleleri ele alışı iki eğilim söz konusudur. Bu eğilimlerden biri, hayatın içindeki ideolojik çatışmanın edebî metin üzerinde de anlatıcı tutumu bağlamında bir taraf olarak sürdürülmek istenmesi ve maşeri vicdanın yargısında muhasebe edilecek tarihe, edebiyat cihetinden tanıklık etme gayretidir. Diğer eğilimde ise ideolojik nedenlerle kamplaşan ve birbirine düşman olan gençleri anlama ve okura empati yapabilme olanağı sunma çabası fark edilir.

80 öncesinde, bilhassa büyük şehirlerde gündelik hayatın akışını bozan kaos ve şiddet sarmalı da Türk öykücülüğünde belirgin bir izlek olarak görülmektedir. Yazarlar, söz konusu dönemi farklı temalar altında kurguya dâhil ederken toplumun

güvenlik endişesiyle çaresiz kalışının altını çizer. Siyasi otorite ve güvenlik politikalarının önleyici tedbir almakta yetersiz kalışı, bireylerin başa çıkmak zorunda kaldığı güçlüklerin ana gerekçesi olarak belirir.

Maraş Olayları'nın öykü konusu edildiği metinlerde, kaos ve şiddeti doğuran “gizli eller” olduğuna ve toplumun kışkırtılarak iç çatışmaya sürüklenmek istendiğine gönderme yapıldığı gibi güvenlikten sorumlu mercilerin ihmallerine ve hukukun aksayan yönlerine de vurgu yapılır.

12 Mart Muhtırasını hazırlayıcı eylemlerden olan 15-16 Haziran işçi olayları ve 12 Eylül öncesinin şiddet içeren işçi eylemleri arasında sayılan TARIŞ olayları öykülere yansıyan gerçek hadiselerdendir.

28 Şubat postmodern darbesinin Türk öykücülüğüne yansımada, mağdurun dili olan metinlerin yoğunlukta olduğu fark edilir. Bir başka ifadeyle 28 Şubat 'ı öykü konusu yapan yazarlar, darbe baskılarıyla ezilen bireyin psikolojisini görünür kılmıştır. Başörtüsü yasakları nedeniyle okulunu bırakmak zorunda kalan öğrenciler, başörtüsünü çıkarmak yahut peruk takmak gibi ara formüllerle hayata tutunmaya çalışanlar, işini kaybetmiş olan öğretmenler, akademisyenler ve diğer memurların başa çıkmak zorunda kaldığı zorluklar, katsayı uygulaması nedeniyle fırsat eşitliği elinden alınan gençler, eşinin başörtüsü nedeniyle kariyer planı riske giren kocalar öykü konusu edilen başlıca hususlardır.

28 Şubat postmodern darbe sürecini yansıtan kimi metinlerde, İslami görünürlük karşısında duyulan seküler endişenin de tezahürleri görülür. Bu metinlerde, “irtica ile mücadele”nin darbe gerekçesi yapıldığı bir zaman diliminde, İslam dinine ilişkin tüm göstergelerin seküler çevrelerce tehdit olarak algılandığı fark edilir. Toplumun bir kesimindeki bu algıda medyanın payı olduğunu işaret eden metinlere de rastlanır.

Darbelere ilişkin öykülerin içerik bakımından ortak yönelimleri tespit edilmek istendiğinde; “gözaltı, işkence ve uzun tutukluluk süreleri”, “yasaklanan ve yakılan kitaplar”, “kaçaklar ve sürgün hayatlar”, “travma sonrası yaşantılar”,

“ideallerden kopuş değinmeleri”, “toplumsal duyarsızlık eleştirisi”, “darbelerin sürekli tekrar edişi” öne çıkan başlıklardır.

Öykülerin içerik bakımından kesişen kümesinde yer alan gözaltı, işkence ve uzun tutukluluk süreleri her darbe dönemi için aynı frekansta değildir. 27 Mayıs’a ilişkin anlatılarda satır arasında kalan bu konu, 12 Mart’a ilişkin öykülerin başat içerik unsuru olarak karşımıza çıkar. Yazarlar, 12 Mart Muhtırasının oluşturduğu baskıyı ifade etmede bir imkân olarak sıklıkla tutuklanan, gözaltına alınan ve işkence gören öykü kişilerini kurguya dâhil ederler. Bu öykülerde dikkat çeken bir husus da mağduriyetin değil, ideolojik mücadelenin ön plana çıkarılmak istenmesidir. Daha açık bir ifadeyle 12 Mart etkisinde yazılmış öykülerin çoğunda kötü muameleye maruz kalan kişilerin gösterdiği “direnç” okura sezdirilmek istenir.

12 Mart etkisinde yazılmış öykülerde gözaltına alınan ve işkence ile sorgulanan kişiler, konuşmaları için kötü muameleye maruz kalırken 12 Eylül’e ilişkin öykülerde ise daha çok üzerlerine atılmış bir suçu kabul etmeleri için zorlanan kimseler olarak kurgulanır. 12 Eylül’e ilişkin anlatılarda uzun süreli tutuklamalar ve işkence konusu bir mücadelenin değil, mağduriyetin hikâyesi olarak öyküleştirilir. 28 Şubat’a ilişkin öykülerde de nicelik olarak az olmakla birlikte işkence ve tutuklamalar konusuna darbenin doğurduğu mağduriyetler bağlamında yer verilir.

Kaçakların ve “gönüllü sürgünler”in yer aldığı öykülerde de benzer bir durumun olduğunu söylemek mümkündür. 12 Mart’a ilişkin öykülerde ideolojik eylemlilik halini betimleyen ve tutuklama furyasını görünür kılan bir kurgu malzemesi olarak varlık gösteren kaçaklık durumu, 12 Eylül’e ilişkin öykülerde tematik boyut kazanır ve darbeden doğan mağduriyetin açığa çıktığı “gönüllü sürgünlük” anlatılarına dönüşür.

Darbelere ilişkin öykülerde, düşünceye dönük baskıları, özgürlükleri kısıtlayıcı uygulamaları görünür kılmak için yazarların sıklıkla başvurduğu içerik unsuru “sakıncalı” kitaplar meselesidir. Sahip olunan kitaplar nedeniyle gözaltına alınan, yargılanan, kütüphanesini yakarak/ saklayarak suçlanmaktan kurtulmaya çalışan öykü kişileri, kitapların suç unsuru nesnelere değerlendirilmesi düşünceye ve özgürlüklere yönelen baskıların dışa vurulmasında bir imkân olur.

Darbeler öncesinde vuku bulan şiddet olayları ve darbe sonrasındaki sert güvenlik politikaları nedeniyle travmalarla başa çıkmak zorunda kalan bireyler de anlatılarda önemli bir yer tutar. Bu metinlerde psikolojik ve fizyolojik şiddete uğramış ve bu travmanın etkisiyle hayatı altüst olmuş öykü kişilerleriyle karşılaşırız. Sıklıkla akıl sağlığını yitiren öykü kişilerinin yar aldığı bu metinlerde gerçek hayat hikâyelerinden esinlenmeler de söz konusudur.

12 Mart ve 28 Şubat süreçleri etkisinde kaleme alınmış öykülerde ortak bir ses olarak beliren “toplumsal duyarsızlık eleştirisi” de dikkat çeker. Bu metinlerde, gözaltı ve tutuklamalara maruz kalan öykü kişilerine yer verilirken çevrenin yaşananlar karşısında sessiz kalışı ön plana çıkarılır. Kendisine suç isnat edilen kişiden (aile yakını olsa bile) uzak durmak, olup bitenlere karşı tepki göstermemek kurgulardaki anlatıcı tutumuyla eleştirel bir boyut kazanır. Söz konusu öykülerde, duyarsızlıkla eleştirilen çevre; kimi öykülerde aile, kimi öykülerde komşular, kimi öykülerde de yaşananları TV haberlerinden izleyen toplumdur.

Darbelerin politik bir konu olması, bu süreçleri içkin eserlerin büyük oranda ideolojik angajmanın etkisinde kaleme alınmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum, nesnel gerçekliğin edebi eserin sanat prizmasından geçerken uğradığı dönüşümde kendini gösterdiği kadar neyin öykü konusu edilip neyin edilmediği bahsinde de açığa çıkmaktadır. 27 Mayıs’ın öykülerdeki izdüşümünün nicelik olarak azlığı ve sürecin öykülere yansıma biçimi bunun en iyi örneklerindedir. Sol ideolojiye yakın olduğu düşünülen yazarların metinlerinde 27 Mayıs, öykülere yansıyan boyutuyla bir darbe değil, 12 Mart ile yapıcı etkileri önlenmiş bir “devrim” gibi görünür. İdam edilmiş başbakan ve bakanlar, halkın hiçe sayılan iradesi ön plana çıkarılmaz. 1980 sonrası edebiyat dünyasında varlıkları hissedilir hale gelen sağ ve İslamcı yazarların metinlerinde “darbe” nedeniyle gadre uğramış bir başbakan olarak Menderes ve bu hadisenin hüznünü yaşayan toplum belirmeye başlar. Benzer şekilde, 28 Şubat postmodern darbe süreci de sola yakın olduğu düşünülen yazarlar tarafından ya hiç görülmez ya da darbeyi meşru kılacak bir söylemi barındırır. Madalyonun diğer yüzünde, 12 Mart’a ilişkin öykülerin de bu bağlamda örneklik etmesi mümkündür. Sağ ve İslamcı grupta yer alan öykücülerin metinlerinde 12 Mart

sürecinde yaşanan mağduriyetlerin, dönemin baskıcı atmosferinin yansıması sınırlıdır.

Son sözü bir temenniye de ekleyerek söyleyebiliriz: Darbelerin tekrar etmemesi, yeni mağduriyetlerin/ acıların yaşanmaması hafızanın korunmasıyla da ilgilidir. Türk öykücülüğünün bu bağlamda üzerine düşeni yaptığı görülüyor. Her gerçek sanat eserinde olduğu gibi edebiyatın öykü türünde de okurunu değiştiren, dönüştüren bir güç var. Bu gücün; ideolojilere teslim edilmeden, sanat katından seslenen, çatışma alanlarını derinleştiren değil, toplumun her kesiminin birbirini anlamasını kolaylaştıran metinlerle toplumsal barışa, birlikte yaşama kültürüne katkı sağlamasına olan ihtiyaç devam ediyor.

KAYNAKÇA

A) Öykü Kitapları

- ACAR, E. (2021). **Hangi Pencere**. Konya: Loras Yayınları.
- AĞAOĞLU, A. (1996). **Yüksek Gerilim**. İstanbul: Oğlak Yay.
- AĞAOĞLU, A. (2016). **Hadi Gidelim**. İstanbul: Everest Yay.
- AKBAL, O (1977). **İlkyaz Devrimi**. İstanbul: Milliyet Yay.
- AKTAŞ, C. (2016). **Ayak İzlerinde Uğultu**. İstanbul: İz Yay.
- AKTAŞ, C. (2017a). **Üç İhtilal Çocuğu**. İstanbul: İz Yay.
- AKTAŞ, C. (2017b). **Acı Çekmiş Yüzünde**. İstanbul: İz Yay.
- AKTAŞ, C. (2017c). “Basamaklar”, Cihan Aktaş içinde **Yirmi Sekiz**. İstanbul: İz Yay.
- AKTAŞ, C. (2018a). **Ağız Var Dili Yok Şehrazat**. İstanbul: İz Yay.
- AKTAŞ, C. (2018b). **Suya Düşen Dantel**. İstanbul: İz Yay.
- AKTAŞ, C. (2018c). **Unutulmayan**. İstanbul: İz Yay.
- AKTAŞ, C. (2019). **Halama Benzediğim İçin**. İstanbul: İz Yay.
- AKTUNÇ, H. (2019). **Toplu Öyküler 1 – Gidenler Dönmeyenler, Kurtarılmış Haziran, Ten ve Gölge**. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- ALPASLAN, B. (1978). **Bulutlar**. İstanbul: e Yay.
- APAYDIN, T. (1980). “Üstümde Bir Ağırılık”, Talip Apaydın içinde, **Somut Aylık Yazın Dergisi 12 Mart Hikâyeleri Özel Sayısı**. İstanbul.
- ARAL, İ. (2000). **Uykusuzlar**. İstanbul: Can Yay.
- ARAL, İ. (2002). **Kıran Resimleri**. İstanbul: Can Yay.
- ATASÜ, E. (2010). **Hayatın En Mutlu An’ı**. İstanbul: Everest Yay.
- ATASÜ, E. (2011). **İncir Ağacının Ölümü**. İstanbul: Everest Yay.
- APAYDIN, T. (1979). **Yolun Kıyısındaki Adam**. İstanbul: Cem Yay.
- BARAN, S. (2020). **Haziran**. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

- BARAN, S.** (2020). **Tortu.** İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- BARBAROSOĞLU, F.** (2018). **Ahir Zaman Gülüşleri.** İstanbul: Profil Kitap.
- BARBAROSOĞLU, F.** (2019a). **Senin Hikâyen.** İstanbul: İz Yay.
- BARBAROSOĞLU, F.** (2019b). **İki Kişilik Rüyalar.** İstanbul: Profil Kitap.
- BAYDAR, O.** (2021) **Elveda Alyoşa,** İstanbul: Can Yay.
- BAYKURT, F.** (2008). “Camekanda Bir Gün” Fakir Baykurt içinde, **Yiğit İken Ölenlere, 12 Mart Öyküleri Antolojisi.** İstanbul: Can Yay.
- BENER, E.** (2018b). **Bütün Öyküleri 2 Günbatımı Öyküleri – Denizaşır Öyküler.** İstanbul: Kırmızı Kedi Yay.
- BENER, V. O.** (2019). **Dost Yaşamaz.** İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- BULUT, Ş.** (1996). **Baharı Göremeyen Çocuklar.** Kahramanmaraş: Dolunay Yay.
- BUYRUKÇU, M.** (1987). **Hüzünlü Kar Çiçekleri.** İstanbul: Boyut Yay.
- BUYRUKÇU, M.** (2004). **İpek Pijamalı Katiller.** İstanbul: Alkım Yay.
- BÜKE, A.** (2016a). **Gizli Sevenler Cemiyeti.** İstanbul: ON8.
- BÜKE, A.** (2016b). **İnsan Kendine de İyi Gelir.** İstanbul: ON8.
- BÜKE, A.** (2017). **İzmir Postası'nın Adamları.** İstanbul: Can Yay.
- BÜKE, A.** (2020). **Kumrunun Gördüğü.** İstanbul: Can Yay.
- CEYHUN, D.** (1997). **Ayı İzi.** İstanbul: Sis Çanı Yay.
- ÇAM, N.N.** (2005) **Yangın Sonrası Ölmek.** İstanbul: Ötüken Neşriyat
- ÇELİK, M.** (2017). “Uzaktan Cumartesi”, Müzeyyen Çelik içinde, **Yirmi Sekiz.** İstanbul: İz Yay.
- ÇİÇEKOĞLU, F.** (1994). **Sizin Hiç Babanız Öldü mü.** İstanbul: Can Yay.
- ÇİÇEKOĞLU, F.** (1996). **100'lük Ülkeden Mektuplar.** İstanbul: Can Yay.
- ÇOKUM, S.** (1984). **Derin Yara, (?)**. Cönk Yay.
- ÇOKUM, S.** (1993). **Evlerinin Önü.** İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DİKMEN, R.** (2015). **Muhayyer.** Ankara: Hece Yay.
- DURU, O.** (1974). **Ağır İşçiler.** İstanbul: Soyut Yay.

- DURU, O.** (1991). **Bir Büyüdü Ortamda.** İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERASLAN, Y.N.** (2017). “Kendine Övgü” Yunus Nadir Eraslan içinde, **Yirmi Sekiz.** İstanbul: İz Yay.
- ERBİL, L.** (2017). **Eski Sevgili.** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- FÜRÜZAN** (2019). **Parasız Yatılı.** İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- GÜNEY, A.** (2017). “İz”, Ali Güney içinde **Yirmi Sekiz.** İstanbul: İz Yay.
- GÜNGÖR, N.** (2003). **Üsküdar’a Gidelim.** İstanbul: Alkım Yay.
- GÜNGÖR, N.**(1995) **Sevgi Ekmektir.** İstanbul: Milliyet Yay.
- HARMANCI, A.** (2017) “Kitaplar ve Çiçekler”, Abdullah Harmancı içinde, **Yirmi Sekiz.** İstanbul: İz Yay.
- HARMANCI, M.** (2017) “Örtülü Öyküler”, Mehmet Harmancı içinde, **Yirmi Sekiz.** İstanbul: İz Yay.
- İLERİ, S.** (2014). **Pastırma Yazı.** İstanbul: Everest Yay.
- İLERİ, S.** (2017). **Cumartesi Yalnızlığı.** İstanbul: Everest Yay.
- İLERİ, S.** (2019). **Dostlukların Son Günü.** İstanbul: Everest Yay.
- İLKER, A.** (2020) **Eflâatun Hüzünler.** İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İZGÜ, M.** (2009). “O Zaman Sıkı Yönetim Vardı” Muzaffer İzgü içinde, **Bir Tersine Yürüyüş 12 Eylül Öyküleri.** İstanbul: Can Yay.
- İZGÜ, M.** (2009). “Birinci Gelen Öcü” Muzaffer İzgü içinde, **Bir Tersine Yürüyüş 12 Eylül Öyküleri.** İstanbul: Can Yay.
- İZGÜ, M.** (2009). “Kanlı Gülmece” Muzaffer İzgü içinde, **Bir Tersine Yürüyüş 12 Eylül Öyküleri.** İstanbul: Can Yay.
- İZGÜ, M.** (1980). **Her Eve Bir Karakol.** Ankara: Bilgi Yay.
- İZGÜ, M.** (1980). **Dayak Birincisi.** Ankara: Bilgi Yay.
- KAHRAMAN, M.** (2017) “Eksik Zaman”, Mehmet Kahraman içinde, **Yirmi Sekiz.** İstanbul: İz Yay.
- KALKAN, E.** (2020). **Kayıp Yüzler.** İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KARABULUT, Ö.** (2003) **Hüzünlü Bazı Günler.** İstanbul: Can Yay.

- KAVUKÇU, C.** (1990). **Temmuz Suçlu**. Ankara: Yazıt Yay.
- KEMAL, O.** (1975). **Grev**. Ankara: Bilgi Yay.
- KEMAL, O.** (1982). **Yağmur Yüklü Bulutlar**. Ankara: Tekin Yay.
- KEMAL, O.** (2019). **Önce Ekmek**. İstanbul: Everest Yay.
- KİLİMCİ, A.** (1989). **Gül Bekçisi**. Ankara: Bilgi Yay.
- KOCAGÖZ, S.** (1985). **Gecenin Soluğu**. İstanbul: İzlem Yay.
- KORKMAZGİL, H.** (1964). **ÖHHÖÖÖ!**. Ankara: Sosyal Adalet Yay.
- KULİN, A.** (2000). **Güneşe Dön Yüzünü**. İstanbul: Everest Yay.
- KULİN, A.** (2018). **Foto Sabah Resimleri**. İstanbul: Everest Yay.
- KUTLU, M.** (2011). **Huzursuz Bacak**. İstanbul: Dergah Yay.
- KUTLU, M.** (2012). **Sır**. İstanbul: Dergah Yay.
- KUTLU, M.** (2017). “Karakoncolos”, Mustafa Kutlu içinde **Yirmi Sekiz**. İstanbul: İz Yay.
- MAKAL, M.** (1964). **Kuru Sevda**. İstanbul: Varlık Yay.
- MAKAL, M.** (1965). **Kamçı Teslimi**. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.
- MERİÇ, N.** (1993). **Dumanaltı**. İstanbul: Can Yay.
- MERT, N.** (2014). **Mustafa'nın Karesi**. Ankara: Hece Yay.
- MERT, N.** (2020). **Fincan Fincanla**. İstanbul: Şule Yay.
- NESİN, A.**(2009). “Korkma”, Aziz Nesin içinde, **Bir Tersine Yürüyüş 12 Eylül Öyküleri**. İstanbul: Can Yay.
- ÖKMEN, N.** (1980). “Fırtına”, Necdet Ökmen içinde, **Somut Aylık Yazın Dergisi 12 Mart Hikâyeleri Özel Sayısı**. İstanbul.
- ÖKSÜZ, N.A.** (2017). “Şeref Madalyası”, Numan Altuğ Öksüz içinde, **Yirmi Sekiz**. İstanbul: İz Yay.
- ÖZ, E.** (2016). **Kanayan**. İstanbul: Can Yay.
- ÖZAKIN, A.** (1976). **Sessiz Bir Dayanışma**. İstanbul: e Yay.
- ÖZDEMİR, M.** (2018). **Eşikte**. İstanbul: Ötüken Neşriyat

- ÖZGENTÜRK, I.** (1984). **Yokuşu Tırmanır Hayat.** İstanbul: Cem Yay.
- ÖZGENTÜRK, I.** (2011). **Derdim Yeter Sakin Ol.** İstanbul: Agora Kitaplığı.
- ÖZLÜ, D.** (1974). **Öteki Günler Gibi Bir Gün.** İstanbul: Soyut Yay.
- ÖZLÜ, D.** (2001) **Geçen Yaz Kentte Kızlar.** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- ÖZYALÇINER, A.** (2019a) **Ayak İzleri.** İstanbul: Manos Kitap.
- ÖZYALÇINER, A.** (2019b). **Gözleri Bağlı Adam.** İstanbul: Manos Kitap.
- RAMAZANOĞLU, Y.** (2018). **Kırmızı.** İstanbul: İz Yay.
- SARI, A.** (2017). **Merhamet Dilercesine Gökyüzüne Bakmak.** Ankara: Hece Yay.
- SARI, A.** (2017). “İkna Odası”, Ahmet Sarı içinde, **Yirmi Sekiz.** İstanbul: İz Yay.
- SEYDA, M.** (1963). **Başgöz Etme Zamanı.** İstanbul: Yeditepe Yay.
- SOYSAL, S.** (1976). **Barış Adlı Çocuk.** Ankara: Bilgi Yay.
- SU, H.** (2019). **İç Kanama.** İstanbul: Şule Yay.
- SUNAY, F.Z.** (2017). “Ürkek”, Sunay Fatma Zehra İçinde, **Yirmi Sekiz.** İstanbul: İz Yay.
- ŞAHİN K.S.** (2017). “Yangına Uğramış Kitaplar” Selvigül Kandoğmuş Şahin içinde, **Yirmi Sekiz.** İstanbul: İz Yay.
- ŞAHİN K.S.** (2018). **Allah Her Yüreğe Dokunur.** İstanbul: Okur Kitaplığı.
- ŞAHİN, O.** (2010). **Kolları Bağlı Doğan.** İstanbul: Can Yay.
- ŞAKAR, C.** (2015). **Hayalperdesi.** İstanbul: İz Yay.
- ŞAKAR, C.** (2017). **Sular Tutuştuğunda.** İstanbul: İz Yay.
- ŞAKAR, C.** (2019). **Portakal Bahçeleri.** İstanbul: İz Yay.
- ŞENGİL, S.** (2008) “Gecenin Uzadığı An” Salim Şengil içinde, **Yiğit İken Ölenlere, 12 Mart Öyküleri Antolojisi.** İstanbul: Can Yay.
- TANER, H.** (2006). **Bütün Hikayeler 3 - Onikiye Bir Var, Sancho'nun Sabah Yürüyüşü, Gülerek Ölmek.** Ankara: Bilgi Yay.
- TANER, H.** (2019a). **Yaşasın Demokrasi.** İstanbul: Yapı Kredi Yay.

- TANER, H.** (2019b). **Yalıda Sabah.** İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- TEMİZER, A.K.** (2003). **Feveran.** İstanbul: Beyan Yay.
- TOSUN, N.** (2019). **Otuzüçüncü Peron.** İstanbul: Dedalus Kitap
- TOSUNER, N.** (2012). **Sisli.** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- TÜRK, Y.** (2018). **Kapıdaki Yüzler.** İstanbul: Ötüken Neşriyat
- UYAR, T.** (2019a). **Yürekta Bukağı.** İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- UYAR, T.** (2019b). **Yaz Düşleri Düş Kışları.** İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- UYSAL, H.** (1960). **Yollar Çamur.** İstanbul: Çatı Yay.
- ÜSTÜN, N.** (1964). **Yaşama Duvarı.** İstanbul: Ataç Kitabevi Yay.
- YALSIZUÇANLAR, S.** (2017). “Örtünen” Sadık Yalsızuçanlar içinde, **Yirmi Sekiz.** İstanbul: İz Yay.
- YAZGIÇ, S.K.** (2019). **Dünyanın Çekmeceleri.** İstanbul: Profil Kitap.
- YILDIZ, H.A.** (2017). “Yokuş”, Handan Acar Yıldız içinde, **Yirmi Sekiz.** İstanbul: İz Yay.

B) Faydalanılan Kaynaklar

- ADİYAMAN, H.** (2012). **Haldun Taner Hayatı, Sanatı ve Eserleri.** (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AĞAOĞLU, S.** (1967). **Arkadaşım Menderes.** İstanbul: REK-TUR Kitap.
- AHMAD, F.** (2020). **Demokrasi Sürecinde Türkiye.** İstanbul: Hil Yay.
- AK DEVRİM** (1960). Ankara: Başbakanlık Devlet Basımevi.
- AKÇA, N.C.**(2013). **Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri.** Ankara: Kurgan Edebiyat.
- AKINCI, A.** (2020). “Türkiye’de ‘Darbe’ Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi” **OPUS International Journal of Society Researches.**16(28), 1129-1153.
- AKINHAY, O.** (2007). “Şükrü Arğın ile Söyleşi: Edebiyat 12 Eylül’ü Kalben Destekledi” **Mesele.** 9. <https://birikimdergisi.com/guncel/242/sukru-argin-ile-soylesi-edebiyat-12-eylul-u-kalben-destekledi> adresinden erişildi.

ALVER, A. (2009). “12 Mart Romanlarında Aile Yarın Yarın, 47’liler”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi.** (19), 133-148.

ARABACI, C. (2016). “Darbelerle Yüzleşmek” **Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Darbeler Tarihi Özel Sayısı I. 2,** 1-26.

ARPACI, I. (2012). **Türk Siyasal Yaşamına Etkileri Bakımından İslamcılık ve Necmettin Erbakan.** (Doktora Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ARPACI, I. (2017). **Türk Siyasetinde Erbakan.** İstanbul: Kopernik Yay.

ASLANDAŞ, Alper Sedat ve Baskın Bıçakçı (2018). **Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü.** İstanbul: İletişim Yay.

ATILGAN, G. (2017). “ ‘68’in Kapıları” Gökhan Atılgan içinde, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları.** (s. 315-340). İstanbul: İletişim Yay.

AYDEMİR, S.S. (2014). **1960–1980 Arası Türkiye Üniversitelerindeki Öğrenci Olayları İçin Bir Kaynak Olarak Türk Basını (Cumhuriyet- Milliyet Ve Tercüman Gazetesi Örnekleri).** Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AYDIN, Suavi ve Yüksel Taşkın (2018). **1960’Tan Günümüze Türkiye Tarihi.** 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yay.

AYYILDIZ, İ. (2016). **28 Şubat Nedir?** Ankara: Liberte Yay.

BADEMCİ, A. (2013). **12 Eylül İşkencesinde Ülkücü Bir Gazetecinin Dramı.** 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BARDAKÇI, M. (2020) “27 Mayıs’ı önceden haber veren ve şimdiye kadar yayınlanmamış ihbar mektubu: "Darbe kansız olacak; sadece Bayar, Menderes ve üç kişi daha öldürülecek, o kadar!" <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2691768-27-mayisi-onceden-haber-veren-ve-simdiye-kadar-yayinlanmamis-ihbar-mektubu-darbe-kansiz-olacak-sadece-bayar-menderes-ve-uc-kisi-daha-oldurulecek-o-kadar-> Adresinden erişildi.

BAYRAMOĞLU, A. (2013). **28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi.** İstanbul: İletişim Yay.

BELGE, M. (2012). **Edebiyat Üstüne Yazılar.** İstanbul: İletişim Yay.

BEZİRCİ, A. (1980). **1950 Sonrasında Hikâyecilerimiz.** İstanbul: ABeCe Yay.

- BİRAND, M. A. (2010). 12 Eylül Türkiye'nin Miladı.** İstanbul: Doğan Kitap.
- BİRAND, Mehmet Ali ve Reyhan Yıldız (2012). Son Darbe 28 Şubat.** 6. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.
- BORA, T. (2018). Cereyanlar- Türkiye'de Siyasî İdeolojiler.** İstanbul: İletişim Yay.
- CİNDÖĞLU, D. (2010). Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar.** İstanbul: TESEV Yay.
- COŞKUN, S.(2006). Kemal Tahir - Şahsiyeti, Eserleri, Fikirleri -.** (Doktora Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- ÇAVDAR, T. (2019). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi.** 6. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- ÇELİK, A. (2017). "Saraçhane'den 15-16 Haziran'a İşçi Sınıfının Müstesna Yılları: Altmışlı Yıllar" Çelik Aziz içinde, Türkiye'nin 1960'lı Yılları.** (s. 633- 666). İstanbul: İletişim Yay.
- ÇETİNKAYA, F. (2019). 27 Mayıs Darbesinin Türk Romanına Yansıması.** (Doktora Tezi), Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇETİNKAYA, F. (2019). 27 Mayıs Darbesi'nin Türk romanına yansıması.** (Doktora Tezi) Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DAĞISTAN, A. (1996). "Millî Mücadele'de Mustafa Suphi Olayı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.** 12 (34), s. 171-193.
- DOĞAN, M. (2017). Darbeler Müdahaleler ve Siyasî Sistem.** 5. Baskı, Ankara: Yazar Yay.
- DOĞAN, Z. (2019). "Medya-İktidar İlişkisi Bağlamında 28 Şubat Darbesi". Zehra Doğan İçinde (41-57) 6. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı.** Ankara: ASOS Yay.
- DOĞAN, Z. (2019a). Güvenikleştirme Süreçlerinde Medyanın Rolü: 28 şubat Örneği.** (Doktora Tezi), Ankara: Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü.
- DOĞANER, Y. (2020). "Vatan Cephesi". Y. Doğaner içinde, Türkiye'nin 1950'li yılları.** (s.177-191). İstanbul: İletişim Yay.

- DURGUN, Ş.** (2021). “Parti siyasetinden ittifak siyasetine”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. 14(2), s. 500-519.
- DURU, O.** (2015). **Ferit Edgü & Yüksel Arslan’a Gençlik Mektupları (1957-72) – “ 27 Mayıs” Günlüğü (1959- 62)**. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- DÜNDAR, L.B.**(2016) **Edebiyat Sosyolojisi Açısından 90’larda Türk Öyküsü**. Ankara: Hece Yay.
- Erkol, G. Ç.** (2021). **Yaralı Erkeklikler: 12 Mart Romanlarında Yalnızlık, Yabancılaşma ve Öfke**. İstanbul: İletişim Yay.
- ERTEM, E. C.** (2006). **Romanlar`da 12 Eylül Askeri müdahalesi**. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÖZE, E.** (2007). **Yaşasın Hatıralar**. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- GÖZÜBÜYÜK, O.** (2017). **12 Mart Muhtırası’nın 1970-1980 Dönemi Türk Hikâyelerine Yansıması**. (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜLPINAR, T.** (2012). **Şehitliğin İnşası ve İmhası: Turan Emeksiz Örneği**. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜNAY-ERKOL, Ç.** (2017). “Altmışlı Yıllarda Edebiyat: Kaliban’ın Öfkesi”. Ç. Günay Erkol içinde, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**. (s. 909-931). İstanbul: İletişim Yay.
- GÜNGÖR, N.** (1974). “Son Olayların Edebiyatı”, Necati Güngör içinde, **Türkiye Defteri**. (Şubat) Sayı 4, (s. 40-42)
https://filedn.eu/lpwTKmJuSKCLNjzDCWvh2dm/turkiye-defteri/T%C3%BCrkiye_defteri_say%C4%B1-04_1974_%C5%9Eubat.pdf
Adresinden erişildi.
- HAKSAL, A.H.**(2014). **Öykü Ağacı**. İstanbul: İz Yayıncılık.
- HARMANCI, A.** (2018). “Türk Öyküsünde 28 Şubat İzleri”, Abdullah Harmancı içinde (170-174). **16. Bursa Edebiyat Günleri Bildiriler Kitabı**. Bursa: Bursa Kültür AŞ Yay.
- İLHAN, M.** (2015). “Türk Silahlı Kuvvetleri’nde Tarihi Tasfiye: Eminsü Olayı” **Türk Dünyası Araştırmaları**. [s. 1.], v. 110, n. 217, s. 167–183.
- İNSEL, A.** (2019). **Türkiye Toplumunun Bunalımı**. İstanbul: İletişim Yay.

KARABULUT, M. ve ÇETİNKYA, F. (2019). “27 Mayıs Darbesi’ni Anlatan Romanlarda Öğrenci Olayları”, **Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi**. 5(10), 12-27.

KARACA, A. (2016). “Darbeler ve Türk Edebiyatı” **Üsküdar Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi**. 3, 53-57.

KARAHAN, Ö. (2013). **28 Şubat Üniversitesi**. Konya: Tebeşir Yay.

KARAARSLAN, F. (2019). **Toplumsal Hafıza**. İstanbul: Ketebe Yay.

KARATAŞ, M. (2021). “27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Süreçte İsmet İnönü’nün Kayseri Ziyareti ve Çıkan Olaylar” **INSAC Advances in Social and Education Sciences**. 53-74.

KARA, M. (2012). **Düşte Kördüğüm**, İstanbul: Nesil Yay.

KARDAŞ, Ü. (2010). **Ulus-Devlet ve Küreselleşme Kısacasında Demokrasi ve Hukuk Krizi**. İstanbul: İletişim Yay.

KARPAT, K. (2019). **Türk Demokrasi Tarihi**. 10. Baskı, İstanbul: Timaş Yay.

KARPAT, K. (2020). **Türk Siyasi Tarihi**. 9. Baskı, İstanbul: Timaş Yay.

KAYALI, K. (2015). **Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart**. 6. Baskı, İstanbul: İletişim. Yay.

KAZAN, Ş. (2017). **28 Şubat - Postmodern Bir Darbenin Anatomisi**. Ankara: MG V Yay.

KILINÇ, E.(2008). **İhtilal İhtiras ve İdeal, 68 Kuşağı Hakkında**. 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

KINALI, G. (2017). “Çok Partili Sisteme Geçişin Sancılı Kesitlerinden Biri: 1947 Yılı Bütçe Görüşmeleri”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**. 15(23), 183-220.

KIRLI, Ö. (2015). “Sivil İtaatsizlik ve Henry David Thoreau” **Akademik Bakış Dergisi**, S. 48, s. 445-459. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/382992> adresinden erişildi.

KOCA, S. (2017). “Hürriyetten Otoriteye: 12 Mart Dönemi Anayasa Değişiklikleri, S. Koca içinde, **Türkiye’nin 1970’li yılları**. (s. 87-99). İstanbul: İletişim Yay.

KUTAN, R. (2017). **Kirazlıdere Tutukevi Penceresinden 12 Eylül**. 5. Baskı, Ankara: MG V Yay.

KÜPÇÜK, S. (2019). **Politik Türk Sinemasında Ülkücü Filmler**. (Yüksek Lisans Tezi), Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- LEKESİZ, Ö.** (2017). **Öykü Menzilleri II.** İstanbul: Şule Yay.
- LEKESİZ, Ö.** (2017b). **Öykü Menzilleri I.** İstanbul: Şule Yay.
- LÜKÜSLÜ, D.** (2015). **Türkiye’de “Gençlik Miti” 1980 Sonrası Türkiye Gençliği.** 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yay.
- MAHİROĞULLARI, A.** (2019). “Türk Sendikacılık Tarihinde ‘Komünizmi Tel’in’ ve ‘Kıbrıs Türk’tür Türk Kalacaktır’ Mitingleri ” **KARATAHTA/İş Yazıları Dergisi** 14 / Ağustos 2019, s.15-34 <http://www.dergikaratahta.com/files/14/2.pdf> adresinden erişildi.
- MAKAL, A.** (2008). “Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak ‘Edebiyat’ ” **Çalışma ve Toplum Dergisi.** 2008-3, 15-43.
- MERT, N.** (1998). “Dünden Bugüne, Bugünden Yarına Öykücülüğümüz” Konuşanlar Necati Mert İçinde (Yay. Haz. Özcan Karabulut) **Ankara Öykü Günleri.** İstanbul: Era Yay.
- MERTOĞLU, H.**(1997). **Kontrgerilla.** Konya: Esra Yay.
- MORAN, B.** (1994). **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3.** İstanbul: İletişim Yay.
- ODABAŞI, L.** (2017). “Fikir Kulüplerinden Devrimci Gençliğe”. L. Odabaşı içinde, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları.** (s. 341-358). İstanbul: İletişim Yay.
- OKAN, A.** (2015). **İsmi Lazım Değil.** İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÖKSÜZ, M.** (2018). “27 Mayıs Darbesinin Mizah Dünyasındaki Yansımaları”, Mert Öksüz içinde (223-229). **16. Bursa Edebiyat Günleri Bildiriler Kitabı.** Bursa: Bursa Kültür AŞ Yay.
- ÖZDEMİR, C.** (2020) “Demokrasinin Gizlenen Yüzü: Tahkikat Komisyonu”. O.C. Özdemir içinde, **Türkiye’nin 1950’li yılları.** (s.235-247). İstanbul: İletişim Yay.
- ÖZDEMİR, G.** (2009). Türk Öykücülüğünde İnci Aral, Güseren Özdemir içinde (Ed. Ömer Solak). **Türk Öykücülüğü İncelemeleri – I.** Konya: Tablet Kitap
- ÖZER, H.** (2011). **12 Eylül 1980 Darbesinin Türk Romanına Yansıması.** (Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZİPEK, B.B.** (2005), “28 Şubat ve İslamcılar” Özipek Bekir Berat içinde, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık.** (s. 640-651). İstanbul: İletişim Yay.
- ÖZPAY, A.** (2006). " ‘ON YILDAN HİKÂYESLER’ Demokrat Parti İktidarına

Eleştirel Bir Bakış” **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)**. (4), 153-176.

PİNAR, U. (2020). **12 Eylül askeri darbesi geçiş sürecinde İzmir şehri.** (Yüksel Lisans Tezi), Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SARI, Ç. (2020). “27 Mayıs 1960 Darbesinin Propaganda Yayınları Şiir Kitapçıkları ve Broşürleri” **Kafdağı**, 5(2), 212-240.

SAZYEK, H. (1993). “II. Meşrutiyet’in İlânı ve Şiirimizdeki Yankısı” **Türkoloji Dergisi**. 11(1). 263-281.

SEZER ŞANLI A. ve COŞĞUN, B. (2020). “Yeni Toplumsal Hareketlerin Yeni Aktörleri: 90’li Yıllar Türkiye’inde Başörtülü Öğrencilerin Mücadelesi”. **Mukaddime**. 11(2), 382-409.

SEZER, Ş. (2008). **68’in Edebiyatı Edebiyatın 68’i.** İstanbul: Evrensel Basım Yay.

ŞAHİN, H. Ç. (2010). “Türkiye’de İşçi Sınıfının Gelişim Süreci Ve Geçmişten Günümüze İşçi Hareketi” **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. (7), 21-30.

TAMER, Ü. (2005). **Yaşamak Hatırlamaktır- Anılar Kitabı.** 4. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.

TBMM (2012a). **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu.** Cilt 1, Dönem:24 (Yasama Yılı:3) S. Sayısı 376.

TBMM (2012b). **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu.** Cilt 1, Dönem:24 (Yasama Yılı:3) S. Sayısı 376.

TOPALOĞLU, E. (2017). “12 Eylül’ün Şiirleri”
<https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2017/09/16/12-eylul-ve-siir> adresinden erişildi.

TOPKAYA, M. (2015). **12 Mart 1971 Muhtırası’nın Türk Romanına Yansımaları.** (Doktora Tezi) Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TOSUN, N. (2023). **Öykü Terimleri Sözlüğü.** İstanbul: Ketebe Yay.

TUNÇ, B. (2018). “DP ile CHP Anlaşmazlıkları Bağlamında İsmet İnönü’nün 1952 Yılı Ege ve Marmara Bölgesindeki Gezileri ve Basına Yansımaları” **Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi**. 5(15), 70-93.

TÜRKÖNE, M. (2007). “Bir iktidar Pratiği Olarak ‘Başörtüsü Yasası’, “Türkiye’nin Örtülü Gerçeği: Başörtüsü Yasası Alan Araştırması. Mümtaz’er Türköne içinde (s. 107-111). <http://www.hazardernege.org/turkiyenin-ortulu-gercegi/> adresinden erişildi.

YILDIRIM, S. (2015) **Erdal Öz’ün Hayatı ve Eserleri**. (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YILDIZ, A.D. (2021). “İki İdealist’ten (Mehmet Âkif Ersoy ve Mustafa Kutlu) Biri Uzak Biri Yakın İki Tecrübe: Âsım’ın Nesli Ve Profesör Âsım Bey’in Nesli”. **Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi** Yûnus Emre’den Mehmed Âkif’e Şiir Özel, 19-33.

YILDIZ, S. (2021). **Sosyal kimlik kuramına göre Türk romanında 1960 Darbesi 1971 Muhtırası 1980 Darbesi**. (Doktora Tezi), Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YİVLİ, O. (2019). **Öykü Nasıl Okunur- Modern Öykü ve Yöntem**. Ankara: Günce Yay.

ZÜRCHER, E. J. (2019). (Çev. Yasemin Saner) **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**. 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yay.

WEB Sayfaları

https://www.ebs.org.tr/ebs_files/files/yayinlarimiz/28_subat_rapor_web.pdf

<http://cimengunay.net/wordpress2/askeri-darbeler-ve-taniklik-romanlari/>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Salih_Mirzabeyo%C4%9Flu

<https://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/27-mayis-hareketinin-hurriyet-sehitleri-h161228.html>

<https://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/27-mayis-hareketinin-hurriyet-sehitleri-h161228.html>

<https://www.haber7.com/siyaset/haber/253097-erbakan-orduya-toz-kondurtmam>

<https://www.haber7.com/siyaset/haber/253097-erbakan-orduya-toz-kondurtmam>

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>

<https://www.yenisafak.com/gundem/basortusune-47-kez-idam-587364>

<https://www.youtube.com/watch?v=1wHCFGWJSfw>

<https://www.youtube.com/watch?v=1wHCFGWJSfw>

EK 1. Örnekleme Dâhil Edilen Yazarlar ve Öyküler Listesi

Abdullah Harmancı	“Kitaplar ve Çiçekler”
Adalet Ağaoglu	“Yasemin İşçileri” “Şiir ve Sinek” “Savun Sevdam Sen Savun” “Çok Özel Küçük Şeyler” “Sen de Sor” “Adi Suçlu”, “Yol”, “Gün Üç Dakika”
Adnan Özyalçiner	“Uğultu” “İkinci Arka” “Buluşma” “Baskın”
Ahmet Büke	“Yüz Elli İkilikler”, “Foto Nuri’nin Resimli Hatıratı” “Dedemin Son Baharı” “Dev-Genç Suzi” “Herkes Her Şeyleşiyordu...” “Eşim Narin Bir Kadındır” “Hong Kong Pamuk Helva Inc.” “Yesiş Abi İyidir” “Vesikalıklar” “6440/2”
Ahmet Sarı	“İkna Odası” “Oğuz’un Oku”
Ali Güney	“İz”
Ali Kemal Temizer	“Dönüşüm” “Bir Günlüğün Son Sayfaları” “Üşümek”
Alpaslan Berktaş	“Olur mu böyle olur mu?” “Osman Ağabeyin Bavulu” “Babalar ve Çocuklar” “Sessiz Yürüyüş” “Süleyman Bey’in Baş Ağrıları” “Bulutlar” “Cetvel Gibi Adam”
Aysel Özakin	“Yunus İle”
Ayşe İlker	“Eflatun Hüzünler” “Tavuk Gibi Ölmek”
Ayşe Kilimci	“Kırlangıçlar Göç Eyledi Yurdundan”, “Sonsuzcu” “Kuytuda”
Ayşe Kulin	“Bar” “Çaya Gelen Konuk” “Sami Bey’in Ruhu” “Adil Düzen” “Vitrinde”
Aziz Nesin	“Korkma”
Cemal Şakar	“Ana Haber Bülteni” “Kendisi Bir Upuzun” “Bağdat Kudüs Kabil” “Güneşe Yürümek” “Çember” “Patlayan İki Tüfek”
Cemil Kavukçu	“Yanılsama” “İşsizliğin Uzun Günlerinden Biri”
Cihan Aktaş	“Üç İhtilal Çocuğu” “Göç Hazırlıkları” “Müfettiş Fethi’nin Penceresi” “Küt Ayaklı Sehpa” “Pasajın Sesleri” “Büyüsü Eksik Bir Orman Masalı”, “Beni Kaybeden Sokaklar” “Basamaklar” “Boşluk” “Telmih” “Alnındaki Işığın” “eksik birkaç harf ve annem” “babam o yağmurlu günü hiç unutmuyor” “Fıstıktağacı’ndaki Ev”
Demir Özlü	“Ötedeki Ülke” “Yerebatan” “Arkadaki Oda” “Kıyıda”
Demirtaş Ceyhun	“Apohan” “Rüşvet” “Yok Gençlikli’lerden Biri” “Halil ya da Hartwig” “Körebe”
Emine Acar	“Sihirli Silgi” “Pamuk Şeker”
Emir Kalkan	“Demokrat”
Erdal Öz	“Taş” “Kanayan” “Kurt” “Güvercin” Sığırcıklar”

Erendiz Atasü	“Kapıcı Zebercet’in Önlenemeyen Yükselişi” “Hayatın En Mutlu An’ı” “Sır”
Erhan Bener	“Kapıcı Haydar”
Fakir Baykurt	“Camekanda Bir Gün”
Fatma Barbarosoğlu	“Kapanmayan Yaralar Antolojisi”, “İlân”, “Eksik Kalan”, “Büyü(mek)”, “Dazlak” “İncir Ağaçlarının Gölgesi”
Fatma Zehra Sunay	“Ürkek”
Feride Çiçekoğlu	“Yanık Fotoğraflar” “Muhayyel Bir Mektup” “İhsan Sokağı” “Kimini Şahin Tırmalar” “İdrarlarımı İçen Tutuklular”, “Bülbülcü”, “Tarak”, “Düşük”, “Öylece”
Füruzan	“Su Ustası Miraç”
Haldun Taner	“Yaşasın Demokrasi” “Küçük Harfli Mutluluklar” “Rahatlıkla”
Handan Acar Yıldız	“Yokuş”
Hayrettin Uysal	“Adamın Bir Arkası Olsa”
Hulki Aktunç	“Beyoğlu’nun Kirli Tarihi” “İçimin Kuşları” “Rüzgârın Önünde”
Hüseyin Korkmazgil	“Ben Var Sizi Sevmek Çok”
Hüseyin Su	“Yemen Treni Gözlerinden”
Işıl Özgentürk	“Geçen Sonbahar” “Kocaman Bir İnançla Geçen Gençliğim, Sen Güzeldin” “Seni Yitirdim” “Turna Kanatlarında Türküler” “Dinle Yavrum” “Karabasan” “Yine Dans Et Anne” “Dümbelek Deniz Anaları ve Acı Şeyler” “Türkü Pencerenin Dışında Kaldı” “Eski Bir Dost”
İnci Aral	“Mehmet Kaptan” “Ağrılı Kapısında Gecenin” “Güz Yapağı” “Şerife” “Elif” “Selver” “Saliha” “Zeycan” “Özdemir” “Sultan” “Ökkeş” “Güher”
Köksal Alver	“Saklı Yara İnce Sızı”
Leyla Erbil	“Konuşmadan Geçen Bir Tren Yolculuğu” “Eski Sevgili”
Mahmut Makal	“Alattirik” “Mektup”,
Mehmet Harmancı	“Örtülü Öyküler”
Mehmet Kahraman	“Eksik Zaman”
Mehmet Seyda	“İpe Çekilecek Adam”
Metin İlkin	“Zor Zaman”
Metin Özdemir	“Muhelif”
Mustafa Kutlu	“Karakoncolos” “Huzursuz Bacak” “Satılık Huzur” “Ya Tahammül ya Sefer”
Muzaffer Buyrukçu	“Helikopterli Güzel’in İşkembe Çorbası ve Aşk” “Hüzünlü Karçıçekleri”, “Evdeki Gece”, “Mayhoş Şeylerle Birlikte”
Muzaffer İzgü	“O zaman Sıkıyönetim Vardı”
Müzeyyen Çelik	“Uzaktan Cumartesi”
Necati Güngör	“Yüreğini Kapalı Tut, Aklını Korum” “Bir Hayatın Davası” “Çürümüş Yapraklar”

Necati Mert	“Park” “Yol” “Kervan” “Paytoncu Şevki Amca” “Muzaffer Ağbi’m” “Kürsü” “Domates” “Sıkıyönetimle Gelen” “Tozlu Topraklı Kitaplar” “Düğün ve Bebekler”
Necati Tosuner	“Wanted” “Günün Atacağı” “Sisli” “Güvercin” “Özgürlük Alanı”,
Necdet Ökmen	“Fırtına”
Necip Tosun	“Geçit”
Nevzat Üstün	“Dindarlarla İrgatlar”
Nezihe Meriç	“Dumanaltı” “Umut’a Tezgah Kurmak”, “Acıyı Aşmak” “Dedi ‘Ölüm Aklımda’ ” “İkircim” “Marangozdur Adı Ahmet Usta” “Tedirgin”, “Tan’ın Öyküsü”,
Nuhan Nebi Çam	“Deniz Şehri” “Yangın Sonrası Ölmek”
Numan Altuğ Öksüz	“Şeref Madalyası”
Oktay Akbal	“bay thoreau ile yolculuk” “Böyle Gençlik”
Orhan Duru	“Kesit” “Ağır İşçiler” “Bir Hükümetin Ölümü”
Orhan Kemal	“Kongre” “Bey Baba” “Üçüncü”
Osman Şahin	“Muvakkat Koşusu” “Kolları Bağlı Doğan” “Şifreli Öter Keklikler” “Güneşi Kazanmak”
Oya Baydar	“Bir Düğün Fotoğrafi” “Elveda Alyoşa” “Çantan Neden Ağır Postacı”, “Bir Duraktır Frankfurt”, “Madrid’de Ölmeyi Özlediğimiz Akşam”
Özcan Karabulut	“Hey Aşklar” “Meltemin Ölüm Duyurusu” “Yüzünde Hep O İnce Gülüşünle” “Adın Neydi”
Ramazan Dikmen	“Yavuz” “Eski Çamlar” “Sessiz Güvercinler”
Sadık Yalsızuçanlar	“Örtünen”
Salim Şengil	“Gecenin Uzadığı An”
Samim Kocagöz	“Kent Karanlığı” “Yıllar Yılı”
Selçuk Baran	“Arif Hikmet Bey” “Zekiye” “Umut”
Selim İleri	“Prens Hamlet’in Trajik Öyküsü” “Pastırma Yazı” “Kılıç Artıkları” “Yarın Olsun” “Eski Bir Kalbim” “Mustafa Suphi” “Kırlangıç Masalı” “Yıllar Var ki” “Güzün Savaş” “Ağlayan Kiremitler” “Bir Gönül Gurbetinde”
Selvigül Kandoğmuş Şahin	“Yangına Uğramış Kitaplar” “Her Adım Ölüm”
Sevgi Soysal	“Bir Görüş Günü” “Barış Adlı Çocuk” “Zulmet Sevinci”
Sevinç Çokum	“Edirne Edirne” “Renkli Resimler” “Evlerinin Önü” Kimliği Bilinmeyen Kişiler”
Suavi Kemal Yazgıç	“Öznesiz”

Şevket Bulut	“Meydandaki Gazi” “Tuz Ekmek Hakkı” “Baharı Göremeyen Çocuklar” “Kahramanmaraş’ın Yıkık Evleri” “Ölümün Sıcak Nefesi” “İftira” “Korkunun Kanat Sesleri” “Zemheri Sinekleri” “Kan Gülleri” “İntikam Mangası” “Küsküç Ali’nin Oğlu” “Gölgesiz Ağaçlar” Aklıyla Oynayan Çocuk” “Tabanca” “Dumansız Bacalar”
Talip Apaydın	“Öğrenciler” “Gençler” “Öğretmen Hayri” “Üstümde Bir Ağırılık”
Tomris Uyar	“Metal Yorgunluğu” “Bayırdaki Ilgım” “Güneşli Bir Gün”
Vüs’at O. Bener	“Bakanlık Makamına” “Uçak Korkusu”
Yıldırım Türk	“Bir Deli Rüzgâr”
Yıldız Ramazanoğlu	“Rüya Gibi Bir Akşam Üstü
Yunus Nadir Eraslan	“Kendine Övgü”

DİZİN

A

Abdullah Harmancı, 176
Abdülhak Hâmit, 8
Acıyı Aşmak, 100, 252
Adalet Ağaoğlu, 9, 72, 102, 124, 130, 142, 155, 158, 196
Adın Neydi, 256
Adi Suçlu, 200
Adil Düzen, 164
Adnan Özyalçın, 8, 9, 76, 141, 155, 161, 223
Adnan Yücel, 9
Ağır İşçiler, 110
Ağlayan Kiremitler, 161
Ağrılı Kapısında Gecenin, 106
Ahmet Büke, 8, 9, 10, 53, 62, 63, 71, 94, 159, 189, 193, 214, 246, 247
Ahmet Erhan, 9
Ahmet Haşim, 8
Ahmet Kekeç, 10
Ahmet Kutsi Tecer, 8
Ahmet Sarı, 174
Akif Kurtuluş, 9
Aklıyla Oynayan Çocuk, 245
Alattirik, 67, 186
Ali Ekrem Bolayır, 8
Ali Güney, 179
Ali Kemal Temizer, 245
Alnındaki Işığın, 232
Alpaslan Berktaş, 83
Ana Haber Bülteni, 181
Anı Defteri, 55
Arif Ay, 10
Arif Hikmet Bey, 69
Arkadaki Oda, 225
Atilla İlhan, 8, 75
Ayı İzi, 217
Aysel Özakin, 208
Ayşe İlker, 10, 219
Ayşe Kulin, 10, 119, 125, 140, 164, 192
Aziz Nesin, 246

B

Babalar ve Çocuklar, 84
babam o yağmurlu günü hiç unutmuyor, 242
Bağdat Kudüs Kabil, 194

Baharı Göremeyen Çocuklar, 149
Bahattin Karakoç, 10
Bakanlık Makamına, 80
Bar, 119
Barbarosoğlu, 10
Barış Adlı Çocuk, 113
Basamaklar, 168
Baskın, 223
bay thoreau ile yolculuk, 115
Bayırdaki Ilgım, 70
Behçet Kemal Çağlar, 8
Bekir Yıldız, 155
Ben Var Sizi Sevmek Çok, 185
Beni Kaybeden Sokaklar, 167
Bey Baba, 53, 59
Beyoğlu'nun Kirli Tarihi, 155
Beyoğlu'nun Kirli Tarihi, 156
Bıçağın Ucu, 75
Bir Deli Rüzgar, 175
Bir Duraktır Frankfurt, 254
Bir Düğün Fotoğrafı, 188, 255
Bir Görüş Günü, 103, 113, 188, 205
Bir Gül Açıyorsa, 75
Bir Gün Tek Başına, 75
Bir Gününlük Ölülere, 155
Bir Hayatın Davası, 118
Bir Hikâye, 219
Bir Hükümetin Ölümü, 134
Boğazın Sularına Atılan Kitap, 10
Boşluk, 216
Böyle Gençlik, 128
Buluşma, 161
Bulutlar, 83, 85
Bülbülcü, 211
Büyü(mek), 172
Büyüsü Eksik Bir Orman Masalı, 167

C

Cahit Külebi, 8
Camekanda Bir Gün, 208
Can Yücel, 9
Celâl Sahir, 8
Cemal Süreyya, 75
Cemal Şakar, 10, 181, 193, 194, 215, 220, 237
Cemil Kavukçu, 10, 102, 212, 213, 246
Cetvel Gibi Adam, 85
Cevat Akkanat, 10
Ceyhun Atuf Kansu, 8

Cihan Aktaş, 8, 9, 10, 73, 81, 94, 100, 120, 167,
191, 195, 216, 227, 232, 242, 255

Ç

Çantan Neden Ağır Postacı, 254
Çaya Gelen Konuk, 125
Çember, 237
Çok Özel Küçük Şeyler, 142
Çürümüş Yapraklar, 184

D

Dazlak, 172
Dedemin Son Baharı, 94
Dedi 'Ölüm Aklımda', 106, 108
Demir Özlü, 9, 97, 112, 191, 225, 252
Demirtaş Ceyhun, 10, 155, 214, 217, 249, 253
Demokrat, 53, 65
Dev-Genç Suzi, 159
Dindarlarla İrgatlar, 60
Dinle Yavrurum, 212
Domates, 206, 241
Dumanaltı, 100, 251
Düğün ve Bebekler, 256
Dümbelek Deniz Anaları ve Acı Şeyler, 224
Düşte Kördüğüm, 10
Düşük, 211

E

Edip Cansever, 9
Edirne Edirne, 81
eksik birkaç harf ve annem, 242
Eksik Kalan, 170
Eksik Zaman, 183
Elveda Alyoşa, 231, 254
Emine Acar, 8, 74, 250
Emir Kalka, 53
Emir Kalkan, 8, 65
Erdal Öz, 9, 99, 106
Erendiz Atasü, 8, 10, 88, 104, 190
Erendüz Atasü, 116
Erhan Bener, 8, 53, 64, 79
Erol Toy, 75
Eski Bir Dost, 229
Eski Çamlar, 143
Eski Sevgili, 189
Evdeki Gece, 137
Evlerinin Önü, 137

F

Faik Âli Ozansoy, 8
Fakir Baykurt, 155, 208
Fatma Barbarosoğlu, 10, 169, 238, 243
Fatma Zehra Sunay, 180
Fazıl Hüsni Dağlarca, 8, 9, 155
Ferid Edgü, 76
Feride Çiçekoğlu, 8, 10, 104, 189, 208, 211, 219
Feveran, 245
Feyzi Halıcı, 8
Fırtına, 208, 239
Fıstıktağacı'ndaki Ev, 255
Foto Nuri'nin Resimli Hatıratı, 63

G

Gecenin Uzadığı An, 208
Geçit, 132
Gençler, 122
Göç Hazırlıkları, 73
Grev, 155
Grev Bildirisi, 155
Grev Öncesi, 155
Gün Üç Dakika, 196
Güneşe Yürümek, 215, 237
Güneşi Kazanmak, 210
Güneşli Bir Gün, 136
Günün Atacağı, 103
Güvercin, 204
Güz Yaprığı, 118
Güzün Savaş, 100

H

Haldun Taner, 8, 53, 87, 91
Halil ya da Hartwig, 249
Hançer, 224
Handan Acar Yıldız, 173
Hasan Hüseyin Korkmazgil, 155
Hayatın En Mutlu An'ı, 104, 190
Haydar Ergülen, 9
Helikopterli Güzel'in İşkembe Çorbası ve Aşk, 78
Her Adım Ölüm, 220, 222
Her Şeyleşiyordu..., 193
Hey Aşklar, 230
Hong Kong Pamuk Helva Inc, 215
Hulki Aktunç, 155, 156
Hüseyin Akın, 10
Hüseyin Korkmazgil, 185
Hüseyin Su, 10, 219
Hüzünlü Kar Çiçekleri, 126, 127

Işıl Özgentürk, 9, 10, 129, 131, 187, 224, 229

İbrahim Demirci, 10
İbrahim Tenekeci, 10
İçimin Kuşları, 155, 157
İdrarlarını İçen Tutuklular, 211, 221
İkinci Arka, 100, 141
İkircim, 114
İkna Odası, 174
İlân, 169
İnci Aral, 10, 105, 106, 118, 145, 148
İncir Ağaçlarının Gölgesi, 243
İnsan Kendine de İyi Gelir, 216
İntikam Mangası, 152
İpe Çekilecek Adam, 61
İsmail Özen, 10
İşsizliğin Uzun Günlerinden Biri, 212
İz, 179
İzmir'in İçinde, 75

K

Kahramanmaraş'ın Yıkık Evleri, 151
Kanayan, 106, 204
Kapanmayan Yaralar Antolojisi, 238
Kapıcı Haydar, 53, 64, 79
Kapıcı Zebercet'in Önlenemeyen Yükselişi, 88
Kar, 10
kar yağıyor, 129
Kara Ahmet Destanı, 155
Karabasan, 187
Karakoncolos, 165
Karlı Bir Gece Vakti, 10
Kavel, 155
Kemal Bilbaşar, 8, 66
Kemal Özer, 9, 155
Kendine Övgü, 180
Kendini Yazan Şarkı, 155
Kendisi Bir Upuzun, 181, 220
Kent Karanlıktı, 124
Kesit, 100
Kılıç Artıkları, 126
Kıran Resimleri, 145
Kırlangıç Fırtınası, 253
Kıyıda, 252
Kimliği Bilinmeyen Kişiler, 158
Kitaplar ve Çiçekler, 176

Kocaman Bir İnançla Geçen Gençliğim, Sen
Güzeldin, 129
Kolları Bağlı Doğan, 208
Kongre, 53, 54
Korkma, 246
Korkunun Kanat Sesleri, 152
Köksal Alver, 178
Kördüğüm, 75
Körebe, 253
Kurt, 204
Küçük Harfli Mutluluklar, 87
Kürsü, 206
Küt Ayaklı Sehpa, 94

L

Leyla Erbil, 9, 189
Lokavt, 155
Lütfi Kaleli, 155

M

Madrid'de Ölmeyi Özlediğimiz Akşam, 255
Mahmut Makal, 8, 67, 186
Mayhoş Şeylerle Birlikte, 163
Medya Senfoni, 10
Mehmet Âkif Ersoy, 8
Mehmet Harmancı, 182
Mehmet Kaptan, 105
Mehmet Kara, 10
Mehmet Seyda, 8, 61
Meltemin Ölüm Duyurusu, 231
Metal Yorgunluğu, 58
Metin İlkin, 9, 141, 155
Metin Önal Mengüşoğlu, 10
Metin Özdemir, 10
Meydandaki Gazi, 149
Muhayyel Bir Mektup, 104, 211
Mustafa Kutlu, 9, 165, 235
Mustafa Suphi, 162
Mustafa Uçurum, 10

'

'Muvakkat Koşuşu, 208

M

Muzaffer Ağbi'm, 190
Muzaffer Ağbim, 206
Muzaffer Buyrukçu, 8, 10, 78, 126, 137, 163
Muzaffer İzgü, 248

Müfettiş Fethi'nin Penceresi, 81
Müzeyyen Çelik, 183

N

Namlu Aşam, 155
Necati Cumalı, 8, 75
Necati Güngör, 101, 117, 184
Necati Mert, 8, 9, 53, 56, 68, 186, 190, 205, 241
Necati Tosuner, 9, 100, 103
Necdet Ökmen, 208, 239
Necip Tosun, 10, 132
Nevzat Üstün, 60
Nezihe Meriç, 9, 100, 106, 114, 228, 251
Numan Altuğ Öksüz, 179
Nurettin Durman, 10
Nurullah Genç, 10

O

O zaman Sıkıyönetim Vardı, 248
Oktay Akbal, 9, 115, 128
Olur mu böyle olur mu?, 83
On Yıldan Hikâyeler, 66
Orhan Duru, 9, 76, 100, 110, 134
Orhan Kemal, 53, 54, 59, 155, 199
Orhan Pamuk, 9, 10
Osman Ağabeyin Bavulu, 83
Osman Şahin, 10, 208
Oya Bayda, 188
Oya Baydar, 231, 254

Ö

Öğrenciler, 122
Öğretmen Hayri, 141
Ölü Bir Sincaba Ağrı, 255
Önce Ekmek, 199
Önlem, 246
Örtülü Öyküler, 182
Örtünen, 173
Ötedeki Ülke, 97, 191
Öylece, 211
Özcan Karabulut, 10, 230, 231, 254
Özker Yaşın, 8
Öznesiz, 168

P

Pamuk Şeker, 250
Park, 53, 56, 68
Pasajın Sesleri, 120

Pastırma Yazı, 100, 110
Patlayan İki Tüfek, 193
Paytoncu Şevki Amca, 186
Prens Hamlet'in Trajik Öyküsü, 74

R

Rahatlıkla, 91
Ramazan Dikmen, 8, 10, 105, 143, 198, 249
Recaîzade Mahmut Ekrem, 8
Reşat Enis, 155
Ruşen Hakkı, 155
Rüşvet, 217
Rüya Gibi Bir Akşam Üstü, 226
Rüzgârın Önünde, 157

S

Sadık Yalsızuçanlar, 173
Saklı Kitap, 10
Saklı Yara İnce Sızı, 178
Salim Şengil, 208
Sami Bey'in Ruhu, 140
Samim Kocagöz, 9, 75, 124
Sarı İt, 155
Satılık Huzur, 236
Savun Sevdam Sen Savun, 130
Selçuk Bara, 9
Selçuk Baran, 69, 208, 224
Selim İleri, 8, 9, 74, 100, 110, 126, 162, 253
Selviğül Kandoğmuş Şahin, 220
Sen de Sor, 203
Sen De Sor, 158
Seni Yitirdim, 131
Sessiz Güvercinler, 198, 249
Sessiz Yürüyüş, 84
Sevgi Soysal, 9, 103, 113, 188, 205
Sevinç Çokum, 8, 10, 81, 137, 158
Sığırcıklar, 204
Sıkıyönetimle Gelen, 241
Sır, 116, 236
Sırtlan Payı, 75
Sibel Eraslan, 10
Sihirli Silgi, 74, 250
Sisli, 103
Sizin Hiç Babanız Öldü mü, 208
Suavi Kemal Yazgıç, 168

Ş

Şeref Madalyası, 179
Şevket Bulut, 10, 149, 152, 219

Şifreli Öter Keklikler, 209
Şiir ve Sinek, 124
Şükrü Erbaş, 9

T

Tabanca, 219
Talip Apaydın, 8, 9, 55, 122, 141, 240
Tan'ın Öyküsü, 208
Tarak, 211
Taş, 99
Tedirgin, 251
Telmih, 227, 256
Tevfik Fikret, 8
Tomris Uyar, 8, 58, 70, 136
Tortu, 69
Tozlu Topraklı Kitaplar, 241
Turgut Uyar, 9
Tuz Ekmek Hakkı, 150
Türkü Pencerenin Dışında Kaldı, 225

U

Uçak Korkusu, 81
Uğultu, 76
Umut, 208, 224
Umut'a Tezgah Kurmak, 100, 228, 252
Uzaktan Cumartesi, 183

Ü

Üç İhtilal Çocuğu, 73, 100, 191, 195, 233
Üçüncü, 199
Ümit Yaşar Oğuzcan, 8
Ürkek, 180
Üstümde Bir Ağırılık, 240
Üşümek, 245

V

Vasıf Öngören, 155
Vedat Türkali, 75
Vesikalıklar, 246

Vitrinde, 192
Vüsat O. Bener, 8, 80

W

Wanted, 100

Y

Ya Tahammül ya Sefer, 235
Yağmurdan Sonra, 10
Yalan Oldu Dünya, 155
Yangına Uğramış Kitaplar, 220, 221, 244
Yanık Fotoğraflar, 189
Yanılsama, 102, 213
Yaraya Tuz Basmak, 75
Yasemin İşçileri, 72, 102, 203
Yaşasın Demokrasi, 53, 54
Yavuz, 105
Yemen Treni Gözlerinden, 219
Yerebatan, 112
Yesiç Abi İyidir, 216
Yıldırım Türk, 175
Yıldız Ramazanoğlu, 10, 226
Yıllar Yılı, 124
Yine Dans Et Anne, 187
Yok Gençlikli'lerden Biri, 217
Yokuş, 173
Yol, 68, 201
Yunus İle, 208
Yunus Nadir Eraslan, 180
Yüreğini Kapalı Tut, Aklını Korum, 117
Yüz Elli İkikler, 53, 62, 71, 189
Yüzünde Hep O İnce Gülüşünle, 254

Z

Zeki Bulduk, 10
Zekiye, 69
Zemheri Sinekleri, 152
Zengin Mutfağı, 155
Zeytin Ağaçlarının Ardına..., 63
Zor Zaman, 141, 155